

Szerzők, lapok – kiadók

Reciti konferenciakötetek · 26

Sorozatszerkesztő

SZABÓ-REZNEK ESZTER

Szerzők, lapok – kiadók

Szerkesztette

WIRÁGH ANDRÁS

reciti
Budapest
2024

A könyv megjelenését az NKFIH PD 139076-os számú pályázata,
valamint a HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Irodalomtudományi Intézete
támogatta

Könyvünk a Creative Commons *Nevezd meg! – Ne add el! – Így add tovább!* 2.5 *Magyarország Licenc* (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/2.5/hu/>) feltételei szerint szabadon másolható, idézhető, sokszorosítható. A köteteink honlapunkról letölthetők. Éljen jogaival!

HU ISSN 2630 953X
ISBN 978 963 672 009 4
978 963 672 010 0 (pdf)

Kiadja a Reciti,
HUN-REN BTK Irodalomtudományi Intézet,
1118 Budapest, Ménesi út 11–13.
www.reciti.hu
Tördelés, borító: Szilágyi N. Zsuzsa
Nyomda és kötészet: Fellini Kft.

Tartalom

Előszó (<i>Virág</i> András)	7
SZERZŐK ÉS KIADÓK	9
TÖRÖK ZSUZSA Arany János, Heckenast Gusztáv és a <i>Szépirodalmi Figyelő</i>	11
RÓZSAFALVI ZSUZSANNA Író és kiadója: Jókai Mór, Révai Mór, valamint a <i>Regényvilág</i>	27
BORBÁS ANDREA „Még csak halvány reményem sincs egyelőre két krajcárra sem”	39
SZÉNÁSI ZOLTÁN Babits Mihály az Athenaeum Kiadónál	47
SZERZŐK ÉS LAPOK	59
MÉSZÁROS ZSOLT Czóbel Minka költői indulása a <i>Magyar Bazár</i> ban és a divatlap közege	61
ASZTALOS VERONKA ÖRSIKE Másolás vagy ihletszerzés? Gerő Ödön, az „igaz ibsenista”	77

RADNAI DÁNIEL SZABOLCS Modern dalok <i>A Hét</i> ben Heltai Jenő első versesköteteinek recepciójáról	93
MÁRTON-SIMON ANNA „Kiss József”: <i>A Hét</i> főszerkesztője és költőfejedeleme	109
CSÁSZTVAY TÜNDE Monsieur Deficít Mikszáth Kálmán esete az <i>Országos Hírlappal</i>	129
BUCSICS KATALIN <i>A Politikai Hetiszemle</i> és a „legfiatalabb irodalom”	151
KOVÁCS KRISZTINA Incze Sándor és a <i>Színházi Élet</i> : az önmenedzselés egy sikeres kísérlete ...	165
DOBÁS KATA „Még egy kis pirosat az arcra...” Kosztolányi Dezső és a <i>Figaró</i> című hetilap	187
FÖLDES GYÖRGYI <i>A Ma</i> beugrósai: nők rövid távú érvényesülési stratégiái Kassák körében (Eörsi Júlia és Walleshausen Rolla)	199
Névmutató	211
A kötet szerzői	221

Előszó

Lassú, de látványos ütemben a 19. század derekától kezdve Magyarországon is megnyílt a lehetőség a tömeges írói érvényesülés előtt. A századfordulón tetőző folyamat sikeréhez éppen úgy hozzájárult a cenzurális beavatkozásoktól mentes irodalompolitikai közeg, mint az analfabetizmus visszaszorulása és az irodalmi piac különböző sajtótermékekkel és irodalmi vállalkozásokkal való telítődése. Belátható, hogy az utóbbi folyamattal párhuzamosan az írófiguráknak egyre inkább érdekükben állt a *multitasking*, az irodalmi hálózat lehetőség szerint egyszerre minél több csomópontjával kialakított kapcsolat fenntartása, illetve megerősítése.

A tipikus századfordulós magyar szerző író-újságíróként szerezte meg havi bevételeinek jelentős részét. Miközben egy-egy napilap belső munkatársaiként törekedtek a szépirodalmi tartalom előállítására és a hírgyártás és egyéb újságírói feladatok közötti egyensúly elérésére, egyszerre több, kifejezetten szépirodalmi profilú folyóirattal álltak kapcsolatban, amely utóbbiaktól sok esetben közvetlen út vezetett a korszak olyan kiadványaihoz, mint a Révai Testvérek, a Franklin Társulat, az Athenaeum, vagy a Singer és Wolfner. A sajtóhálózatban való cirkulálás rengeteg alkati és intézményes faktortól függött (a munkabírástól kezdve az életvezetési mintákon át a szocializációs mutatókig és ideológiai preferenciáig), de legtöbbjük, olykor eredendő korlátaikön és korlátozottságaikon felülemelkedve megtalálta a számára szimpatikus és/vagy anyagi jólétet biztosító köröket, klikkeket és szerkesztőségeket.

A HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézetében 2023. november 21–22-én tartott tanácskozás ezeket a megfontolásokat szem előtt tartva tekintette át egyes szerzők, lapok és kiadók kapcsolatát a 19. század közepétől a századforduló végéig. Az elhangzott előadások tanulmányokká bővített változatait két fejezetbe (szerzők kiadói kapcsolatai, szerzők sajtós kapcsolatai) rendeztem, miközben a fejezethatár a fentebb elmondottakból adódóan nem funkcionálhat éles választóvonalaként. Török Zsuzsa Arany János

és Heckenast Gusztáv együttműködéséről szóló tanulmányából például az derül ki, hogy a szerző és kiadójának kapcsolatában rendkívül fontos szerepet töltek be a költő lapkísérletei, éppen úgy, ahogy ezt – Rózsafalvi Zsuzsa kutatásai nyomán – Jókai Mór és Révai Mór kapcsolattörténetéből is kiolvashatjuk. Megkockáztatható, hogy a kiadók részéről egy-egy szerző felkarolására és további menedzselésére szorító szándék idővel olyan, kölcsönösen pozitív üzleti megállapodássá fejlődhetett, amelyben már nemcsak a kiadó gondoskodott a szerző reklámértékéről, hanem fordítva, a szerzői név is emelhetette a kiadó rangját: minden bizonnyal elmondható ez Ady Endre és a Pallas, illetve Babits Mihály és az Athenaeum viszonylatában, amely epizódokról Borbás Andrea és Szénási Zoltán tolmácsolásában esik szó a kötetben.

Az előadók számára elküldött felhívásban nem kívántam még szűkebbre szabni a kidolgozható témák körét, így nem határoztam meg konkrétan a kiválasztott szerzők és „lapjaik” közötti viszony pontos formáját. Várakozásomnak megfelelően az előadások a vonatkozó századfordulós spektrum szinte minden árnyalatát érintették a lapalapítástól (Mikszáth és *Országos Hírlapja*, Császtvay Tünde) a hosszan tartó laptulajdonlason (Kiss József és *A Hét*, Márton-Simon Anna; Incze Sándor és a *Színházi Élet*, Kovács Krisztina), illetve ennek hibrid formáján (Gerő Ödön és az *Élet*, Asztalos Veronka Örsike) át a pusztá közreműködésig. Az egyik legsokoldalúbb és legtermékenyebb A-kategóriás szerző, Kosztolányi Dezső két írásnak is tárgya lett (Bucsics Katalin a *Nyugat* egyik előfutárának is nevezhető *Politikai Hetiszemle*, Dobás Kata pedig a *Figaró* című vicclap vonatkozásában vizsgálta a szerző egyes pályaszakaszait), míg két, kevésbé ismert nőíró, Eörsi Júlia és Walleshausen Rolla pályakezdése éppenséggel Kassák Lajoshoz kapcsolható, derül ki Földes Györgyi tanulmányából. Az írói indulás jelentőségéről, és arról, amit ehhez a befogadó fórum a maga mediális összetettségében és hírnevével hozzátehet, két szöveg olvasható a kötetben: Mészáros Zsolt Czóbel Minka és a *Magyar Bazár*, Radnai Dániel Szabolcs pedig Heltai Jenő és *A Hét* párhuzamos történeteit vetette össze.

A századforduló több ezer szerzőjét és a legóvatosabb becslések szerint is több száz, szépirodalmat rendszeresen közlő időszak kiadványát tekintve a kötet szövegei csak egy szűk szeletét nyújthatják a kortárs irodalmi mezőben zajló folyamatoknak. Az intézményes mélystruktúrába vezető vizsgálatok, a ma még kevés figyelmet kapó, ám jóval többet érdemlő periodikák, illetve a kapcsolattörténeti epizódok által feltárt interperszonális összefüggések kombinációi azonban további megfigyelésekre és vizsgálatokra sarkallhatnak.

Wirágh András

Szerzők és kiadók

Arany János, Heckenast Gusztáv és a *Szépirodalmi Figyelő*

Alig két héttel a *Szépirodalmi Figyelő* 1860. november 7-én való indulása után Arany János a lapszerkesztés nehézségeivel kapcsolatos problémákról panaszkodott volt nagykőrösi tanártársának és barátjának, Szász Károlynak:

Nem képzelhetd, [!] mennyi bajom van e nyavalyás szerkesztéssel. Mindgyárt-mindgyárt kikopom a kéziratból – igazi hű-hó ez. Majd vers nincs, majd a novella fogy meg; de különösen a bírálatok, köny[v]etismertetések rovata kinoz. Erre nincs ember. Az aggodás miatt nem tudok gondolkozni – mert magam nem bírok vele.¹

Pedig ekkor, a *Szépirodalmi Figyelő* 1860–1862 közötti szerkesztése idején Arany-nak jóval könnyebb dolga volt, mint az ezután indított *Koszorú* (1863–1865) esetében, amikor a folyóirat kiadójaként a szerkesztéssel járó szakmai teendők mellett számos egyéb adminisztratív feladat között oszlott meg a figyelme és az ideje. A *Szépirodalmi Figyelő* megjelenése alatt ez utóbbi tennivalók a kiadó, Heckenast Gusztáv hatáskörébe tartoztak.

Valóban, a lapszerkesztés sokféle, az esztétikai és a gazdasági szférák között mediálól rendelkezést, összetevőt és feladatot implicált, melyek az adott időszaki kiadvány megjelenésében szerepet játszó különböző személyek és intézmények között oszlottak meg. Robert L. Patten és David Finkelstein a *Blackwood's Edinburgh Magazine* kapcsán írt nagyszabású tanulmányukban legalább hét olyan szerkesztői szerepkört különítettek el, amelyek révén időbeli korlátokat és nem-

* A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

1 „Arany János Szász Károlynak, Pest, 1860. nov. 24. és 28. között”, in ARANY János, *Levelezése (1857–1861)*, szerk. KOROMPAY H. János, Arany János összes művei 17, 473–474 (Budapest: Universitas Kiadó, 2004), 473.

zeti határokat meghaladó választ kíséreltek meg a lapszerkesztői munkát érintő kérdésre adni: 1) a pénzügyek és az adminisztráció felügyeletét, 2) a periodikát meghatározó eszme népszerűsítését, 3) a munkatársak toborzását, 4) a kéziratok felügyeletét, 5) a reklámfelület hatékony értékesítését, 6) a minőség biztosítását és 7) a periodika megkülönböztető karakterjegyeinek (saját brandjének) a kialakítását. Természetesen nem minden lapszerkesztő töltötte be az összes felsorolt szerepkört, ezek ráadásul sajátos körülmények között további funkciókkal egészülhettek vagy cserélődhettek ki.² Az 1860-as években, Arany János lapszerkesztői tevékenysége idején a Habsburg Birodalomban a lapkiadással és -szerkesztéssel járó feladategyüttes között kiemelt szerepet játszott a sajtókiadványokat ellenőrző felügyeleti hatósággal való kommunikáció, illetve az érvényben lévő utólagos cenzúra lehetséges következményeinek elkerülése a szerkesztői öncenzúra és az ezekre való kiemelt odafigyelés révén.

A tanulmány a felsorolt lapszerkesztői szerepkörök közül az elsőre, a gazdasági adminisztrációval kapcsolatos feladategyüttesre koncentrálna. Azt kívánja bemutatni, hogy a *Szépirodalmi Figyelő* szerkesztése idején a pénzügyekkel kapcsolatos ügyintézés hogyan oszlott meg a szerkesztő, Arany János és a lap Heckenast Gusztáv által vezetett kiadóhivatala között. A kitűzött cél sokkal szemléletesebben lenne megvalósítható, ha az egykori szerkesztőségi és kiadóhivatali irategyüttes rendelkezésre állna. Ilyen típusú források hiányában azonban nagyrészt csak az Arany-levelezésre, illetve Voinovich Géza Arany-életrajzának vonatkozó fejezeteire lehet támaszkodni. Arany két folyóirata létrejöttének történetét és a lapszerkesztés fontosabb filológiai tényeit az Arany lapszerkesztői működésére koncentrálna fontosabb munkák összefoglalták már.³ Egyikük sem hangsúlyozta azonban a szerkesztői és a kiadói hatáskör különbségeit, márpedig ahhoz, hogy tisztán lássuk Arany szerkesztői feladatkörét és a *Szépirodalmi Figyelő* szerkesztését követő választási lehetőségeit, elengedhetetlen a különbségtétel, illetve a két jogkör egymáshoz való viszonyának a tisztázása.

- 2 Robert PATTEN és David FINKELSTEIN, „Editing Blackwood’s or What do Editors Do?”, in *Print Culture and the Blackwood Tradition*, szerk. David FINKELSTEIN, 146–183 (Toronto: University of Toronto Press, 2006), 152–171. A lapszerkesztői szerepkör mibenlétére vonatkozó, közös, nemi, nyelvi, ideológiai, földrajzi és társadalmi kötöttségeket meghaladó módszertant sürgető ajánlat Fionnuala DILLANE, „What is a Periodical Editor?: Types, Models, Characters, and Women”, *Journal of European Periodical Studies* 6, 1. sz. (2021): 7–24.
- 3 Vö. GELENCSÉR Károly, *Arany János folyóiratai* (Budapest: k. n., 1936); VOINOVICH Géza, *Arany János életrajza*, 3 köt. (Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1929–1938), 3:3–107; ARANY János, *Prózai művek 2.: 1860–1882*, szerk. NÉMETH G. Béla, Arany János összes művei 11 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1968), 611–619.

Továbbá, a lapszerkesztés mindig is a megélhetéssel összefüggő gazdasági tevékenységként értelmeződött. Nem volt ez másként Arany János esetében sem, noha a vele kapcsolatos irodalomtörténeti diskurzus ezt tompítani vagy mellőzni igyekszik.⁴ Az alábbiakban idézett levelezése is jól bizonyítja azonban, hogy ő maga is egzisztenciájának egyik összetevőjeként tekintett a lapszerkesztésre, már a Pestre költözését előkészítő időszakban is. Ugyanakkor az Arany szerkesztői tevékenységével kapcsolatos szakirányú munkák folyóiratkiérleteit rendszerint, igaz, Arany egykorú levélbeli megjegyzései nyomán, bukott vállalkozásként értékelik.⁵ A tanulmány amellet érvel, hogy ha figyelembe vesszük az új gazdasági kritika egyik alaptézisét, mely szerint nemcsak a pénz, hanem a tudás, a köztisztelet, a presztízs is funkcionálhat a piactudástól eltérő, sajátos ökonómián belüli, szimbolikus és társadalmi tőkeként, akkor az irodalmi piacon való alkalmatlan vagy sikertelennek tűnő beavatkozások is más fényben tűnnek fel.⁶ Vagyis, ha Bourdieu nyomán azt tételezzük, hogy a gazdasági és a szimbolikus tőke közötti viszony konvertábilis, akkor az irodalom (vagy a sajtó) és a gazdaságtan története integratív narratívában beszélhető el.⁷

Szerkesztők és kiadók a 19. század közepén

A folyóiratok szerkesztőinek az 1860-as években, Arany János szerkesztősége idején a feladatkör betöltésére jellemzően két lehetősége volt: vagy adott kiadóval való megállapodás útján, mintegy a kiadó alkalmazottjaként szerkeszthettek lapot, vagy pedig saját erőforrások befektetésével, magánvállalkozóként. Ha kiadóval áll-

4 Lásd például KERESZTURY Dezső, „»Se dicsekedni ösztönt, se pirulni okot«: Arany, az igazgató-szerkesztő”, *Irodalomtörténet* 18(68), 2. sz. (1986): 279–315, 286.

5 A *Koszorú* bukásáról szóló hírek ugyanakkor a korabeli divatlapokban is megjelentek. Vö. GELENCSÉR, *Arany János folyóiratai*, 13–14. Arany folyóiratainak bukásához lásd még Új Imre Artilla, „A *Koszorú* megszűnésének okai és körülményei”, in *A két Arany: Összehasonlító tanulmányok*, szerk. KOROMPAY H. János, 50–66 (Budapest: Universitas Könyvkiadó, 2002), 51; NYILAS Márta, *Arany János Budapestje* (Budapest: Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, 1957), 14.

6 Az új gazdasági kritika alaptéziseihez lásd Leon JACKSON, *The Business of Letters: Authorial Economies in Antebellum America* (Stanford: Stanford University Press, 2008), 24–25. Az új gazdasági kritikáról összefoglalóan magyarul HITES Sándor, „Gazdaság, pénz, piac, üzlet, irodalom: a New Economic Criticism”, *Helikon* 57, 4. sz. (2011): 467–496.

7 Bourdieu tőkeelméletéről lásd Pierre BOURDIEU, „The Forms Of Capital”, in *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*, szerk. John G. RICHARDSON, 241–258 (Westport, CT: Greenwood, 1986). Magyarul: Pierre BOURDIEU, „Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke”, in *A társadalmi rétegződés komponensei*, szerk. ANGELUSZ Róbert, 156–177 (Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó, 1999).

tak szerződésben, a megállapodás rendszerint tartalmazta a kiadó részéről a szerkesztőnek a szerkesztői munkáért járó honorárium vagy fizetés összegét, a felek kötelezettségeit és a megegyezés feltételeit, részleteit. Ebben az esetben a lapszerkesztéssel járó adminisztratív feladatok nagy része a kiadóra hárult. A kiadó intézete például a példányértékesítéssel járó bevételeket (azaz az előfizetési pénzek hozzá érkeztek), de a kiadási oldal olyan adminisztratív feladatait is, mint a nyomdai költségek (szedés, nyomás, papír) kifizetése, az expedíálással, vagyis a példányok postai úton való szétküldésével kapcsolatos kifizetések, illetve az e munkát végző kiadóhivatali alkalmazottak bérezése. A lapszerkesztő feladatköre ebben az esetben a folyóirat előállításával kapcsolatos szakmai teendőkre korlátozódott. Pénzügyekkel annyiban foglalkozott, amennyiben a számára a kiadó által biztosított szerkesztői honorárium a közreműködők díjazását is magában foglalta: megállapította a terjedelemtől és a műformától (vers vagy próza) függő honorárium mértékét, amelyet adott esetben postai úton továbbított a szerzőnek. A kiadóhivatal, esetleg a nyomda és a szerkesztőség közötti tennivalók ily módon való elkülönülésére a *Vasárnapi Újság* fennállásának tízéves jubileumára 1863-ban megjelentette, a folyóirat produkciós folyamatát bemutató írás is külön felhívta az olvasók figyelmét. Arra ti., hogy a kiadóhivatal a lapkiadás anyagi oldalával foglalkozott, sem a technikai (nyomdai), sem a szellemi (szerkesztői) kiállítással nem volt összekötetésben. A feladatok szétosztását, az olvasók tisztánlátása érdekében, a folytatásban közölt ismertető mindkét részében külön kiemelte, a másodikban a következő megjegyzéssel: „A szerkesztőségi tagok nem látják az előfizetők jegyzékeit, a pénzes, reclamáló és hirdetéseket tartalmazó leveleket; a kiadóhivatal emberei pedig sejtellemmel sem birnak arról, mi készül oda fenn a lap tartalmára nézve.”⁸

Amennyiben azonban a szerkesztő ön maga volt kiadója lapjának, vagyis saját pénzügyi erőforrásait, magántőkéjét fektette lapkiadásba, nem állt vállalkozó kiadóval függőségi viszonyban és szerkesztői jövedelme sem korlátozódott a kiadó által szerződésben meghatározott összegre. Mint ahogy H. Törő Györgyi Jókai és az *Üstökös* kapcsán megjegyezte: „Jókai az Ü-nél maga ura volt: kiadótulajdonosa, szerkesztője az élclapnak. A rendőrségen kívül senki sem szólt bele a munkájába, ez által viszont felelőssége is megnőtt.”⁹ Valóban, hiszen ebben az esetben az összes, fent említett adminisztratív feladat intézése a szerkesztőre (és ha voltak, munkatársaira) hárult: az előfizetési pénzek nyilvántartása, a nyomdai költségek

8 P. A. [PÁKH Albert], „Hol és mikép terem a Vasárnapi Újság”, *Vasárnapi Újság* 10, 1–2. sz. (1863): 4–6, 15–18, 6, 16.

9 JÓKAI Mór, *Cikkek és beszédek*, 4. kötet, 1850–1860, I. rész, szerk. H. Törő Györgyi, Jókai Mór összes művei (Budapest: Akadémiai, 1968), 565.

kifizetése, a példányok expedálás stb.¹⁰ Ráadásul, a kiadótól való függés korláta-
inak elviselését a kiadó-szerkesztő számára az állandó egzisztenciális stressz nyo-
masztó érzése is átvehette. A kiadóval kötött szerződés értelmében a lapszerkesztő
ugyanis a szerződésben megállapított összeget szerkesztői munkájáért minden-
képp megkapta; értelemszerűen, ha a lap nem volt jövedelmező, a kiadó megszün-
tethette kiadását, de a leállás feltételeit is előzetes szerződés szavatolta. Amennyi-
ben azonban a lap a szerkesztő saját kiadásában jelent meg, a lapindítás nemcsak
pénzügyi befektetést jelentett a részéről, hanem a szerkesztéssel járó jövedelem
és profit mértéke is teljes mértékben tőle függött; pontosabban a lapra előfizetők
számától és a szerkesztőnek e szám növelése érdekében alkalmazott stratégiáitól.

Bármelyik utat is választották a századközép folyóiratszerkesztői, pénzügyek-
kel és adminisztratív teendőkkel mindkét esetben számolniuk kellett: az előbbi
esetben kevesebb ilyen teendő hárult a szerkesztőre, az utóbbiban viszont a lappal
kapcsolatos pénzügyi és egyéb adminisztráció felelőssége javarészt őt terhelte, és a
vállalkozás pénzügyi kockázatát is ő vállalta. E kockázat azonban a lapszerkesztő
számára jóval nagyobb volt, mint a századközép olyan nagy vállalkozó kiadói szá-
mára, mint Heckenast Gusztáv és Emich Gusztáv. Jókai is őket látta igazi „pénz-
embereknek”, akik „könnyebben risquirozhatnak – jobb jövő reményében – pár
ezer forintot, mint mi”, vagyis a szerkesztők.¹¹ A Heckenast és Emich típusú ki-
adó vállalkozói profiljában ugyanis olyan sokféle kiadvány szerepelt, amelyek közt
adott esetben kiegyenlítődték a veszteségek, a lapszerkesztő azonban rendszerint
mindent egyetlen kiadványra tett fel.¹²

10 Nem volt ez másként könyvkiadás esetében sem. Ha egy írónak nem állt módjában könyvkiadóval
kötött szerződés útján kiadni könyvét, akkor mind az előfizetési ívek, mind pedig az elkészült példá-
nyok postázásával neki kellett vesződni és a nyomdát is neki kellett kifizetnie, e költségek pedig sok-
szor a neki járó tiszteletdíjat is felemésztették. Egy kiadóval kötött szerződés, a maga hátulütői elle-
nére azonban sok fáradságtól és fölösleges kiadástól kímélhette meg az író. Tompa Mihály a szerző
által, könyvkiadó nélkül vezényelt folyamatot 1846-ban a *Pesti Divatlap* hasábjain közölt humoros
írásában fejtegette. TOMPA Mihály, „Könyvkiadási gyönyörűségek”, *Pesti Divatlap* 5, 15. sz. (1846):
290–292. Ezt és az író–kiadó kapcsolat további példáit említi: KABA Eszter, „»...íme ez az ember,
aki iránt a magyar irodalom hálával tartozik«: Heckenast Gusztáv szépírói áradata”, in *A vállalkozó
és a kultúra: Heckenast Gusztáv, a legendás könyvkiadó (1811–1878)*, szerk. LIPTÁK Dorottya, 101–
134 (Budapest–Eger: Kossuth Kiadó–Eszterházy Főiskola, 2012), 105–112.

11 „Jókai Mór Festetics Leónak, Pest, 1854. febr. 7.”, in JÓKAI Mór, *Levelezése (1833–1859)*, szerk. KUL-
CSÁR Adorján, Jókai Mór összes művei, Levelezés 1, 125–126 (Budapest: Akadémiai, 1971), 125.

12 Arról, hogy például Heckenast Gusztáv milyen sokféle kiadványt és periodikát jelentetett meg: DEDE
Franciska, „Tudomány, művelődés, közhasznúság: Heckenast Gusztáv magyar nyelvű tudományos, is-
meretterjesztő és közhasznú kiadványai”, in LIPTÁK, *A vállalkozó és a kultúra*, 135–178; BÓDY-MÁRKUS
Rozália, „»Neki az irodalom eszköz, nem cél«? Heckenast Gusztáv periodikái 1837–1874”, in *uo.*,
179–218.

A lapkiadás egyik módja a századközepén tehát a kiadó és a szerkesztő közötti megállapodás volt. Vagyis a kiadó biztosította a lapindítás anyagi fedezetét, a szerkesztés szakmai oldala pedig a lapszerkesztőre hárult. Az Arany János lapjával egykorú sajtópiacon például Heckenast Gusztáv adta ki és Vajda János szerkesztette a *Nővilágot*; szintén Heckenast adta ki a Jókai Mór és Pákh Albert, később Pákh által egyedül, majd Nagy Miklós által szerkesztett *Vasárnapi Újságot*; ugyancsak Heckenast adta ki és Vachott Sándorné szerkesztette az *Anyák Hetilapját*; Wodianer Fülöp adta ki és Majthényi Flóra szerkesztette a *Virágcsokor* című lapot; Emich Gusztáv adta ki és Tóth Kálmán, illetve Szokoly Viktor szerkesztette az 1860-as években a *Bolond Miskát*.

A századközep sajtópiacán azonban a kiadó vs. szerkesztő modell mellett más, többszereplős, például a szerkesztő és a kiadó mellett laptulajdonost is implikáló változatai is voltak a lapkiadásnak és -szerkesztésnek. A *Hölgyfutár* tulajdonos szerkesztője 1849–1852 között Nagy Ignác, 1853-tól kiadója Kozma Vazul, tulajdonosa és szerkesztője Nagy Ignác, 1856-ban tulajdonosa Nagy Ignác özvegye, felelős szerkesztője és kiadója Berec Károly, majd Tóth Kálmán, 1860-tól kiadója Emich Gusztáv, szerkesztője Tóth Kálmán, 1863-tól kiadója Kertész József, szerkesztője Balázs Frigyes volt. A *Divatcsarnok* Müller Emil kiadásában (1853–1854) indult, és Császár Ferenc szerkesztette, 1855–1858 között Császár lett kiadója, 1860-ban Werfer Károly adta ki és Szabó Richárd szerkesztette, 1862-ben Emich Gusztáv vált kiadójává, és ugyancsak Szabó Richárd szerkesztette. A *Nefeletts* Kozma Vazul kiadásában indult és Bulyovszky Gyula szerkesztette, Bulyovszky később Friebeisz Ferencsel közösen volt kiadótulajdonosa a lapnak, 1865-től azonban a lap Friebeiszt tüntette fel kiadóként és felelős szerkesztőként, Bulyovszky pedig már csak a lap tulajdonjogán osztozott vele. A *Családi Kör*t 1860–1862-ben Engel és Mandello adta ki és Kánya Emília szerkesztette, 1863–1880 között azonban a lap Kánya kiadásában jelent meg. Néhány lap eleve a szerkesztő magánvállalkozásaként indult és hosszú ideig, de legalábbis az 1860-as években végig úgy maradt: az Üstökös felelős szerkesztője és kiadója már indulása pillanatától Jókai Mór volt; a *Pesti Hölgydivatlap*nak Király János volt mind kiadótulajdonosa, mind pedig szerkesztője. Az *Ország Tükre* Balázs Sándor szerkesztésében és kiadásában indult, 1864-ben Matus János, 1865-ben Gyárfás Ferenc vette át kiadását, Balázs Sándort pedig tulajdonosként jelölte meg a lap kolofonja. Bizonyos esetekben nem vállalkozó kiadó és nem magánszemély állt egy-egy folyóirat kiadása, vagyis a működéséhez szükséges tőke biztosítása mögött. Előfordult, hogy egy-egy időszaki kiadvány valamilyen társadalmi szervezet támogatásával jött létre s ezen intézmény tevékenységét népszerűsítette. Az 1860-as években ilyen volt például a Vachott Sándorné szerkesztésében megjelenő *Magyar Gazdasszonyok*

Hetilapja, melyet a Magyar Gazdasszonyok Egyesülete adott ki, vagy a *Családi Kör*, mely fedőlapcíme értelmében 1865-től a Pesti Jótékony Nőegylet hivatalos közlönyeként működött.¹³ Kivételes esetekben még a régebbi, mecenatúrán alapuló modellre is találni példát a 19. század második feléből. A Csengery Antal által szerkesztett *Budapesti Szemlét* Sina Simon (1810–1876) bankár, több tudományos és kulturális intézmény támogatója biztosította veszteség ellen, a folyóirat ajánlása az 1857-es kötet első számában ezt a mecenatúrát honorálta.¹⁴

A felsorolt példákban jól látható, hogy a hosszabb ideig fennálló időszaki kiadványok gyakran váltottak kiadót és szerkesztőt, illetve sokszor fordult elő, hogy a vállalkozó kiadó támogatásával megjelenő lap kiadása egy idő után a szerkesztő magánvállalkozásává vált, vagy később ismét visszakerült a kiadó tulajdonába. A váltás rendszerint pénzügyi megfontolásokkal volt magyarázható: a szerkesztőnek lapja kiadójaként potenciálisan nagyobb jövedelem megszerzésére volt lehetősége, és nem korlátozta a kiadóval való megegyezés egyetlen kitétele sem. Ami tehát Arany János esetében is történt, hogy a Heckenast Gusztáv kiadásában megjelenő *Szépirodalmi Figyelő* után szerkesztőként saját lapja, a *Koszorú* kiadójává lépett elő, a századközépi sajtópiacának olyan megszokott gyakorlata volt, amellyel Arany maga is, a vállalkozó kiadói támogatást megkerülve, értelemszerűen élt.

Arany és Heckenast

A Gyulai Pálnak 1855-ben írt önéletrajzi levél értelmében Arany Pest „fényét” már 1848-as pesti tartózkodásai idején „megkezdé kívánni”.¹⁵ Végül tizenkét évnek kellett eltelnie, hogy Nagyszalonta és tíz évnyi nagykőrösi tanárkodás után Pestre költözhessen, ahol élete végéig sem érezte igazán otthon magát. Tanárkodni Nagykovács után többet már nem kívánt, 1857-ben egy pesti és egy debreceni tanári

13 Az utóbbihoz vö. V. BUSA Margit, szerk., *Magyar sajtóbibliográfia (1850–1867)* (Budapest: OSZK, 1996), 150–151.

14 Sina Simonnak a *Budapesti Szemlét* érintő támogatásáról a Csengery-levelezés is említést tesz. „Csengery Antal bátyjának, Pest, 1857. júl. 25.”, „Csengery Antal bátyjának, Pest, 1858. márc. 11.”, Csengery Antal bátyjának, Pest, 1859. febr. 9.”, „Csengery Antal bátyjának, Pest, 1859. ápr. 9.”, in CSENERGY Antal, *Hátrahagyott iratai és feljegyzései*, tan. Br. WLASSICS Gyula, szerk. Dr. CSENERGY Lóránt, Magyarország Újabbkori Történetének Forrásai, 458–459, 459–460, 462–463, 464–465 (Budapest: Magyar Történelmi Társulat, 1928), 459, 460, 462, 465.

15 „Arany János Gyulai Pálnak, Nagykovács, 1855. jún. 7.”, in ARANY János, *Levelezése (1852–1856)*, szerk. SÁFRÁN Györgyi, Arany János összes művei 16, 554–565 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1982), 563.

ajánlatot is visszautasított.¹⁶ Más megélhetésről gondolkodott tehát, és ebben a kontextusban merült fel a lapszerkesztés útján való pesti egzisztenciateremtés lehetősége számára. 1860 elején, amikor már végképp elege volt a nagykőrösi tanári állásából, így írt terveiről Csengery Antalnak:

Ily körülmény közt régebben is tünődtem már azon, hogy szabadúlhatnék meg e nyűgös pályától [ti. a tanáritól]. Különbösen is ez nem csak jövőmet, hajlott koromat nem biztosítja, de a jelenre sem nyújt tisztességes életmódot, a mennyiben az a 7–800 forint még soha sem volt elég évi szükségimre pótlás nélkül. De mit tegyek? otthon nincs annyim, hogy függetlenül megélhetnék, ügyvéd, orvos, mérnök stb. nem vagyok. Tanszéket máshol keresni – ez annyi volna, mint csurgó alól esőbe jutni. Pesten kellene valami subsistentiát keresnem: de hogyan? Emlegették mások, magam is gondolkoztam – szerkesztőségről. Ne vess ki. Tudom, hogy ez még nyűgösebb, és nekem kivált nem való. De mit tegyen az ember. Egy tisztán szépirodalmi, kellő kritikával szerkesztett lap által, még talán az irodalomnak is lehetne használnom.¹⁷

A lapszerkesztésre Arany tehát mindenekelőtt egzisztenciateremtési lehetőségként tekintett és csak azután valamilyen további magasabb célt szolgáló, például a magyar irodalom művelését előmozdító tevékenységként, vagy pedig „régén megfogant, sokáig rejtőzködve, de szívósan ápolat hivatástudatként.”¹⁸ 1860 októberéig, amikor végül családjával Pestre tette át lakhelyét, sokat vívódott a helyes és kellőképpen átgondolt döntés meghozatalával kapcsolatban, s e vívódásainak Csengery Antallal váltott leveleiben adott hangot. Nem csak és nem elsősorban a változástól, hanem főként a megélhetési gondoktól tartott. Legalább perspektívájában biztos egzisztenciát szeretett volna maga előtt látni, s e célkitűzését nyilvánvalóvá is tette a Pestre költözését segítő, azt előkészítő közbenjáróinak, a Deák Ferenc és Kemény Zsigmond támogatásával ezen munkálkodó Csengerynek. Amikor már konkrétan a lapengedélyhez szükséges kérvény benyújtási módjáról gondolkodott, így írt erről barátjának:

Igen, Barátom, én még most is ábrándozom a pesti étellel. Soha sem éreztem annyira, mint ez évben, hogy szakadnom kell innét. Talán fölelevenedném köztetek, „mint a holt

16 „Pompéry János Arany Jánosnak [Elveszett], Pest, 1857. május”, in ARANY János, *Levelezése (1857–1861)*, szerk. KOROMPAY H. János, Arany János összes művei 17 (Budapest: Universitas Kiadó, 2004), 58; „Kovács János Arany Jánosnak, Debrecen, 1857. dec. 26.”, in *uo.*, 139–140.

17 „Arany János Csengery Antalnak, Nagykőrös, 1860. jan. 4.”, in *uo.*, 363–365, 364.

18 Vö. KERESZTURY, „»Se dicsekedni ösztönt...«”, 311.

szén eleven társai közt”, a hogy Szemere M.[iklós] egyetlen szép verse mondja. Talán nem veszttem volna még el az életnek s irodalomnak.

[...]

Ha itten az – ohajtásom szerint utolsó – vizsgákon átestem, gondolám már, jó volna Pestre rándulni és veletek értekezni. Akkor aztán föltetném valami szakértővel és beadnám a folyamodványt. Ha az engedély iránt bizonyos lennék, volna idő a kiadás módja <...> felől úgy intézkedni, hogy kezem minél kevésbé legyen megkötve anyagi tekintetek által. De természetesen úgy szeretném, hogy a lapon kívül is volna – bármí csekély – támasz, egy tisztességes, s elég szilárd basis, melyre sorsom fecskéfészket most harmadszor – és a mi több, nyaram végén! – lerakjam.¹⁹

1860–1865 között a „tisztességes” és „elég szilárd basis”, amelyre sorsa fecskéfészket helyezte, a lapszerkesztés mellett, a Kisfaludy Társaság igazgatói pozíciója lett, mely döntésről 1860. augusztus 1-jén szintén Csengery tudósította.²⁰ A vonatkozó években tehát, hogy családja és maga pesti megélhetését biztosítani tudja, Arany párhuzamosan két szerepkört töltött be, az igazgatóit és a lapszerkesztőit. S végül keze sem lett „megkötve anyagi tekintetek által”, mert noha az induló tőkét Heckenast biztosította a *Szépirodalmi Figyelő* megjelenéséhez, a lapvezetés szakmai vonatkozásaiba nem szolt bele. A cél elérését azonban hosszú, már 1860 februárjától tartó egyezkedés és pénzügyi számvetés előzte meg.

Míg ugyanis Arany nagykőrösi tanári teendőinek utoljára tett eleget a megkezdett iskolai évben, Csengery Deákkal és Keménnyel tanácskozva készítette elő a terepet a Pestre költözés körülményeinek megteremtésére. Már 1860 februárjában tárgyaltak Heckenasttal a lap típusát (heti vagy kétheti) és a szerkesztés pénzügyi feltételeit illetően.²¹ Arany Heckenast ajánlata nyomán azonban még ekkor attól tartott, „hogy a szerkesztői elveket a kiadó speculativ irányának” kellene majd alárendelje. Ezért már ekkor felmerült benne az a gondolat, hogy ne kösse magát „speculans kiadóhoz”, tehát hogy saját kiadásában jelentesse meg a folyóiratot. De mivel tisztán látta ez utóbbi változat nagyobb kockázatát és a lapindításhoz szükséges pénztőke sem állt rendelkezésére, ekkor még nem határozott.²² Pedig Heckenast 1860 márciusában újabb szerződést ajánlott, mely a lap kiadását illetően hat évre szolt volna 3000 forint fizetéssel; az összeg magában

19 „Arany János Csengery Antalnak, Nagykőrös, 1860. júl. 9”, in ARANY, *Levelezése (1857–1861)*, 407–410, 408, 409.

20 „Csengery Antal Arany Jánosnak, Pest, 1860. aug. 1.”, in *uo.*, 415–416.

21 „Csengery Antal Arany Jánosnak, Pest, 1860. febr. 2.”, in *uo.*, 375.

22 „Arany János Csengery Antalnak, Nagykőrös, 1860. febr. 7.”, in *uo.*, 375–377, az idézetek: 375–376, 376.

foglalta a szerkesztői illetmény mellett a közreműködőknek járó honoráriumot is. Arany ekkor még mindig bizonytalan volt, „sem igent, sem nemet” nem mondott az ajánlatra. Tompának 1860. március 30-án írt levelében személyét érintő tényezőkre („alanyi szenvedésem”), illetve a potenciális közreműködők hiányára hivatkozott, de későbbi döntése fényében komoly anyagi megfontolások is állhattak határozatlansága mögött. Világosan látta egyrészt, hogy a szerkesztői jövedelem önmagában nem lesz elegendő a család létfenntartásának biztosításához, másrészt, hogy a kizárólag lapszerkesztésre alapozott egzisztencia még kiadói háttérrel is rendkívül bizonytalan lett volna, mivel előfizetők hiányában a lap bármikor megszűnhetett.²³ Ezért, voltaképpen nagyon racionálisan, addig várt, amíg pesti barátai ennél jobb lehetőséget nem ajánlottak számára. A jóval bizonytalanabb létű lapszerkesztői jövedelmét így a Kisfaludy Társaság igazgatói fizetésével összevonva 1860 szeptemberében már jóval bizakodóbban kezdhetette el Pestre való átköltözésének feltételeit megszervezni, miután végül Heckenast Gusztávval is megegyezett.

Arany Heckenasttal 1853-ban került először kapcsolatba, amikor a kiadó a *Toldi* 1847-es megjelenését követő újbóli kiadásának tervével kereste meg a költőt. Heckenast kiadásában a *Toldit* a *Toldi estéje* követte 1854-ben, Arany *Kisebb költeményei* 1856-ban, illetve a *Toldi* népszerű kiadása 1858-ban. Kapcsolatuk nem volt feszültségmentes, főként a *Toldi* népszerű kiadásával felmerülő félreértések miatt.²⁴ Ennek ellenére 1860-ban Heckenast fantáziát láthatott az Arany által tervezett esztétikai-kritikai folyóiratban, bízhatott abban, hogy ekkor már a *Toldi* révén országos hírű költő személye vonzó lehet az olvasóközönség számára, és a szaklapok kiadását általában is fontosnak tartotta.²⁵ Vagyis a kiadó nagyfokú bizalmat előlegezett meg a költő irányában Arany társadalmi (befolyásos politikus támogatói) és kulturális (saját hírneve és társadalmi presztízse) tőkéjére alapozva. Tulajdonképpen ezeket a szimbolikus tőkéket konvertálta pénzzé azáltal, hogy a *Szépirodalmi Figyelő* finanszírozását, vagyis előállításának költségeit megelőlegezte Aranynak. Elvállalta tehát a folyóirat kiadását és megállapodott Aranyval a kiadás feltételeit illetően.

Arany és Heckenast, szerkesztő és kiadó egyezségét szerződés szavatolta. A szerződés szövege ma már nem áll rendelkezésre, viszont az alku bizonyos részleteiről 1860 szeptemberében írt levelében Arany beszámolt jó barátjának, Tom-

23 „Arany János Tompa Mihálynak, Nagykőrös, 1860. márc. 30.”, in *uo.*, 381–384, 383.

24 Arany Heckenast Gusztávval való kapcsolatáról lásd KABA, „»...íme ez az ember...«”, 109–112.

25 Arról, hogy a szakfolyóiratok pályája minden szakaszában jelentős számban voltak jelen Heckenast kiadványai között BÓDY-MÁRKUS, „»Neki az irodalom...«”, 193–194.

pának. E szerint a lap kiadására vonatkozóan Heckenasttal végül három (és nem a korábbi ajánlat szerinti hat) évben egyezett meg, évi 3000 forint honoráriummal, az 52 ívnyi folyóirat „szellemi részének kiállítására”. Vagyis a pénzösszeg, a korábbi megállapodáshoz hasonlóan, tartalmazta egyrészt a szerkesztő juttatását, másrészt a közreműködők honoráriumát. Ez utóbbi mértékét Arany feltételezhetően az egykorú gyakorlathoz igazodva állapította meg, és valószínűleg erről is egyeztetett pártfogóival. Arany ekkor ismét számolt annak a lehetőségével, hogy ha saját maga adta volna ki lapját, nagyobb jövedelemre tehetett volna szert, viszont, mint Tompának írta, egyéb gondjai mellett nem volt bátorsága „az expeditio nyügeibe is belékapni.” Más szóval tisztában volt vele, hogy saját kiadásában többek között a folyóirat terjesztése milyen adminisztrációs terheket rótt volna rá. Tompának írt ugyanezen levelében ismét észszerűen számolt leendő jövedelmével: a Kisfaludy Társaság igazgatói pozíciója 800 forint fizetést jelentett számára, ehhez járult volna hozzá a lapszerkesztői honoráriumból további 1200 forint.²⁶ Ez összesen 2000 forintos évi jövedelem lett volna, mely kétszeresen haladta meg a 19. században a középosztálybeli életformát biztosító 1000 forintos évi bevétel mértékét.²⁷ Arany kilátásai tehát egyáltalán nem voltak rosszak, pontos bevételeire vonatkozó források hiányában azonban kérdés marad, hogy ténylegesen milyen mértékben teljesültek előzetes számításai.

A *Szépirodalmi Figyelő* előfizetési díját, vélhetően Heckenasttal közösen, fél évre 5, egész évre 10 forintban állapították meg. Az összeg a többi egykorú periodika előfizetési díjához viszonyítva átlagos árkategóriának számított (a *Hölgyfutár* egy évre 17 forintba került, a *Vasárnapi Újság* a *Politikai Újdonságokkal* együtt 10-be, a *Családi Kör* 12-be, a *Nővilág* éves díja 1860-tól 1862-ig 5–6 forint között ingadozott), noha ahhoz képest magas lehetett, hogy Arany lapja sem divatképeket, sem egyéb, az előfizetés-ösztönzést és példányszámnövelést elősegítő promóciós ajándékot nem nyújtott olvasóinak.²⁸ Az előfizetéseket Heckenast Gusztáv Egyetem utca 4. szám alatti kiadóhivatalába kellett beküldeni, ahol a pénzügyek adminisztrációjával foglalkozó könyvvezető pénztárnokok regisztrálták az elő-

26 „Arany János Tompa Mihálynak, Nagykőrös, 1860. szept. 29.”, in ARANY, *Levelezése (1857–1861)*, 449–450, 449.

27 Szívós Erika a képzőművészek dualizmuskori anyagi helyzetét vizsgáló fejtegetéseiben az 1880-as évekre vonatkozóan kb. 1000 forintos jövedelemhez kötötte a család számára a középosztálybeli életformát biztosító összeget. Vö. Szívós Erika, *A magyar képzőművészet társadalomtörténete 1867–1918* (Budapest: Új Mandátum, 2009), 71.

28 Az előfizetők számának növelése érdekében alkalmazott stratégiákról és a periodikák mellett nyújtott promóciós termékekről lásd LAKATOS Éva, „Versenyfutás a példányszám növeléséért és az előfizetőkért”, in LAKATOS Éva, *Sikersajtó a századfordulón: Sajtótörténeti megközelítések*, 38–50 (Budapest: Balassi Kiadó–Országos Széchényi Könyvtár, 2004).

fizetők nevét és lakhelyét, hogy az expeditorok az elkészült lapszámot a felvett adatok alapján küldhessék szét a megfelelő lakcímekre. Aranynak ilyen típusú adminisztrációval a *Szépirodalmi Figyelő* szerkesztése idején nem kellett foglalkoznia. A szerkesztői és kiadói munka- és feladatkörök egyértelmű megoszlására egyébként a folyóirat fejléce is felhívta a figyelmet. A szerkesztést érintő szakmai vonatkozású teendők a lapszerkesztő hatáskörébe tartoztak, vagyis „a lap szellemi részét illető küldeményeket” a szerkesztői szállásra, Arany akkori lakhelyére, az Üllői út és a Három pipa utca sarkán álló 11-es számú házhoz várták. Az „előfizetési pénzek s minden a lap anyagi részét illető dolgok” viszont Heckenast kiadóhivatalába, az Egyetem utca 4. szám alá voltak utasítva. Alkalmoszerűen előfordulhatott, hogy az előfizetés mégsem a kiadóhivatalba, hanem egyenesen Aranyhoz érkezett. Így történt például 1862 áprilisában, amikor Gyulai Pál Kolozsvárról gróf Mikó Imre előfizetését egyenesen Aranynak küldte, és arra kérte, hogy az addig elmaradt lapszámokat visszamenőleg is küldje meg a grófnak.²⁹ Mivel a lapszámok szétküldését a kiadóhivatalban intézték, ilyen esetekben Arany vélhetően feléjük továbbította a kérést.

Aranynak a *Szépirodalmi Figyelő* szerkesztése idején egyetlen pénzügyi természetű adminisztratív teendője volt: a Heckenasttól kapott honoráriumából a szerkesztőnek járó jutalékon felüli összegből a közreműködők tiszteletdíját elkülöníteni és az összegeket a közreműködés mértékének függvényében szétküldeni. Források hiányában tételesen nem igazolható, hogy végül hogyan gazdálkodott a Heckenasttól kapott évi 3000 forinttal, az összegből mennyit sikerült szerkesztői tiszteletdíjként saját maga számára elkülöníteni és mennyit a folyóirat közreműködői között szétosztani. De hogy rendszeresen küldött honoráriumot a kiadványába dolgozóknak azt, bár töredékesen, levelezése is bizonyítja. 1861. május 2-án kelt levelében Tompa Mihálynak küldött több verséért 17 forintot.³⁰ Június 22-én Vadnay Károlynak adott fel 16 forintot, és arra kérte, hogy továbbra is küldjön novellát lapjának.³¹ Szász Károllyal 1861. augusztus 2-i levelében számolt el, és minden addigi küldeményéért, prózáért és verséért összesen 108 forintot és 47 krajcárt postázott neki.³² 1861. november 25-én Gyulai Pál tudósította Kolozsvárról, hogy a pénzküldeményt megkapta, többféle kéziratot is küldött, s levelében a honoráriumával kapcsolatos elszámolásra is kitért; a neki járó tovább-

29 „Gyulai Pál Arany Jánosnak, Kolozsvár, 1862. ápr. 28.”, in ARANY János, *Levelezése (1862–1865)*, szerk. Új Imre Attila, Arany János összes művei 18 (Budapest: Universitas Kiadó–MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézet, 2014), 52.

30 „Arany János Tompa Mihálynak, Pest, 1861. máj. 2.”, in ARANY, *Levelezése (1857–1861)*, 550–551.

31 „Arany János Vadnay Károlynak, Pest, 1861. jún. 22.”, in *uo.*, 556.

32 „Arany János Szász Károllynak, Pest, 1861. aug. 2.”, in *uo.*, 563–564, 563.

bi összeget bizonyára ő is megkapta.³³ 1862 januárjában Arany Erdélyi Jánosnak restelkedett a kevés honorárium miatt.³⁴ Júliusban Szász Károly tudósította, hogy a 25 forintot átvette.³⁵

Arany 1861. március 14-én Gyulai Pálnak küldött leveléből az is kiderül, hogy a honoráriumok postázását ő maga végezte, a *Szépirodalmi Figyelő* szerkesztőségében, amely többnyire csak az ő személyéből állt, erre a feladatra (mint ahogy másra sem) segítője nemigen volt, legalábbis 1862 júliusáig. A pesti posta épülete Arany idejében a Barátok terével szemközt, a Hatvani (ma Kossuth Lajos) és Gránátos (ma Városház) utca sarkán lévő Grassalkovich-palota földszintjén volt.³⁶ Az épület tíz (kényelmesen tizenöt) percnyi sétára volt Arany Három pipa (ma Erkel) utcai lakásától, a tiszteletdíjak postázását Arany mégis „alkalmatlanságként” élte meg, nem is a távolság, hanem főként a postán eltöltött várakozási idő miatt, ami akár egy órát is igénybe vehetett idejéből.³⁷

A kéziratokért járó tiszteletdíjak mellett a *Szépirodalmi Figyelő* szerkesztése alatt Aranynek még további két jelentős kifizetéssel kellett számolnia. A folyóirat 1861. március 27-i számától közölt könyvbibliográfiát a megjelenő új könyvekről. A bibliográfia elkészítésére Arany Aigner Lajost kérte fel, aki 1860–1863 között Pfeiffer Ferdinánd könyvkereskedésében dolgozott és már 1861. március elejétől közölt könyvészeti cikkeket a *Szépirodalmi Figyelő*ben.³⁸ Voinovich Géza szerint a *Koszorú* idején Arany 5 forintot fizetett Aignernek az új könyvek rovataért, az összeg feltételezhetően nem sokban különbözhetett a *Szépirodalmi Figyelő* esetében sem.³⁹ 1862 júliusától pedig Gyulai Pál lett a lap segédszerkesztője, aki ebben a minőségében a *Koszorúnál* is Arany segítségére volt, és akinek e munkáért Arany havi 50 forintot fizetett.⁴⁰

33 „Gyulai Pál Arany Jánosnak, Kolozsvár, 1861. nov. 25.”, in *uo.*, 625–626.

34 „Arany János Erdélyi Jánosnak, Pest, 1862. jan. 31.”, in ARANY, *Levelezése (1862–1865)*, 28.

35 „Szász Károly Arany Jánosnak, Kunszentmiklós, 1862. júl. 19.”, in *uo.*, 86.

36 Vö. REXA Dezső, „A Gránátos-utca és épületei”, in *Tanulmányok Budapest multjából*, szerk. NÉMETHY Károly és BUDÓ Jusztin, Budapest Székesfőváros Városterületi Monográfiái 14, 177–208 (Budapest: Budapest Székesfőváros Kiadása, 1943), 200.

37 Vö. „Arany János Gyulai Pálnak, Pest, 1861. márc. 14.”, in ARANY, *Levelezése (1857–1861)*, 529.

38 Arany 1861. március 6-a körül írt levelében kérte Aignert arra, hogy maga szabja meg, mennyiért hajlandó elkészíteni a havi rendszerességgel közölt címjegyzéket. Vö. „Arany János Aigner Lajosnak, Pest, 1861. márc. 6. után”, in *uo.*, 524.

39 Vö. VOINOVICH, *Arany János életrajza*, 3:39.

40 Gyulai segédszerkesztői közreműködéséhez vö. „Gyulai Pál Arany Jánosnak, Kolozsvár, 1862. máj. 13.”, in ARANY, *Levelezése (1862–1865)*, 54–56; „Szász Károly Arany Jánosnak, Kunszentmiklós, 1862. júl. 19.”, in *uo.*, 86; VOINOVICH, *Arany János életrajza*, 3:39.

Kérdés ugyanakkor, hogy a *Szépirodalmi Figyelő* alig több mint kétéves fennállása alatt Arany mindkét évre megkapta-e Heckenasttól a szerződésben ígért 3000 forintot. 1861 februárjában még azt írta Tompának, hogy az előfizetők száma 7–800 körül állapodott meg.⁴¹ Augusztusban azonban már arról panaszkodott, hogy e szám nem haladja meg a 750-et, márpedig a Heckenasttal való megállapodás értelmében ha az előfizetők száma az első év végén 750 alá esett, a kiadó lemondhatott a kiadásról és a szerkesztői díj kifizetéséről.⁴² Az előfizetők pontos számának alakulásáról nem állnak rendelkezésre források, Heckenast azonban még egy évig vállalta a lap kiadását. 1862 június–júliusában azonban Arany kétszer is említette Tompának, hogy a lap helyzete bizonytalan, már csak „Heckenast kegyelme” tartja, a folyóirat kiadása ugyanis a kiadó számára veszteséges volt.⁴³ Szeptemberben, szintén Tompának, már csak 400 előfizetőről írt; e szám valóban nem közelítette meg a szerződésben megjelölt 750-et.⁴⁴ Ugyanebben a hónapban Arany egyenesen Heckenasttól érdeklődött a lap sorsáról, illetve arról, hogy ha átalakítja a folyóiratot, a kiadó hajlandó-e továbbra is vállalni a kiadói teendőket.⁴⁵

Heckenast Gusztáv 1862. szeptember 20-án, Pilismaróton kelt levelében adott határozott választ Arany kérdésére. Emlékeztette Aranyt, hogy már utolsó, nyári találkozásuk során jelezte: nincs módjában a lapot az eddig hozott áldozatokkal tovább kiadni. A közönség apatikus részvétlensége és a fokozott cenzúra attól is visszariasztotta, hogy a folyóiratot megváltoztatott címmel és tartalommal adja ki. A lehetséges siker egyetlen útjának azt látta, ha Arany maga lép fel lapja kiadójaként, tehát vállalkozóként, és az addiginál szélesebb olvasóközönség támogatását próbálja igénybe venni. Levelében felajánlotta Aranynek, hogy Pestre érkezése után egy személyes találkozó alkalmával, amennyiben Arany igényli, néhány üzleti kérdésben közli véleményét a költővel. Felkínálta továbbá Aranynak, hogy amennyiben nincs kedve a lap kiadását saját kockázatára vállalni, legyen szerkesztője egy épp akkor általa tervezett periodikának, évi 1500 forintos fizetéssel.⁴⁶ E kiadvány vezetésébe vélhetően Heckenastnak komoly beleszólása lett volna, s Arany bizonyára azért döntött a több adminisztrációs terhet jelen-

41 „Arany János Tompa Mihálynak, Pest, 1861. febr. 23.”, in ARANY, *Levelezése (1857–1861)*, 514–516, 515.

42 „Arany János Tompa Mihálynak, Pest, 1861. aug. 25.”, in *uo.*, 572–575, 574.

43 Vö. „Arany János Tompa Mihálynak, Pest, 1862. jún. 20.”, in ARANY, *Levelezése (1862–1865)*, 61–64, 62; „Arany János Tompa Mihálynak, Pest, 1862. júl. 28.”, in *uo.*, 89–92, 90.

44 „Arany János Tompa Mihálynak, Pest, 1862. szept. 24.”, in *uo.*, 131–132, 131.

45 „Arany János Heckenast Gusztávnak [Elveszett], 1862. szept. 18.”, in *uo.*, 122.

46 „Heckenast Gusztáv Arany Jánosnak, Pilismarót, 1862. szept. 20.”, in *uo.*, 127–129. A német nyelvű levél fordítása *uo.*, 756–757.

tő, ám számára megkötések nélküli kockázat vállalása, a *Koszorú* saját kiadásban való megjelentetése mellett.

Összegzés

Noha Arany a tanulmány elején idézett levelében a lapszerkesztés szigorúan szakmai vonatkozásaival kapcsolatos nehézségekre, a kéziratok hiányára panaszkodott, a lapvezetés ennél jóval komplexebb feladatkör volt. A szerkesztői munka részeként a kiadóval való megállapodás, illetve a pénzügyi adminisztráció a periodika létrejöttében ugyanolyan fontos szerepet játszott, mint a munkakör szigorúan szellemi aspektusai. Ebben a folyamatban a vállalkozó kiadóval szerződött szerkesztőnek lényegesen kevesebb pénzügyi adminisztrációs terhet kellett viselnie, mint a periodikát saját vállalkozásaként megjelentető kiadó-szerkesztőnek. Az utóbbi lehetőség esetében megnőtt adminisztrációs teendők ellenére ugyanakkor a modellváltás a 19. század sajtópiacának általános gyakorlata volt, a kiadóként fellépő szerkesztőt ráadásul nem korlátozta vállalkozó kiadóval való megállapodás és potenciálisan nagyobb jövedelemre tehetett szert.

Fontos látni ugyanakkor, hogy a vállalkozó kiadó, mint ahogy Heckenast Gusztáv is, elsősorban üzletember volt. Heckenast, hosszú kiadói pályafutása alatt, számos kiadvánnyal kísérletezett, de a számára nem rentábilis periodikákat a kísérleti néhány hónap vagy egy-két év után megszüntette.⁴⁷ Arannyal, mint ahogy Hász-Fehér Katalin a *Koszorú* széljegyzeteinek kritikai kiadásához írt bevezetőjében megállapította, nagyon is méltányosan járt el.⁴⁸ Hiszen nemcsak ő, hanem maga Arany is egyazon áldozat-ökonómia kontextusában értelmezte a *Szépirodalmi Figyelő* irányában tanúsított eljárását. Nem egészen felel meg tehát a valóságnak a Heckenast kapcsán előforduló szakirodalmi megállapítás, mely szerint a kiadó nem vállalt lényeges áldozatot a *Szépirodalmi Figyelő* megjelenéséért.⁴⁹ Üzletemberként voltaképpen sokkal többet vállalt, mint amit üzleti érdekei kívántak, az Arany-levelezés utalásaiból ugyanis sejthető, hogy a folyóiratra már az első év végén sem sikerült jövedelmet produkáló előfizetős számot gyűjteni. Heckenast ennek ellenére még egy egész évig állta a folyóirat előállításának költségeit, és biztosította Arany szerkesztői honoráriumát. Persze, nem teljesen

47 Vö. BÓDY-MÁRKUS, „»Neki az irodalom...«”, 203–204.

48 ARANY János, *Lapszéli jegyzetek. Folyóiratok I.*, szerk. HÁSZ-FEHÉR Katalin, Arany János Munkái (Budapest: Universitas Kiadó – MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézet, 2016), 27.

49 NYILAS, *Arany János Budapestje*, 14.

önzetlenül, hiszen a *Szépirodalmi Figyelő* azon általa kiadott szaktudományos folyóiratok sorába tartozott, amelyek nem anyagi helyzetét, hanem társadalmi-társasági presztízsét alakították.⁵⁰

Leegyszerűsített megközelítés továbbá Arany lapszerkesztői működését egyértelmű bukásként értelmezni. A költő 1860-ban már létező szimbolikus tőkéből (hírnév, elismerés) adódóan nagy elvárás övezte lapkísérleteit, ugyanakkor folyóiratainál jóval rövidebb életű időszak kiadványok is léteztek, s a korabeli sajtópia dinamikája a lapok megszűnésén és az új kiadványok keletkezésén alapult. Másrészt, a *Szépirodalmi Figyelő* szerkesztése idején Aranynek mégiscsak sikerült a *Koszorú* saját vállalkozásként való kiadásához szükséges tőkét összegyűjtenie, miközben már meglévő társadalmi és kulturális tőkéje tovább növekedett. A lapszerkesztés révén ugyanis kapcsolatai bővültek, az általa szerkesztett folyóiratok pedig végső soron etalonná váltak, az elit kritikai folyóirat követendő mintáivá.⁵¹ A befektetett materiális javak tehát mind Arany, mind pedig Heckenast számára szimbolikus jövedelemmé alakulhattak. Tanulságos ugyanakkor Arany János példáján is látni, hogy a költői hírnév önmagában nem funkcionálhatott a sikeres szerkesztés zálogaként. A lapszerkesztés ugyanis olyan összetett műveleteket implikáló tevékenység volt, melynek tartósságához az előfizetőkkel/olvasóközön-séggel való olyan időszerű kommunikáció járult hozzá, amelytől Arany végső soron mindvégig elzárkózott.

50 Vö. ehhez BÓDY-MÁRKUS, „»Neki az irodalom eszköz...«”, 205.

51 A folyóirat érdemeit az első évfolyam megjelenését követően egykorúan például a *Vasárnapi Újság* méltatta: N. n., „A magyar lapirodalom s különösen Arany János lapja”, *Vasárnapi Újság* 8, 47. sz. (1861): 560–562. A lapszerkesztés hozadékait a társas viszonylatok tekintetében Vaderna Gábor is hasonlóan ítéli meg. VADERNA Gábor, *Honnan és hová? Arany János és a nagyszalontai hagyomány* (Budapest: Reciti, 2020): 148.

Író és kiadója: Jókai Mór és Révai Mór, valamint a *Regényvilág*

A szabadságharc leverését, majd az új sajtórendtartás bevezetését követően egy lassú mennyiségi és minőségi változás volt megfigyelhető a sajtótermékek kiadása terén. A kiegyezést követően intenzívebb formai, tartalmi és mennyiségi gazdagodás valósult meg: sorra alakultak az újabb hazai folyóiratok, melyek reflektáltak az egyre differenciáltabb olvasói igényekre: a politikai, a közművelődési, az enciklopédikus, a családi hetilapok, kiadványok száma gyarapodott, nagy népszerűségnek örvendtek az élclapok, és megjelentek az életkori igényekre is tekintettel lévő kiadványok, például a gyermek és ifjúsági folyóiratok.¹ Mindennek ellenére a nyolcvanas években még mindig voltak kiaknázatlan lehetőségek és még megszólítható olvasói csoportok. Szinnyei József felmérése szerint a lap első évfolyama lezárásának évében tizenegy olyan folyóirat jelent meg, mely szépirodalmat is közölt. Csupán egy hasonlított szerkesztéspolitikája tekintetében a *Regényvilág*-ra, az *Új Szépirodalmi Csarnok*, mely regény-folyóiratnak nevezte magát, de egy-egy számban nem párhuzamosan közölte a szövegeket, miként a Révai Testvérek új válogatása tette, hanem egymást követően.² Mindezen változásokat technikai és kulturális fellendülés tette lehetővé.

A dualizmus korának negyedszázada volt az a kor, amikor Magyarországon a nyomdászat gépesítése és szabad iparrá nyilvánítása, a könyvkiadás és könyvkereskedelem kapitalizálódása, a könyvek és sajtótermékek üzleti versenytárggyá válása megteremtette az alapot a tömeges méretű olvasásra. A közoktatás kötelezővé tétele és általános fejlődése pedig

* A tanulmány „A 19. századi magyar irodalom politikai gazdaságtana” Lendület-kutatócsoport (34080 LP 2019) kutatási programjának részeként készült.

1 NÉMETH G. Béla, „Bevezetés”, in *A magyar sajtó története, II/2: 1867–1892*, szerk. NÉMETH G. Béla és SZABOLCSI Miklós, 13–25 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1985).

2 SZINNYEI József, „A magyar hírlapirodalom 1881-ben”, *Vasárnapi Újság* 38, 5. sz. (1881): 73–76, 73.

– elvileg – lehetővé tette, hogy mindenki olvasóvá válhasson, illetve igényesebb olvasóközönség is kialakuljon. Az írni-olvasni tudók száma nem ekvivalens az olvasók számával; általában a könyvvásárlók számát a kiegyezés idején mintegy százezerre becsülték.³

Ennél jóval magasabb volt a lapolvasók száma. A korszak tehát még lehetőséget adott az innovációk megjelenésére: ezek egyike volt a Révai Testvérek által közölt, hazai előzményekkel nem rendelkező, kizárólag szépirodalmi, zömében prózai, de kisebb részben költészeti alkotásokat publikáló és mára már teljesen elfeledett, sőt, az összefoglaló sajtótörténetekben még csak meg sem említett *Regényvilág*, mely két szempontból is figyelmet érdemel mind jelen kötet témája, mind sajtó- és irodalomtörténet szempontjából.

A Pesten 1869-ben alapított családi cég, a Révai Testvérek előbb könyvkereskedő vállalkozásként kezdte meg működését, majd a második generációból érkező, és a nyolcvanas évektől jelentős respektusra szert tevő Révai Mór János új lap-típusok bevezetését, és ezzel egy időben a cég kiadóvállalattá alakulást tűzte ki célul – kiterjesztve az édesapa, Révai Sámuel és a nagybácsi, Révai Leó által alapított vállalkozás hatókörét.

Révai Mór János jól érzékelte, hogy hiátus van a szépirodalmi művek kiadása terén, melynek okai nem a szerzők és szövegek számában, nem a keresletben, hanem a közzététel költségeiben voltak keresendőek. A rohamosan gyarapodó lapokban szép számmal jelent meg ugyan prózairodalom, az írók száma is növekedett, azonban néhány sikerszerző kivételével keveseknek sikerült önálló kötetmegjelenéssel is betörni a könyvpiacra, többségük életműve folyóiratokban lappangott. A helyzetet pontosan körvonalazza emlékezéskötetében Révai Mór János:

Akkoriban egy-egy esztendőben egy-két eredeti regény jelent meg. Mindegyik új kiadó azzal kezdte pályafutását, hogy a divatos írók közül egyiknek-másiknak egy-egy munkáját kiadta, azután abbanmaradt a dolog. Jött egy új kiadó, ugyanígy próbálta, ugyanígy végezte. Egyik sem folytatta, mindegyik néhány kísérlet után felhagyott a szépirodalommal. Ez mindenesetre annak a jele és bizonyosága, hogy nem volt sikere, nem tudott boldogulni. Így jártak akkor a neves kiadók: *Emich Gusztáv* (később *Athenaeum*), *Heckenast* (később *Franklin-Társulat*), *Ráth Mór*, *Lauffer Vilmos*, *Aigner Lajos*. Így jártak az akkori neves írók: *Abonyi Lajos*, *Beniczkyné Bajza Lenke*, *Degré Alajos*, *Kazár Emil*, *Pálffy Albert*, *P. Szathmáry Károly*, *Tolnai Lajos*, *Vadnai Károly*, *Véka Lajos*, *Vértesi Ar-*

3 MOLNÁR Julianna és VARJU Zsuzsanna, „Az olvasás és a könyv szerepe a dualizmus-kori polgárság magánéletében”, *Magyar Könyvszemle* 115, 3. sz. (1991): 329–342, 329.

nold. Az egyetlen *Jókai* volt, akinek állandó és biztos kiadója évenként kiadta az ő évenkénti új regényét, de hát ő maga is egyetlen és páratlan volt a maga nemében.⁴

A kiadóvezető állítása csak részben igaz: A *Regényvilág*beli publikáció, majd a kiadónál megkezdett kötetközlések előtt a felsorolt szerzők közül többeknek volt saját könyvük: Abonyi Lajosnak húsz, Beniczkyné Bajza Lenkének nyolc, Kazár Emilnek hat, Tolnainak már öt; az azonban igaz, hogy többeket ők indítottak el a pályán, illetve adtak lehetőséget az intenzívebb publikálásra.

Révai visszaemlékezései, valamint az Országos Széchényi Könyvtár Kézirat-tárában olvasható levelezés szerint édesapjával, Révai Sámuellel egy olyan üzleti tervet gondoltak ki, mellyel költséghatékonyra tehetővé vált egy kizárólag szépirodalmat közlő sajtótermék (is), s 1880-ban megindították a *Regényvilágot*. Ennek lényege egy nagyon egyszerű elgondoláson alapult. Minimalizálták a szerzői honoráriumot azzal, hogy csak a folyóiratban való megjelenésért fizettek, de a szöveg publikálására vonatkozó felhasználói jogaik kiterjedtek a kötetben való megjelenetésre is.

Megőrizték továbbá a művek szedéstükrét, melyet áttemeltek a könyv szedéséhez, megspórolván ezzel a nyomdai költségek egy részét, egészen pontosan a szedő bérét. Ez azért is volt lehetséges, mivel a lap egy-két ezer példányban készült, a betűk egy hasonló példányszámú újbóli felhasználásnál még megfelelőek voltak, nem koptak el. Hasonlóan újrahasznosítható volt az illusztráció is. Révai Mór minderre a következőképpen emlékezett vissza:

Oly vállalatot koncipiáltam tehát, amely ezt a költséget lehetőleg leszállítja és a mellett lehetővé teszi 15-20 jó szépirodalmi könyv közrebocsátását évenként, szem előtt tartva azt, hogy kisebb példányszám eladása esetén is a kiadó kockázata elviselhető legyen.

Egy időszaki folyóiratra gondoltam, melynek a szedése akként legyen beosztva, hogy a könyvkiadás részére is fel legyen használható. Így a drága szedés díja megoszlik a lap és a könyvkiadás között és ugyancsak így oszlik meg a másik nagy tétel, az írói tiszteletdíj is.⁵

A lap tartalmának kialakítása összefüggésben volt a vállalkozás ponyvairadalom elleni küzdelmével – ezért is indította meg szinte a *Regényvilággal* párhuzamosan a cég a *Jó könyveket*, mely a ponyvakiadványok formátumához hasonló füzetes kiadvány volt, színvonalas szépirodalmat juttatandó az olvasóknak. A ponyvaforma és a terjesztés mintázatainak másolása révén kívánták eljuttat-

4 RÉVAY Mór János, *Írók, könyvek, kiadók* (Budapest: Révai Testvérek, 1920), 50.

5 Uo., 50–51.

ni a színvonalas irodalmat a közönséghez. (Szinte ugyanazzal a szerzőgárdával, mint a *Regényvilág* esetében, hasonló célkitűzéssel hozta létre Révai a tizenéveseknek a *Magyar Ifjúságot*.)

A marketingre is sok gondot fordító Révai Mór a sikereinek első korszakán jócskán túljutó Jókait nyerte meg reklámarcként. Jókait nem kötötte életmű-szerződés egy kiadóhoz sem, külön-külön jelentette meg munkáit egy-egy kiadónál, legtöbbit a Heckenastnál, később a Franklin Társulatnál, illetve Emich Gusztávnál, majd az Athenaeumnál. Jókait regénye, a *Páter Péter* nyitotta meg az első lapszámot, amelyről Révai szintén emlékezéseiben vallott:

De hát lehetett-e egyáltalában regény-folyóíratra gondolni *Jókai Mór* nélkül? Lehetett-e egyáltalában hozzáfogni anélkül, hogy elsősorban a magyar regény fejedelmét, a világirodalom egyik legelső regényíróját biztossítsuk vállalatunk részére? [...] egy nap kora reggel, 20 éves tacsó létemre, egyszerűen beállítottam *Jókai Mór* portájára a Külső Stáció-utcában, abban a földszintes kis falusi házban, amely az akkori Pest külvárosában állott a Kálvária mellett.

Beállítottam és avval az elfogódottsággal, amely az ünnevelt nagy íróval szemben szinte hangtalanná tett, elmondtam, mi a célom, mi a szándékom, mi a reményem, hogy egyedül tőle függ, vajjon ezt a kísérletet a magyar szépirodalom fejlesztése érdekében meg lehet-e tenni és kértem, írjon egy regényt, amellyel a folyóirat megindulna. *Jókai Mór* rámnézett az ő jóságos szemével, megveregette a vállamat, bizonyára elcsodálkozott azon a kis legényen, aki ilyen nagy fába akarja vágni a fejszéjét és megígérte, hogy gondolkozni fog a dolgon, azután majd válaszol, mert nem tudja, hogy „A Hon-ék” beleegyeznek-e abba, hogy máshol is jelentessen meg regényt.

„A Hon-ék” – ez volt t. i. *Jókai* akkori napilapja, – ugylátszik beleegyeztek, mert még aznap délelőtt 11 órakor *Jókai Mór* megjelent saját személyében a koronaherceg-utcai könyvkereskedésben és nagybátyám előtt, kit ő személyesen ismert már előbből is, és előttem, aki szerényen a háttérbe vonultam, kijelentette, hogy a „*Páter Péter*” című regényt meg fogja írni folyóiratunk ...

Ez az első találkozásom *Jókai Mórral* volt egész kiadói pályám legjelentősebb mozzanata, ez irányította további lépéseimet, ez alakította ki további működésemet...⁶

A legendásított bátorság mögött komoly, az emlékiratban nem hivatkozott kapcsolati tőke rejtett. *Jókai Révai* Leót, a cégalapító nagybácsit régről ismerhette, mindketten komoly érdekeltséggel rendelkeztek az élclapkiadás terén, számos szállal kötődtek az Emich–Athenaeum birodalomhoz. *Jókai* az Üstökös, *Révai*

6 Uo., 52–53.

Leó az Ágai Adolf által kiadott élcslapok (pl. *Borsszem Jankó*) tulajdonosa volt, melyeket az Athenaeumnak át- és eladott 1875-ben.⁷ A kiadóból biztosan ismerték egymást, de talán már a hatvanas években a bécsi *Der Floh* – melyet Leopold Rosenberg, azaz Révai Leó jegyzett –, az ugyanebbe a laptípusba tartozó kiadvány szerkesztése miatt is találkozhattak. (Révai Leó az e lapban elkövetett cenzurális vétség miatt került börtönbe, ezután költözött Pestre.)⁸

A kiadóvállalat a Koronaherceg utca 9. alatt rendezkedett be, és megkezdte a folyóirata reklámkampányát Jókai *Páter Péter* című művével. Jókai példáját követve több író is adott kéziratokat az új laptípussal kísérletező folyóiratnak, némelyikük még ma is megtalálható a nemzeti könyvtár által őrzött kiadói iratanyagban. (Pl. Abonyi Lajos novellája, *Az özvegy tehénkéje*.)⁹

Az ismeretlen vállalkozás kedvéért a kiadó megszervezte a füzetes kolportázs terjesztését, mely módszer a korszak ponyvairodalma forgalmazásának divatos módja volt. Erre a célra alkalmazott kolportőrök, ügynökök járják az országot, hogy mutatófüzetek segítségével megrendelőket szerezzenek. A hálózatba bevonták a vidéki könyvkereskedéseket, hogy a későbbi számok kézbesítéséről gondoskodjanak. A *Regényvilágra* már az első évfolyam idején 2000 előfizetést jegyeztek be, mely szám stabilan tartotta magát ötéves megjelenése idején. Az ennél nagyobb olvasói érdeklődésre számító kiadóvezető a mérsékelt sikerért a már piacon lévő ponyvakiadványokat és azok agresszív terjesztési módszereit okolta. A ponyvákat kínáló ügynökök erőszakosan és nagyon olcsón terjesztették a silány történeteket, a vásárlók zöme pedig a már bejáratos rém- és kalandregényekről nem szívesen mondott le az újabb, számukra talán kísérleti kiadványnak tűnő *Regényvilág* kedvéért. Révai az utólagos latolgatáskor nem vette számításba a két műfaj nyelvezete és stílusa közötti – persze nem jelentős – különbséget, valamint azt sem, hogy a lapok zöme tárcaközléssel is élt. A kiadóvezető így írt erről:

Akkor burjánzott teljes erejében az a 10 krajcáros füzetes irodalom (?), melyre ma már senki sem emlékszik.

A legszenzációsabb címek alatt, a legkalandosabb tartalommal jelentek meg végnélküli folytatásokban ezek az alsóbbrendű néposztály szenzációhajhászatát, botrányhűségét és érzékiségét fölkelő és kielégítő regénycsinálmányok. Nagyrészt külföldi gyártmányok voltak; de itthon is készült akárhány; tény az, hogy milliószámra jöttek be az országba és terjedtek el itt ezek a füzetek. „*Ubryk Borbála, a befalazott apáca*”,

7 BUZINKAY Géza, *Borsszem Jankó és társai* (Budapest: Corvina Kiadó, 1983), 66.

8 KB., „Révai Leó”, *Corvina* 34, 11. sz. (1907): 57–58.

9 ABONYI Lajos, *Az özvegy tehénkéje*, OSZK Kézirattár Fond 5/9.

„A gályarab menyasszonya”, „A londoni néma koldus”, „Rinaldo Rinaldini, az Abruzzók királya”, „Marinelli Marino, a gályarab, vagy a velencei rémes éj”, „A Rókus-kórház titkai”, „Ártatlanul halálra ítélve”, „Kossuth Lajos kéme”, „Szulejka, a hárem gyöngye, vagy a sztambuli fekete leányrabló”.¹⁰

A szeriális közlés ugyan mindkét esetben adott volt, de a ponyván szocializálódott közönség olvasói elvárásait nehezen lehetett más irányba terelni, vélhetően egy új olvasó réteg jelentette/fedte le az előfizetői bázist. Az öt évig prosperáló *Regényvilág*, mely hetente, két és fél íves füzetet jelentett, 25 regényt, több tucat novellát tett közzé, melyek a szokásos húsz íves Révai-formátumban 100 kötet tartalmát töltötte volna meg.

A rendkívül színvonalas első évfolyam alkotói gárdájának szerzői Abonyi Lajos, ifj. Ábrányi Kornél, Baksai Sándor, Bartalus István, Beksics Gusztáv, Beniczky Bajza Lenke, Beöthy Zsolt, Bodon József, Csiky Gergely, Degré Alajos, Endrődi Sándor, Fanghné Gyújtó Izabella, Frankenburg Adolf, Győry Vilmos, Hia-dor (Jámbor Pál), Kisfaludy Atala, Jókai Mór, Kazár Emil, Kiss József, Margitay Dezső, Peterdi-Prém József, Sümegi Kálmán Szász Gerő, Szász Károly, P. Szathmáry Károly, Széchy Károly, Szűcs Dániel, Gróf Teleki Sándor, Vadnay Károly, Véka Lajos voltak.

A *Regényvilág* második évfolyamának előfizetési felhívása a lap ars poeticáját a közönség- és ízlésteremtés kulcsfogalmaival érvelve is artikulálta, illetve az olcsóság, valamint a hozzáférhetőség keresztmetszetébe helyezte a lapot, mely valóban a legfőbb vonzerejét nyújthatta:

A széppróza iránti fogékonyságot feléleszteni, hazai irodalmunk részére megnyerni a közönség azon részét is, mely szellemi mulattatás és szórakoztatás céljából eddig nagyjából a regényirodalom külföldi termékeihez fordult: ápolni a szépprózai költészetet, nevezetesen a regényirodalmat, újra munkára ösztönözni és buzdítani regényirodalmunk lelkes veteránjait és versenyre felhívni a fiatalabb nemzedék jelesebb tehetségeit, az anyagi siker hiányában ellankadó tehetségek között üdvös irodalmi mozgalmat előidézni, rendkívül olcsó ár mellett dús választékú, jeles tartalmú szépirodalmi folyóiratot nyújtani a nagyközönségnek, ez volt vállalatunk kitűzött célja és ez képezi programunkat a jövőre is.¹¹

10 RÉVAY, *Írók, könyvek, kiadók*, 54.

11 [név nélkül], „A »Regényvilág« tisztelt olvasóihoz”, *Regényvilág* 2, 2. sz. (1881–1882): 1.

A lap természetesen nem utasította el a világirodalmi szövegek közzétételét sem, Victor Hugo, Dosztojevszkij, Turgenyev, Mark Twain, Zola, Alphonse Daudet, Henryk Sienkiewicz egy-egy novellájának is teret biztosítottak, hasonlóan a korszak nívósabb irodalmi lapjaihoz, és különösen közel állva *A Hon* gyakorlatához.

A magyar szerzői kör összetétele stabil volt, de már az első évfolyam után kiegészült néhány újabb alkotóval: Bródy Sándorral, Gabányi Árpáddal, Mikszáth Kálmánnal, Petelei Istvánnal, Gyulai Pállal, Kiss Józseffel, Komócsy Józseffel és Rudnyánszky Gyulával. Egyfajta műfaji bővülés is megfigyelhető ugyanekkor: nagyobb számmal jelentek meg a lírai alkotások is.

Az ismertebb alkotók mellett néhány, íróként kevésbé ismert nevet érdemes kiemelni a szerzők közül. Teleki Sándor mint katona, Petőfi barátja, és a koltói mézesheteket lehetővé tevő kastély tulajdonosa él az emlékezetünkben. A tájékozottabb kortársak tudhatták, hogy a „vad gróf”, miként Petőfi barátját nevezte, a szabadságharcot követően tizennyolc évet töltött emigránsként Nyugat-Európában. 1866-os hazatérését követően az emigrációs éveiről hírt adó lapok közölték emlékezéseit, melyeket K. Papp Miklós, Jókai Mór és Törs Kálmán hatására kezdett rögzíteni a kolozsvári *Jónás Lapja*, a *Honvéd-Naptár*, a *Magyar Polgár*, a *Fővárosi Lapok*, a *Vasárnapi Újság*, illetve a *Pesti Hírlap* hasábjain. A Petőfi Társaság jelentette meg 1879-1880-ban publicisztikai írásait egybegyűjtő és újabb esszéket is tartalmazó *Emlékeim* című kötetét, majd 1880-ban tagjai sorába is választotta, s mint ez a társaságnak írt leveléből is kiderül, székfoglalója a *Petőfi Koltón* című írása volt. A Jókai benső baráti körébe tartozó Telekire nyilván a népszerű író hívhatta fel a Révai Testvérek figyelmét.

Révai Mór János és a gróf levelezéséből¹² tudható, hogy művei könyvvé szerkesztésének folyamatában aktívan részt vett a szerző: gondja volt nem csak a megjelent publicisztikai írások kötetébe szerkesztésére, hanem az illusztrációk és a kötetábla tervezésére is. A cég azért is vállalkozhatott a memoárok kiadására, mivel riválisa, a Franklin Társulat már nagy sikerrel rendezte sajtó alá az egykori szabadságharcos hősök és emigránsok visszatekintéseit. A *Regényvilág*beli rövidebb anekdoták (például a *Dobra Juon Hárhula*) után sorra jelentek meg az önálló kötetek: 1882-ben az *Egyről-másról*, 1883-ban pedig a *Garibaldi alatt 1859-ben*, az egységes Olaszországért vívott harcairól szóló memoárja.

Teleki a korabeli sajtóban készülő színművekről, regényről is nyilatkozott a lap hasábjain, mely azokat, mint megvalósítandó terveket hirdetni is kezdte, ám ezek vagy nem készültek el, vagy a kiadó nem tartotta közlésre érdemesnek, s így nem maradtak fenn a hagyatékban. A humoros elbeszéléseiből *Természet után* cím-

12 „Teleki Sándor gr. a Révai Testvéreknek”, OSZK Kézirattár Fond 5/157.

mel 1884-ben elkészült válogatás volt Telekinek a kiadónál és életében is megjelent utolsó kötete. A könyvek kelendőségét az is biztosította, hogy neves alkotóbarátai, Petőfi Sándor, Victor Hugo, Alexandre Dumas is feltűntek a memoárok lapjain, illetve a szabadságharcban való részvétele, aradi fogsága, majd szökését követő sorsa is fenntartotta az érdeklődést munkái iránt.

Teleki és Jókai közös barátja volt Gabányi Árpád színész is, akinek első publikációs fórumát jelentette a *Regényvilág*. A színész első, hosszabb írása, az *Egy krajczár emlékiratai a Regényvilág* harmadik, 1882–1883-as évfolyamának második kötetében jelent meg,¹³ mely egy évvel később önálló könyvként is napvilágot látott. 1885-ben a ponyvanemesítés elleni küzdelem céljával a Révai Testvérek által indított *Jó könyvek* sorozatában pedig *A rossz asszony vagy Miért akarta magát elveszteni Pergő Tamás a három gyerekével?* című regénye került be Mannheimer Ágoston rajzaival illusztrálva. Gabányit valóban e kiadó indította el a pályán, ám – miként ezt a Révai-hagyatékban fennmaradt levelek is bizonyítják¹⁴ – a színész nem mindig comme il faut viselkedése elriaszthatta a további közös munkától a szerkesztőket, így Gabányi a későbbi műveit más kiadókhoz (Méhner, Pallas, Singer és Wolfner) vitte.

A még pályája elején álló Mikszáth is feltűnt a lap hasábjain: az író *A gózoni Szűz Mária* kéziratát adta át Révaiéknak, és ezzel szintén egy élethosszig tartó szoros munkakapcsolat kezdődött meg. Jókai írásaival mindvégig támogatta a lapot – itt jelent meg *A játékos, aki nyer*, a *Minden poklon keresztül*, a *Cigánybáró* is. Ez utóbbi munka az író fogadott leánya, Jókai Róza illusztrációs kíséretében látott napvilágot a lap hasábjain. A közös munkát követően életműkiadójaul is választotta a Révai Testvéreket.¹⁵

Néhány forrás vall a *Regényvilág* szerzőinek honorálásáról is. Fennmaradt Révai Mór János és Tolnai Lajos levelezése a hagyatékban, mely arra a kérdésre is válaszol, mennyit fizettek íróinak.

Főtisztelendő Úr!

Gyors válaszáért fogadja őszinte köszönetünket. Ami a honoráriumkövetelést illeti, mi azt – feltéve, hogy a szóban forgó regény 28-30 ívnyi terjedelmű – teljesen elfogadjuk és kötelezzük magunkat Önnek b. regényéért 500 frtig tiszteletdíjat fizetni. A fizetési módzatokra nézve, úgy hisszük, bele méltóztatik egyezni azokba, mik szerződésünkben meg voltak írva. A honorárium, úgy mint Főtisztelendő Úr kívánja, valamivel több lesz

13 GABÁNYI ÁRPÁD, „Egy krajczár emlékiratai”, *Regényvilág* 3, 2. sz. (1882–1883): 616–723.

14 „Gabányi Árpád a Révai Testvéreknek”, OSZK Kézirattár Fond 5/66.

15 Mindkét munkakapcsolat egy-egy külön tanulmány témájául szolgálhatna.

ugyan annál, amit mi följánlottunk – de ezen körülmény árán nem akarjuk nélkülözni. Főt. Úr közreműködését vállalatunk nemes céljának elérésében.

Most már reméljük – tisztában – lehetünk az ügy felől, és kérjük Főtiszt. Urat a kézirat első kötetét, illetve kész részét fordul postával nekünk megküldeni. Közlésének ideje iránt még nem írhatunk határozottam – lehetséges azonban, hogy már az évfolyam elejével indítjuk meg. Kérjük Főtiszt. Urat a szerződést saját stipulációja szerint megválogatva szintén felküldeni.

B. mielőbbi válaszát kérve maradunk még tisztelettel,

(Főtiszt. Urunk alázatos szolgálója

Révai Testvérek, Révai Mór

1 melléklete

Szóbeli megállapodásunk értelmében átengedem Önöknek „A nemes vér” című regényemet a következő feltételek mellett:

- 1.) Önöknek jogában áll regényemet a „Regényvilág” hasábjain, valamint külön könyvkiadásban is lenyomatni.
- 2.) Tiszteletdíj fejében Önök a „Regényvilág” ive szerint számítva egy ívért (8 oldal $4\approx^0$) fizetnek nekem 25 azaz huszonöt forintot.
- 3.) A könyvalakú különkiadásból Önök legfeljebb 1000 példányt nyomtathatnak le, melyért nekem külön tiszteletdíj nem jár.
- 4.) A végleges leszámolás ugyan a regény kinyomtatása után történik – azonban Önök lekötelezik magokat a regény I-ső kötetének kézírata átvételénél nekem 100 forint előleget küldeni, valamint kívánságomra a lenyomatot iven mérve szerinti előlegeket időnként kifizetni.
- 5.) Én kötelezem magam, fentnevezett regényt, addig míg az Önök lapjában megjelenik, vagy a könyvalakú kiadásból még példányaik vannak – sem eredetiben az Önök bejegyzése nélkül sehol sem közölni. Egy esetleges második kiadásnál az elsőégi jog Önöket illeti.
- 6.) Végül kötelezem magamat, szükség esetében a correcturákat pontosan és lelkiismeretesen olvasni.

Hogy jelen szerződést hitelesnek ismerem el, bizonyítom sajátkezű aláírással.

Marosvásárhely....¹⁶

16 „A Révai Testvérek Tolnai Lajoshoz. 1881. április 9.”, OSZK Kézirattár, Levelestár: Révai Testvérek Tolnai Lajoshoz.

Ez a honorárium előnyösnek mondható, összehasonlítván az előfizetési díjjal és a lapok honorálási stratégiájával.

Összességében tehát elmondható, hogy a Révai által alapított, és Jókai által támogatott folyóirat mindvégig a legszínvonalasabb irodalmi orgánium volt, jutányos előfizetési árral: 6 forint volt egy évre a prenumeráció, mely, ha nem is jelentett kimagasló gazdasági sikert, a rentábilisnál jobban prosperált.¹⁷ A lap a fentebb vázolt szerzői gárda, tartalmi és formai színvonal, illetve a könnyű hozzáférhetőség ellenére sem tudott magasabb előfizetői számot elérni.

A *Regényvilág* megszűnéséhez Révai Mór emlékirata szerint mégsem a mérsékelt érdeklődés vezetett, hanem hogy egy új vállalkozás indult meg ugyanezt a struktúrát követve Martonffy Frigyes szerkesztésében 1884 októberében. Az első számokban a *Regényvilág*ból többek, például P. Szathmáry Károly, Kiss József, Mikszáth Kálmán, Margittay Dezső közölték műveiket.¹⁸ Az íróival baráti kapcsolatot fenntartó Révai Mór azonban a már megjelent lap révén értesült nem csak a tervről, hanem arról is, hogy végső soron szinte minden írója adott a *Gondűző*be is írásokat:

Mi ezt hinni sem akartuk, de midőn a prospektus kezünkbe került, tényleg ott diszelegtek jóformán összes munkatársaink nevei, az egy *Jókai* kivételével. Mikor az első füzetet kézhezvettük, megállapíthattuk, hogy a prospektus való igazat mondott. Két „írónk” regénye kezdődött abban a füzetben és meggyőződhattünk róla, hogy az egész publikáció – „*Gondűző*” volt a neve – hű kópiája a „*Regényvilág*”-nak, szerkesztési módja, beosztása, szedési rendszere, alakja, papírja, betűinek vágása tekintetében is. Semmiben sem különbözött a „*Regényvilág*”-tól, csak a címben.¹⁹

A lap közreadói – kiegészülve Székely Aladárral is – ponyvabirodalmat működtető szerkesztők voltak, akiket a *Regényvilág* egyik kiemelt írója, Tolnai Lajos is segített az alapítás idejétől fogva. Noha íróbarátai – pl. Bródy Sándor – figyel-

17 Összehasonlításként, ugyanebben az évkörben a *Vasárnapi Újság* prenumerációja évi 12 forintba került.

18 A korabeli lapok közzétették a *Gondűző* prenumerációs felhívását, mely felsorolja a lap ars poeticáját és a szerzőit is: „A »Gondűző« erkölcsöt nemesítő és leleket művelő, érdekesítő és gondokat űző olvasmányaival kimeríthetlen tárházat képez családok és egyesek számára. A »Gondűző« munkatársai: P. Szatmári Károly, Tolnai Lajos, Komócsy József, Kiss József, Margittay Dezső, Mikszáth Kálmán, Szana Tamás, Tóth Endre, Vértesi Arnold, Kazár Emil, Éjszaki Károly, Endrődi Sándor, Balázs Sándor, Dalmadi Győző, Prém József, Hentaller Lajos, Sziklay János, Reviczky Gyula, Palágyi Lajos, Lévy Sándor, stb.” Illetve a továbbiakban ígérve Jókai és Beniczky Bajza Lenke közreműködését is. „A »Gondűző« szépirodalmi hetilap”, *Bereg* 12, 13. sz. (1885): 3.

19 RÉVAY, *Írók, könyvek, kiadók*, 62–63.

meztették a kiadóvezetőt, hogy a konkurens vállalkozás hamarosan csődbe jut, a *Regényvilág* az ötödik évfolyamának végén bejelentette megszűnését.

S hogy e kérészéletű lapvállalkozás – innovatív jellegén túl – miért is érdemel különösebb figyelmet? Jókai és Révai Mór munkakapcsolata meghatározó maradt a történet főszereplőjének életében: lényegében életműszerződés született közöttük. Ekkortól Jókai elpártolt korábbi kiadóitól, a Heckenast–Franklintól és az Emich–Athenaeumtól, s a Révai Testvérek jelentette meg minden művét.

Ráadásul a sikeres vállalkozó, Révai Mór a hátrányból kovácsolt előnyt. Üzleti kapcsolatba lépett a Jókai szerkesztette lapokkal, pl. *A Honnal*, a *Nemzettel*, és új kiadói stratégiát gondolt ki: Jókaival közösen honorálták a lapokban megjelenő tárcaregényeket a bevezetőben már említett módon. Egyszer fizettek a szerzőnek, a lap szedését pedig a könyvnyomatban is használták. Így jelenhetett meg még több író a tárcaközlésen kívül könyvben is.

Mint közismert: 1880-tól Jókai minden regényének és 1882 óta Mikszáth Kálmán minden munkájának kiadói a Révai Testvérek lettek, mely munkakapcsolat majd a két írói jubileumban és az írók összkiadása sikertörténetében tetőződött.

Az eredeti és továbbfejlesztett tervvel a Révai Kiadó egy-egy hiátust töltött be, hiszen a Franklin Társulat ekkor az ismeretterjesztő és tudományos könyvkiadást részesítette előnyben, az Athenaeum majd csak a századfordulótól jelentett meg nagyobb számban szépirodalmat, Ráth Mór pedig ekkor Arany munkáinak terjesztésével foglalkozott. A koncepció a továbbiakban sem maradt parlagon: a Singer és Wolfner vitte tovább az *Egyetemes Regénytárral*. Az innováció azonban Révai Móré maradt.

„Még csak halvány reményem sincs egyelőre két krajcárra sem”

Az Ady-életműben hangsúlyos az a törekvés, amely nem az egyes verseket, hanem a versesköteteket teszi a szerzői identitásképzés kitüntetett helyeivé, ahol a folyóiratokban korábban megjelent költemények együttese jelentésképző többletet nyer. „Harminchat éves leszek, agglegény, kilenc év óta minden évben írok egy kötet verset [...]”, fogalmazta meg Ady Endre *Az Érdekes Újság Dekameron-jában* 1913-ban.¹ Ez alapján *Versek és Még egyszer* című köteteit nem tekintette életműve részének, habár korábban, Elek Artúrnak 1910. január 22-én írott soraiban számításba vette azokat: „Köteteim: 1. Versek (Debrecen, 1899) 2. Még egyszer (Nagyvárad, talán 1903) 3. Új versek (Pallas) 4. Vér és Arany (Franklin) 5. Az Illés szekerén (Singer) 6. Szeretném, ha szeretnének (Nyugat) Fenyő meg tudja mondani a dátumokat.”² „A két elsőt persze magam adtam ki”³ – tette hozzá e könyvekről, noha még harmadik, a Pallas által kiadott, *Új versek* című kötetének kiadását is előfizetők gyűjtésével segítette. Amilyen biztos pontnak számított 1906 és 1914 között egy-egy új Ady-kötet szinte minden évben, a Nyugat Kiadó színrelépéséig legalább annyira bizonytalan volt, hogy melyik kiadó adja ki azt.

Az 1900-as évek elejét jellemző könyvkiadási viszonyokat kiválóan írja le az 1908 őszi induló *A Család* című folyóirat glosszája:

Magyarországon beütött a könyvkrach... A könyvkiadó urak... amennyire lehetséges, könyveket egyáltalán nem adnak ki... A közönség nem vásárol könyvet, a könyvkereskedő tehát nem szaporítja kiadványainak számát a raktáron lévő rováására... Mikszáth,

1 ADY Endre, *Összes prózai művei: Újságcikkek, tanulmányok XI.*, főszerk. FÖLDESSY Gyula és KIRÁLY István, szerk. LÁNG József (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1982), 42–43.

2 ADY Endre, *Levelezése*, szerk. VITÁLYOS László, 3 köt. (Budapest: Akadémiai Kiadó–Argumentum Kiadó, 1998–2009), 3:15.

3 Uo.

Herczeg, Gárdonyi, Molnár Ferenc és még egyik vagy másik író talán nem fogja meg-sínyleni ezt a nyomorúságot... A többi azonban kénytelen aprópénzre váltani tehetségét, és... A napi sajtó tárcájában tengődni.⁴

S valóban, az 1900-as évek elején Ady Endre számára is kihívást jelentett egy-egy kötete kiadása. Az első háromnál előfizetőket is gyűjtött, a következő kettőnél már nem, ezután öt kötetét is a Nyugat Könyvkiadó adta ki, majd hosszú évekre kiadó nélkül maradt, mely jelenség mögött a Nyugat Könyvkiadó válsága, csődje, illetve a világháború állt.

Új versek	1–5. kiadás
Vér és arany	4–5. kiadás
Az Illés szekkerén	4–5. kiadás
Szeretném, ha szeretnének	3–4. kiadás
A Minden-Tikok versei	2. kiadás
A magunk szerelme	2. kiadás
A menekülő Élet	2. kiadás

Ady-kötetek a Pallas Kiadónál

Ady Endre legtöbb kötete mégis a Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaságnál jelent meg, mely nem csupán az *Új versek* kiadója volt, de a Nyugat Könyvkiadó csődjét követően átvette az Ady-kötetek publikálását is. Az *Új versek* Pallasnál megjelenő első kiadása volt Ady Endre első olyan kötete, melyet már érett Ady-kötetként tart számon az irodalomtörténet-írás. A Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság fő profilja a könyv- és lapkiadás mellett a nyomdai tevékenység volt. A Pallas az 1884-ben tönkrement Wilckens és Waidl nyomda helyén, a Koronaherceg (ma Petőfi Sándor) utcában kezdett működni, majd a Kecskeméti utcába, 1895 szeptemberében pedig a Honvéd utcai, háromemeletes nyomdaépületbe költözött. Révay Mór visszaemlékezései szerint „egy életrevaló és tehetséges, jogvégzett fiatalember, dr. Gerő Lajos, vette meg az egész Wilckens és Waidl-féle vállalatot és alapította meg belőle 1884-ben a Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaságot melyet, mint annak igazgatója, utóbb Budapest egyik legmo-

4 ADY Endre, *Összes prózai művei: Újságcikkek, tanulmányok IX.*, főszerk. FÖLDESSY Gyula és KIRÁLY István, szerk. LÁNG József és VEZÉR Erzsébet (Budapest, Akadémiai Kiadó, 1973), 553.

dernebb nyomdavállalattá fejlesztett ki.”⁵ Az 1894-ben megalapított Magyar Hírlapkiadó Rt. is a Pallas-palotában kapott helyet, és a Pallas Rt. mindenkori igazgatója egyben a Magyar Hírlapkiadó igazgatója is volt, működésük tehát szorosan összefonódott. 1916. július 1-től 1925. szeptember 1-ig egyébiránt a *Nyugatot* is a Pallas Nyomdában állították elő. A Pallas 750 m²-es könyvnyomdájában összesen harminc nyomdagép működött, gyorsajtók és rotációs gépek. A kiadó gyorsajtóinak számát tekintve a kezdetektől fogva a magyar nyomdák élvonalában volt. A Pallas Rt. már az alapítás évében nyereséges volt, és a következő tíz évben a legnagyobb magyar nyomdák közé emelkedett, dolgozóinak száma elérte a háromszáz főt, nyereségét pedig megháromszorozta. 1898-tól, a gazdasági válsággal egyidőben a Pallas gazdasági erősödése is megtorpant, nem sokkal később pedig hanyatlásnak indult, s csaknem teljesen tönkrement. De talpra állt és 1911-től újra nyereségesé vált. 1900-tól Löwenstein Arnold vagy Löwenstein Kuthy Arnold⁶ volt a Pallas kiadó igazgatója, aki 1919-ig maradt ebben a pozícióban.

Az *Új versek* című kötete tervét Ady Endre 1905 februárjában Brüll Bertának jelentette be először: „Talán mégis kiadok egy kötet verset.”⁷ Ekkor „a versekből valójában még nem gyűlt össze egy kötetre való, de első két kötetének terve és a szándék bejelentése is jóval megelőzte a versek nagy részének megírását.”⁸ 1905. március 26-án azt írta Diósi Ödönnek, hogy alkuban áll a Pallas Kiadóval, s „Mednyánszky illusztrálná a verseket.”⁹ A Pallas mindazonáltal csak azzal a feltétellel vállalta az *Új versek* kiadását, ha Ady előfizetők gyűjtésével előre biztosítja bizonyos példányszám eladását. 1905 októberében több lap is publikálta a kiadó felhívását, amely ez év decemberére ígérte a verseskötet megjelenését. A kiadás időpontja azonban késett. Feltehetően több okból is: lassan gyűltek az előfizetők, maga Ady újra meg újra bővítette kötete versanyagát, meg-megakadtak a nyomdai munkálatok. Ady még 1905 október végén, november elején is az előfizetési íveket küldte szét, Vidor Marcellhez például a következő sorokkal fordult: „A Pallas csak akkor adja ki kötetem, ha elegendő előfizető jelentkezik. Barátsággal és szeretettel tégy meg mindent.”¹⁰ „Végül is 1906 február első napjaiban

5 RÉVAY Mór János, *Írók, könyvek, kiadók: Egy magyar könyvkiadó emlékiratai* (Budapest: Révai Testvérek Irodalmi Intézet, 1920), 98.

6 Lásd ADY Lajos, *Ady Endre* (Budapest: Amicus, 1923), 114.

7 ADY Endre, *Levelezése I.*, szerk. VITÁLYOS László (Budapest: Akadémiai Kiadó–Argumentum Kiadó, 2000), 119.

8 Uo., 459.

9 Uo., 124.

10 Uo., 137.

megjelent az *Új versek*.¹¹ Az előfizetési ár fűzve három korona, díszes kötésben öt korona volt. A könyvet Ady Diósinénak ajánlotta a következő szöveggel: „E versek mind-mind a Léda asszonyéi, aki kedvelte és akarta őket. Én el szoktam pusztítani a verseimet fogyó életem növvő lázában, mély viharzásokon és poklok tüzeiben. Ennek a néhány versnek megkegyelmeztem. Engedtem őket életre jönni, s átnyújtom őket Léda asszonnynak.”¹² Az ajánlás első mondatát Ady 1906. január 19-i levelében már leírta Brüll Adélnak: „A magáé ez a kötet egészen.”¹³ „Kevésbé ismert a verseskötet Diósinénak küldött példányába írt dedikáció: „D. Brüll Adélnak küldi kis könyve legelső darabját egy kurta élet minden nagy illúziójáért hálásan Ady Endre.”¹⁴ E dedikáció abban a barna bőrtokkal ellátott kötetben található, melyet Ady az asszonnynak készíttetett. Később, amíg a kapcsolatuk tartott, minden egyes saját verseskötetéből küldött neki egy ilyen egyedi példányt.

A kérdésre, hogy miképpen került Ady a Pallas Kiadóhoz, egyértelmű választ adhatunk: a kapcsolati hálója által. Egyrészt a Pallas a *Budapesti Naplónak* volt a nyomdája, annak az egyetlen lapnak, ahol Ady belső munkatársként dolgozott. Ady 1906 júniusában a következő sorokkal fordult Juhász Gyulához:

Én a Vészi pressziója és rábeszélése által jutottam volt a Pallashoz. És kaptam kegyelem-ből 125 forintot. Igaz, hogy a Pallas reménye ellenére bevette a költségeit. De még egyszer mégse próbálkoznék verskiadással, magunkfajtájúaknak könyvével. Végtelenül undok, nem is sejtett valóságok rejtőznek itt az irodalmi sötét kamrákban. Nekem is volna két kötet versem is eladni való. Még csak halvány reményem sincs egyelőre két krajcárra sem. A mi korúink közül Farkas Imrén kívül ma még teremtett lélek az országban versíró pénzt nem szerezhet könyvével. Én és Kabos is, szeretettel állnánk az ön rendelkezésére. Hiába is próbálnánk akármit. Talán valami más módot gondoljon ki, hogy segíthessünk önön. Bocssásson meg, hogy tőlem kell megtudnia, milyen senkik vagyunk ebben az országban. És írjon, ha jónak látja. Szeretettel üdvözlö Ady.¹⁵

Valójában „Vészi pressziója és rábeszélése latba vetésével” Kabos Ede járta ki az *Új versek* kiadatását a Pallas Részvénytársaságnál.¹⁶ Erre 1905. március 26-án írott

11 ADY Endre, *Összes versei II.*, szerk. KOCZKÁS Sándor (Budapest: Akadémiai Kiadó–Argumentum Kiadó, 1988), 230.

12 ADY Endre, *Összes versei*, szerk. LÁNG József és SCHWEITZER Pál, 5., jav. kiad., Osiris klasszikusok (Budapest: Osiris Kiadó, 2020), 5.

13 ADY Endre, *Levelezése I.*, 146.

14 Uo., 492.

15 Uo., 161.

16 Uo., 454.

levelében utal Ady: „Kabos csinálja meg kedves barátsággal az üzleteket.”¹⁷ Ady Lajos ehhez azt tette hozzá, hogy a könyv Löweinstein-Kuthy Arnold igazgató „jóvoltából”¹⁸ jelenhetett meg, aki a Pallas nyomdájának vezetője volt. A kötetet a tervekkel ellentétben mégsem Mednyánszky László illusztrálta, csupán egyetlen rajz szerepel benne, Nagy Sándornak *A mi gyermekünk* című költeményhez készített alkotása. Csak feltételezéseim vannak, miért nem Mednyánszky illusztrálta a kötetet. Vajon túl szűk volt a határidő? Vagy az ismeretlen költő kötetét nem vállalta a már neves festő? Ady levelezésében nem említi Mednyánszky nevét, prózai írásaiban is csak két ízben. Ezért is valószínű, hogy a kapcsolatot Mednyánszkyhoz a Pallas igazgatója teremtette meg. Ezt a feltételezést arra alapozom, hogy Bródy Sándor *Az ezüst kecske* című kötetét szintén a Pallas adta ki díszkiadásban 1898-ban Mednyánszkyt is szerepeltetve az illusztrátorok között. Azonban míg Bródy 1898-ban már tekintélyes szerzőnek volt mondható, Ady 1905-ben aligha. Bródy maga lelkes cikkekben üdvözölte és bátorította a nagybányai festőket, Márk Lajos, Rippl-Rónai, valamint Dudics Andor illusztrációkkal közre is működött Bródy *Asszonyi szépség* című kötetében, mely 1897-ben jelent meg, ugyancsak a Pallasnál.

Löwenstein Arnold felesége visszaemlékezései szerint: „luxus-lakást tartottak fenn, nagy háztartást vittek, estélyeket adtak. »Ki-be jártak náluk a költők-művészek«. Férje »kártyázgatott, lóversenyeztetett« is.”¹⁹ Ezt erősíti Pálmai József Czóbel Istvánnának 1918. október 28-án írott levele, melyben a következőket vetette papírra:

Kláberné informált, hogy László [Mednyánszky] olcsóbban kívánta a képeit adni, amiért kicsit megmostam a fejét s a vén bűnös kénytelen volt nekem igazat adni és megígérni, hogy ezentúl e téren a maga érdekei ellen vétetni nem kíván. Informáltam őt a Szépm. Múzeum igazgatójának válaszárol, minek megörvendett és tudomására hoztam, hogy Oroszlánkövi nevű hiénáját megfogtam és így színt kell vallania, mennyit is kíván pár száz koronájáért?.. Oroszlánkövi úr most már Löwenstein-Kuthy panaszlevelet írt, és azt, hogy suba alatt akar minél több képet kapni, tudomásom szerint 400 koronáért!.. A levelét azonban László ideadta és így megállapodásos választ kap és egy képet tőlem, hogy egyszer s mindenkorra elintézve legyen!²⁰

17 Uo., 124.

18 ADY Lajos, *Ady Endre*, 114.

19 BARDOLY István, Katarína BEŇOVÁ, HESSKY Orsolya és MARKÓJA Csilla, szerk. „»Rossz kezekbe kerül«: Levelek Mednyánszky utolsó bécsi éveiből és hagyatékának sorsáról (1917–1921)”, *Enigma* 21, 81. sz. (2014): 112–175, 164.

20 Uo.

Verseskötetek a századfordulón ritkán értek meg több kiadást, az *Új versek* azonban ötször is megjelent a Pallasnál; a második 1909-es évszámmal, 1908 végén, a harmadik 1912-es évszámmal 1911 végén, a negyedik 1918-ban, az ötödik 1919-ben. A második, harmadik, negyedik és ötödik kiadásért egyenként 200 korona járt Adynak. Az alapján, amit Ady Lajos bátyja és Kuthy kapcsolatáról feljegyzett, úgy tűnik, az igazgató egyfajta mecénásként volt Adyhoz kapcsolható. „Kuthy²¹ jóindulatából [...] a 200 K *mindig* rendelkezésre állott tíz éven át. A tréfás megállapodás az volt később Kuthy és között, hogy mikor sehol máshonnan nem tudott pénzt szerezni (de évenként legfeljebb kétszer), joga volt egy-egy újabb kiadásra előleget vennie a Pallastól”.²² Löwenstein, aki 1900-tól 1919-ig volt a Pallas igazgatója, és Ady kapcsolata az 1910-es években már-már barátivá vált. Löwenstein bemutatta Adyt a családjának,²³ az Ady-házaspár 1915 őszén, s a következő évben is meglátogatta Löwensteinéket,²⁴ de Löwenstein Arnold Csucsán is járt, 1918 nyarán *A halottak élén* című kötet első elkészült példányát vitte el a már betegeskedő költőnek.²⁵ 1916 elejéről fennmaradt egy Adyt és feleségét ábrázoló kép is, melyet „kedves jó, igaz embereinknek” „hű barátsággal és szeretettel” szöveggel dedikáltak a Löwenstein-házaspárnak. Sőt, Ady Endre Löwenstennéhez még egy alkalmi verset is írt:

Nagyon jó asszony, mert hiszi, vallja,
 Hogy van jó asszony. Meleg szemét
 Gyöngéden veti minden hű dalra
 s szereti, akik őt szeretik

Löwensteinnének az ő nagyon tisztelő Adyja. Bpest 1910 okt. 15²⁶

Ady Endrének egyébként is szokása volt kötetei kiadóitól újabb és újabb előleget kérni, a jövőbeli kiadásokra. 1909 márciusában Ady Löwenstein Arnoldtól 100 koronát kért: „Kérem igazgató úr, írassa meg nekem, hogy vásárolják-e az Uj versek új kiadását? Egyben kérem, mint nagyon megszorult ember, szí-

21 Azaz Löwenstein-Kuthy Arnold.

22 ADY Lajos, *Ady Endre*, 114.

23 VITÁLYOS László, „Ady Endre és Löwenstein Arnold levelezéséhez”, *Irodalomtörténet* 61, 4. sz. (1979): 902–906, 903.

24 ADY Lajosné, *Az ismeretlen Ady* (Budapest: Béta Irodalmi Rt, 1942), 344.

25 ADY Lajos, *Ady Endre*, 226; VITÁLYOS László, *Ady-Léda-Csinszka: Visszaemlékezések és levelek a költő életrajzához* (Budapest: MTA Könyvtára, 1977), 70.

26 VITÁLYOS, „Ady Endre...”, 905. 5

veskedjék nekem száz koronát küldetni. Önnek nem pénz, nekem nagyon nagy pénz – most.”²⁷ 1909 júliusában még mindig várta Löwenstein Arnoldtól az előleget: „Egy este Löwensteinékkal vacsoráztam a Margitszigeten s udvaroltam az asszonynak (vén, borzasztó nő), hogy kapjak a Pallastól még száz korona előleget.”²⁸ (Láttuk, a Löwensteinnénak írt versben ugyanez a hölgy még „nagyon jó asszonyként” jelenítődött meg.) Löwenstein Arnold mellett Gárdos Alfréd (a *Vér és arany* kiadója), illetve Wolfner József (*Az Illés szekerén* kiadója) is adtak pénzt Adynak baráti segítségként annak dacára,²⁹ hogy az első kiadások példányai nem fogytak el. A Nyugat Kiadóval kötött megállapodása után azonban Fenyő Miksa figyelmeztette Adyt, hogy „kéregetéseivel veszélyezteti a Nyugat érdekeit”.³⁰

Fenyő Miksa 1909-ben, a *Szeretném, ha szeretnének* című kötet Nyugat Kiadó általi kiadása után szeretne volna az *Új versek*, a *Vér és arany*, illetve *Az Illés szekerén* című kötetek kiadását a kiadó számára megszerezni, de sem a Pallas (*Új versek*), sem a Singer és Wolfner (*Az Illés szekerén*) nem adta át a kötetek jogait. Míg az *Új versek* ötször jelent meg 1919-ig a Pallasnál, *Az Illés szekerént* csak kétszer adta ki a Singer és Wolfner, mégsem mondott le róla.

Az *Új verseket* követő kötet, a *Vér és arany* már nem a Pallasnál jelent meg, hanem a Franklinnál, mely fontos kérdéseket vet fel. Valószínűleg a *Budapesti Naplóval* való szakítás, illetve az a körülmény, hogy az *Új versek* első kiadása még nem kelt el, tették lehetetlenné, hogy Ady következő kötetét is a Pallas publikálja, mely mint már említettem, 1911-től újra nyereségessé vált, 1918-tól pedig átvett a Nyugat Kiadótól minden kötetet, Hatvany Lajos visszaemlékezései szerint az ő és Ady Lajos közbenjárására:

De a Pallas sem igen bízott Adyban. Közgyűlésen a felügyelőbizottsági tagok és az igazgatóság megtagadták az összes Ady-könyvek és -jogok átvételére szükséges ötezer koronát. Magam fizettem ki a vételárat. A köteteket az én számlámra fűzték és kötötték. Amikor aztán jó üzlet lett a dologból, átvette tőlem a Pallas a tulajdonjogot. Így érte meg Ady az örömet, hogy könyvei újra piacra kerültek, s hogy egyik kiadás követte a másikat.³¹

27 ADY Endre, *Levelezése II.*, szerk. KIRÁLY István, LÁNG József, VEZÉR Erzsébet és KOCZKÁS Sándor (Budapest: Akadémiai Kiadó–Argumentum Kiadó, 1998), 170.

28 Uo., 211.

29 Uo., 506.

30 Uo.

31 HATVANY Lajos, „Ady a kortársak közt”, in HATVANY Lajos, *Ady: Cikkek, emlékezések, levelek I.*, 128–174 (Budapest: Szépirodalmi Kiadó, 1959), 156.

A halottak élen 1918-ban újra a Pallas Kiadónál jelent meg. Ideiglenes címe *Halottan és idegenen* lett volna, s Boncza Berta is tervezett borítót hozzá, a könyv azonban enélkül látott napvilágot. Végül 1921-ben Ady Endre válogatott versei is a Pallas kiadásában jelentek meg.

Babits Mihály az Athenaeum Kiadónál

„A Babits Mihály műveivel kapcsolatos kutatásoknak az a része, mely kiadástörténeti vonatkozású volt, eddig jobbára csak egy-egy mű keletkezésének körülményeivel foglalkozott. Kevesebb figyelem fordult a verseskötetekre mint szerkesztett kompozíciókra, s még ennél is kevesebb az egyes kötetek kiadástörténetére.” – állapítja meg 1997-ben publikált, Babits Nyugat Kiadónál megjelent kötetek kiadástörténetét feltáró tanulmányában Buda Attila.¹ Ő ekkor elsősorban a készülő kritikai kiadás szempontjából ítélte fontosnak a hasonló jellegű kutatásokat, az utóbbi években azonban az irodalom materiális meghatározottságának, valamint gazdasági-társadalmi kontextusainak és azon belül a kulturális termelés piaci feltételeinek a vizsgálatai új diszciplináris kontextusban zajlanak, ahogy erre az Irodalomtudományi Intézetben 2019 óta működő, *A 19. századi magyar irodalom politikai gazdaságtana* Lendület-kutatócsoport tevékenyége is példával szolgál. Időközben a Babits kritikai kiadás munkálata is új lendületet vett, és a *Babits Mihály összes versei 2.* kötet,² mely a költő 1906 és 1910 között keletkezett verseit kronologikus rendben adja közre, már tartalmazza az első két kötet keletkezéstörténetét is, Buda Attila pedig monografikusan is feldolgozta a Nyugat Kiadó működését.³ Babits és az Athenaeum Kiadó kapcsolattörténete szempontjából fontos szakirodalmi forrást jelent Kiss István monográfiája, mely-

* A tanulmány a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal (NKFIH) támogatásával a *Babits Mihály verseinek és műfordításainak kritikai kiadása* című, K 138529 azonosítószámú pályázat keretében készült.

1 BUDA Attila, „Babits Mihály művei a Nyugat kiadó gondozásában”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 101, 5–6. sz. (1997): 604–626, 604.

2 KELEVÉZ Ágnes, szerk., *Babits Mihály összes versei: 1906–1910: Kritikai kiadás*, Babits Mihály összes versei: Kritikai kiadás 2 (Budapest: Argumentum Kiadó, 2022).

3 BUDA Attila, *A Nyugat Kiadó története* (Budapest: Borda Antikvárium, 2000).

ben az Athenaeum Kiadó történetét dolgozza fel, és a két háború közötti periódusban külön fejezetet szentel Babits számára.⁴ Kiss is felhasználta az Országos Széchényi Könyvtár kéziratárában őrzött kiadói és szerzői dokumentumokat, melyek alapján rekonstruálta a költő és a kiadó kétévtizedes együttműködését, mégis más szempontrendszer szerint érdemes újra áttekíteni a költő és az Athenaeum között megkötött szerződéseket, különösen mivel a különböző forráskiadványok (mindenekelőtt a Babits-levelezés) alapján a megszülető kontraktusok hátterét is fel tudjuk tární.

Babits első köteteit a Nyugat Kiadó adta ki. Az 1908-ban induló lap kiadása mellett részben a profilbővítés, részben pedig anyagi okokból a működés rentabilitásának biztosítása érdekében a kiadó 1909-ben megindította a könyvkiadást is, melyet 1910-től részvénytársasági keretek között folytatott.⁵ Az 1909-ben kiadott első három kötet között szerepelt Babits *Levelek Iris koszorújából* című kötete is. A költő levelezéséből tudható, hogy a versek kiadására Fenyő Miksa kérte fel az akkor Fogarason tanító Babitsot. Február 8-án kelt leveléből tudható a kötet tervezett terjedelme (2,5–4 ív) és kiadásának ideje (1909. március közepe), valamint a honorárium mértéke (előleget a kiadó nem fizetett, minden eladott példány árának 50%-a illette meg a költőt).⁶ A kötet végül május közepén jelent meg 6 ív terjedelemben, Buda feltételezése szerint a korabeli gyakorlat alapján kb. 2000 példányban.⁷ A következő két, 1911-ben a Nyugat Kiadónál megjelent kötetrel kapcsolatban is Fenyő kereste meg Babitsot. Leveleiből úgy tűnik, a költő és a kiadó közötti megállapodás annyiban módosult az *Iris*hez képest, hogy Babits már nem az eladott példányok után megbeszélte százalékban kapta a honoráriumot, hanem egy-egy kötetre fix tiszteletdíjat fizetett a kiadó (a *Herceg, hátha megjön a tél is!* után 250 koronát,⁸ a *Két kritika* után ívenként 25, összesen 100–125 koronát ajánlott levelében Fenyő⁹).

1920 előtt a Nyugat Kiadónál jelent meg Babits három verseskötete (az *Iris* mellett a *Herceg* és a *Recitativ*), első két kötetének második kiadása, valamint két

4 KISS István, *Az Athenaeum Könyvkiadó története és szerepe a magyar irodalomban* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1980), 141–150.

5 BUDA, *A Nyugat Kiadó története...*, 19–30.

6 „Fenyő Miksa levele Babits Mihályhoz [Budapest, 1909. február 8.]”, in BABITS Mihály, *Levelezése, 1907–1909*, szerk. Szőke Mária, 195–196 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 2005).

7 BUDA, „Babits Mihály művei a Nyugat kiadó gondozásában...”, 607.

8 „Fenyő Miksa levele Babits Mihályhoz [Budapest, 1910. november 27.]”, in BABITS Mihály, *Levelezése, 1909–1911*, szerk. ZSOLDOS Sándor, Babits Mihály műveinek kritikai kiadása: Levelezés, 108 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 2005).

9 „Fenyő Miksa levele Babits Mihályhoz [Budapest, 1910. december 17.]”, in BABITS, *Levelezése, 1909–1911...*, 117.

értekezőprózai kiadványa (*Két kritika és Irodalmi problémák*). Dante *Isteni színjátékának* kiadására viszont a Révai Kiadóval szerződött, s ennek első része, a *Pokol* fordítása 1912-ben jelent meg (a második kiadása 1918-ban), a *Purgatorium* pedig 1920-ban, Kant *Örök béke* című művének fordítása az Új Magyarországnál látott napvilágot 1918-ban. Még a háború alatt, 1916-ban az Athenaeum adta ki a Wilde-fordításokat, *A gólyakalifa* című regényét és Shakespeare *A vihar* című drámájának fordítását. Az ismert bibliográfiai adatoknál azonban több információval szolgálnak a kéziratári anyagok.

Babits az Athenaeummal 1913-ban vette fel a kapcsolatot a Modern könyvtár sorozatban kiadandó antológiába készülõ versfordítások ügyében. 1913–1914-ben több, Gömöri Jenõtõl, Franyó Zoltántól és a kiadó ügyvezetõ igazgatójától, Ranschburg Viktortól származó levél említi a versgyûjteményt, melyet azonban pontosan nem neveznek meg, és a levelezés kritikai kiadása sem szolgál adattal erre vonatkozóan. Ranschburg 1914. január 2-án kelt levele „Franyó-féle Antológia”-ként említi, és tudomásul veszi, hogy Babits versfordításoként 20 korona honoráriumot kér.¹⁰ A Modern könyvtár sorozatban jelent meg a Wilde-fordítások kötete, melyért Babits az 1914 májusában megkötött szerződés szerint 200 korona tiszteletdíjat kapott, a két évvel később megjelent kötet azonban 19 verset tartalmaz, tehát a korábbi megegyezés szerint csaknem a szerződésben foglalt honorárium dupláját kellett volna kapnia. Még 1914-ben felmerült a Shakespeare-drámák fordításának az ügye, az erre vonatkozó szerződést a kiadó 1914. március 14-én kötötte meg Babitscsal. 1916-ban meg is jelent *A vihar* fordítása, viszont a szerződés évente „lehetőleg” két „ismertebb Shakespeare-dráma” fordításáról és kiadásáról szól, ebből arra következtethetünk, hogy Babits és a kiadó is hosszabb távon sorozatban gondolkodhatott. Ezt mutatja a szerződés 3. bekezdése is, mely kimondja, hogy amíg legalább hat dráma meg nem jelenik, a címlapon nem lehet utalást tenni arra, hogy sorozatkiadványról van szó. 1917-ben a kiadó szerződést kötött Babitscsal egy Poe-novellafordításokat tartalmazó, 10 ív terjedelmű kötet összeállításáról is, melyből 3,5–4 ívet maga Babits fordítana, és bevezetõt is írna hozzá. Ez a kötet valószínûleg nem jelent meg, majd 1928-ban *Groteszk és arabeszk* címmel látott napvilágot az Athenaeum Kiadónál Babitstól egy vegyesmûfajú Poe-fordításkötet.

Különösen érdekes *A gólyakalifa* kiadástörténete. A regény a *Nyugat* 1913. december 16-i számában jelent meg, de az Athenaeum már 1913. június 13-án szerződést kötött Babitscsal egy megírandó regény és tíz novella kiadásáról az Athe-

10 „Az Athenaeum levele Babits Mihályhoz [Budapest, 1914. január 2.]”, in BABITS Mihály, *Levelezése, 1912–1914*, szerk. PETHES Nóra és VILCSEK Andrea, 166 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 2007).

naeum könyvtár sorozatban 24 nyomtatott íven. A kézirat leadásának határideje a szerződés szerint 1914. január 1. volt. Szilasi Vilmos 1913. december 31-én küldött egy levelet Babitsnak, amelyben *A gólyakalifa* kiadása miatt rendkívül lelkes Ranschburg Viktorral való találkozásáról számol be. Szilasi beszámolójából látható, hogy Ranschburg komoly közönségsikerre számított, és hosszú távon gondolkodott Babits regényíróként való szerződtetésén: „Mit szól hozzá, mily finom dolog ez, egyike a lehető legfinomabbaknak. Mit gondol lesz ennek közönsége nálunk? Különben majd teszünk róla, hogy legyen. Ez lesz a magyar Tunnel. Rendkívül ohajtom hogy mielőbb németül is megjelenjék. Majd ugyis gondoskodunk róla. S rajta leszek, hogy most egy egész nagy regényt kapjak mielőbb Babitstól.” – idézi levelében barátjának Szilasi Ranschburg szavait.¹¹ A kiadó fentebb már említett Ranschburg által szignált 1913. január 2-i levelében konstataulta a kézirat átadását, és a hónap végéig kérte annak átdolgozását. Babits Ranschburgnak küldött, 1914. május 11-én kelt levelében viszont már arról érdeklődik, hogy miért késik a regény nyomtatása: „A regényből mindezideig nem kaptam korrektúrát, holott legutóbbi látogatásom alkalmával igazgató úr azonnal szedetni rendelte.”¹² Ranschburg május 11-én arról tájékoztatja az író, hogy a regény szedés alatt van, és Babits egy-két héten belül megkapja a korrektúrát.¹³ Június közepén a kiadó szerkesztőjétől, Polgár Gézától részletekben meg is kapta Babits az íveket, akivel a pontos címről is egyeztetett.¹⁴ Közben azonban kitört a világháború, s hosszú ideig nem történt semmi Babitsnak az Athenaeumhoz lekötött könyveivel. Érdeklődésére a kiadó 1916. március 18-i levelében arról tájékoztatja a költőt, hogy a Wilde-fordítások már ki vannak szedve, és szándékaik szerint a hónap végén kiadják, *A gólyakalifát* és a Shakespeare-fordítást azonban nem tartják időszerűnek, és a háború után kívánják őket piacra dobni.¹⁵ Babits feltehetőleg nem volt elégedett a válasszal, és sürgette a kötetek megjelenését, ugyanis április 1-jén az Athenaeum megismételte szándékát, és hivatkozott az 1913-ban megkötött szerződés 3. pontjára, mely szerint a nyomtatás és a kiadás idejét a kiadó állapítja

11 „Szilasi Vilmos levele Babits Mihályhoz [Budapest, 1913. december 31.]”, in BABITS, *Levelezése, 1912–1914...*, 162–163.

12 „Babits Mihály levele Ranschburg Viktorhoz [Budapest, 1914. május 11. előtt]”, in BABITS, *Levelezése, 1912–1914...*, 200–201.

13 „Ranschburg Viktor levele Babits Mihályhoz [Budapest, 1914. május 11. előtt]”, in BABITS, *Levelezése, 1912–1914...*, 201.

14 „Polgár Géza levelei Babits Mihályhoz [Budapest, 1914. június 13., 15., 16. és 20.]”, in BABITS, *Levelezése, 1912–1914...*, 210–212.

15 „Az Athenaeum levele Babits Mihályhoz [Budapest, 1916. március 18.]”, in BABITS Mihály, *Levelezése, 1914–1916*, szerk. FODOR Tünde és TÓPOLAY Ágnes, Babits Mihály műveinek kritikai kiadása: *Levelezés*, 13 ([Budapest]: Argumentum Kiadó, 2008).

meg.¹⁶ Később az Athenaeum már hajlott volna a regény kiadására, akkor azonban történt egy furcsa közjáték, mely miatt a kiadástól való elállást is kilátásba helyezték. A *Nyugat* ugyanis két koronáért elkezdte hirdetni az 1913 decemberi lapszámukban megjelent regényt. Hogy mi volt ennek a háttere, nem tudható, talán az Athenaeum késlekedése miatt Babits a Nyugat Kiadónál szeretne volna megjelentetni a regényt, vagy csak így kívánt nyomást gyakorolni a kiadóra. Mindenesetre az Athenaeum 1916. június 7-i, majd július 17-i levelében is határozottan kérte Babitsot, hogy a lap állítsa le az ő piaci érdekeit sértő hirdetéseket, különben a szerződést semmisnek tekintik, a kifizetett honoráriumot pedig visszakövetelik.¹⁷ Ezzel a levéllel a kiadó elérte célját, a *Nyugat* nem hirdette tovább a regényt, a mű nyomásának megkezdése előtt október 18-án már csak garanciát kértek Babitstól, hogy az eset nem ismétlődik meg, és ezt követően még ebben az évben karácsony előtt az Athenaeum kiadásában meg is jelent *A gólyakalifa*.

A Babits-kötetek kiadása 1920 előtt még más módon is kapcsolódik az Athenaeumhoz. Annak ellenére, hogy a *Nyugat* könyvkiadóvá és részvénytársasággá alakulását elsősorban az anyagi rentabilitás miatt határozták el, a kiadó rövid időn belül nehéz anyagi helyzetbe került. 1913-ban a folyóirat és a kiadó kettévált, és az Athenaeum lett a legnagyobb részvényes.¹⁸ Ennek köszönhetően beleszólást kaptak a Nyugat Kiadó működésébe is. Mindez kiderül a Ranschburg Viktor Babitsnak küldött 1914. évi január 2-i leveléből, melyben nemcsak az Athenaeumnál megjelenő könyvek ügyéről tájékoztatja a költőt, hanem a *Levelek Iris koszorújából* második kiadásának megjelenéséről is, és ezzel kapcsolatban intézkedik a honorárium hátralévő 50 korona összegének kifizetéséről is.¹⁹ Bármennyire is szoros volt a kapcsolat Babits és Athenaeum között, ebben az időszakban csak egyes kötetek kiadására kötöttek vele szerződést, és Babitsnak a Nyugat Kiadó 1916-os csődjé²⁰ után új kiadót kellett keresnie. 1920 előtt a Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt-vel kötött szerződést, itt azonban – feltehetően 1918–1919-es közéleti szerepvállalása miatt – nem bántak költői rangjának megfelelően Babitscsal,²¹ ezért 1919-ben a Táltos Kiadóval kötött az életmű kiadására vonatkozó

16 „Az Athenaeum levele Babits Mihályhoz [Budapest, 1916. április 1.]”, in BABITS, *Levelezése, 1914–1916...*, 136–137.

17 „Az Athenaeum levelei Babits Mihályhoz [Budapest, 1916. június 7. és július 17.]”, in BABITS, *Levelezése, 1914–1916...*, 159–160. és 170–171.

18 BUDA, „Babits Mihály művei a Nyugat kiadó gondozásában...”, 605.

19 „Az Athenaeum levele Babits Mihályhoz [Budapest, 1914. január 2.]”, in BABITS, *Levelezése, 1912–1914...*, 165.

20 BUDA, *A Nyugat Kiadó története...*, 55.

21 Vö. „Schöpflin Aladár levele Hatvany Lajoshoz [Budapest, 1920. május 31.]”, SCHÖPFLIN Aladár, *Összegyűjtött levelei*, szerk. BALOGH Tamás, Pannónia könyvek, 207 (Pécs: Pro Pannonia Kiadói Alapítvány, 2004).

szerződést. Közben változás történt az Athenaeum Kiadó irányításában is, 1917 decemberétől ugyanis a kiadó elnöke az *Az Est* tulajdonosa, Miklós Andor lett.

Még élt Babitsnak a Táltos Kiadóval kötött szerződése, amikor 1920. december 30-án írásbeli megállapodást kötött az Athenaeum Kiadóval. A PIM Mikes-hagyatékában található néhány erre vonatkozó feljegyzés, amelyből kiderül, hogy Babitsnak az Athenaeumhoz való átszerződését Mikes Lajos intézte, akivel a költő nagyon jó baráti viszonyt ápolt. Az egyik cetlin Mikes „Babits-ügy” cím alatt jegyzett le, feltehetően az Athenaeum számára, néhány adatot Babits kiadói problémáiról.²² Nem tudjuk pontosan a feljegyzések keletkezésének pontos idejét, de a 3. főlíon *A gólyakalifa* angliai kiadása 20 000 példányának hazahozataláról van szó 1920. december 4-i határidővel. Az Athenaeum és Babits 1919. december 3-án kelt megállapodásában helyezik hatályon kívül *A gólyakalifára* vonatkozó 1913-as szerződést, és megegyeznek a regény újrakiadásáról. Ebben a megállapodásban szintén rögzítik *A gólyakalifa* második kiadása 20 000 példányának Angilából való hazaszállítását, melyre korábban a háború miatt nem kerülhetett sor. Néhány nappal korábban, november 28-án *A vihar* fordítására vonatkozó szerződést is hatályon kívül helyezték. Mikes feljegyzései ezeket a szerződéseket is előkészíthették.

Mikes feljegyzéseinek első főlíóján a következő olvasható: „Átadom Babits-levelét. Tessék ellenlevelet visszaírni neki. Átadom vele együtt a Táltos-levelét is eredetiben és másolatban.” Mikes egyben utasította az igazgatót, hogy lépjen kapcsolatba a Táltossal. Ez alapján elképzelhető, hogy Babits kezdeményezte a kiadóváltást, noha ugyanezen a lapon található egy elszámolás is, mely szerint Mikes 7500 koronát keresett a „Babits-ügyön”, tehát neki is anyagi érdeke fűződött ahhoz, hogy Babits az Athenaeumhoz szerződjön.²³ Erre a közvetítős szerepre utal egyébként az Athenaeummal 1920. december 30-án kötött szerződés nyitó bekezdése is, illetve az a tény, hogy ugyanezen a napon ugyanannál az ügyvédnél (Dr. Salusinszky Gyula, *Az Est*-lapok jogtanácsosa és az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt. vezetőségi tagja) megszületett egy másik megállapodás is Babitsnak *Az Est*-lapokban történő publikálásával kapcsolatban, mely szövegszerűen is utal az Athenaeummal kötött szerződésre. Mikes kezdeményező és az átszerződés folyamatában játszott irányító szerepét erősíti az a tény is, hogy a Farkas László által Babitsnak küldött 1921. február 21-én kelt levél toll- és ceruzairású fogalmazzá-

22 Mikes Lajos feljegyzései Babits Mihály műveinek kiadási és honoráriumi kérdéseiről 1920 táján, PIM V. 2179/229.

23 Ugyanitt megtalálható a „Móricz-ügy” elszámolása is, tehát valószínű, hogy Móricz Zsigmondnak az Athenaeumhoz történő átszerződését is Mikes intézhette.

nya is megtalálható Az Est-lapok előfizetői ívének rektójára lejegyezve az OSZK Kézirattárának ugyanabban a palliumában, amelyben a szerződések is.²⁴ Mikes a PIM-ben található feljegyzésben számba veszi azokat a Babits-köteteket (*Levelek Iris koszorújából* második kiadása, valamint az *Irodalmi problémák*), amelyek már elfogytak, és amelyeket – a feljegyzés szerint – a Táltos köteles lett volna már újra kiadni. Ezek az információk minden bizonnyal Babbitstól származtak, s jelezhetik a Táltossal szembeni elégedetlenségének okát is. A Táltos levelét megelőzően, de már a megkötött megállapodás után Babits 1921. január 26-án Mikesnél járt, és egy cetlin négy pontba szedve a következő feljegyzést adta át: „1. titoktartás év végig / 2. év végétől kezdve / 3. 200 pd. ingyen a Táltosnak vagy hirdetések / 4. 50%-ért veendő át a könyvek.”²⁵ Az első két pont minden bizonnyal az Athenaeummal már megkötött megállapodás érvénybe lépésére vonatkozik, míg a másik kettő a Táltossal való megegyezés részleteire utal.

A már megjelent Babits-művek listája az 1920. december 30-án megkötött kiadói szerződésnek is része volt. Ez az eredetileg 1927. október 31-ig szóló szerződés tekinthető alapszerződésnek, melyet a következő években pótszerződések egészítenek ki. Amennyiben ugyanis 1927. január 15-ig egyik fél sem mondja fel a megállapodást, az újabb három évre meghosszabbodik, s a három év leteltével hasonló feltételekkel kerül újabb meghosszabbításra. Az életműszerződés lényegesen eltért a korábban egy-egy kötetre megkötött megállapodások dokumentumaitól. A korábbi szerződések rögzítették a megállapodás tárgyát, a kiadandó mű terjedelmét, a kézirat átadásának határidejét, a honorárium mértékét és kifizetését, esetenként néhány formai kérdést is, például, hogy *A gólyakalifa* az Athenaeum könyvtár sorozatában jelenik meg. A kiadói jogot a szerző „örökáron” tehát minden esetben végérvényesen a kiadóra ruházta át, aki ezek után a művet általában bármilyen alakban, bármikor, bármilyen példányszámban újra kiadhatta.

Amíg a korábbi szerződésekben a hangsúly egyértelműen a kiadói jogok rögzítésére esett, addig az 1920-ban megkötött megállapodás azon túl, hogy lényegesen több részletre aprólékosan is kitért (például Babitsnak a *Nyugatban*, illetve Az Est-lapokban történő publikálása, a szerződés felmondásának körülményei, a honoráriumfizetés módja stb.), hangsúlyozta Babits mint szerző személyének jelentőségét a kiadó számára, és már az első pontban rögzítette, hogy a szerzői és kiadói jog átruházása fejében a kiadó vállalja, hogy ezzel úgy él, hogy mindkét fél „erkölcsi és anyagi érdeke biztosítva legyen”. Kijelentik, hogy Babits műveit az ő írói jelentőségének megfelelően hozzák forgalomba, a kiadott könyveket piacon

24 A Táltos levele Babits Mihálynak 1921. február 21-én, OSZK Kézirattár Fond III/1693/33.

25 Babits Mihály és Mikes Lajos feljegyzései Babits műveinek kiadási problémáiról, PIM V. 2179/230.

tartják, szükség esetén újra kiadják. Babitsnak ezen kívül lényegesen nagyobb beleszólási lehetőséget biztosított az új szerződés a művek kiadásának folyamatába, például újrakiadás esetén vagy a nyomdai előkészítés során a betűk, formák, a külalak kiválasztása során, sőt a szerződés rögzíti azt is, hogy a nyomdai személyzettel közvetlenül érintkezhet, az előállítást ellenőrizheti. Az Athenaeum a szerződés megkötésekor igyekezett a szerző szempontjait messzemenőig figyelembe venni. Babits hagyatékában megtalálható a szerződés eredeti példánya mellett a gépírásos fogalmazványa is, mely ceruzairásos törléseket és javításokat tartalmaz. A szerződés XIV. pontja rendelkezik a felmondás feltételeiről, melynek alapja a közös bizalom megszűnése. Erre példaként az aláírt dokumentum a vállalat vezetésében a szerző számára kedvezőtlen változást említi. A fogalmazványban viszont szerepel egy olyan kitétel is, mely szerint a kiadó részéről a szerződés felmondásának oka lehet, ha a szerző indokolatlanul hosszú ideig nem ad le kéziratot. Ez a fogalmazványban át lett húzva, és a hivatalos dokumentumba ennek megfelelően nem került be.

Babits és az Athenaeum Kiadó együttműködése szempontjából lényeges volt a szerződésnek az a pontja, mely kimondta, hogy a kiadó visszautasíthatja a szerző kéziratát (erről a leadást követően 30 napon belül nyilatkoznia kellett), s ez esetben Babits a visszautasított művet más kiadónál szabadon megjelentetheti. A bibliográfiai adatokból látható, hogy a máshol már lekötött műveken kívül (a Dante-fordítás, a bécsi Hellas Verlagnál megjelenő *Erato* antológia, melyet cím nélkül az 1920-as szerződés is említi) 1921-ben *A gólyakalifa* és a Wilde-fordítások újrakiadásával megindul a Babits-életmű megjelentetése az Athenaeumnál, melyet a harmincas évek elejéig több verses, prózai és értekező prózai kötet kiadása követ, s az együttműködés fontos eredménye a Babits huszonöt éves költői jubileumára kiadott összegyűjtött verseket tartalmazó kötet 1928-ból. Ugyanebben az évben a kiadó szerződést kötött a költővel a teljes életmű tíz kötetben történő megjelenésére, ez azonban a megváltozott makrogazdasági viszonyok miatt hosszú csúszást szenvedett, és az első, összegyűjtött verseket tartalmazó kötet csak 1937-ben jelent meg. A bibliográfiai adatokból láthatjuk továbbá azt is, hogy a harmincas években az életmű fontos darabjai (a *Versenyt az esztendőkkel* című verseskötet, az *Elza pilóta vagy a tökéletes társadalom* című regény és *Az európai irodalom története*) ismét a Nyugat Kiadónál jelentek meg, ezekben az esetben az Athenaeum élt a visszautasítás lehetőségével.

Míg korábban az egyes kötetekre kötött szerződések a kiadói jog „egyszersmindenkorra” történő átruházása fejében a szerzői tiszteletdíjat egy összegben határozták meg, addig az Athenaeummal kötött életműkiadásra vonatkozó megállapodás a szerző anyagi érdekeire hivatkozva a könyvek kiadásából származó

tiszteletdíját százalékban határozta meg, így az arányban volt a könyvek kelen-dőségével és a kiadó bevételeivel is. A százalékos részesedés a következőképpen nézett ki: eredeti verses kötetek után a bolti ár 15%-a; egyéb művek első kiadása esetén a bolti ár 12%-a, második kiadás után 13%, a harmadik és többedik kiadá-sok után 15%. Ezek a százalékos arányok feltehetően kisebbek voltak, mint amit a Táltos Kiadóval kötött szerződés tartalmazhatott,²⁶ nem is beszélve az *Iris* első kiadása után járó 50%-ról, de az Athenaeum első kiadás esetén minimum 3000 példány kinyomtatását garantálta,²⁷ második kiadás esetén pedig a példányszám úgy alakult, hogy az első kiadással együtt legfeljebb 6000 példány volt kiadható, s ez jóval magasabb volt, mint amennyiben a Táltos Babits köteteit kiadta. Mindez azt jelenti, hogy Babits alacsonyabb százalékos jövedelemkulccsal is nagyobb be-vételre számíthatott. Ezen felül az Athenaeummal kötött szerződés értelmében a megállapodás érvénybe lépésekor Babits 100 000 korona előleget kapott, me-lyet a könyvei megjelenése után járó előlegekből vontak le. Ugyanakkor a kiadó „Babits Mihály könyvei” címen számlát nyitott a szerzőnek, amelyen pontosan vezették a kötetek után járó jövedelmet és a felvett előleget. A könyvek megjele-nése után felvett előlegek és az eladásból származó bevételek utáni elszámolások 1927-ig megtalálhatók a Babits-hagyatékban.²⁸ Ezek szerint az első években az egyenleg egyensúlyban volt, idővel azonban Babits jelentős tartozást halmozott fel a kiadóval szemben. 1927. július 6-án írja Mikes Lajosnak: „Hidd el, eléggé bánt hogy ilyesmivel minduntalan terhedre kell lennem, s ez is egyik oka annak, hogy alig várom már a napot, mikor hosszú betegségem óta fennálló adosságom az Athenaeumnál egészen törlesztve lesz – ami már nincs is talán olyan messze.”²⁹

26 Babits szerződését nem ismerjük, de Szabó Dezsőnek a Táltossal 1919. szeptember 12-én kötött, köz-jegyzői okiratba foglalt szerződése Budapest Főváros Levéltárában megtalálható az alábbi jelzeten: HU BFL – VII.203 – 1919 – 0556. Eszerint Szabónak szépirodalmi művek (regény, novella) esetén a bolti ár 20%-a, érkező prózai kötetek esetén a bolti ár 15%-a járt honoráriumként.

27 Ezt később 2000 példányra csökkentették.

28 Babits Mihály elszámolásai az Athenaeummal, OSZK Kézirattár Fond III/1733.

29 A hosszú betegsége, amelyre utal, feltehetően az 1924 nyarától kezdődő több hónapos időszakra esett, melyről a *Pesti Napló* 1925. január 24-i lapszámában nyilatkozott: „Még a nyáron történt, hogy vér-hasban megbetegedtem. Ahogy ebből a szörnyű bajból valahogyan kiláboltam, *sokizületi gyulladást* kaptam, amellyel két hónapig odahaza fekvüdtem [...] Igaz, hogy ez a betegség *rettenetes fájdalokkal* járt és kegyetlenül sokáig tartott, de mint a kitűnő Bálint tanár úr mondotta: Örüljek, hogy lassú és fájdalmas volt a lefolyása, mert ennél a bajnál ez mutatja, hogy *jóindulatú. Ha gyorsan végez velem, akkor most aligha beszélgethetnénk...* Szerencsére *nem érte a szívemet* és leginkább csak az egész jobb-oldalon éreztem. *A jobblábam most is fáj még egy kicsit és a jobb karom sokáig sínek között volt,* de így is annyira fáj és elfáradt, hogyha egy keveset arrébb akartam tenni, *másnak a segítsége kellett hozzá.* Rengeteg, csontig ható injekciót kaptam, aztán ide az ágyam fölé olyam hő-lég-fürdőket szereltek, hogy percek alatt rettenetes izzadság fergott el. Különféle pakolások és iszapfürdők után, annyira ösz-

A Táltos Kiadó által 1921. február 21-én kelt hivatalos levél értesítette a költőt a szerződéses viszony megszűnéséről, és az el nem adott könyvek értékesítési jogáról.³⁰ Babits még másnap szintén hivatalos levélben kereste meg az Athenaeum Kiadót, és az 1920. december 30-i megállapodásra hivatkozva lemondott a szerződésben foglalt visszalépési jogáról, azzal a korlátozással, hogy a szerződés csak 1922. január 1-jén lép életbe. Ugyanekkor megbízta az Athenaeumot a Táltosnál megjelent könyveinek átvételére.³¹

Ezt követően Babits kötetének kiadója az Athenaeum lett. Szerző és kiadó kapcsolata néhány évig harmonikusan alakult, az Athenaeum – ahogy arról fentebb már szó volt – Babits költői jubileumának 25. évfordulójára kiadta az addig kötetben megjelent verseinek gyűjteményét, s ekkor merült fel az életműkiadás terve is, mely után járó honoráriumból a költő a felvett előlegek után felhalmozott tartozásait is visszafizette volna. Az életműkiadás megindítását azonban a kiadó csaknem tíz évig halasztotta, míg 1937-ben az összes versek kiadásával megindult. Babits halála után az érvényben lévő szerződés értelmében az özvegy rendelkezett a szerzői joggal. Török Sophie azonban nem volt elégedett a kiadó munkájával, a már elfogyott művek újabb kiadását hiányolta. Ennek következtében az Athenaeummal 1920-ban kötött, többször megújított és módosított szerződést 1943 végén felbontották.³²

A szerzői jog a jogtörténet egy viszonylag kései fejleménye, kialakulása szorosan összefügg a könyvnyomtatással és a modern szerzőfogalom kialakulásával. 1884 óta már Magyarországon is törvényi szinten szabályozott területe volt a kulturális termelésnek, ebből következőleg egy-egy mű vagy életmű kiadását, a szerzők és a kiadók viszonyát, a művek kiadásának és terjesztésének a felek számára elfogadott részleteit, a szerző és a kiadó egymással szembeni kötelezettségeit és jogait írásos formában rögzítették. Az általam áttekintett dokumentumok alapján úgy látom, az volt a gyakorlat, hogy elsőként szóban egyezett meg a szer-

---

szeszedtem magamat, hogy hála istennek *egy kis sántításon kívül*, meg, hogy a jobbkaromat nem igen tudom a fejem fölé emelni, semmi bajom sincsen. // *Egy hete, hogy megtanultam járni. Egész betegségem alatt alig írtam valamit*, hiszen mozdítani sem tudtam a karomat.” „Beszélgetés a súlyos betegségből fölgyógyult Babits Mihállyal”, *Pesti Napló*, 1925. jan. 24., 11. Kiemelések az eredetiben.

30 „A Táltos Kiadóvállalat Részvénytársaság levele Babitshoz [Budapest, 1921. február 21.]”, BABITS, *Levelezése, 1921–1923...*, 19–20.

31 „Babits Mihály levele az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulathoz [Budapest, 1921. február 22.]”, BABITS, *Levelezése, 1921–1923...*, 21–22. Az Athenaeum Babitscsal kötött szerződésai és egyéb hivatalos iratai között az OSZK Fond III. 1693/9. tételszám alatt megtalálható a kiadó hivatalos válaszelevele is, mely a Babits-levél teljes szövegét rögzítve közli az abban foglaltak tudomásulvételét.

32 Az Athenaeum és Babits kapcsolatáról lásd: KISS, *Az Athenaeum Könyvkiadó története...*, 141–150.

ző és a kiadó, majd ezt követte a szóbeli megállapodás írásban történő rögzítése, melynek formája nem minden esetben ügyvéd vagy közjegyző által ellenjegyzett szerződés volt, előfordult, hogy a kiadó hivatalos levélben emlékeztette a szerzőt a szóbeli megállapodás részleteire. Amennyiben olyan nagyobb kiadóról volt szó, melynek érdekeltségi körébe tartozott szépirodalmi anyagot közlő napilap is, akkor a kiadóval kötött szerződés mellett a már jelentős hírnévvel rendelkező szerzővel olyan megállapodás is született, mely külön a lapokban való publikálására vonatkozott. Móricz Zsigmond például, aki 1920-ban ugyanakkor kötött életműszerződést az Athenaeummal, mint Babits, amikor 1917-ben a Légrády Testvérekkel szerződést kötött az életmű jövőben születő darabjainak kiadásáról, illetve a korábban keletkezett és más kiadónál le nem kötött művei megjelentetésére, megállapodott a *Pesti Hírlapban*, *Az Érdekes Újságban* és a *Képes Újságban* való rendszeres publikálásról is.³³ Hasonló szerződést köt majd Babits Az Est-lapokban való publikálásról ugyanakkor, amikor az Athenaeumhoz szerződik. „Ehhez hasonló, rangos, előnyös szerződést csak Móricz Zsigmonddal kötött a kiadó.” – állapítja meg az Athenaeum történetét feldolgozó monográfiájában Kiss István.³⁴ Tehát maga a szerződés tartalma is tükrözte az adott szerző irodalmi életben kialakult presztízsét. Az ilyen jellegű szerződések anyagi szempontból mindkét fél érdekét szolgálták, ugyanakkor megalapozták a kiadói és a szerzői *brand* építését is. Babitsot a kiadóváltásban – túl azon, hogy az Athenaeum és Az Est-lapok liberális szemlélete sem állt távol a költőtől – minden bizonnyal az is motiválhatta, hogy ezáltal biztos anyagi háttérrel, saját nyomdával és a tulajdonos révén irodalmi anyagot is közlő lapokkal rendelkező kiadó adja ki műveit, mely biztosítja könyveinek megfelelő terjesztését, és – nem mellesleg – a szerző számára is anyagi biztonságot nyújtó honoráriumokat fizet.

A Babits-életmű tudományos szövegkiadása a nyolcvanas-kilencvenes évek folyamán egy hagyományos textológiai gyakorlat keretében indult, mely az egyes művek életrajzi, történeti és társadalmi vonatkozásait egyfajta örökölt pozitivistá meg határozottság alapján vizsgálta és építette be az egyes kötetek jegyzetapparátusának részeként a készülő kötet filológiai anyagába. Ez már abban az időszakban történt, amikor a kézirat kutatás és tudományos szövegkiadás újabb irányjai, mindenekelőtt a francia eredetű genetikus kritika elmélete és gyakorlata is ismertté vált, és hatása – mindenekelőtt a szövegkritikai kutatások területén – a Babits-filológiára már a kilencvenes években megragadható. Amikor ma a kritikai kiadás készítésének munkálataival párhuzamosan az egyes kötetek kiadástörté-

33 PIM M100/5305/1–15.

34 Kiss, *Az Athenaeum Könyvkiadó története...*, 143.

netét vizsgáljuk, nem kizárólag az irodalmi termelés gazdasági és jogi beágyazottságát kívánjuk feltárni, hanem az irodalmi szöveghez való másfajta megközelítés lehetőségét is látjuk benne. A modern szövegek tudományos szövegkiadása (miként a Babitsé is) jellemzően egy adott életműre koncentrál, és az irodalmi mű létrejöttének elsődleges ágenseként magát a szerzőt jelöli meg, ugyanakkor a szövegkritikai kutatásokat kísérő kiadástörténeti vizsgálatok azt is egyértelművé teszik, hogy az irodalmi termelés alakulását minden esetben több tényező és ágens (kiadó, szerkesztő, korrektor, nyomda, terjesztő, kritika stb.) egyidejű és egymásra ható működése határozza meg. Más szóval: az irodalmi mű minden esetben társadalmi produktum is,³⁵ és ennek a felismerésnek a szövegkritikai gyakorlat mikrofilológiai szintjéig ható következményei lehetnek.³⁶

35 Dirk van HULLE és Peter SHILLINGSBURG, „Orientation to Text, Revisited”, *Studies in Bibliography* 59 (2015): 27–44, 31–35.

36 Ezzel kapcsolatban: MÁTYUS Norbert és SZÉNÁSI Zoltán, „A nyomdahiba mint a textológiai ideális szöveg provokációja”, in „*a szépség fűszere és forrása – a hiba*”, szerk. REICHERT Gábor és SZÉNÁSI Zoltán, *Hely & Mérték* 4, 35–64 (Tatabánya: Tatabánya Alkotó Művészeiért Alapítvány, 2023).

Szerzők és lapok

Czóbel Minka költői indulása a *Magyar Bazárban* és a divatlap közege

Bár a reformkori előzményekhez képest a divatanyag nagymértékben gazdagodott a 19. század második felének divatlapjaiban, a szépirodalmi melléklet fontos alkotóelemük maradt, amit az is jelez, hogy a *Vasárnapi Újság* Szinnyei-féle sajtóbibliográfiája egy kategória alá vonta a divatlapot és a szépirodalmi folyóiratot. A divatlapok önértelmezésétől sem állt távol ennek a kettőségnek a megőrzése. A *Budapesti Bazár*, a *Divat Szalon*, a *Hölgyek Lapja* vagy a *Magyar Bazár* alcímeiben, hirdetéseiben rendre visszatért a „szépirodalmi divatlap” meghatározás.

A divatlapok szerkesztőinek a közlemények kiválasztásakor ügyelni kellett arra, hogy azokat fiatal lányok is kezükbe vehessék. Pontosabban, hogy megfeleljenek a korban elvárt hajadoni erényeknek (szemérmesség, szüziesség, illendőség, szelídség, finomság, háziasság stb.). Más irodalmi, illetve vegyes tartalmú periodika szintén tekintettel volt rájuk, amire rendszerint kitértek az előfizetési felhívásaikban, hiszen általában a családokat jelölték meg célközönségüknek. A *Fővárosi Lapok* esetében sem volt ez másként, amelynek szerkesztője, Vadnai Károly – a visszaemlékezések szerint – aggályosan javította a kéziratokat, szavakat cserélt ki, hogy a legkisebb kétértelműség is eltűnjön. A következő, Szász Károlynak írt levele egy konkrét eset részleteit és a szerkesztői döntés szempontjait világítja meg:

Ugy jártam a te szép műfordításoddal, mint az ötvenes években a gyöngyösi ember a műegylet megnyert nagy képével: „Örülnék neki, ha tudnám hová tenni!” Neki szobája nem volt hozzá, nekem publikumom van olyan, melynek e gyönyörű vers egyik súlypontja bánatáná pruderie-jét. A mamák, kik egyszersmind lányaiknak hordatják a lapot, a gyónás első stróphája miatt a lapot elsikkasztanák s a szerkesztőre megharagudnának. Sokkal takartabb kifejezésért is – egy-egy novellában – szemrehányó levelek záporával tisztelnak meg már. Szóval nincs bátorságom velök szembeszállni. Pedig ritkán olvastam szebb balladát, melynek fordítása is legsikerültebbjeid közé tartozik. A szerkesztői

kényes helyzetemet azt hiszem figyelembe veszed, s nem neheztelsz meg rám, ha fölkerlek, hogy ezt inkább add férfi-publikum elé, nekem pedig küldj érette mielebb másikat.¹

A dualista korszak vezető magyar nyelvű divatlapjának számító *Magyar Bazár* irodalomfelfogását szintén a „nemes izlés, finom modor” határozta meg, melyet a „szellemi művelődés modern iránya” egészített ki.² Ugyanakkor a fiatal lányok szemérmességre és háziasságra kondicionáló nevelési programja figyelembe vételével együtt a többi szerkesztőhöz hasonlóan a Wohl nővéreknek úgy kellett összeválogatnia az olvasmányokat, hogy többféle ízlésnek, igénynek megfeleljenek. Tudniillik az idősebbek érdeklődését is lekösse. H.B.S. grófnőt például meg kellett nyugtatni a szerkesztői postában, hogy Helen B. Mathers *Jön a rozson át* című regényéből nem fog hiányozni a szenvedély: „Ne féljen semmit! Az ártatlan, gyermekded első rész után, merő szerelmi kalandból áll az egész regény. A hideg, komoly angolok jobban értenek a szerelemhez, mint akármely nemzete a világnak.”³ A divatlapok szövegválogatásában az erkölcsi megfontolások, társadalmi nemi normák és olvasói elvárások mellett természetesen szerepet játszottak az esztétikai szempontok is, más szóval azok a törekvések, hogy jó szerzőktől jó műveket adjanak ki, ami pedig a szerkesztő érzékétől, rátermettségétől és kapcsolatrendszerétől függött.

A *Magyar Bazár* szépirodalmi mellékletével kapcsolatban megállapítható, hogy azt a két szerkesztő, Wohl Janka és Stefánia gondosan és változatosan állította össze. Munkájukat segítette értelmiségiekből és művészekből álló, széles baráti körük, népszerű pesti szalonjuk, műveltségük, újságírói tapasztalatuk, valamint nyitottságuk az új társadalmi-szellemi mozgalmak iránt.⁴ A hűg 1889-es halálát követően Janka, az idősebbik nővér maradt a lap élén. Az 1890-es években a *Magyar Bazár* fiatal szerzőktől kezdett rendszeresen közölni, akiknek írásai révén modern irodalmi törekvések kaptak teret a lapban. Többek között Justh

1 Vadnai Károly levele Szász Károlynak, 6. sz., 1872. dec. 16., 1. oldal, OSZK Kézirattár, Levelestár. Az idézetek betűhívek, követik az eredetiben lévő kiemeléseket.

2 „Olvasóinkhoz!”, *Magyar Bazár*, 1899. jan. 1., 1. A lap történetéről bővebben lásd MÉSZÁROS Zsolt, „»Lapom lesz, jövőm meg lesz alapozva.«: A Magyar Bazár (1866–1904) szerkesztői és kiadói hátteréről az Athenaeum iratanyaga alapján”, in *Nők, időszaki kiadványok és nyomtatott nyilvánosság 1820–1920*, szerk. TÖRÖK Zsuzsa, Reciti konferenciakötetek 9, 209–226 (Budapest: reciti, 2020).

3 *Magyar Bazár*, 1878. jan. 16., boríték.

4 MÉSZÁROS Zsolt, „A Magyar Bazár és a 19. századi magyar divatlapkutatás új perspektívái”, in *CERTAMEN IV.: Előadások a Magyar Tudomány Napján az Erdélyi Múzeum-Egyesület I. Szakosztályában*, szerk. EGYED Emese, GÁLFI Emőke és WEISZ Artilla, 81–93 (Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2017). A Wohl nővérekről bővebben lásd TÖRÖK Zsuzsa, „A Wohl-nővérek emancipációja (Társadalomtörténeti megközelítés hosszmetsetben)”, *Aetas* 30, 1. sz. (2015): 87–115.

Zsigmond, Makai Emil, Szalay Fruzina munkáival ismertették meg az előfizetőket, és Czóbel Minka ekkoriban vált a *Magyar Bazár* kitüntetett munkatársává, amelynek hasábjain jól nyomon követhető a költő pályájának kezdeti szakasza, termékeny alkotói időszaka. Tanulmányomban ezen a perióduson keresztül veszem közelebről szemügyre a szerkesztő és a szerző viszonyát, illetve a divatlap mediális sajátosságának és irodalmi anyagának kölcsönhatását az írói pályakezdés és publikálás vonatkozásában.

Lapmunkatárssá válás mozzanatai

Justh Zsigmondot szoros baráti és szakmai kapcsolat fűzte a Wohl nővérekhez, amelyről sűrű levelezésük is tanúskodik.⁵ A *Magyar Bazár* 1888 elejétől közölt tőle rendszeresen írásokat, továbbá az ő ösztönző közreműködésének köszönhetően más fiatal szerzőnek szintén jutott itt lehetőség a publikálásra.

Justh szellemi társakat keresve, figyelte az induló vagy még rejtőzködő tehetségeket szűkebb és tágabb környezetében, de nemcsak felvette velük a kapcsolatot, hanem pályakezdésüket is segítette, például azzal, hogy felhívta rájuk szerkesztő barátnője figyelmét. Wohl Janka első, Czóbel Minkának címzett leveléből kiderül, hogy Justh Zsigmond biztatására kereste meg őt, és kért műveiből lapja számára.⁶ Az elküldött kéziratokból Wohl Janka a *Hát nem tudod?* című verset tette közzé a *Magyar Bazár* 1889-es évfolyam karácsonyi számában. A közleményhez tartozó szerkesztői jegyzet lelkes, mentori hangot ütött meg, és a szerzőt már saját felfedezettként mutatta be az olvasóknak: „Különös örömkre szolgál, hogy nekünk jutott a szerencse egy kiváló költői tehetséget a magyar irodalomba bevezethetni. Zóbel [!] Minka kisasszony, kitől az új év elején nagyobb épikai költeményt fogunk közölni, ihletett barátnője a múzsának s mi több minden ízében magyar.”⁷

Ez a beharangozott mű, a *Czinka Panna* volt, amely az 1890-as évfolyam első három számában látott napvilágot folytatásokban. A megjelenés előtt azonban

5 DEDE Franciska, „»Édes Mephisto!«: Justh Zsigmond női levelezőtársai”, in *Női íráshasználát és kézíratos kultúra a hosszú 19. században*, szerk. TÖRÖK Zsuzsa, Reciti konferenciakötetek 18, 195–241 (Budapest: reciti, 2022).

6 Wohl Janka levele Czóbel Minkának, 1. sz., 1889. nov. 27., 1–2. oldal, OSZK Kézirattár, Levelestár, Fond 30/190.

7 *Magyar Bazár*, 1889. dec. 16., 186. Egyébként Wohl Janka a *Hát nem tudod?* című versen „faragott” kicsit, ahogy elárulta ezt a szerzőnek. Wohl Janka levele Czóbel Minkának, 3. sz., 1889. dec. 14., 1. oldal, OSZK Kézirattár, Levelestár, Fond 30/190.

Czóbelnek át kellett dolgoznia a virtuóz cigányprímásról szóló elbeszélő költeményét a szerkesztői instrukciók alapján.⁸ A javítás folyamatáról szintén a levelezés tartalmaz értékes adalékokat. Wohl azt írta Justh Zsigmondnak, hogy a *Czinka Pannával* sokat kellett vesződni, ugyanakkor nem tagadta a szerző kvalitásait: „Tehetség okvetlenül van, de mester kellene neki, ki nyelvre, ‘s tömör gondolkozásra tanítsa.”⁹ Valószínű Wohl Janka magára gondolhatott, mint mesterre, ezt viszont az érintett nem igazán fogadta el, legalábbis konfliktusmentesen. A korigálás menetéről Czóbel Minka Justhnak címzett egyik levelében találunk további részleteket. Alapvetően helybenhagyta a szerkesztő iránymutatását, bár nem követte mindegyik javaslatát: „Wohl Janka tanácsára Czinka Pannán tetelesen rövidítettem, de néhány sort, melyet ő kitörült, meghagytam, mert épen eztet Apáthy [István] mint »jót« jegyezte meg s ebben már mindenesetre többet adok az Apáthy izlésére mint a W.J.éra.”¹⁰

Ezután Czóbel Minka a *Magyar Bazár* kitüntetett szerzőjévé vált, versei, elbeszélései rendszeresen szerepeltek a lap hasábjain. Az olvasók többek között megismerkedhettek a nagyobb lélegzetvételű *Lélekvándorlás* című bölceleti költeményből vett mutatvánnyal.¹¹ Ez ügyben maga Wohl Janka írt Czóbel Minkának, illetve Pejacsevich Katinkán keresztül is megkérte, hogy küldjön az eredeti műből részletet: „Wohl Janka megbízott kérnélek meg az ő nevében, az ő karácsonyi lapja számára adnál neki valami keveset a Migrationból, de magyar szövegéből és arczképedet hozzá.”¹² Valóban, az 1897. december 24-i szám szépirodalmi mellékletének címlapján jelent meg belőle először – és alighanem egyedül – magyar nyelven részlet, amely ugyanazon év májusa végén franciául, Melchior de Polignac fordításban és Büttner Helén illusztrációival *La migration de l'âme*

- 8 „Itt küldöm Czinka Pannát azon nagy kéréssel, tömörítené egy kissé, vonja össze, kevesebb szó és ismétlés és több eszme legyen benne.” Felállította az arányokat is, hány versszakból álljon egy rész. Pár nap múlva kérte vissza a javított verziót, hogy átnézve elküldhesse a nyomdába. Wohl Janka levele Czóbel Minkának, 28. sz., d. n. [1889. dec.], OSZK Kézirattár, Levelestár, Fond 30/190.
- 9 Wohl Janka levele Justh Zsigmondnak, 59. sz., é. n. [1890.] jan. 13., 2. oldal, OSZK Kézirattár, Levelestár.
- 10 Czóbel Minka levele Justh Zsigmondnak, 12. sz., 1890. jan. 18., 7. oldal, OSZK, Kézirattár, Levelestár.
- 11 „A Lélekvándorlás. Bölceleti költemény. Írta Czóbel Minka. Tizenkettedik hullám: A vigasztaló (Paraclet)”, *Magyar Bazár*, 1897. dec. 24., 201–202. A mutatványt a szerkesztő rövid méltató bevezetője és Czóbel Minka magyarázó jegyzete kíséri. A Büttner-féle illusztrációkból nem közölt a *Magyar Bazár*.
- 12 Pejacsevich Katinka levele Czóbel Minkának, 15. sz., 1897. nov. 27. [kézirattári rájegyzés], 3. oldal, OSZK, Kézirattár, Fond 30/133. A műről bővebben lásd KECSMÁR Szilvia, „Czóbel Minka és a Lélekvándorlás: A mű fordításának és megjelenésének körülményei a Polignac-levelekben”, in *Nőszerezők a 19. században: lehetőségek és korlátok*, szerk. TÖRÖK Zsuzsa, Reciti konferenciakötet 4, 221–233 (Budapest: reciti, 2019).

címmel került a könyvpiacra a tekintélyes, párizsi Ollendorff kiadó gondozásában. Az egyéni hangú, bátran kísérletező metafizikus mű a párbeszédeket versbetétekkel vegyítette amellelt, hogy a kép-szöveg sokrétű viszonyrendszerét működtette. Czóbel Minka három évvel későbbi, *Donna Juanna* című „regényes költeménye” témájában és megformáltságában szintén újszerű és összetett poétikájú munka lett: a *Magyar Bazár* ebből is adott részletet olvasóközönségének.¹³

Czóbel Minka friss kötetait könyvajánlókból beharangozták. A rövid ismertetőkön túl a Justh körül csoportosuló író társaság másik tagja, Pekár Gyula önálló cikket szentelt a költőnek, amelyben nagy tehetségként értékelte, sőt, új, forradalmi hangként üdvözölte. Lírájából kiemelte az epikus természetet, a festőiséget, a melankóliát, a filozófiai tartalmat, a modern, bonyolult lélek ábrázolását, illetve a halál témájának kibontását.¹⁴ Wohl Janka, bár Czóbel Minkát állandó szerzőként foglalkoztatta, nem egyszer bírálta versei filozofikus, műveltségi tartalmát akár levélben, akár lapjában. A *Hafia* című kötet *Magyar Bazárban* közölt ismertetője egyrészt büszkén a lapnak tulajdonította a szerző felfedezését, másrészt kritikát fogalmazott meg róla: „kellemes olvasmányt nyújt, amennyiben az író magas műveltsége, a külföldi írókkal szaturált lelke elég szabadon nyilvánulnak benne. – De azt hisszük, a szerző elsősorban költő és a múzsa nem szereti, ha mellette másnak hódolnak”.¹⁵ Később, éppen abban a levelében, amelyben a *Lélekvándorlás* részletét kérte a költőtől, a következőt jegyezte meg Wohl Janka: „A kinek eddig adtam, az mind nagy érdeklődéssel olvasta – csakhogy – nagy műveltséggel és tudással kell bírnia az olvasónak, hogy igazán élvezni tudja.”¹⁶ Ugyanakkor az 1896-os *A virradat dalai* című kötetet dicsérte névtelenül megjelent, ám bizonyára hozzá köthető ajánlóban. Véleménye szerint a szerző „eszméinek leszűrődött evolúciójáról és megizmosodott alakító-képességéről tesz tanuságot”. Az *Incantációk* között „számos páratlan szépségű strophát” talált (az adott lapszám ezekből hozott mutatványt), valamint *A szerelem evolúciójához*-ciklusról is úgy nyilatkozott, hogy „sok a gyöngye”.¹⁷

13 CZÓBEL Minka, „Don Juanna VIII. Irgalom”, *Magyar Bazár*, 1900. jún. 1., 51–52. A műről és a fogadtatásáról bővebben lásd FÖLDES Györgyi, „Don/na Juan/na: A hasonmás drámapoétikája”, in FÖLDES Györgyi, *Test – Szöveg – Test: Testreprezentációk és a Másik szépirodalmi alkotásokban*, 194–216 (Budapest: Kalligram, 2018).

14 P. Gy. [PEKÁR Gyula], „Czóbel Minka”, *Magyar Bazár*, 1892. ápr. 16., 57. A cikket a költő arcképe illusztrálta.

15 „Új könyvek, füzetek és hangjegyek”, *Magyar Bazár*, 1891. máj. 16., 78.

16 Wohl Janka levele Czóbel Minkának, 18. sz., é. n. [kézirattári rájegyzéssel: 1897] nov. 26., 1. oldal, OSZK Kézirattár, Levelestár, Fond 30/190.

17 *Magyar Bazár*, 1896. jan. 24., 16.

A *Magyar Bazár* mellé 1893-ban kiadtak egy kalendáriummal ellátott, gazdagon illusztrált képes irodalmi almanachot, amelyet juttatásként ingyen kaptak meg az előfizetők. Czóbel Minkának ebben két verse az *Új dal a régi nótáról* és a *Május* szerepelt. Közülük az utóbbinak a zárójelbe foglalt alcíme egyben műfajmeghatározást jelölt: ritmikus próza. A szerzőtől eredő definíció arra emlékeztet, hogy a szabadvers hazai úttörőjeként tartjuk öt számon.¹⁸ Bár a jelen tanulmányban elsősorban a *Magyar Bazár*ról szól, érdemes utalni a szintén Wohl Janka által szerkesztett, elegáns kiállítású *Salon és Sportra*. Munkatársával, Adorján Sándorral együtt a *Fővárosi Lapok* 1891 és 1892 között működő rövidéletű képes melléklapját a magyar társasági élet orgánumának szánták. Az irodalmi anyagban ott találjuk Czóbel Minka írásait is, de más rovatoknál is számítottak rá. Társadalmi rangja és vidéki életmódja miatt az előkelő vidéki élet ünnepe- és hétköznapjait illetőleg hozzá fordultak társasági tudósításokért. Ő nem volt ettől elragadtatva, és igyekezett kibújni a feladat alól: „Én most csak is tanulmányokat írtam a saját használatomra, aztán meg Wohl Janka megfogott »Reporternek«, ezt szörnyen unom, de örökké únszol, kér, kérdez, hogy mi itten mit csinálunk, kik vagyunk etc.”¹⁹

A fentiek alapján megfigyelhető, hogy a lapmunkatárssá válás folyamatához hozzátartozott a rendszeres publikálás, az arckép közreadása, a kollégáktól származó értékelés, a különféle rovatokban való feltűnés vagy közreműködés, más szóval az állandó és változatos jelenlét a lap hasábjain. Czóbel Minka Szinyei Józsefnek 1892. február elején küldött szakmai életrajzában verspublikációinál első helyen a *Magyar Bazárt* említette, utána *A Hetet*, a *Vasárnapi Újságot*, a *Magyar Szalont*, a *Nyírvideket*, az *Arad és Vidékét* és a *Nemzetet*.²⁰ Munkáival tehát más orgánumokban is szerepelt, viszont Wohl Janka volt az a szerkesztő, aki egészen haláláig, 1901-ig saját divatlapjában, sőt más általa szerkesztett kiadványban folyamatosan teret adott Czóbel Minka lírájának és prózájának. Ennek köszönhetően a *Magyar Bazár*ban jól nyomon követhető irodalmi működése, első termékeny időszak. Továbbá a divatlap magának tulajdonította a költő felfedezését. Így jelent meg a *Hírlapjaink* című, a millenniumra kiadott magyarországi hírla-

18 TAKÁCS Judit, „A szubjektum problémája Czóbel Minka lírájában”, *Irodalomtörténet* 81, 3. sz. (2000): 449.

19 Czóbel Minka levele Justh Zsigmondnak, 49. sz., 1891. dec. 8., OSZK Kézirattár, Levelestár. Ugyan ebben a levélben említette, hogy a szombati bál beszámolóját végül egy barátjánőjével írtatta meg a *Salon és Sport*nak.

20 MARGÓCSY József, „Az anarcsi Czóbel család iratai”, in *Szabolcs-Szatmár Megyei Helytörténetírás V–VI.*, Szabolcs-Szatmár Megyei Levéltár Kiadványai I. évkönyvek 5–6., szerk. Dr. GYARMATHY Zsigmond, 309–332 (Nyíregyháza: Szabolcs-Szatmár megyei Levéltár, 1985), 320.

pok monográfiájában is: „Több kiváló tehetség a Magyar Bazárban kezdte pályafutását, mint például a ma már hírneves költőnő Czóbel Minka.”²¹

A következő két fejezetben Czóbel Minka és a *Magyar Bazár* kapcsolatán keresztül azt vesszük közelebbről szemügyre, hogy a divatlap közege milyen módon befolyásolta a szerkesztői szövegválogatás szempontjait, és hogyan hatott a publikált mű értelmezésére.

Szépirodalom jó időben, rossz időben

A szépirodalmi mellékletek sorából kiemelkednek az ünnepi, mint például a karácsonyi vagy az újévi számok. A Wohl nővérek arra törekedtek a korabeli szerkesztői gyakorlattal összhangban, hogy ezekbe nagyobb presztízsű írók műveit gyűjtsék össze. Az ünnepi számokat pedig külön meghirdették a sajtóban a régi olvasók megtartása és újak toborzása érdekében, azt a cél szolgálva, hogy az előfizetési időszak év végi lejártakor ösztönözzék az előfizetési kedvet. Erre ad példát a *Magyar Bazár* 1893. karácsonyi melléklete (Jókai Mór, Justh Zsigmond, Czóbel Minka, Malonyay Dezső írásaival), amelyet azok is megkaptak díjtalanul, akik a következő év január elsejétől fizettek elő a lapra. Ugyanakkor maguk az írók sem jártak rosszul: amellet, hogy művüket így el tudták helyezni a sajtóban, nevük a külön reklám révén széles körben forgott, növelve ismertségüket, olvasótáborukat, köteteladásaikat. Ezáltal az ünnepi számokban összekapcsolódott az üzleti és az alkotói szemlélet.

Wohl Janka visszatérően megbízásokkal kereste fel munkatársait, ami adott esetben lehetőséget nyújtott írói ötletek, tervek megvalósítására. Erre mutatnak Czóbel Minka levelei, aki időnként panaszkodott Justhnak Wohl folyamatos kéziratkérese miatt, ugyanakkor nem tagadta annak ösztönző hatását sem: „Wohl Janka »rendeletére« irtam a Salon és Sport számára egy bluette-t. Nem hagyott békét, annyiban magam sem bántam mivel a thema már régen kísértett.”²² Ez a bluette (rövid, szellemes jelenet) bizonyára a *Marionettek* lehetett, amely a *Salon és Sport* 1892. február 7-i számában látott napvilágot. A szerző külön kitért rá a Szinnyei Józsefnek küldött szakmai életrajzában, amely jelzi, hogy valóban fontos publikációjának tartotta.²³

21 *Hírlapjaink*, 1896, hozzáférés: 2024.05.02, https://sajtomuzeum.oszk.hu/forrasok/hirlapjaink/pdf/2__magyarbazar.pdf

22 Czóbel Minka levele Justh Zsigmondnak, 55. sz., 1892. febr. 5., 3. oldal, OSZK Kézirattár, Levelestár.

23 MARGÓCSY, „Az anarcsi Czóbel család iratai”, 320.

Az írói kéziratok azonban nem mindig találkoztak a szerkesztői koncepcióval. Például Wohl Janka július végén kelt levelében azzal utasította vissza Czóbel Minka *Téli séta* című versét, hogy „nem seasonszerű e rekkenő melegben”.²⁴ A szezonyszerűtlenség vádjára kevésbé merült fel Szalay Fruzina *Május* és a François Coppée-től fordított *November* című versével szemben, amelyek közül az első a *Magyar Bazar* 1898. május 24-i, az utóbbi pedig 1898. november 8-i számában jelent meg. Mindez a szezonális és a divatlap tartalma közötti viszonyra emlékeztet, hiszen profiljából adódóan a divatlap öltözködéssel kapcsolatos anyagai eleve az évszakok változásán alapultak, a ruhák szezonális változásai pedig összefüggtek a társasági alkalmak, a családi élet és az egyéni életmód változásaival. Bár nem minden szépirodalmi szöveg igazodott ehhez, de az évszakok körforgása referenciális keretet működtetett az évfolyamok képi és szöveges közleményei számára, amelyek ezáltal is kölcsönhatásba kerültek egymással. Például az 1890. szeptember 16-i számban közzétett Czóbel Minka *Fényes meleg* című, a nyári természet szépségét zengő versének nosztalgikus felhangot kölcsönzött a megjelenés dátuma; a nyár örömeire való visszatekintés, annak utolsó fellobbanása és az ősze való felkészülés felé mozdítva az olvasói értelmezést. Emellett visszautalt az előző szám festményreprodukciójára, amely a *Nyár vége* címet viselte. Czóbelnek ez a verse kötetben tájversként szerepelne, a *Magyar Bazarban* viszont – a divatlap periodikus megjelenéséből és tematikájából adódóan – jelentése az adott évszakhoz társul, összekapcsolódva a szezon színeivel, anyagaival, fazonjaival, eseményeivel.

A szezonyszerűség figyelembevétele a lapszámok összeállításakor a kor folyóiratkulturájában, azon belül a képes hetilapok esetében bevett szerkesztői gyakorlatnak számított a 19. század során. Az évszakok változása, illetve az olyan nagy ünnepek, mint a karácsony és a húsvét kihatott a szövegválogatásra, a közlemények tematikájára. *A Hét* éppen ezzel az újságírói hagyománnyal látszik szakítani, amikor az egyik szerkesztői üzenetben a következőképpen fogalmaztak előfizetőjüknek: „Mi a költeményeket nem saison szerint választjuk, ahogy a női kalapokat szokás. Lám a Szalay Fruzina bájos verse, melyet mai számunkban közlünk, egész nyári hangulatot költ a bálók évadjában.”²⁵ Az idézetben foglalt, olvasóknak szánt kijelentés jól illeszkedik Kiss József lapjának modern irodalmi önképébe, a művészet önértékét valló, egyéni és új hangokra érzékeny szöveg-

24 Wohl Janka levele Czóbel Minkának, 23. sz., é. n. [1890] júl. 23., 2. oldal, OSZK Kézirattár, Levelestár, Fond 30/190.

25 „Heti posta”, *A Hét*, 1890. febr. 2., 84. Ezúton is köszönöm Márton-Simon Annának, hogy felhívta erre a forrásra a figyelmemet.

válogatás eszményébe.²⁶ Ugyanakkor átlapozva az 1890-es évtized évfolyamait árnyalt képet kapunk a szerkesztői stratégiákról, és azzal szembesülünk, hogy a szezonszerűséggel való szakítás *A Hét* részéről nem volt radikális és végérvényes, más szóval a régi és az új gyakorlatok nem váltották egymást, hanem összetett módon összekapcsolódtak.

Például megmaradtak a karácsonyi és a húsvéti számok, az ünnepkörökhöz témájukkal, motívumaikkal kötődő jegyzetek, versek és prózák csoportjai. De ilyen a társasági élet szempontjából kiemelkedő farsangi időszak is, amelyre a Kalapács álnevű munkatárs *Az agglegény. Farsangi gyónás* című tárcanovella (1890. február 16.) ad ízelítőt. Az adott évszaknak való megfelelés, illetve megfeleltetés szintén nem hiányzott a hasábokról. Erre enged következtetni a fenti idézethez képest három hónappal későbbi szerkesztő üzenet: „Várjuk be, kérem mig a saisonhoz vág. Az ilyen czikkek ha némi actualitással birnak közvetlenebbül hatnak is.”²⁷ Ez a közvetlen hatás az olvasói befogadást könnyítette meg, hozzáférhetőbbé, személyesebbé tette a művet az előfizetőknek. Hogy Kiss megőrizte a korábbi szerkesztői gyakorlatot, arra bizonyosságul szolgálhat Szalay Fruzina három költeménye, az *Őszi sejtelem* (1890. október 5.), a *Köd* (1890. november 23.) vagy a *Téli reggel* (1897. december 26.). Sőt, Saison néven külön rovat létesült az adott időnyel, hónappal dialogizáló szépirodalmi közléseknek, például a Tell álneven publikáló Telekes Béla *Aprilis* című verse jelent meg itt *A Hét* 1898. április 3-i számában.

Szerelem és más aktualitások

Az írói kéziratok kérésénél, elfogadásánál és közlésénél szerepet játszottak még az aktuális események. Ebbe sok minden beletartozott, amikor a szerzőnek új kötete jelent meg, vagy amikor a Kisfaludy Társaságban felolvasták a művét, vagy a szöveg valamilyen kulturális, társadalmi, politikai rendezvényhez, ünnephez kapcsolódott (születésnap, haláleset, jubileum, látogatás stb.). Wohl Janka egyik alkalommal Ferenc József és Erzsébet negyedik gyermekének, Mária Valéria esküvőjére kért verset Czóbel Minkától a *Magyar Bazár* 1890. augusztus 16-i számába: „Mondja csak, nem írhatna valami szép költeményt, mely Mária Valeria

26 *A Hét* „Heti posta” rovatában kirajzolódó szerkesztői hitvallásról, azaz poétikai elvekről és elvárásokról lásd MÁRTON-SIMON Anna, „A Hét verseinek modernsége: Mit árul el Kiss József szerkesztési gyakorlatáról és ars poétikájáról a »Heti posta« rovat?”, *Tempevölgy* 15, 2. sz. (2023): 27–57.

27 „Heti posta”, *A Hét*, 1890. máj. 4., 292.

főhercegnő nászára vonatkozhatnak – ha nem is czímében, talán, de tartalmánál fogva?”²⁸ Az uralkodói családban nem ez volt az egyedüli friss házasság, nem sokkal előtte, július közepén József nádor unokája, Margit főhercegnő és Thurn und Taxis Albert herceg kelt egybe; az ifjú párt ábrázoló kettős portré díszítette a *Magyar Bazar* augusztus 1-jei számának címlapját. A következő, azaz az 1890. augusztus 16-i számot pedig Mária Valéria és újdonsült férje, Ferenc Szalvátor közös arcképe vezette be, és a következő oldalon rögtön *A „mi” királykisasszonyunk násza* című tudósítása után valóban meg is jelent Czóbel Minkától *Két menyasszony* címmel a megrendelt vers. Elsőre a cím – az esküvőjükéről szóló képek és beszámolók környezetében – a két főhercegnőt juttathatta a korabeli olvasó eszébe, de továbbolvasva, a szöveg inkább az utóbbi frigy felé irányította a képzettársításokat. A versben egy királyi családból és egy szerényebb sorból származó menyasszony találkozik egymással templomi esküvőjük után az utcán. Egymásra nézve a maguk örömét látják tükröződni a másik arcon, így a szerelem érzésében egyenlőkké válnak. A királylány alakja az adott szám címlapképe és a verset megelőző cikk alapján Mária Valériával kapcsolódott össze, aminek fényében a vers által teremtett érzelmi helyzet a Habsburg arát és a *Magyar Bazar* zömében középosztálybeli olvasóit egy közösségbe vonta a hitvesi szerepen keresztül, azt sugallva, hogy a főhercegnő boldogságában társadalmi osztálytól függetlenül osztozni lehet, mivel általános *női* élményről van szó. A felkéréstől eltekintve azonban, az elkészült mű önmagában is megáll, motívumhálója és képi világa szervesen illeszkedik Czóbel lírájába (templom, középkori környezet, fény, zene, királylány); az aktualításra vonatkozó értelmezését elsősorban a szöveg megjelenési közege hozza létre.

A Habsburg kettős esküvővel egyébként a többi magyar lap szintén behatóan foglalkozott: illusztrációk, tudósítások emlékeztek meg a jeles eseményekről. *A Hét* sem tett másként. Az 1890. július 13-i szám címlapjára Margit főhercegnő és vőlegénye, Thurn und Taxis herceg, *A Hét* 1890. augusztus 3-i címlapjára pedig Mária Valéria és Ferenc Szalvátor főherceg fényképe került. Továbbá több író műve köszöntötte a frigyét a hazai sajtóban.²⁹

Török Zsuzsa Petelei István *Klasszi* című novellája első közlése kapcsán (*Erdélyi Híradó*) vizsgálta a szövegben lévő utalásokat, valamint a szöveget körülvevő paratextusokat, hogy hogyan mutatnak bizonyos közösségre (Marosvásárhely), amely egyúttal az olvasóközönséggel is egybeesik, és megteremtik a referenciális

28 Wohl Janka levele Czóbel Minkának, 23. sz., é. n. [1890] júl. 23., 1. oldal, OSZK Kézirattár, Levelestár, Fond 30/190.

29 Athos, „A hétről (Mária Valéria napja)”, *A Hét*, 1890. aug. 3., 73–74.

olvasat kereteit.³⁰ Czóbel Minka *Két menyasszonya* esetében szintén megfigyelhető a szöveg megjelenési közegének a szöveg értelmezésére és befogadására gyakorolt hatása. A vers egyrészt aktuális eseményhez kapcsolódik, másrészt szélesebb kontextusba illeszkedik, jelesül a *Magyar Bazár* által közvetített nőképek közé. A *Magyar Bazárnál* a közös tudás alapja tehát nem a térbeli azonosság, hanem a nemekről vallott korabeli társadalmi felfogás. A divatlapok olvasótáborukat közösségként tételezték, olyan képzeletbeli szalonnak, amely tagjait saját kalendárium, szokásrend, szabályzat, illemkódex, nyelv, érdeklődés és feladatkör fűz össze. Ezáltal a szerkesztőség a megszólított olvasóközönséggel közös vonatkozási pontok kijelölésére és azok folyamatos újra megerősítésére törekedett, azt képviselve, hogy kölcsönösen ismerői és tagjai annak a közegnek, amelyhez tartoznak, ez pedig a *nőiség*. Nemcsak egy-egy mű esetében figyelhető meg ez a szándék, hanem a szépirodalmi szövegek csoportosításában is.

A 1890. május 16-i *Magyar Bazár*-szám szépirodalmi rovatának első oldala ilyen nemileg kódolt tematikai egységként tűnik fel, amelyet a tipográfia és a tördelés is megtámogat. Egy oldalra szerkesztve találjuk Wohl Stefánia paraboláját, Fanghné Gyujtó Izabella folytatásos regényének egyik részét és Czóbel Minka versét. Az első mű vastagon szedett címe a lap tetején mintegy megadja az adott lap központi témáját: *A szerelem*. Wohl kisprózájában a teremtés hatodik napján az Úr lelket lehelt az emberbe, az angyalok pedig a következőket adták neki: szeretet, szellem, feltekintés az Úrhoz, szenvedély. A könyörületesség angyala a szerelmet ajándékozta oda, Azrael, a halál angyala erre válaszul a csalódást. A szöveg a könyörületesség angyala szózatával fejeződik be: „Szeressen és csalódjék! De szerelme a csalódásból fényesebben, tisztábban kerüljen ki, s legyen azon polcz, mely őt ismét ég felé, isten trónjához emeli.” Fanghné Gyujtó Izabella *Jella, Bella és Ella* című folytatásos elbeszélésnek részlete a szerelemi kínokat és örömeket ábrázolja a házastársi hűtlenség összefüggésében: Jella, a férjes asszony ráébred, hogy másba szerelmes, és éjjeli találkozára hívja kedvesét. Végül Czóbel Minka *Magam vagyok* című verse a szerelem utáni létállapotról, a csalódás utáni szakaszcsoportról szól: a kiábrándult, de erős női hang a türésben és a szeretetben találja fel támaszát, és a szíve megtisztul. E három eltérő műfajú és megformáltságú szöveg párbeszédbe elegyedve egymással a szerelem bizonyos fázisait jelenítik meg a *nőiség* kontextusában. Ugyanakkor arról sem szabad megfeledkezni, hogy bár nem mindig vált lehetővé az ilyen típusú, a tördelésben is megmutakozó tematikai blokk kialakítása a divatlapok heterogén jellege miatt, mindazonáltal e periodikák esetében az

30 TÖRÖK Zsuzsa, *Petelei István és az irodalom sajtóközege. Média- és társadalomtörténeti elemzés, Ligatura 7* (Budapest: Ráció Kiadó, 2011), 51–53.

irodalmi szövegek kérésénél és befogadásánál felértékelődött a fentiek tükrében a tartalmi vonatkozás, persze, nem csökkentve annak jelentőségét, hogy a szerkesztő milyen ízléssel bírt, és milyen színvonalú műveket válogatott lapja részére.

Epilógus: a 19. századi divatsajtó és a modernség viszonyáról

Bár a *Magyar Bazár* elsősorban divatlap volt, amely sok más mellett közölt irodalmi szövegeket, az nem tagadható, hogy Wohl Janka és Stefánia gondosan és a tehetségekre odafigyelve végezte szerkesztői munkáját, valamint az sem, hogy a biciklizéstől a nők munkavállalásán át a szecesszióig, új társadalmi eszméikkel és művészeti törekvésekkel ismertette meg a vidéki középosztályt.³¹ Sőt, az 1890-es években a *Magyar Bazár* egy olyan szellemi kör publikációs felületeként működött, amely filozófiai gondolatrendszerével, művészi szándékával az újítás igényével lépett fel az irodalomban, és amelynek középpontjában Justh Zsigmond állt.³² Határozott programmal ugyan nem rendelkeztek, de szívesen tekintettek magukra írói csoportként, erre enged következtetni Justh megjegyzése saját személyére, Czóbelre, Pekárra és Malonyayra célozva: „Milyen szép gárdát állítanánk mi össze.”³³ Több alkalommal terveztek saját folyóiratot, ám próbálkozásaik eredménytelenül zárultak, így esztétikai-poétikai törekvéseik és kritikai szempontjaik számára a *Magyar Bazár*, illetve a szintén Wohl Janka szerkesztette *Salon és Sport* (1891–1892) vált egyfajta nem deklarált, közös orgánummá. Természetesen máshol is publikáltak (például *A Hétfő*ben), viszont Wohl Janka szerkesztői képességeinek, személyének és szalonjának köszönhetően lapjaiban folyamatosan és sokrétűen lehettek jelen; nemcsak szépirodalmi szövegeket publikáltak, hanem egymásról is írtak, új kötetekről ajánlók láttak napvilágot, valamint gyakran szerepeltek a hírvonatokban.

A divatlap műfajától nem idegen a modern irodalmi törekvések felkarolása. Erről a hazai divatlapok is tanúskodnak akár a reformkorban, akár a Világos utáni évtizedben. A francia sajtóban szintén találunk arra példákat a 19. század első felétől, hogy írói körök-mozgalmak és a divatlapok között gyümölcsöző kapcsolatok működtek. A szimbolizmus irányzata megmutatkozott a *Dernière Mode*,

31 Lásd MÉSZÁROS, „A Magyar Bazár és ...”

32 A Justh–Czóbel-körőről lásd GOSZTONYI Ferenc, „Kész regény. Malonyay Dezső 1905-ös Mednyánszky-monográfiája”, in *Mednyánszky*, szerk. MARKÓJA Csilla, 71–88 (Budapest: Magyar Nemzeti Galéria, 2003).

33 Justh Zsigmond levele Pekár Gyulának, 1894. január 7., in JUSTH Zsigmond, *Naplója és levelei*, vál., jegyz., s. a. r. KOZOCSA Sándor (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1977), 691.

az *Art de la Mode* vagy a *Vie élégante* munkatársainak kiválasztásában, a szövegek válogatásában és nyelvi eszköztárában.³⁴

Ahhoz azonban, hogy láthatóvá és tanulmányozhatóvá váljon a *Magyar Bazár* hozzájárulása az irodalmi modernséghez, elengedhetetlen lenne Justh, Czóbel modernségének vizsgálata és kontextusba illesztése, mivel az a szimbolista-dekadens mozgalom, melyet képviseltek, itthon marginalizálódott, nem lett szerves folytatása, amelyben bizonyára közrejátszott Justh korai, 1894-es halála. A klasszikus modernség hazai elbeszélésébe való elhelyezésük azért sem egyszerű művelet, mivel, ahogy Bednatics megjegyzi, e fogalom megalkotásánál a *Nyugat* első nemzedékének szerzőit vették figyelembe.³⁵ Sőt, maguk a „nyugatosok” is elhátarolódtak tőlük pályájuk elején. Gondolhatunk Ignotusra, aki értetlenséggel és távolságtartással fogadta Czóbel Minka költészetét: „Ám a szimbolizmusába még mindig nem tudok belenyugodni, ami lehet, hogy az én hibám. Én még mindég úgy érzem, hogy ez az irány sohasem lesz egyéb, mint – elismerem, hogy Czóbel Minkánál tökéletes – megtestesítője ennek a triviális mondásnak: Nesze semmi, fogd meg jól.”³⁶ A *Nyugat* első nemzedéke tehát éles vonalat húzott a 19. század végén indulók és maguk közé, érthető módon saját pozicionálásuk, saját törekvéseik megkülönböztetése, elsőségük és eredetiségük megkonstruálása érdekében.³⁷ Justh és köre írásművészetének beható elemzése szétfeszítené a jelen írás kereteit, most csupán utalok szakirodalmi megítélésük újabb fejleményeire, amelyek jelzik kapcsolódási pontjaikat a *modernnel*: az esztétizmus, az intermedialitás (szövegkép-hang egymásba íródása), a szubjektivitás, a nyelvhez való viszony és az időkezelés felől fedezik fel és olvassák újra műveiket.³⁸

34 Émilie HAMMEN, *L’Idée de Mode: Une nouvelle histoire*, tome 1, Collection Façons (Montreuil: Éditions B42, 2023), 198–209.

35 BEDNATICS Gábor, *Kerülőutak és zsákutcák. A modern magyar líra kezdetei*, Ráció-Tudomány 13 (Budapest: Ráció Kiadó, 2009), 7–8.

36 IGNOTUS, „Versek. – Czóbel Minka. Fehér dalok. Budapest, 1894”, *A Hét*, 1894. jan. 28., 62

37 Ugyanakkor ez nem jelenti azt, hogy ne lenne párbeszéd e két írói nemzedék szövegtöredék között. Erre hoz példát Pór Péter vagy Takács Judit, akik kapcsolatba hozták Czóbel Minka líráját Babits, illetve Kosztolányi költészetével. PÓR Péter, *Konzervatív reformtörekvések a századforduló irodalmában. Justh Zsigmond és Czóbel Minka népiessége* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1971), 160; TAKÁCS, „A szubjektum problémája...”, 437–438. Kardeván Lapis pedig a tájleírásokra, a szereplői tudatra és a lélekállapot elbeszélésére vonatkozóan mutatott ki rokonságot Justh és Kaffka között. KARDEVÁN LAPIS Gergely, *Justh Zsigmond első alkotói pályaszakasza 1885–1889*, doktori disszertáció (Budapest: PPK BTk, 2015), 93. Továbbá érdemes emlékeztetni a *Nyugat* későbbi közreműködésére az 1880-as és 1890-es évek irodalmának újrafelfedezésében: Halász Gábor *Magyar századvég* (1937) címmel esszé-sorozatot írt a korszakról, majd 1939-ben Justh naplóiból közölt részleteket a folyóirat hasábjain.

38 Lásd S. VARGA Pál, „A vágytalan boldogság költője (Czóbel Minka költői világgképéről)”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 98, 1. sz. (1994): 32–51; TAKÁCS, „A szubjektum problémája...”; BEDNATICS

Persze a dualizmus kori, magyar divatlapok – köztük a *Magyar Bazár* – nem kötelezhették el magukat egyetlen irodalmi irányzat mellett sem: több ízlést, több nemzedéket szolgáltak ki, gyakran kötődtek nőiséghez, évszakokhoz, ünnepekhez. Egyébként is ritkán közöltek recenziókat, helyette könyvmegjelenésről rövid híreket, ismertetőket és ajánlókat, esetenként megcsillagozott szerkesztői kommentárokat találunk hasábjaikon. Irodalmi vitákba sem igen bonyolódtak más lapokkal, ebben is különböznek a reformkori vagy az 1850-es és 1860-as évekbeli előzményeiktől. A kor divatlapja inkább egyfajta *safe space* létrehozásán fáradozott előfizetői számára, ami biztonságot, támaszt és szórakozást ígért. Egy olyan képzeletbeli szalont, ahol az olvasókat, a szerkesztőket és a munkatársakat baráti társalgás, fesztelen együttlét és kölcsönös segítségnyújtás fűz össze. Ha a *Magyar Bazár* nélkülözte is a polémiaát, ez nem jelenti azt, hogy hasábjain ne zajlott volna eszmecsere az egyes irodalmi hagyományok és iskolák között. Tartalmánál, működésénél fogva dialógusban állt a korabeli irodalmi mező többi szereplőjével és fórumával, ahogy Margócsy István a folyóiratok eme sajátosságára rámutat. Tanulmányában amellet érvel, hogy a folyóiratok keretet biztosítanak az élő, keletkező irodalom mozgásának, válogatásukon keresztül strukturálják a szövegtermést (egyes műtípusokat, szerzőket, témákat előnyben részesítenek, másokat figyelmen kívül hagynak), így láthatóvá és befogadhatóvá teszik az irodalmi kezdeményezéseket, csoportosulásokat, elősegítik az egyéni alkotómunkát, fenntartják és differenciálják az irodalmi életet.³⁹

A divatlap a folyóirat-kultúra részeként mindebben aktívan közreműködött. A fentiekben annak példáit követhetjük nyomon a *Magyar Bazár* és Czóbel Minka kapcsán, hogy a divatlap milyen módon hatott az írók publikációs gyakorlatára és alkotói törekvéseire. Wohl Jankát részben kapcsolatrendszere, rész-

Gábor, „»Költői« képek. Adalékok két zárványszerű századfordulós életműhöz”, in *Az esztétikai tapasztalat medialitása*, szerk. KULCSÁR-SZABÓ Zoltán és SZIRÁK Péter, 240–260 (Budapest: Ráció Kiadó, 2004); FÖLDES Györgyi „A festményvászon szálai (Szövegszerűség és képszerűség Czóbel Minka *Pókháló* című novellájában)”, *Alföld* 60, 6. sz. (2009): 46–54; MENYHÉRT Anna, „A más-ság kánontalansága. A boszorkány”, *Palócföld* 58, 4. és 5. sz. (2012): 46–60; 47–70; SZALAY Adriana, „A művészetek közegszerű működése”, in *Ködlövágok. Irodalom és képzőművészet találkozása a századfordulón 1880–1914*, szerk. PALKÓ Gábor, 79–88 (Budapest: Petőfi Irodalmi Múzeum, 2012); DIAN Viktória, *Köztes tükrök. Önértelmező eljárások a századforduló prózájában* (Budapest: Gondolat Kiadó, 2013); KARDEVÁN LAPIS Gergely, „Taedium vitae. A pályakezdő Justh Zsigmond dekadencia-értelmezéséről”, *Irodalomismeret* 24, 4. sz. (2013): 81–89; KAPUS Erika, „Idősíkok és átjárók Czóbel Minka műveiben”, in *Az idő alakzatai és időtapasztalat a magyarságtudományokban. A doktorkonferenciák V. nemzetközi magyarságtudományi konferenciájának előadásai*, szerk. BENE Sándor és DOBOS István, 186–202 (Budapest: Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság, 2017).

39 MARGÓCSY István, „A folyóirat-kultúra a magyar irodalomban. Búcsú a történelemtől”, *2000* 28, 1–2. sz. (2016): 79–88, 80.

ben biztos érzéke segítette új munkatársak megnyerésében, írói pályák elindításában. Szerkesztői kvalitásainak köszönhetően olvasói találkoztak szabadverssel, bölcséleti költeménnyel, metafizikai drámával. Ennek fényében a *Magyar Bazár* irodalmi melléklete arra ösztönözhet minket, hogy a hazai modernséget ne lineárisan képzeljük el, hanem több szálon futó, egymással versengő, egymással kölcsönhatásban álló folyamatok dinamikus együttesének, amibe több aktor és orgánium is bekapcsolódott hosszabb-rövidebb időre.

Másolás vagy ihletszerzés?

Gerő Ödön, az „igaz ibsenista”

Gerő Ödön a 19. század végének és a 20. század elejének ismert lapszerkesztője, újságírója, kritikusa – aki talán szépíróként a legismeretlenebb az utókor számára.¹ Műveinek újabb kiadása hiányában ez nem is meglepő, annál érdekesebb, hogy a fiatal szerző Budapestről szóló tárcáiból összeállított első kötete, az 1891-es *Az én fővárosom*, 2021-ben újra megjelent.² Ennek utószava nemcsak elhelyezte a gyűjteményt a századvégi főváros-leírások között,³ hanem arra is kísérletet tett, hogy röviden megrajzolja Gerő irodalmi munkásságát. Ez viszonylag könnyű feladat (ha eltekintünk a sajtóban olvasható írásoktól), mivel csupán néhány szépirodalmi kötete jelent meg: az 1894-es jelzetű, de 1895-ben napvilágot látott *Egyének* című válogatást az egyetlen elbeszélést tartalmazó 1902-es *Finumháza* követte, majd a sort az 1905-ös *Két világban* című regény zárta. A *Finumháza* azonban meglehetősen kilóg didaktikusságával a másik két kötet közül, tudniillik a 29 oldalas elbeszélés nyíltan a gyűlölködés értelmetlenségére és a munka szeretetére hívja fel a figyelmet – szűzségét és rövidségét magyarázhatja, hogy a Munkásfüzetek című sorozatban adták ki. Ugyan az *Egyének* két elbeszélése külön is megjelent 1904-ben *Férjnél. A béna* címmel a Magyar Könyvtár sorozatban,⁴ látható, hogy a szerző érdeklődését ekkor már sokkal inkább a képzőmű-

- 1 Jelentős szerepet töltött be a magyar zsidóság életében is, lásd KISS Arnold, „Gerő Ödön”, in *Az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat Évkönyve*, szerk. SZEMERE Samu, 26–32 (Budapest: Franklin Társulat, 1940).
- 2 Az első kiadást lásd GERŐ Ödön, *Az én fővárosom* (Budapest: Révai Testvérek, 1891); az új kiadást VIHAROS (GERŐ Ödön), *Az én fővárosom (Budapest-tárcák, 1891)*, szerk., tan, CSONTÓ Sándor, A Tegnapi Városa (Budapest: Kortárs, 2021).
- 3 CSONTÓ Sándor, „A művészet szolgálatában”, in VIHAROS (GERŐ), *Az én fővárosom*, 181–203, különösen 181–189. Az idézeteket a továbbiakban betűhív formában közlöm.
- 4 GERŐ Ödön, *Egyének* (Budapest: Lampel R. Wodiáner F. és Fiai, 1894); GERŐ Ödön, *Finumháza*, Munkásfüzetek 14 (Budapest: Lampel R. Wodiáner F. és Fiai, 1902); VIHAROS [GERŐ Ödön], *Két*

vészet kötötte le.⁵ A róla szóló írásokban visszatérően megjelenik, hogy Gerő „a „századforduló és a századelő magyar művészeti irodalmának egyik jelentős és érdemes alakja”⁶ volt, aki művészeti íróként, megértő (és hozzáértő) kommentátorként elemezte és ismerte fel úgy a tradicionális szemléletű művészek, mint „az új vizeken járó” festők, szobrászok, építészek érdemeit.⁷ Írásainak nagy része a mai napig feltáratlan annak ellenére, hogy halála előtt, 1939-ben kiadta a *Művészetről, művészekről* című vaskos válogatást korábbi – ötven év alatt megjelent – műkritikáiból, esszéiből.⁸

Szövegei a műveltség demokratizálásának célját tükrözik,⁹ és a szerző ezen elkötelezettségét az a szerep is bizonyítja, amelyet az 1891 januárjában meginduló *Élet* című lap létrehozásában vállalt. E havilapból kétheti, majd hetilappá változó sajtótermék a kor igényes folyóirata volt, amely nemcsak irodalmi és művészeti kérdésekben, hanem társadalmi, közgazdasági problémákkal kapcsolatban is állást foglalt.¹⁰ Az *Élet* indulásakor még csak huszonhét éves szerző a lapban nemcsak fordítást és beszámolót, hanem saját irodalmi alkotást is közölt – elbeszélései arról tanúskodnak, hogy a lapot szerkesztő társaság belső tagjai közül az első évfolyam egyik legfontosabb prózaírója volt.¹¹

Jelen tanulmány az *Egyének* néhány elbeszélése és a *Két világban* című regény elemzésén keresztül körvonalazza Gerő írásművészetét, amelyet a saját szövegeivel való folyamatos munka, az átírás és újragondolás igénye, illetve a modern magyar irodalom és társadalom iránti elkötelezettség jellemez. Tudatos írói fellépé-

világban, 2 köt. (Budapest: Franklin-Társulat, 1905); VIHAROS-GERŐ Ödön, *Férjnél. A béna (két elbeszélés)*, Magyar Könyvtár (Budapest: Lampel Róbert Wodianer F. és Fiai, [1904]).

5 Erre példaként lásd GERŐ Ödön, „Új művészet, új művészek”, in GERŐ Ödön és LONDESZ Elek, *Modern magyar festőművészek. A modern magyar festészet fejlődése. Tíz színes műmelléklettel, számos műlappal és szöveggéppel*, A Pesti Napló kiadványa, 5–100 ([Budapest]: Hornyánszky V. cs. és kir. udvari könyvnyomdája, [1905]). Az utókor véleményét Gerőről mint művészeti szerzőről lásd OELMACHER Anna, „Száz éve született Gerő Ödön művészeti író”, *Magyar Nemzet*, 1963. szept. 12., 4.

6 DÉVÉNYI Iván, „Egy elfeledett művészeti író”, *Jelenkor* 13, 6. sz. (1970): 558–561, 558.

7 Uo., 560.

8 GERŐ Ödön, *Művészetéről, művészekről. Tanulmányok, vázlatok, emlékezések* (Budapest: Gergely R. Kiadása, [1939]).

9 MURÁNYI-KOVÁCS Endre, „Gerő Ödön emlékezetére”, *Élet és Irodalom* 7, 37. sz. (1963): 6.

10 DERSI Tamás, „Élet”, in DERSI Tamás, *Századvégi üzenet. Sajtótörténeti tanulmányok*, 151–153 (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1973). Az utolsó lapszám 1895. december 29-én jelent meg, a lapról lásd ASZTALOS Veronka Örsike, „A norvég irodalom szerepe az *Élet* című lap modernizálási programjában a 19. század utolsó évtizedében”, *Verso* 6, 1. sz. (2024): 9–30.

11 GERŐ Ödön, „Hó”, *Élet* 1, 2. sz. (1891): 111–116; 3. sz. (1891): 205–216; VARGHA Ilona [GERŐ Ödön], „Férjnél”, *Élet* 1, 4. sz. (1891): 320–325; 5. sz. (1891): 371–387; VARGHA Ilona [GERŐ Ödön], „Csatavonalban”, *Élet* 1, 7. sz. (1891): 19–25; 8. sz. (1891): 95–105; 9. sz. (1891): 206–212; 10. sz. (1891): 285–297; 11–12. sz. (1891): 378–392.

séről az *Egyének* című 1895-ben megjelent kötete tanúskodik,¹² amelyből három elbeszélés – a *Férjnél, Hó, Csatavonalba!* – először 1891-ben, az *Élet* első évfolyamában jelent meg. A lap programjának megfelelően mindegyik hasznosította az *én* problémájának az Ibsen művei és Nietzsche filozófiája felőli megközelítését, így a szerző szövegeiben nemcsak széles irodalmi és filozófiai jártassága, hanem az olvasottak sajátos interpretációja is felfedezhető.¹³ Rövid szépírói pályafutása sajátos lenyomata a századvég magyar irodalmának, hiszen a szerző arra tett kísérletet, hogy Ibsenhez hasonlóan megírja a kor emberének tragédiáját.

Gerő első elbeszéléskötete és az Élet első évfolyama

Ábrányi Emil már az *Egyének* megjelenésekor felfigyelt arra, hogy Gerő nemcsak ambícióval, hanem „nagy készültséggel” lépett az írói pályára.¹⁴ A fiatal szerző megtanult művészileg írni, és felkészültségét „kiszámíthatatlan távolság választja el” „a hiu, könnyelmű babérvadászok [...] tolakodó hadától”, a kötetben „az ambíciónak csaknem szüziesszerű párosul a legférfiasabb kötelességtudással”, miközben lényének minden porcikája az eszmék szolgálatában áll.¹⁵ Noha az utóbbit nem fejtette ki bővebben, elismerően hangsúlyozta, hogy a fiatal szerző „az új idők elfogulatlan, tiszta, nemes hangján beszél”, és sokoldalúsága egy kiválóan gazdag, tudásában és világnézetében „egységes tehetséget” mutat.¹⁶ Az elbeszéléskötet kedvező visszhangjának alapja, hogy immár magyar szépirodalmi szövegekből is kiolvasható az „új idők” szemlélete. Ezt Gergely István úgy körvonalazta a *Magyar Szalonban*, hogy „a modern műrecek főjellege az egyéniség

12 A köteten 1894 szerepel, de a kritikák és a Magyar Könyvkereskedők Egyletének közlönye, a *Corvina* alapján az 1895-ös megjelenés tűnik biztosnak, vö. *Corvina* 18, 29. sz. (1895): 118. Ferenczi Zoltán szerint a Gerő-művek „az egyéniség érvényesülési kívánságának rajzai”. FERENCZI Zoltán, „A szépirodalom áttekintése a kiegyezés korától kezdve (1867-től 1900-ig)”, in *A műveltség könyvtára. A magyar irodalom története 1900-ig*, szerk. FERENCZI Zoltán, [547]–628 (Budapest: Athenaeum, 1913), 624–625.

13 Az elbeszéléskötet előhangja, a *Turiddu* 1893-ban (VIHAROS [GERŐ Ödön], „Turiddu”, *Pesti Napló*, 1893. ápr. 2., 21–22.), míg a kötet negyedik elbeszélése, *A béna a Pesti Hírlap* első karácsonyi ajándéknaptárában volt olvasható 1890 végén (ennek híre: [N. n.], „A Pesti Hírlap naptára”, *Pesti Hírlap*, 1890. dec. 20., [1]), de ugyanez megjelent 1892-ben a Hevesi József által szerkesztett *Magyar dekameron. Száz magyar író, száz elbeszélése* című gyűjtemény harmadik kötetében is (először a gyűjtemény 11. füzetében: [N. n.], „A száz magyar beszély”, *Fővárosi Lapok*, 1892. szept. 14., 1881., és valószínűleg a füzeteket kötötték később könyvbe, lásd *Corvina* 15, 35. sz. (1892), 145.).

14 ÁBRÁNYI Emil, „Egyének”, *Pesti Napló*, 1895. okt. 12., [1]–2, [1].

15 Uo.

16 Uo.

megnyilatkozása [...] nem csupán tipikus jellegében, a mely minden időben tartalmát képezte a művészeteknek, hanem *tisztán individuális formában*.¹⁷ Gergely ugyan Zola, Ibsen és Tolsztoj műveinek sajátosságait és világszemléletét hasonlította össze, de megállapítása Gerő elbeszéléseire is érvényes, akinek szövegeiben – már korán, 1891-ben – ugyanezt a „modern műremeket”, „új időket” jellemző tulajdonságot ismerhetjük fel. Az elbeszéléskötet jó visszhangját az is magyarázhatja, hogy Gerőnek – újságíróként, tárcaíróként – 1895-re már ismertek voltak a szövegei, amelyekhez képest újdonságnak hathatott az egységes világgépet megfestő szépirodalmi kötete.

Az *Egyének* már a címével is jelzi, hogy a benne olvasható szövegek az egyéni sorsokat, egyedi eseteket vizsgálják. Egy kritika például azt emelte ki az elbeszélések szereplőiről, hogy ezeknek „valódi élete egészen más, mint a melyet a világ lát s [Gerő] kötetével figyelmeztetni akar bennünket, hogy ne »typizáljunk« mindig és mindenütt, hogy az *én*, mint a typustól független, sőt attól elütő valami, szintén bír irodalmi- és létjogosultsággal.”¹⁸ A szerző szerint ezekben az elbeszélésekben nem az a fontos, mi lesz a hősökkel, hanem sokkal inkább az, hogy mi megy bennük végbe – a valós küzdelemre gyengék, lassan mégis megérik bennük a tetterő az önmagukat felőrlő folyamatokon keresztül, s ez cselekedeteikben, felismeréseikben koncentráltan, robbanásszerűen nyilatkozik meg.¹⁹

Gerő prózájának főszereplőit valóban gyöttri a bizonytalanság, a felismert gyengeség és gyávaság, a saját akarat elvesztésének gondolata: a rövid, csupán hétoldalas előhang, a *Turiddu* beteg narrátora az élet frissességét szeretné érezni, és hiábavaló vágyakozásával, hallucinációjával előkészíti az olvasót a többi írás problematikájára; a *Férjnél* főhőse – a boldogság megvalósulásában reménykedve – férje megcsalásának pillanatában rájön, hogy ábrándokat kerget, amikor azt hiszi, szeretője képes másképpen szeretni, mint megunt házastársa; a *Hó* főszereplője, Sándor, lemond a kötelességek teljesítése érdekében művészi pályájáról, de ez a betagozódás lassan megöli vágyait és álmait, így később még a szerelemre is alkalmatlanná válik; *A béna* című elbeszélésben Béla képtelen a cselekvésre és az egyedüllétre anyja túlságosan óvó nevelése miatt, így amikor felesége elhagyja egy másik férfitért, teljesen összeroskad; a *Csatavonalba!* fiatalon, és két gyermekkel özvegyen maradt Tildájának pedig arra kell rájönnie megözvegyülésekor, hogy senkitől sem

17 GERGELY István, „Modern kritika”, in *Magyar Szalon (1895 április – 1895. szeptember)*, szerk. KABOS Ede, 1307–1314 (Budapest: A „Magyar Szalon” Kiadóhivatala, 1895), 1308, 1309. [Kiemelés: A. V. Ö.]

18 -ch-, „Egyének. Gerő Ödön könyve”, in *Magyar Szalon (1895 október – 1896 március)*, szerk. KABOS Ede, [415]–418 (Budapest: A „Magyar Szalon” Kiadóhivatala, 1895), [416]. [Kiemelés az eredetiben.]

19 Uo., 418.

várhat – se anyagi, se lelki – segítséget, csakis önmagára számíthat. Sokatmondó, hogy Ábrányi szerint ezek a „lélektani essay-k” „toronymagasságban állanak a gyöngöcsonttal csattogó, rövid lélekzetű rajzocskák és a bonyodalmas, felületes, hamis pszichológiával megspékelt tárca-novellák légiói fölött”,²⁰ tehát értelmezésében ezek olyan esztétikai értékkel bíró szövegek, amelyekre nem a „modern idegesség” és a „keserű, irigy, gyűlölködő pesszimizmus”, hanem Nietzsche arisztokratikus elmélete, „a fenséges egoizmus” volt hatással,²¹ s noha a szereplőkből alapvetően hiányzik a tetterő, mégis igényük van a kialakult – általában boldogtalan – helyzeteken való felülemelkedésre.²²

Takáts József szerint az irodalmi szövegek elsődleges kontextusának feltárása, miközben a mű megértését szolgálja, egy sor egyéb viszonyt és kérdést is láthatóvá tesz.²³ Ami az *Egyének* című kötetet illeti, az elbeszélések első megjelenési körülményeinek megismerése választ nyújthat például arra, hogy a szerző milyen megfontolások, világszemlélet mentén szerkeszthette kötetbe a gyűjteményben olvasható öt, korábban már közölt szövegét.²⁴ Az *Élet*ben játszott szerepének figyelembe vétele egyértelműsíti, miért volt igaza Ábrányinak abban, hogy ezekre az elbeszélésekre mély hatással volt Nietzsche filozófiája. Magyar fordításban először az *Élet* első évfolyamában jelentek meg a filozófus szövegei, századvégi hatása főleg a „minden érték átértékelése” gondolatban, az egyéniség szenvedélyes tiszteletében és a kulturális megújulás akarásában nyilvánult meg.²⁵ A fordítások öt Nietzsche-műből közöltek részleteket,²⁶ tehát feltételezhető, hogy a németül tudó szerkesztők – közöttük Gerő – jól ismerték életművét.

20 ÁBRÁNYI, „Egyének”, [1].

21 Uo., 2. Ezzel szemben érdekes ellenvéleményt képviselt Adolf Silberstein, aki Gerő írói gyengeségeire is kitért: ADOLF SILBERSTEIN, „Individuen”, *Pester Lloyd*, 1895. dec. 10., [melléklet].

22 Pók Lajos a hatalom akarásának és Georg Brandes arisztokratikus radikalizmus fogalmának kontextusában írt erről: PÓK Lajos, *A „Zarathustra”: egy lázadás labirintusai* (Budapest: Göncöl, [1988]), 9.

23 TAKÁTS József, „Nyolc érv az elsődleges kontextus mellett”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 105, 3–4. sz. (2001): 316–324, 322.

24 Az 1904-es *Férfijnél. A béna* kiadás esetében sem beszélhetünk a korábbi kiadás utánnyomásáról, jóllehet a két elbeszélés a válogatáskötetben olvasható változat alapján készülhetett, amelyben kisebb javítások figyelhetők meg.

25 PÓK, *A „Zarathustra”...*, 3–4, 21. Nietzsche magyarországi fogadtatásáról: LENGYEL Béla, *Nietzsche magyar utókora*, Minerva-Könyvtár 125 (Budapest: Minerva Társaság, 1938); KISS Endre, *A világnézet kora. Nietzsche abszolútumokat relativizáló hatása a századelőn* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1982); LACZKÓ Sándor, „Nietzsche első magyar olvasatai”, in LACZKÓ Sándor, *A dolog és a szó. Tanulmányok a magyar filozófiai hagyományról*, A magyar nyelvű filozófiai irodalom forrásai 14, 140–164 (Kolozsvár–Szeged: Pro Philosophia Kiadó, 2013).

26 *A vidám tudomány; Emberi, nagyon is emberi; Így szóla Zarathustra; Schopenhauer mint nevelő; Wagner Richard Bayreuthban*. Lásd: LACZKÓ Sándor, „A magyar nyelvű Nietzsche-irodalom bibliográfiája

De a lapot kiadó társaság kiemelt szerepet játszott Henrik Ibsen magyarországi megismertetésében is, Gerő korabeli nézeteit és személyes érintettségét hűen tükrözi beszámolója a norvég író 1891-es budapesti látogatásáról.²⁷ Elképzelését az „egyénről” és prózájának Ibsen-hatását árnyalja, hogy amikor Ibsen budapesti látogatására visszaemlékezett, szerinte a külföldi író azért érezte jól magát a magyar fővárosban, mert akik fogadták (az *Élet* köré csoportosult munkatársak) megértették, hogy a norvég szerző „nem követőket keres, hanem egyéneket. Olyanokat, akik a hatásának nem rabjai, hanem csak bátorítást merítenek belőle a maguk útján való járásra.”²⁸ Gerő úgy látta, Ibsen „az egyén tökéletes kialakulását tanítja, az egész ember követelményeit hirdeti”, tehát nem lehet „igaz ibsenista”, aki „beleolvad az ő egyéniségébe, aki utána bandukol, aki utánozza, aki az ő szavait ismételteti, s az ő formáit majmolja”.²⁹ Különbségtétele egyértelművé teszi azt a művészi programot, hogy a norvég szerzőnél látott témákat, formákat továbbgondolja, Ibsen életművének ismeretében pedig olyan, a magyar társadalmi rendszerbe ágyazott alakokat formáljon meg szépirodalmi alkotásaiban, amelyek ugyan a norvég író műveinek főhőseihez hasonlóan küszködnek azzal, hogy „egész emberek”, a tömegtől elkülönülő „egyének” legyenek, ugyanakkor szövegeiből saját hang, autonóm pozíció legyen kihallható. Ezen program kivitelezésére tett kísérletként értelmezhető Gerő *Egyének* című elbeszéléskötete, majd első regénye.

Vargha Ilona elbeszélése

A három, először az *Élet*-ben olvasható elbeszélés közül több szempont miatt is a *Csatavonalba!* emelkedik ki, amely a havilapban öt lapszámon keresztül *Csatavonalban* címmel jelent meg Vargha Ilona álnév alatt, ugyanúgy, mint a korábban két részben közölt *Férjnél*. A nyilvánosság csak a válogatáskötet megjelenése után szerzhetett tudomást a szerző valódi kilétéről, ugyanis a lap munkatárslistáján feltüntették a Vargha Ilona nevet is.³⁰ Mind a két álnéven közölt írás abból a szükséghelyzetből született, hogy a lapnak nem volt elég „kívülről jött, színvonalas, modern, a kritika homlokterében levő szemléjük programjának és

1872-től 1995-ig (közelítés)”, in *Nietzsche-tár. Szemelvények a magyar Nietzsche-irodalomból*, szerk. KÖSZEGI Lajos; társszerk. KUNSZT György és LACZKÓ Sándor, Pannon Panteon, 563–584 (Veszprém: Comitatus, 1996). Ebből kimaradt egy fordítás: *Élet* 1, 6. sz. (1891), 470.

27 VIHAROS [GERŐ Ödön], „Ibsen Henrik Magyarországon”, *Élet* 1, 5. sz. (1891): 398–416.

28 VIHAROS [GERŐ Ödön], „Hir Ibsenről”, *Pesti Napló*, 1905. máj. 11., 9. [Kiemelés: A. V. Ö.]

29 Uo.

30 Lásd például a második évfolyam eleji összegzöt, *Élet* 2, 1. sz. (1892), 3.

rangjának megfelelő³¹ kézírata, ezért a változatos szerzőgárda illúziójának megteremtése érdekében a belső tagok gyakran álnévvel publikálták saját szövegeiket. A „modern női szerző” megalkotása mégis tudatos munka eredménye, és abban az értelemben kivételes, hogy a két elbeszélés főleg női perspektívából íródott, eltekintve a Gerő Ödön névvel szignózott *Hóval*. Ez a különbség tükrözi azt a véleményt, amely szerint a modern magyar irodalomnak teret kell nyújtania a női perspektívát érvényesítő prózai alkotásoknak is.

A *Csatavonalban* részletes elemzése során ugyanakkor az is kiderülhet, mit gondolt az *Életet* kiadó társaság (az első évfolyam idején) korszerű prózai alkotásnak. Az elsődleges kontextus feltárása során mindenekelőtt világossá válik, hogy a kötetben megjelent szöveg a havilapos változatnak csak az első egyharmada, amelyben kisebb módosításokat, szócsereket, betoldásokat lehet felfedezni, lényegi változtatás nélkül. A történet azzal kezdődik, hogy Tilda négy hete ápolja szeretett, beteg férjét, és noha bízik a gyógyulásban, leginkább mégis saját jövőjével és érzéseivel törődik: „az a szomorú sötét kép támadt előtte, mely férjét halottnak mutatta, *magát pedig gyászban boldogtalan özvegynek*.”³² Az akaratlanul is az özvegyiségen tűnődő nőnek „[e]csetet fogott *kíváncsisága*, és színekképpel dolgozta ki a kép halovány körvonalait. [...] Láttá a temetést is, a gyászos vendégeket is, hallotta a beszentelő éneket, a harangzúgást, a bámészkodók sutogását, *mikor végső bucsuzásra viszik őt, az özvegyasszonyt*.”³³ A temetés aktusának többértelműsége egyfelől azt jelenti, hogy a tömeg kikíséri őt a sírhoz, ahol végső búcsút vehet férjétől, másfelől a részletes leírás és Tilda kíváncsiságból fakadó önkéntelen töprengése nyomán úgy érezzük, mintha férje halálakor szimbolikusan őt is eltemetnék. A temetés és halál önmagára való vonatkoztatását valószínűsíti az ábrándkép leírásának folytatása, amelyben magát úgy képzei el, mint aki a temetés alatt „[n]em roskadozik a mérhetetlen teher alatt, *egyenesen jár gyötrelmes útján*; nem zokog, elfojtja a sirást, és *magába zárja egész temérdek kétségbeesését*.”³⁴ Az „utolsó út” ezen leírása, felkészülése a katasztrófára, az elkerülhetetlen tudomásul vétele és interiorizálása, érzelmeinek elrejtése mások előtt mind büszkeséggel tölti el, ám amikor „az öntudat széttépi a káprázatot [...] Tilda összeborzad. *Nem csak az iszonyattól, hanem a maga hiúságától és érzéketlen kíváncsiságától*.”³⁵ Az utóbbi mondat magában foglalja érzéseinek ambivalenciáját: miközben szereti férjét, az ápolás ideje alatt elsősorban mégis önmagára és a

31 VIHAROS-GERŐ Ödön, „A harminc év előtt volt »Élet«”, *Világ*, 1923. jún. 5., 3–5, 5.

32 GERŐ, *Egyének*, 136. [Kiemelés: A. V. Ö.]

33 Uo. [Kiemelés: A. V. Ö.]

34 Uo., 136–137. [Kiemelés: A. V. Ö.]

35 Uo., 137 [Kiemelés: A. V. Ö.]

saját helyzetére gondol. Nem kevésbé jelentős, hogy az olvasó azt is megtudja: „a nagy magányosságban, abban a tépelődésben, a kétségbeesés káprázatai közt megismerte az *egyedüllevést, az egyéniség főiskoláját, és erőt tanult tőle és bátorságot.*”³⁶ Tehát Tilda reflexiója a saját pozícióra – az elbeszélés értelmében – az egyéniség főiskolájának része, amely lehetővé teszi annak elképzelését, hogy milyen lesz az élete özvegyként. Férje, Sándor halálakor a magára maradottság mégis leteperi, és elfogadja szülei gondoskodását. A pillanatnyi talajvesztést azonban felváltja akaratának megnyilvánulása: ugyan családtagjainak hazug és üres udvariassága, és annak a gondolata, hogy vissza kell térnie a szülői házba először megrémítik, de helyzetének felismerése szabadulásra készíti, mivel ő „[é]lni akart.”³⁷

A címváltoztatás előrevetíti a történet rétegzett narratív struktúrájának leegyszerűsödését: míg a kötetben közölt mű címe felszólítást, irányadást jelöl – csatavonalba kell állni, fel kell sorakozni –, addig a havilapos változat egy állapotra utal, amely előrevetíti, hogy valaki ott van már a csatavonalban, és az olvasó meg fogja tudni, milyen ott lenni, hogyan került oda a főszereplő. A kötetbeli elbeszélés befejezése kielégíti a paratextus által generált elvárásokat, Tildában „[h]atártalan küzdelelvágy uralkodik el [...]. Eltökéli, hogy kimenekül a *gyámoltság odujából a csatavonalba*, hogy kivívja magának a függetlenséget, a szabadságot, az életet.”³⁸ A *csatavonal* egy olyan hely, ahol az egyénnek önállóan, segítség nélkül kell küzdeni – de ha nincs a csatavonalban, akkor esélye sincs arra, hogy szabad, független legyen, és a saját életét élje.

Az *Egyénekben* olvasható változat itt ér véget, de a havilapközlés folytatódik Tilda házasságának előtörténetével. Kiderül, hogy noha házassága rövid, de mindvégig boldog volt, „szakadatlan mámorban élt férje oldalán”, akit nemcsak szeretett, hanem bámult is: „[n]em csak írói tehetségét, hanem azt a művészi alkotó erőt, melylyel a neje *gyönge, támasz nélkül való, puha női lelkületét magához ragadta és teljesen átídomította.* Sándor nem nyeseő, faragó kertész volt, hanem remeket teremtő művész.”³⁹ A szereplői fokalizációt tartalmazó szövegrészlet azt sejteti, hogy Tilda egyéniségének tényleges kiteljesedése csupán a bálvány ledöntése, azaz a férj halála után következhetett be. Ez az értelmezés megmagyarázhatja azt is, hogy Tilda életösztöne (az *Egyénekben* olvasható változatban) miért csak akkor ébred fel, amikor teljesen egyedül marad.

36 Uo., 140. [Kiemelés: A. V. Ö.]

37 Uo., 153.

38 Uo., 164. [Kiemelés: A. V. Ö.]

39 VARGHA [GERŐ], *Csatavonalban*, 102. [Kiemelés: A. V. Ö.]

Az elbeszélés Sándor perspektívájának térnyerésével folytatódik, és az olvasó megismerheti szerelmük előzményeit: az érzékeny, betegség miatt fürdőhelyen időző férfi sajnálatot érez egy „jelentéktelen gyermeknek tűnő lány” iránt, akinek egyéniségét közös beszélgetéseikkel szeretné fejleszteni, öntudatra hozni.⁴⁰ Tanítása árulkodó: „[a] magános ember az igazi arisztokrata, mert az egyéb emberiségen kívül áll. [...] Nem arra tanítom, hogy a szokásos erkölcsiség útját tapossa, de attól akarom megóvni, hogy tudatlanul a *szokásos erkölcstelenségnek* legyen áldozatává. Legyen büszke Tilda, és legyen erős. Az *öreg Ibsen a magában álló embert mondja legerősebbnek*, s ez a mondat, akárhogy ellenkezik is a szeretet tanával, a legszentebb evangélium.”⁴¹ Az idézett, *A nép ellensége* című Ibsen-drámából parafrázált intertextus és ennek szövegkörnyezete jól szemlélteti, hogy a Gerő-féle szépirodalmi munkákban Nietzsche és Ibsen individualizmusa erősen összekötődik. Az individuum erejének és önzésének pedig jó példája, hogy ugyan Sándorban sokáig nem tudatosult az egyre műveltebbé váló lány iránti szerelme, a köztük fennálló hierarchikus viszonyt szándékosan tartotta fenn, ugyanis hitt a „hipnózis nélkül való suggerálásban”⁴² és tisztában volt a lány feletti erejével: „Szeretem önt Tilda, s azt *akarom*, hogy ön is *szeressen*. Talán különös, hogy akarást emlegetek és nem kérem a szerelmét. De lássa Tilda, *ezt az akarást tartom az erőmnek* s ezzel az akaró erőmmel fogom megvédeni, vezetni, még tanítani is.”⁴³

Az elbeszéléskötetben olvasható változathoz képest a havilapban közölt szövegben számos olyan megjegyzés olvasható, amely a főszereplők ösztönösségére, testi vonzalmára, állati mivoltára utal. Dersi Tamás valószínűleg a *Csatavonalban* című műre gondolhatott, amikor Gerő *Életben* megjelent „szexuális regényéről”⁴⁴ beszélt. A folytatásban közölt változatban valóban többször szóba kerül a szexualitás, amit Tilda „durvának, undoknak” tartott, és „[s]zégelyte magát, ha [az érzékiség tünetei] ösztönszerűleg megnyilatkoztak, ha természetes, rendes fiziológiai okaik jelentkeztek”⁴⁵ (tehát jelentkeztek), ugyanis az elképzelt házaséletben „a férje erőben, nemességben való pajtása volt, akivel együtt, egyszerre imádja az ideálokat, akivel együtt kimenekül a »közönségeségből«”.⁴⁶ Ugyan tabusított volta

40 Uo., 104.

41 Uo. [Kiemelés: A. V. Ö.] Ez a közvetlen utalás nem került be az elbeszéléskötetben olvasható változatba, mégis akadt olyan kritika, amely kiemelte ennél a szövegnél Ibsen hatását: [N. n.], „Egyének”, *Pesti Hirlap*, 1895. okt. 23., 9.

42 VARGHA [GERŐ], *Csatavonalban*, 290.

43 Uo., 291. [Kiemelés: A. V. Ö.]

44 DERSI, „Élet”, 152.

45 VARGHA [GERŐ], *Csatavonalban*, 293.

46 Uo.

miatt a testiség kirekesztődik a képzeletbeli házaséletről, a viszony létrejöttékor mégis jelentős szerepet kap, Sándor ennek tulajdoníthatóan igyekszik megőrizni hatalmi pozícióját Tilda felett: „féltekenysége azé a hímé volt, a ki a nöstényeért reszket, [...] csak azt tudta, hogy a »másik«-at el kell űznie Tilda oldala mellől, hogy egymagának kell ott állnia. Nem lehet másképp, nem tehet egyebet.”⁴⁷

Miután a férfi „ismertette” szerelmét a lánnyal – hiszen érzéseit tánc közben, a lányt nyugalomra intve vallotta meg –, egy olyan jelenet következik, amelyben Tilda visszas helyzetbe kerül: hálóingben sétálni megy, és mire szállásához visszatér, a „másik” udvarló részegen zenéltet az ablakánál. Az ittas férfi elvesztve realitásérzékét, és érezve az őt csitító nő testének közelségét, erőszakosan próbálja megcsókolni a lányt, aki végső küzdelmében elkiáltja magát: „A hangja víjogássá lesz, éles, hatalmas, messzire ható víjogássá, egész ereje benne nyilvánul és vele vész el. *Sándort hívja, a szeretőjét, az erőt, a hatalmat, hogy ragadja ki a halálból.*”⁴⁸ A „halál” a megerősokolás képzetét hívja elő, hiszen Tilda attól fél, hogy segítség nélkül képtelen megfékezni a részeg férfit. „[E]lementáris katasztrófát jelző” sikoltására Sándor reagál először, aki „rémülettel hallgatja, s a víjogó hangról megismeri, hogy a kétségbeesés utolsó perce küldte a világgá. [...] Lerohant a kertbe. *A szemei kidülledtek*, mintha egyszerre megakarnák látni az egész veszedelmet. Nem tudta, hogy merre fusson, csak *az ösztöne vezette* az orgonabokrokhoz.”⁴⁹ Noha az ittas férfi a sikoltástól már megtántorodott, Sándor fizikai erőszakkal távolítja el a közben eszméletét veszített lány mellől. A kiáltást a szálloda lakói is meghallották, bémésködésük azonban nem térítették el Sándort attól, hogy – megszegve a társadalmi normát – magához szorítsa kedvesét és „vad tekintettel” nézzen rájuk: „Mit merednek reá, mi közük hozzá, hogy odakint a kertben leütött *egy vadállatot, hogy megvédelmezze a párját?*”⁵⁰ Sőt, még az is eszébe jutott, hogy minden szabályt megszegve a leányt nem kísérőjéhez, hanem saját szobájába vigye, hiszen Tilda „az övé egészen”⁵¹ – amely gondolatban ismét megképződik a lány feletti hatalma.

Az elbeszélés azzal ér véget, hogy a szerelmesek nem kapnak áldást házasságukra a lány családjának részéről, s noha Tilda képes Sándorért elszakítani az őt fogságban tartó „rabláncokat” – amelyek például családjához kapcsolták, társadalmi helyzetét meghatározták –, mégis fél a bizonytalan jövőtől. Érzéseinek elmentmondásossága megválaszolatlanul hagyja azt a kérdést, hogy Tilda feláldoz-e

47 Uo., 289.

48 Uo., 378. [Kiemelés: A. V. Ö.]

49 Uo., 380. [Kiemelés: A. V. Ö.]

50 Uo., 381. [Kiemelés: A. V. Ö.]

51 Uo.

mindent szerelméért: „Tudta, hogy mit fog tenni, s tudta azt is, hogy megvan a hozzá való ereje, és mégis valami zavarodott, nyomasztó érzés fogta el. Mintha csak hallotta, látta volna lelke a pusztuló előítéleteknek távozását, mikor szabadságra törve, lábbal taposott rajtuk, s mintha ezek az elhaló búcsuszavak csalogatva csábitgatnák vissza a régi multba, s esengve, kérve tartanak vissza az új utra való szegéstől.”⁵² Ebből a zárlatból az olvasó nem tudta meg, hogy milyen körülményei voltak a házasságkötésüknek (de az elbeszélésből nyilvánvaló, hogy megházasodtak), így annak lehetősége is fennmaradt, hogy a második évfolyamban tovább lehet követni Tilda és Sándor történetét. Ezt az olvasói feltételezést az is indokolhatta, hogy az *Élet* összevont novemberi és decemberi számában, ugyanúgy, mint az októberiben, az elbeszélés azzal ért véget, hogy a „vége következik”.⁵³ Az elbeszélés azonban nem folytatódott a második évfolyamban. Gerő azért dönthetett az elbeszéléskötetbe került változat rövidítése mellett, mert Sándor perspektívája a szöveget sokkal komplexebbé tette, amelynek kidolgozására egy tágabb formára (például regényre) lett volna szüksége. Lehetséges, hogy ezt ő is érzékelte, és belátta, hogy egy újabb folytatásban nem tudja ennél kerekebben befejezni a művet. A rövidített változat viszont jól illeszkedik a kötet szerkezetébe, amelynek négy terjedelmes elbeszélése arányosan oszlik meg férfi és női perspektívából írt történetek között, miközben valamennyi egy-egy „egyéniesség” sorsát vizsgálja.

Az Életben közölt elbeszélések nyoma a regényben

Gerő egyetlen regényének hőse az előbb tárgyalt elbeszélés főszereplőjére emlékeztetheti az olvasót – tehát a szerző tovább, pontosabban újra szeretne volna írni a korábban Vargha Ilona név alatt publikált szereplőinek életét. A mű először a *Pesti Napló*ban jelent meg 1904-ben az *Akik két világban élnek* címmel,⁵⁴ majd kisebb változtatásokkal, de a lényegét nem érintő módosításokkal vált olvashatóvá *Két világban* címmel 1904 végén, 1905-ös datálással, kétkötetes kiadásban.⁵⁵ A regényről írt kritikák – világszemlélettől és a szocializmus elve iránt érzett ro-

52 Uo., 392.

53 Uo., 297, 392.

54 GERŐ Ödön, „Akik két világban élnek”, *Pesti Napló* 55, 6–31, 33–38, 39–45, 47–52, 54–59, 61–66, 68–73, 75–80, 82–89. sz. (1904).

55 [N. n.], „Két világban. Gerő Ödön (Viharos)”, *Magyarország*, 1904. dec. 11., 25.

kon- vagy ellenszenvtől függetlenül – mind rámutattak Gerő írói kvalitásaira és alkotásának mélységére, értékére.⁵⁶

Az olvasó a havilapos változat számos részére ráismerhet a *Két világban*: például az okos, tanítónőként dolgozó, független életre vágyó, ugyancsak Tilda nevű szereplőnek meg kell küzdenie a férfiak erőszakosságával, hatalmi helyzetükből adódó fölényével. Megismétlődik az az éjszakai szerenád-jelenet is, amely az elbeszéléskötetben olvasható változathól kimaradt. Csak most Tilda – utolsó erejét összeszedve – képes felvenni a harcot a részeg udvarlóval: „Vadúl, szinte önkívületben beleharapott a férfi kezébe, az *undorító állati testbe*. A férfi dühösen káromkodva kapta el a kezét, és ökölbe szorította, hogy lecsapja a lányra. Tilda kirántotta magát a karjából és a kert felé menekült. A férfi szitkozódva támolygott utána, de belebotlott a kút vályújába és *nagyot bögve*, elterült a földön.”⁵⁷ Az ittas férfi állatiassága itt nemcsak a szexuális erőszakban mutatkozik meg, hanem egy másik társadalmi norma megszegési kísérletében is: csak azért nem tudta megütni a lányt, mert annak sikerült elszabadulnia. Ugyan Tilda előtt senki nem hozza fel az esetet, de a pletykák olyannyira kompromittálják, hogy el kell hagynia a falut: „menekülnie kell megint, és megint azért, mert *asszony*. És nem állanak melléje még azok sem, – a kollégái, a társnői, – a kik tudhatnák róla, hogy *ő még egyéb, hogy ember is*. Semmit sem tudhatnak, mert hiszen ők is az ellenség táborából valók: férfiak és tehetetlenségükbe beletörődő nők ők is.”⁵⁸ Öndefiníciója a kor egyik leghíresebb irodalmi művének záró jelenetét juttathatja eszünkbe, amikor Nóra azt hangsúlyozza férjének, hogy ő elsősorban nem feleség és anya, hanem ember.⁵⁹ De rendszerkritikája is figyelmet érdemel: szerinte azok, akik fenn tartják a patriarchális társadalmi berendezkedést (legyen szó akár nőkről), nem érthetik meg az ő helyzetét, és így az „ellenség táborát” erősítik. A harci retorika eszköztárát – amely a korábbi változatokban már a címadásban megnyilvánult –, a szerző itt is használja például akkor, amikor Tilda elutasítja főnöke házassági ajánlatát, és emiatt elveszti munkahelyét. Ekkor szomorúan tudomásul veszi az

56 -L., „Két világban”, *Budapesti Hirlap*, 1904. dec. 25., 60; TÁBORI Róbert, „Két világban”, *Pesti Napló*, 1905. jan. 13., [1]–2; [N. n.], „(Két világban)”, *Pesti Hirlap*, 1905. jan. 15., 34–35; Max ROTHAUER, „In zwei Welten”, *Pester Lloyd* 1905. febr. 4., [2]; [N. n.], „Gerő Ödön: Két világban”, *A Hét* 16, 8. sz. (1905), 132.

57 GERŐ, *Két világban*, 1:84. [Kiemelés: A. V. Ö.]

58 Uo., 86. [Kiemelés: A. V. Ö.] Gerő még a férfiak és nők bérkülönbségére is kitért, lásd: Uo., 1:90–91; 1:106.

59 Henrik IBSEN, „Babaház (Nóra)”, in Henrik IBSEN, *Dramák*, ford. KÚNOS László, 7–94 (Budapest: Magvető, 2001), 89.

ellenség hatalmasságát,⁶⁰ és előre tudja, hogy emiatt „meg kell futamodni a csatavonalból”, de a legbosszantóbbnak mégis azt tartja, hogy „az ellenség a csatákat nem vívja meg, hanem csak bekeríti őt, és rettenetes túlerejével agyonnyomja.”⁶¹

Tilda mellett az *Egyénekben* olvasható, főleg az *Életben* közölt elbeszélések más szereplői, a hozzájuk tartozó jellemvonások is új jelentést kapnak. A *Hó* metaforikus motívumvilága – a vágyakat és álmokat beterítő hóval – köszön vissza a regény *Előhangjában*, és ugyancsak az elbeszélésből jól ismert szerepjátszás, ket-tősség, azaz a társadalomnak való megfelelési kényszer és a saját vágyak közötti feszültség fejeződik ki a regény címében és a szereplők tragédiájában. A *Férjnél* című elbeszélés főjelenete Gálos Endre és Martens Elza találkozásakor, és kette-jük viszonyában ismétlődik meg a *Két világban*. Itt, az életben csalódott férje-zett asszony a házukba járó különc férfit azért tünteti ki figyelmével, mert úgy gondolja, Gálos megérti őt.⁶² Mindkét szövegben található egy-egy érzékiségtől túlfűtött jelenet, de míg a regényben inkább a férfi az „elszenvedője” az Elza által megrendezett találkának, addig az elbeszélésben a nő az, aki csalódik saját ábrándképében. De a *Hó* Sándora is találkozik egy társaságbeli „rajongó” férje-zett nővel, „aki sejti és hiszi az istenséget, de sohase látta megnyilatkozását, és epekedve lesi a csodát”, aki „szeretni vágyakozott”,⁶³ ez pedig ugyancsak a Nóra csodavárására emlékeztet.⁶⁴ Sándor ugyanúgy tanácstalan, mint Gálos, amikor egy házasság viszonyt akar kezdeni vele: nem tud szerelmet hazudni, de képtelen őszintén elmondani az érzéseit, így a gyávaság mindkettőjükben aggodalommal és szégyenérzettel párosul.⁶⁵

Gerő előszeretettel utalt szépirodalmi szövegeiben Ibsen-drámákra, ami annál inkább figyelemre méltó, mivel a regény szereplőinek tudatos vagy kevésbé reflektált szerepjátszása, színpadias viselkedése alapjaiban meghatározza a világhoz való viszonyukat. Mikor például Kádár János feleségének, Margitnak azt mondja a nagynénje, hogy egy alkoholista apa megmérgezi gyermeke lelkületét, akkor a nőnek eszébe jut, hogy rokonával együtt látták azt az Ibsen-drámát – feltehetően a *Kísérteteket* –, amelyben „a gyermeket az apa mételyétől féltik”.⁶⁶ Noha

60 Míg Tilda szempontjából ez a patriarchális, férfiak által fenntartott rendszerre vonatkozik, a másik főszereplő, Gálos Endre felfogásában ugyanez a hatalmas ellenség a „társadalom uralkodót” jelenti: GERŐ, *Két világban*, 1:139.

61 Uo., 1:116.

62 GERŐ, *Két világban*, 2:7–62, különösen 29–48.

63 GERŐ, *Egyének*, 94–95.

64 Erről lásd IBSEN, *Bababáz (Nóra)*, 91–92.

65 GERŐ, *Egyének*, 97–98.; GERŐ, *Két világban*, 2:34–47.

66 GERŐ, *Két világban*, 1:188. A francia orvos szavait idézve a *Kísértetekben* Oswald ezt úgy összegzi, hogy „az apák bűneiért a gyermekek lakolnak.” Henrik IBSEN, „Kísértetek”, in Henrik IBSEN, *Szín-*

Margit úgy értelmezte ezt az utalást, mintha a nagynénje „színházat játszana”, és nem fogadta el a neki szánt „tragikus szerepet”, egyre inkább elhatalmasodik rajta a félelem, hogy férjének züllése gyermekükre is hatással lesz.⁶⁷

Láthattuk, hogy a *Babaház/Nóra* ismerete több esetben is megmutatkozik, amelyet a zárlat még egyértelműbbé tesz. Tildáról korán megtudjuk, hogy rajongó alkat, „[a] meggyőződésnek, a bizakodásnak, az akaratnak fanatikusa”⁶⁸ – nem meglepő, hogy Gerő a regényt Kemény Zsigmond emlékének ajánlotta –, aki képes félretenni érzéseit egy nagyobb cél érdekében. Azért hagyja ott Gálos Endrét, hogy a volt szerelmét, az alkoholistává vált, de tehetséges Kádár Jánost megmentse a teljes zülléstől, ezt pedig úgy látja megvalósíthatónak, ha a férfit meghódítja a szocializmus eszméjének. Tilda határozott állásfoglalása, szakításkor elhangzó búcsúmondatai nagyon hasonlók Nóráéhoz: „Mindent meg kell beszélnünk, Endre. Most, az utolsó percben. Mert több nem maradt számunkra [!]. Ha innen elmegyek, rálépek arra a másik útra. Te pedig nem fogsz itt visszatartani. Még azzal sem, hogy szeretsz.”⁶⁹ Nóra azért hagyja el a családját, mert meg akarja ismerni önmagát, csalódottsága férjében (a hiábavaló várakozás a csodára) rádőbbenti, hogy a világ nem úgy működik, ahogy eddig ő gondolta. Tilda viszont azért hagyja el Endrét, mert „megihlette a misszió tudata”⁷⁰, és nem azért, mert csalódott Endre odaadásában (noha Gálos félt attól, hogy Kádár leleplezi „gyávaságát” Tilda előtt). A regény nem hagy kétséget afelől, hogy Tilda önfeláldozásában helyet kap az individuum önzősége: „Egyetlen pillanatig sem gondolt rá, hogy ebben az ő hivatásért mámorosságában mennyi romantika van. Hogy csak a hőst keresi ő is, akárcsak azok a rajongó lánykák, a kik a regények hőseiért hevülnek.”⁷¹ Az olvasó nem az idealizmussal szakítani tudó Nóra-történetet tartja a kezében: Tilda észrevétlenül bezárja maga mögött az ajtót, és amikor Gálos utána kiált, „[a] hosszú, üres folyosón a kiáltás némán elhalt. Nem verődött vissza, nem volt visszhangja.”⁷² Endre nem „lepleződik le” Tilda előtt, szétválásuk egy külső cél érdekében történik, a férfi tulajdonképpen semmiért sem felelős,

művei, ford. HAJDU Henrik, 2 köt., Helikon Klasszikusok, 2:499–561 (Budapest: Magyar Helikon, 1966), 2:542.

67 GERŐ, *Két világban*, 1:188–191.

68 Uo., 1:222.

69 GERŐ, *Két világban*, 2:229. Nóráé: „Most sokat kell beszélnünk egymással. [...] Sok mindent meg kell beszélnem veled.” IBSEN, *Babaház (Nóra)*, 86.

70 GERŐ, *Két világban*, 2:226. De eltérő értékrendszerük miatt nem lenne jó a kapcsolatuk, hiszen Endre – hiúságból és a társadalmi pozíciójából fakadóan – nem szeretné, hogy Tilda dolgozzon, miközben a nő számára ez elengedhetetlen az önállósághoz, l. uo., 2:200–206.

71 Uo., 2:226.

72 Uo., 2:231.

míg ehhez képest Nóra önmagáért távozik, miután elhagyja férjét, „odalent nagy dördüléssel becsapódik a kapu”⁷³.

Terry Eagleton a középosztály önlegitimációjáról és az Ibsen-drámák társadalmi háttéréről szóló tanulmányában felidézte azt az általánossá vált megállapítást, miszerint a norvég író drámái a realizmus és idealizmus konfliktusát tematizálják.⁷⁴ Szerinte ez a megközelítés megmutatja a középosztály ellentmondásosságát: miközben ideáljaik lelkesítők és inspirálók, az ezekben való csalódás szükségszerűen bennük foglaltatik, és ezért kap Ibsen drámáiban centrális szerepet a realitás és az eszmény közötti szakadék feltárása.⁷⁵ Ahhoz, hogy ezt a kettőséget önmagukban feloldják, Ibsen hőseinek saját helyzetükkel önmagukban, belső szabadságvágyuk által megerősödvé kell megküzdeniük, és noha nem születik mindegyikőjük újjá, nem szakítanak a középosztály értékrendjével és korlátaival (ha egyáltalán meg mernek ezzel próbálkozni), vágyaik megfogalmazódása nyilvánvalóvá teszi a meghasonlottságot.⁷⁶ Eagleton értelmezésében az ibseni szabadság gyakran önmagát hiúsítja meg és ássa alá, ugyanis egy individualista társadalmi berendezkedésben az egyén saját önmegvalósítása elkerülhetetlenül összeütközésbe kerül a másikkal, ami büntudattal, sérüléssel és elnyomással jár.⁷⁷

Gerő elbeszéléseinek főhősei felismerik helyzetük kilátástalanságát, de Tildá(ko)n kívül végeredményben egyikőjük sem képes a változtatásra. De még őrá sem tudjuk meg biztosan egyik elbeszélésváltozatból sem, hogy képes-e szakítani a szabadságát láncoló kötelékekkel – a szövegek csak sejtetik ennek lehetőségét. A regényben Gálos is csak a felismerésig jut, miközben az általa is megvetett társadalmi berendezkedésen belül gondolkodik, ellentétben az akaratgyenge Kádárral, aki ugyan hajlandó lenne változtatni az életén, de ezt önmagában képtelen kivitelezni. Velük szemben Tilda az egyetlen, aki mindent hátrahagy célja érvényesítése érdekében, és ugyan sikerül kitörnie a középosztály értékrendjének gátjai közül, de a szocializmusba vetett rajongó hite és önmaga feláldozása azt is láthatóvá teszi, hogy „újjászületése” valahogy mégsem teljes, ugyanis olvasóként tudjuk: meghozott döntésében idealizmusa, rajongása vezette.

73 IBSEN, *Bababáz (Nóra)*, 94.

74 Terry EAGLETON, „Ibsen and the Nightmare of History”, *Ibsen Studies* 8, 1. sz. (2008), 4–12.

75 Uo., 11.

76 Uo., 10.

77 Uo., 9.

Összegzés

Noha Gerő Ödön különösen odafigyelt arra, hogy a kötetben megjelenő szövegei új, stílusosan módosított, tehát a lehető legkorszerűbb formában kerüljenek az olvasók elé – amely gyakorlat kiemeli őt a századforduló jól író tucat-publicistái közül –, műveinek hasonlóságai mégis azt a benyomást keltik, hogy mindvégig ugyanazt a történetet írta, a *Két világban* című regénnyel pedig eljutott szépírói pályájának csúcsára. Valószínű, ezt ő is érezte, és ez magyarázza, hogy a későbbiekben nem jelent meg újabb szépirodalmi kötete. Életműve mögött az irodalom társadalmi hasznosságának elképzelése állhatott; miközben őszintén hitt az autonóm, eredeti művészeti teremtésben – elbeszéléseiben és regényében is találunk érdekes karaktereket –, szépirodalmi szövegei mögött jól érezhetően az a cél húzódott meg, hogy az *Élet* irodalmi programját, modernségről alkotott felfogását, míg egyetlen regényében a rendszerkritikus szemléletmódot juttassa érvényre.⁷⁸

Mindezek fényében a *Két világban* egy jól megírt, összetett, impresszionista leírásokban bővelkedő regény, amelynek értékét nem csökkenti, hogy Gerő az Ibsen-művekhez hasonló módon (azokból akár egy-egy részt parafrázálva) próbálta megírni az egyéni szabadság megvalósítási kísérleteit. A regény fontos dokumentuma a 20. század eleji társadalmi változásoknak, amely figyelmet érdemel a szocializmust több nézőpontot körbejáró leírása miatt is, hiszen sajátos szövegvilágának létrehozására végeredményben éppen a szocializmus és a hozzá kapcsolódó állásfoglalások komplexitásával és ennek reflexiójával volt képes. Gerő irodalmi hagyatéka azt sejteti, életében nem játszott elsődleges szerepet az írói siker, így újabb kötetek hiányában gyorsan kikerült a figyelem középpontjából. Nehezen beszerezhető belletrisztikai hagyatékának megismerése azonban annál is inkább tanulságos lehet, mert úgy elbeszélései, mint regénye kivételes helyet foglal el a nietzschei és az Ibsen-féle modern ember magyar nyelvű, korai irodalmi megformálásának történetében.

78 Újabbán Nagy Imre említette meg a regényt, amelyet a „századelő eszmei forrongásának lélektani és poétikai szempontból is igényes” dokumentumának tartott: NAGY Imre, „A pécsi sajtó a 19. század második felében és a századfordulón. Gerő Ödön, Várady Ferenc, Lenkei Lajos, Thury Zoltán, Somlyó Zoltán, Katona Lajos, Barta Lajos (Öttorony XX.)”, *Pécsi Szemle* 14, 4. sz. (2011): 28–49, 29.

Modern dalok *A Hét*ben

Heltai Jenő első versesköteteinek recepciójáról

Bevezetés

A most következő tanulmány témája egy Heltai Jenőről szóló szócikk megírásának előkészületei során ötlött fel bennem, amely rövid életrajzi összefoglalás azonban – csakúgy, mint Heltai művészettel kacérkodó regényhőseinek nagyszabású alkotásai – a konferenciaelőadás idején még egyáltalán nem volt kész, a címét kivéve.¹ A Heltai Jenő életéről és munkásságáról szóló rövidebb vagy hosszabb értékelésekben rendre-sorra feltűnik ugyanis első két kötetének (*Modern dalok*, 1892; *Kató*, 1894) viharos kritikai visszhangja, a korai Heltai-versek „erkölcsetlennek” bélyegzése. E tanulmányban arra teszek kísérletet, hogy megvizsgáljam, milyen szerepet játszott Heltai költői pályakezdésében a fiatal szerzőnek publikációs fórumot biztosító nagyhatású hetilap, a Kiss József szerkesztette *A Hét*, annak arculata, illetve a lapot ért kritikák. Továbbá arra a kérdésre keresem a választ, hogy mennyiben függnek össze a két pályakezdő kötet recepciójában megjelenő bírálatok *A Hét* működésére, témarepertoárjára, szerkesztői stratégiájára, szerzőgárdájára, irodalom- (s azon belül költészet)felfogására irányuló általánosabb kritikákkal.

Mint a fentiekből is következik, a dolgozat nem kíván teljes értékű képet adni Heltai igen nagy terjedelmű – egyébként jelentős kortársi recepcióval bíró, ám tudományos elemzések és igényes szövegkiadások formájában szinte teljesen feldolgozatlan – költői, elbeszélői, drámaírói és publicisztikai életművéről,² ahogy

- 1 Az életrajzi összefoglalás időközben felkerült a Digitális Irodalmi Akadémia honlapjára: RADNAI Dániel Szabolcs, *Heltai Jenő: Életrajz*, hozzáférés: 2024.02.21, <https://dia.hu/dia-szerzok/heltai-jeno/eletrajz>.
- 2 Mindehhez lásd Hegedüs Géza – egyébként adatokban nem túl gazdag és sok helyen pontosításra szoruló – kismonográfiája bevezető és összegző gondolatait, valamint Győrei Zsolt úttörő jelentőség-

A Héttel kapcsolatos korábbi és újabb irodalom-, kritika- és sajtótörténeti tanulmányokat sem fogja tudni jelentősen átrajzolni.³ A következőkben nem pusztán a kutatás felfedező volta és a terjedelmi korlát miatt lokalizáltam az időbeli kereteket az 1890 és 1895 közötti intervallumra. Bár Heltai egész életében írt verseket, szimbolikus jelentőségűnek tekinthető, hogy viszonylag látványos fogadtatású két kötetét követően egészen 1911-ig (a Nyugat Kiadó gondozásában megjelent *Heltai Jenő versei* című gyűjteményig) nem jelentkezett új verseket tartalmazó kötettel. Továbbá a sajtóforrások átböngészése alapján az is látható: ahogy másutt, a korábban a Heltai-versek első publikációs fórumának számító *Hétben* is fokozatosan csökkent a költeményeinek száma; összefüggésben azzal, hogy ez idő tájt állandósulnak Heltai színpadi munkái (a jelenetekhez, egyfelvonásosokhoz, vígjátékokhoz, kabarékhoz, zeneművekhez írt dalszövegek),⁴ illetve fölfedezi önmagában a prózaíró is: a *Magyar Hírlap* épp 1895 áprilisában kezdte meg a *Hoffmanné meséi* című kisregény folytatásos közlését. Végül: az általam feldolgozott források köre természetesen nem teljes, hiszen annak ellenére, hogy *A Hét* folyóirat majdnem teljes adatbázisa elérhető az Szegedi Tudományegyetem digitális minden gyűjteményében (SZTE Miscellanea Repoitórium),⁵ a sajtóanyagok köre még bővíthető lenne (úgy a verspublikációkra, mint a recepcióra nézvést) olyan lapokkal, amelyek jelenleg még nem hozzáférhetők internetes adatbázisokban.

A következőkben elsőként Heltai Jenő és *A Hét* kapcsolatát vizsgálom az 1890 és 1895 közötti periódusban; röviden bemutatom Heltai két korai verseskötetét,

---

gű könyvének vonatkozó megállapításait: HEGEDŰS Géza, *Heltai Jenő alkotásai és vallomásai tükrében*, Arcok és vallomások (Budapest: Szépirodalmi, 1971), 5–8, 202–211; GYÖREI Zsolt, *Heltai Jenő drámai életműve* (Budapest: L'Harmattan, 2007): 13–17, 171–174.

- 3 *A Hétről* lásd: DERSI Tamás, „Budapest irodalmi újságja”, in DERSI Tamás, *Századvégi üzenet: Sajtótörténeti tanulmányok*, 155–306 (Budapest: Szépirodalmi, 1973); DEDE Franciska, „»Szerzők a lámpa előtt«: A Hét és az Új Idők szerzői 1895–1900”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 109, 2–3. sz. (2005): 287–312; PACZ Mercédesz, „*A Hét*, nemcsak mint a *Nyugat* előfutára”, *Első Század* 7, 1. sz. (2008): 413–431; ANGYALOSI Gergely, „A magyar irodalmi modernség kezdetei: *A Hét* első évtizede”, in ANGYALOSI Gergely, *A minta fordul egyet: Esszék, tanulmányok, kritikák*, 11–24 (Budapest: Kijarat Kiadó, 2009); MÁRTON-SIMON Anna, „*A Hét* verseinek modernsége”, *Tempevölgy* 15, 2. sz. (2023): 27–57; MÁRTON-SIMON Anna, „*A Hét* költészeti ideálja és a hangulat századvégi fogalma”, *Irodalomtörténet* 105, 2. sz. (2024): 131–162. Itt szeretnék köszönetet mondani Márton-Simon Annának *A Héttel* kapcsolatos alapvető szakmunkák felkutatásában nyújtott segítségéért, s azért is, hogy az előadás készítése során két sajtó alatt lévő tanulmányát is elolvashattam.
- 4 Például: *Az operett* (1894), *Prologus* (Ivánfi Jenő előadásában, 1894), *A tehetség kezdő* (1894), *Volt egyszer egy királykisasszony* (1895).
- 5 Hozzáférés: 2024.02.21, https://misc.bibl.u-szeged.hu/view/type_publication_full/journal/A_H=E9t_3A_t=E1rsadalmi_irodalmi=E9s_m==0171v=E9szeti_k=F6zl=F6ny/ (az 1915 és 1917 között megjelent lapszámok hiányoznak az archívumból, ennek a korpusznak egy része – 1915/27–52, 1917/1–27 – hozzáférhető az Arcanumon).

majd pedig e két versgyűjtemény, a *Modern dalok* és a *Kató* kritikai visszhangját tekintem át abból a szempontból, hogy a bírálatok mely elemei hozhatók kapcsolatba *A Hét* mint hangsúlyosan *modern* önszemlélettel bíró irodalmi folyóirat-culátának, „filozófiájának”, térnyerésének korabeli általánosabb, a szakirodalomban jól azonosítható kritikáival.

A Hét és Heltai

Heltai azon szerzők közé tartozott, akik a legtöbbet publikáltak az 1890-ben indult *A Hét* hasábjain. (Ez utóbbiak között volt még Makai Emil, Szalay Fruzina és Telekes Béla.) Mint Dersi Tamás áttekintéséből kiderül,⁶ tíz év alatt – 1890 és 1900 között – mintegy 65 versközlése, illetve 12 novellapublikációja volt a lapban. Az általam vizsgált – és a sajtóadatbázisban elérhető – évfolyamokra vetve egy pillantást, mindez 1891-ben 3 közlés (2 saját vers, 1 fordítás) 1892-ben 15 közlés (11 vers, valamint 2-2 fordítás és novella), 1893-ban 17 közlés (14 vers, 1-1 fordítás, novella és jelenet), 1894-ben 12 közlés (11 vers és 1 jelenet), 1895-ben pedig 7 darab vers. (S e felsorolásban nem szerepelnek például a később az öszszegyűjtött verskorpuszba fölvetett heti verses krónikák, amelyeket Incubus álnéven tett közzé *A Hétben*.)⁷ Heltai már ekkor is népszerű, keresett szerzőnek számított, több publikációja megjelent más lapokban is névvel vagy név nélkül – az 1891-ben alapított, Horváth Gyula szerkesztette *Magyar Hírlap*nak belső munkatársa volt, s itt 1894-től huzamosabb ideig vitte a tárcarovatot –, ugyanakkor eredeti, nevével fémjelzett költeményeinek és fordításainak elsődleges publikációs fóruma *A Hét* volt.

A hangyaszorgalmú szerkesztőre, Kiss Józsefre jellemző gyámkodás, protezsálás természetesen Heltaira is kiterjedt: a *Heti posta* rovatban⁸ 1893. augusztus 13-án meleg szavakkal jellemezte az egyébként épp kötelező katonai szolgálatát teljesítő poétát egy róla készült karikatúra kíséretében (lásd az 1. számú mellékletet):

Heltai Jenő jelenleg a haza védelmén és a tiszti kardbojtt megszerzésén fáradozik, mindkét irányban a legnagyobb fokú passzív tevékenységet fejtven ki. [...]

6 DERSI, „Századvégi üzenet...”, 181–182.

7 Heltainak *A Hétben* megjelent írásainak lajstromát lásd: GALAMBOS Ferenc, összeáll., „*A Hét*” irói és írásai 1889–1924, 2 köt. ([Budapest]: OSZK, 1954), 1:79–81.

8 A *Heti posta* rovat jelentőségéről lásd: MÁRTON-SIMON, „*A Hét* verseinek modernsége...”, 27–37.

1. melléklet: Heti posta, *A Hét*,
1893. aug. 13., 112.

kedvcsinálót írt a költő verseihez (melyet természetesen Heltai „munkahelye”, a *Magyar Hírlap* is átvett):

Ez a nyalka, fiatal tartalékos hadnagyocska, aki újdonatúj egyenruhájában, olyan boldogan feszít önök előtt, Heltai Jenő, a *Kató* szerzője, a *Kantinos kisasszony* és a Brigadéros megéneklője, *A Hét* gárdájának legfiatalabb tagja, valamennyiünk bezézzett kedvencze! [...]

Az ő katonai- és Kató-dalai, melyek *A Hét*-ben megjelentek, a fiatal magyar verslitteratura legkedvesebb és legszebb termékei közé tartoznak. Tudományos költőink ugyan léhának mondják őt, de tessék csak minden elfogultság nélkül olvasni az ő verseit és megtalálják az igénytelen, természetes hang mögött a valódi költői hangulatot és érzést is. Heltai Jenő még egészen fiatal ember, épen ma szombaton töltötte be huszonkettedik évét. Egyéniségére nézve csöndes, szelid lelkű fiú, akiből a jókedv és a szomorúság egyforma kedvességgel tör ki. Mert tud ő jókedvű lenni és tud szomorú lenni, de sohasem roszkedvű. Aki megismeri, megszereti. Még a merev reglement-katonákat is meg tudta hódítani az ő bolondos, kedves jó lelkületével, önkéntes társai pedig valóságosan szerelmesek belé.⁹

S Heltai neve két hét múlva (aug. 27.) is feltűnik a korábban említett karikatúrára visszautalva: „Oly nagy a fölháborodás Heltai Jenő kirajzoltatása fölött, hogy szinte megijedtünk tőle. Hát hogy is tehetik föl, hogy mi őt csúffá akartuk tenni? Ellenkezőleg, karrikatúrákat nem a jelentéktelen emberekről szoktak rajzolni.”¹⁰ 1894. január 28-án pedig – azon alkalomból, hogy *A Hét* Heltai arcképével jelent meg (2. számú melléklet), rövid, lelkesült

9 [KISS József], „Heti posta”, *A Hét* 4, 33. sz. (1893): 112.

10 [KISS József], „Heti posta”, *A Hét* 4, 35. sz. (1893): 144.

2. melléklet: *A Hét*, 1894. jan. 28. (címlap)

Íme végre egy poéta, aki nemcsak szép verseket ír, de egyúttal megközelíti azt az ideált, megharapni való bakfisek és preparandiát végzett fiatal hölgyek képzeletében a szerelem kobzosairól imbolyogni szokott, de a melyet az élet, a valóság többnyire meghazudtol. [...]

Társai közt nem akad, aki áskálódnék ellene, az Akadémia még nem vett hivatalos tudomást létezéséről, Négyessy úr még nem állapította meg róla, hány jámbust, hány trochaeust írt, a Kisfaludy-társaságban nem szerepelt vendég gyanánt és a színinövendékek egyetlen versét sem kompromittálták agyon modoros szavalásukkal. Szóval Heltai Jenő élete felett eddig a Mithos kegyasszonyai örködtek, simára egyengetvén az ő utait. Költeményeiben is az aranyos verőfény a túlnyomó. Bubánata is a dévajság rózsaszínű dominójába öltözködik. Az erős, megrázó szenvedélyek épp oly távol esnek egyéniségétől, mint a bántó kaczaj.¹¹

11 [Kiss József], „Heti posta”, *A Hét* 5, 4. sz. (1894): 59. Vö.: „Kiss József Heltai Jenőről”, *Magyar Hírlap* 4, 28. sz. (1894): 20.

A szimpátia kölcsönös volt; Heltai később is Kiss József hívének mutatkozott. Miképp 1903-ben a költő-szerkesztő hatvanadik születésnapja alkalmából,¹² 30 évvel később, a *Kiss József kerek asztala* című kiadványban is megemlékezett róla, kiegészítve korábbi köszöntését néhány bekezdéssel. Írásában többek között Kiss szerkesztői elkötelezettségét, önzetlenségét, kritikai és esztétikai igényességét hangsúlyozta:

Azután, hogy első versem megjelent „A Hét”-ben, tíz évig éltem Kiss József közelében. Vele a szerkesztőségben, a nyomdában, az Otthon-körben, kávéházakban, nappal a Centrálban, éjjel a New Yorkban, házánál, asztalánál, láttam rosszkedvűnek, elkeseredettnek, huncutnak, okosnak, bölcsnek, mulatságosnak, hallgattam, ahogy készülő verseit mormolta, énekelte, szavalta, javítgatta, tanácsot kért egy szó, egy szórend, egy cím ügyében, néha – nagyritkán – meg is fogadta, hogy azután ismét elvesse. [...] Nyúzta és fűrészelte verseimet, ahogy mindenkiét, minden kéziratot elolvasott, leszidott vagy fölmagasztalt, hihetetlen életakarással, hittel, lelkesedéssel. Hálás volt minden ötletért, szerette a jókedvet és a derűt, szívesen fizette munkatársait, sőt rögtön is, ha volt miből. Nem mindig volt. „A Hét” sohasem volt jó üzlet. Kiss Józsefnek anyagi gondjai voltak. Tíz esztendő harcait végigcsináltam vele. Makai Emil meg én voltunk a szerkesztőség legfiatalabb tagjai, aféle mindenesei.¹³

S persze obligát módon viszonylag hosszasan ecseteli a Kiss József-életmű kánonból kiesettségét, alulértékelt voltát.¹⁴ E tekintetben Heltai – miképp *A Hét* folyóirat is beépült a Heltai-életmű elbeszélésébe mint a pályakezdés színtere – még életében tevékeny résztvevője lett annak az önmitizáló-legendásító diskurzusnak, amely *A Hetet* szerkesztő Kiss József körül alakult ki a 20. század során, s amely

12 Vö.: HELTAI Jenő, „Kiss József”, *Ország-Világ* 24, 49. sz. (1903): 963. Kötetben: HELTAI Jenő, „A hatvan éves Kiss Józsefről”, in HELTAI Jenő, *Utazás enmagam körül és más vallomások*, szerk. FRÁTER Zoltán, 209–211 (Budapest: Papirusz, 1998).

13 HELTAI Jenő, „A hatvan éves Kiss Józsefről”, in *Kiss József kerek asztala: A költő prózai írásai és kortársainak visszaemlékezései*, 133–136 (Budapest: Kiss József prózai munkáinak kiadóvállalata, 1934), 133–134.

14 „Ilyen módon, abban az országban, amely a tízéves jubileumokat és a tízórás banketteket föltálalta, észrevétlenül és nyomtalanul múlik el a *Kiss József* hatvanadik születésnapja. [...] Mindez Kiss Józsefnek nem fáj. Talán jól esik neki, hogy ezek az ijedős öreg urak még mindig a heveskedő fiatal embert látják benne, aki új és merész dolgokat ír, új nyelven, új formákban; a forró vérű fölforgatót, akitől az ilyen csöndre és békességre vágyó, kényelemszerető aggastyánoknak félniök kell. Talán azt nem tudják megbocsátani neki, hogy akkor, amikor ők megálltak és örök hűséget esküdtek a hatvanas évek nyelvének és témáinak, ez a nyughatatlan ember nem állt meg, hanem átfölmódott, megfiatalodott, minden esztendőben más lett mindmáig, és annyira, hogy ma nemcsak a legnagyobb poétánk, hanem a legmodernebb, a legújabb is.” Uo.

beállítás megnehezítette a folyóirat helyiértékének, művelődéstörténeti jelentőségének tárgyilagos mérlegelését a későbbiekben.¹⁵

A Modern dalok és „kis Kató”

A korábban említett arányszámokból is látszik: Heltai e korai pályaszakaszában a legnagyobb örömmel *A Hét* folyóiratban jelentette meg költeményeit; ezekből a publikációkból állt aztán össze első két kötetének derékhada. Miképp Hegedüs Géza, a Heltainak népszerűsítő kismonográfiát szentelő irodalomtörténész utal rá, Heltai első könyve, az 1892-ben Lampel Róbert kiadásában megjelent keccsen szecessziós *Modern dalok* – Ignotus *A Slemil keservei* című egy évvel korábbi verses regényével és Makai Emil *Az énekek éneke* című következő évi kötetével együtt – azon művek közé tartozik, amelyek jelezték egy újfajta, „másik” irodalom beköszöntét; ahogy némi túlzással fogalmaz: kötete „korszakkezdetet jelent a magyar költészetben.”¹⁶ Jóllehet Heltai fellépésének „korszakváltó” jelentősége jócskán fülölbíráható, különösképp költői életművének háttérbe szorulása, s az irodalmi emlékezetből való kiszelektálódása fényében,¹⁷ az előbbiekhöz hozzátehetjük, hogy a Heltai által művelt alanyi költészet jól illeszkedett *A Hét* első évtizedének szerkesztési stratégiája és szerzőgárdája által kimunkált, soktényezős modernség-képhez.

A pályakezdő kötet, a *Modern dalok* már szemantikai feszültséget rejtő címmel is érzékelteti *A Hétben* koncepciózusan elvárassá tett – s Kiss József szerkesztői reflexióiból is kiolvasható – időszerűség, modernség kihívásait.¹⁸ A címben szereplő jelző („modern”) erre az frissességre (kvázi fiatalosságra), időszerűsége utal, míg a szókapcsolat másik tagja („dalok”) egyrészt az irodalom tradicionálisabb, mindennapibb formái és a népi gyökerű, orálisban leledző szövegek irányában nyit távlatokat, másrészt a versekben érvényesülő hangulat/hangoltság popkulturális jellegű forrásaira (leginkább a francia sanzonra) mutat. A kötet összesen 36 eredeti verset tartalmazott, három összefüggő ciklusba (*Reggeltől estig* / *Az utcza filozófiája* / *Csömör*) rendezve a leginkább pillanatnyi vonzalmak-

15 Mindehhez lásd: DERSI, „Századvégi üzenet...”, 260–262.

16 HEGEDÜS, *Heltai Jenő...*, 56.

17 Győrei Zsolt Heltai fellépésének látványos (majd rövid életű) hatását, társművészeti érvekkel is meg támogatva, inkább generációs törésekre vezet vissza. Lásd: GYŐREI, *Heltai Jenő drámái életműve...*, 7–17.

18 *A Hét* modernségéhez lásd: MÁRTON-SIMON, „*A Hét* verseinek modernsége...”; MÁRTON-SIMON, „*A Hét* költészeti ideálja...”

ról, futó viszonyokról, szerelmekről (kisebb részben a művészlétről és általában a modern nagyvárosi létről) szóló, többnyire valóban dalformájú, refrénnel rendelkező költeményeket. Mint Márton-Simon Anna megjegyzi *A Hét* modernségét a „Heti posta” rovat reflexióinak tükrében vizsgáló írásában, a „[...]” versfordítások egyedi státuszát jelzi, hogy a *Hét* által felfedezett költők műfordításaikat is felveszik versesköteteikbe, ezek nem különálló korpuszként, hanem a »saját« szövegek közé keveredve szerepelnek.¹⁹ Nem volt ez másképp Heltainál sem: a *Modern dalok* negyedik, utolsó ciklusában Heltai zömmel romantikus német és francia költők műveiből fordított versei²⁰ olvashatók. Második kötetében, a *Kató*-ban már nem követte ezt a metódust; fordításainak ha nem is minden darabja, de legtöbbször a későbbi modern gyűjteményes kiadásokban vált hozzáférhetővé.²¹

Miképp a *Modern dalok* darabjainak, úgy a Kató-verseknek is cselekményességet kölcsönöz a lírai én hozzávetőlegesen rekonstruálható alakja, az érzelmeinek kiszolgáltatott, a fiatalsága fölött töprengő mélabús költő. Az ő „lelki fejlődésén” tekinthetünk végig az ifjonti vonzalom örömeitől és a fiatalság mámoros pillanataitól a nagy szerelem megtalálásán és elvesztésén át egészen a romantikus korai halállal való szembenézésig a *Modern dalok*-ban (hiszen az előbb felsorolt három ciklus – néhány, a narratív szerkezetből kilógó szövegtől eltekintve – e stádiumokat jelképezi). Emellett a beszélő megszólalásmódja, modalitása is homogénnek tűnik: Komlós Aladár kifejezését kölcsönvéve, a *Modern dalok*-ban – s majd

19 MÁRTON-SIMON, „*A Hét* költészeti ideálja...”, 148.

20 Az egyetlen nem 19. századi szerző: Walter von der Vogelweide; a többiek: Charles Paul Kock, Hégésippe Moreau, Jean Richepin és Rudolf Baumbach. Lásd: HELTAI Jenő, *Modern dalok* (Budapest, Lampel Róbert, 1892), 79–92.

21 Ide kívánczik egy hosszabb megjegyzés Heltai verseinek filológiájáról: noha a modern kiadások szerkesztői, Gábor György, Fráter Zoltán és Győrei Zsolt szisztematikusan bővítették az „összes versek” korpuszát, a gyűjteményes kötetekből – évszámok hiányában – nem követhető a költemények keletkezésének/publikálásának kronológiája. Emellett a kötetek csak részben követik a Heltai által összeállított versgyűjteményeket: az eredeti ciklusokat újabb versekkel bővítették, valamint a műfajilag vegyes korpuszt (például a *Kató* részeként megjelent *Joujou kisasszony* című jelenetet, illetve a *Modern dalok*-ban szereplő fordításokat) gyakran elkülönítik az eredeti kötetrendtől. (A lapokban, az eredeti kötetekben, illetve az újrakiadásokban megjelent korpusz eltérő szövegváltozatainak problémáját pedig itt még nem is érintettük.) Miképp a prózai művek és a drámák esetében, a Digitális Irodalmi Akadémia adatbázisában a versekből is egy modern kiadás, az elsőként 1959-ben Gábor György által összeállított (utóbb háromszor, 1962-ben, 1967-ben és 1983-ban is megjelent) *Heltai Jenő versei* érhető el. Épp ezért – filológiai jegyzetekkel ellátott edíció hiányában – nem haszontalan kézbe venni az eredeti Heltai-köteteket. Vö.: HELTAI Jenő, *Versei*, vál. és s. a. r. GÁBOR György, Heltai Jenő összegyűjtött művei (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1959); HELTAI Jenő, *Versei*, szerk. FRÁTER Zoltán, Heltai Jenő összegyűjtött művei, 1 (Budapest: Papirusz, 1997); *Százttíz év. Heltai Jenő összegyűjtött versei*, szerk. GYŐREI Zsolt (Budapest: Papirusz, 2002).

a *Kató* című kötetben is – a versek beszélőjének „tüntetően felszínes”²² és ironikusan kimozdított, elkomolytalanított érzelmi megnyilatkozásait követhetjük nyomon, melyben segítségünkre van a versek sokaságában megszólított kedves alakja, a kiismerhetetlen Szerá, illetve a *Kató* című kötet azonos elnevezésű első ciklusának színésznövendéke, a „kis Kató”. Különbség azonban, hogy ez utóbbi kötet második és harmadik ciklusában (*Magamról; Dalok a kaszárnyából*) már nem jelenik meg Kató alakja; illetve a harmadik, *Dalok a kaszárnyából* ciklusban a Heltaira jellemző alanyiség is háttérbe szorul, hiszen a katonatörténeteket megéneklő versek önéletrajzi vonatkozásai ellenére itt leginkább sztereotípiákat mozgató zsánerképekről beszélhetünk.

A fentiek illusztrálásaként csupán egyetlen szövegszerű példára utalnék, amely jól megmutatja ennek a sajátos költészetnek a főbb vonásait. A *Kató* című kötetben található *Mikor halunk meg?* című vers témája tipikusnak mondható: beszélőjén eluralkodik a századvégi nihilizmus, nem tudja elviselni a földi élet kiszzerűségét, s voltaképp a halálba unatkozza magát. Kedvesétől pedig ezt kérdezi minduntalan a nyolcsoros versszakok utolsó sorában ismételve: „Mikor halunk meg, kis Kató?”

Meguntam ezt a csúf világot,
A színházat, a bálokat,
Meguntam azt a szóke kis lányt,
Aki, ha kérem, csókot ad.
És az a kis lány is reám unt,
Vers, egyre vers – ez untató...
Szóval elég volt a gyönyörből,
Mikor halunk meg, kis Kató?

A hangverseny, a turf, a pezsgő
Meg a szerelmes levelek,
A légyott és az esti séta
Mind, mind unalmas módfelett.
A hírlapokban sincs manapság
Semmi hatásos, izgató...
Egy hosszú ásitás az élet,
Mikor halunk meg, kis Kató?

22 KOMLÓS Aladár, *A magyar költészet Petőfítől Adyig* (Budapest: Gondolat, 1980), 369.

A *vanitas*-irodalommal is rokonságban álló költeményben szép katalógusát kapjuk az élet unalmas (következésképp: értéktelen, érdektelen, hiábavaló) területeinek. De amíg a *vanitas*-hagyományban jellemzően nagyszabású emberi cselekedetek (pl. győztes csaták), grandiózus építmények, eszmék és vallások, vagy épp természeti jelenségek minősítettnek hiábavalónak, a Heltai által említett tevékenységek önmagukban is kisszerűek: *társas élet, időtöltés, szórakozás* („színház, a bálkat”, „a hangverseny, a turf, a pezsgő”); *pillanatnyi vonzalom/szerelmem* („szőke kis lányt”, „meg a szerelmes levelek”, „légyott és esti séta”), *művészet, alkotás* („vers, egyre vers”); újság, hír, pletyka („A hírlapokban sincs manapság / Semmi hatásos, izgató”; „kulissza-pletyka szárnyra nem kel”). A költemény csúcspontja minden kétséget kizáróan a harmadik versszak, amelyben a modern élet politikai-történelmi távlatai is megjelennek:

Kulissza-pletyka szárnyra nem kel,
Csődbe került a parlament,
S áthelyeződött Boszniába
A kék-hajtókás regement.
A ma siralma oly keserves
És a jövő sem biztató...
Élni sem érdemes manapság,
Mikor halunk meg, kis Kató?

Mivel azonban a beszélő figyelmét teljes mértékben saját maga sajnálata köti le, s oly mértékben érdektelen a világ változásaival kapcsolatban, hogy még a parlament esetleges tönkrementése és Bosznia okkupálása sem üti meg az ingerküszöbét, nem véletlen, hogy érzékelhetetlen számára a múlt / jelen / jövő közötti határ („A ma siralma oly keserves / És a jövő sem biztató... / Élni sem érdemes manapság”). A 4. versszak felvillantja a romantikus szerelem és halál jó régen sablonná vált, de legalábbis fájdalmas képét („Együtt halunk meg mind a ketten”), ugyanakkor a gondolati alakzat már a Komlós Aladár által is emlegetett keresett, modoros magázódás („megbeszéltük – tudja, régen”) miatt megbicsaklik, majd a strófa második sorában tökéletesen komolytalanná lesz:

[...]
És hat hasábot ír mirólunk
A kiküldött tudósító:
„Egy dalnok és egy kis színész!”...
Mikor halunk meg, kis Kató?

Szenzációt kelt bús halálunk
 – Úgynevezett tragédiánk –
 Emlegetik vagy tíz napig tán
 A dalnokot s a szőke lányt.
 Mindenfelé nagy lesz a részvét,
 Mert az ilyesmi megható, –
 Üzenjen a redakcióba,
 Mikor halunk meg, kis Kató?²³

A Heltai-versek újszerűségének hangsúlyozását sűrűn megtaláljuk a költőről szóló foghíjas szakirodalomban;²⁴ a következőkben épp ezért nem elsősorban költészettörténeti perspektívából, hanem a korai recepció sajtó-, nyilvánosság- és befogadástörténeti szempontjait követve mutatom be Heltai költeményeinek hatását.

Kortársi recepció

Mérlegelve a jelen pillanatban feldolgozottnak mondható kortársi recepciót, az énekelhető francia szonok hangulatából, az operettvilág könnyedségéből, a magyar lírában többgenerációsak mondható Heine-hatásból, a Petőfi-versek közvetlenségéből és az ovidiusi epikureizmusból kotyvasztott Heltai-líra leginkább témáinak (szerelem, művészlét) ábrázolási módja, azok *külsőségei* (nagyváros, Budapest, a modernitás-tünetek stb.), illetve az automatizálódott irodalmi diskurzustól (a népiességtől) eltérő *nyelvhasználata* okán váltotta ki a kritika riadalmát. A felsoroltak gyakran tárgyai a kortársi a kritikának, ugyanakkor Heltai esetében mindezekből az értelmezők egy része nem pusztán esztétikai, hanem *morális jellegű* következtetéseket vont le.

Az egyszavas említéseken, kvázi-reklámokon, illetve *A Hétben*, a *Magyar Hírlapban* és a *Magyar Géniuszbán*²⁵ szereplő (Dersi Tamás kifejezésével élve) „ajnározó kritikákon”²⁶ túl a *Modern dalok* recepciójában igen hamar érezte hatását a Heltai-verseket (s általában az újabb költészetet) morálisan elítélő attitűd – ha nem is volt túlsúlyban, hiszen a *Magyar Szalon* és az *Ország-Világ* névtelen kriti-

23 HELTAI Jenő, *Kató* (Budapest: Lampel Róbert, 1894), 41–44.

24 HEGEDŰS, *Heltai Jenő...*, 56–100; GYŐREI, *Heltai Jenő drámai életműve...*, 13–17.

25 Vö.: *A Hét* 3, 16. sz. (1892): 255; *Magyar Génius* 1, 17. sz. (1892): 290; M. M., „Modern dalok”, *Magyar Hírlap* 2, 116. sz. (1892): 13.

26 DERSI, „Budapest irodalmi újságja...”, 250.

kusai és a *Budapesti Hírlap* szintén névtelen tárcaszerzője is méltánylóan nyilatkoztak a kötetről.²⁷ Ugyanakkor bizonyos, hogy már 1892. május 7-e előtt jelentek meg ledorongoló kritikák a *Modern dalokról* – amelyeket az internetes adatbázisban nem találtam meg –, hiszen az *Ország-Világ* aznapi értékelése szerint: „Heltai Jenő első munkájával lépett fel szerényen, igénytelenül. S eme Brutusok hada máris megrohanta, s megpróbálták leszúrni. Hát kell jobb bizonyítvány mellette, hogy a «Modern dalok» érdemes munka.”²⁸ A bírálatok közül röviden Kozma Andornak a *Nemzetben* (máj. 29.) megjelent írását, valamint a Constantinus álnevéen Kaposi József (esztergomi áldozópap és szerkesztő) – egyébként saját lapjában, a *Magyar Szemlében* (nov. 6.) közölt – kritikáját emelném ki.

Kozma az újabb magyar irodalom (és kiemelten a költészet) idegenszerűségét, a nemzeti jelleg hiányát hangsúlyozza írásában, majd – Négyesy László *A mértékes magyar verselés története* (1892) című munkájának²⁹ méltatása és idézése után – a magyaros *verselésről* mondottakat a költészetünk *tartalmára* vonatkoztatja:

[...] a fiatalok sokat ellesnek a nyugati idegenektől, de, úgy látszik, nem épülnek a magyar remekírókon s egyben éppen nem önhittek. Ez egy az, hogy nem törekesznek sajátos, egyéni jellegre sem. Megbűvölik őket a külföldi modernnagyságok s azokhoz kívánnak hasonlatosak lenni. A versíróknál ez kétszeresen is nyilvánvaló. Egyszer a formában, mely a versnél szintén lényeges, másodsor a tartalomban.

Nem támaszkodom hasonló pozitív adatokra, de mégsem hiszem, hogy csalódnám, ha az általános benyomások, a közönség előtt ismeretes modern és legmodernebb versíróink művei után ítélve, költészetünk tartalmi magyarságát ugyanakkora veszedelemben látom.

Ezt követően tér rá a bírált kötetekre, elsőként Heltai Jenőre, akinek tehetségét és hangulati gazdagságát elismeri, ugyanakkor verseiben semmilyen eredetiséget és nemzeti jelleget nem talál:

A legfiatalabb költő nemzedék egyik tehetséges tagjának, Heltai Jenőnek [...] „Modern dalok” című kötete aggodalmam alapos volta mellett erősen tanúskodik. [...]

27 *Budapesti Hírlap* 12, 113. sz. (1892): 3; 146. sz. (1892): 9; VERUS, „Két verses könyv”, *Ország-Világ* 13, 19. sz. (1892): 303; *Magyar Szalon* 9, 17. sz. (1891–1892): 413.

28 VERUS, „Két verses könyv...”, 303.

29 NÉGYESY László, *A mértékes magyar verselés története* (Budapest: Kisfaludy-Társaság, 1892).

De mindezekben a jobb versekben ép oly kevésbé van egyetlen magyarosabb hang, eszme, érzés és ép oly kevésbé van egyéni eredetiség, mint a kötet számos, ezeknél rosszabb, de átlag bizonyos színvonalon álló darabjában. [...]

Bírálata ellenére azonban bízik abban, hogy szerző pályája jobb (azaz: nemzetibb) irányt vesz:

Ha kiforr, bizonyára még őszintébb is lesz, mint amint most, mikor még a „fin de siècle” fenegyerekség nimbusára vágyva — úgy tetszik — sokszor énekel meg soha nem létezett szeretőket, soha nem érzett érzelmeket és soha nem élvezett gáláns kalandokat. De az őszinteség nem fogja őt abban gátolni, hogy egész egyéniségét nemzetisebb irányba fejlessze s hogy ezen az uton keble szépen csengő hangjait az idegenszerű „fordított” íztől megmentse.³⁰

Ennél jóval csötlátóbb és tendenciózusabb Constantinus *Poétácskák* című rövid kritikája, melynek érdekessége, hogy azt követően jelent meg, hogy a *Magyar Szemle* 1892. október 9-i számában a lap kritikusa, „Cosinus” már megtámadta Heltait és nemzedéktársait egy, a *Magyar Szalonban* megjelent versösszeállítás miatt – írása nem fukarkodott az antiszemita szólalomokkal sem.³¹

Az egy hónappal későbbi, 1892 novemberében megjelent írás szerzője, miután „újságok által fölfujt nagyság”-nak nevezi Heltait, gyors értékítéletet mond az empirikus szerző egyénisége fölött: „Azt beszélnek róla, hogy még nagyon fiatal. Annál nagyobb hiba, hogy már oly romlott”, hiszen „Igazi költő nem lehet senki morális intencziók nélkül s kizárólag az úgynevezett pikantériák megénekélése még senkit sem tett nagy költővé.” Bírálatában rendre-sorra feltűnnek *A Hét* folyóirat működését ért általánosabb kritikák: az irodalom szövetsége az ipari

30 KOZMA Andor, „Néhány új könyvről”, *Nemzet* 11, 149. sz. (1892): melléklet.

31 „Képviselve van — mondjuk — 27 poéta. Nevezetes statisztikát állíthatnánk egybe e huszonhét névről. Hírlapírók, akiknek módjukban van az erre talán már nem is szoruló vállalat mellett ütni a nagy dob, a következők: Rákosi Viktor, az előző írója, Ábrányi Emil, Palágyi Lajos, Lipcsey Ádám, Baróc Lajos, Szávay Gyula, Virág J. Béla, Barna Izidor, Seress Imre, Heltai Jenő. Nem rövjuk föl senki hibájául valakinek a vallást, de az mégse járja, hogy valaki azért, mert zsidó, mindenkor előtérben legyen más, jelesebb régi írók kedvéért.” Illetve: „Íme, arczuk, magyarságuk, stíljük és irányuk után biztosan ítélve, zsidók a következő versenyzők: Barna Izidor, Makai Emil, Seress Imre, Heltai Jenő, Ignotus, Palágyi Lajos. Érdekes kereskedelmi arczok többnyire. Igen szép szám. Valamikor azt mondotta Börne, hogy zsidónak lenni nem szégyen, de szerencsétlenség; most a mondat változott, mert ha szégyen is lenne, de mindenesetre szerencse zsidónak születni. [...] Sajátságos, hogy a mi zsidó poétáink mennyire egyeznek hangban és nyelvben.” COSINUS, „Költők versenye: Margit-versek a »Magyar Szalon«-ban”, *Magyar Szemle* 4, 41. sz. (1892): 493–494, 493.

zsurnalisztikával (amely bár nem volt része a Kiss József vezette lap önszemléletének, külső bélyegként gyakran megfogalmazódott),³² az egymást nyilvánosan magasztaló szerzők önhittsége: „Ha egy zsurnaliszta unalmában rossz verseket ír, a többi zsurnaliszta pajtása aztán egekig magasztalja és kész az új csillag, az új poéta. Heltai is így tűnt fel a magyarirodalom egén.”

A szöveg ezt követően – ma így hívnánk – már-már nevelésügyi és gyermekvédelmi szempontok szerint veszi szemügyre a Heltai-jelenséget, s ítéli a kötetet „korunk erkölcsi hanyatlása” bizonyságaként, ám nem feltételezi, hogy az efféle poézis bárkinek is tessenék: „[...] mily lélekemelő tudat, hogy ezt a könyvet egy alig húsz éves ifjú írta! Valóban ez a könyv legszomorúbb bizonyága korunk erkölcsi hanyatlásának. Mikor egy ifjú, ki még az imént került ki az iskola padjai közül, így dalol [...]” Álzárlatnak tűnik az a váteszi jóslat, amelyben Heltait az orfeumok világába utasítja a magas literatúrából („Az orfeumok és zengerájok számára kitűnő kuplékat írhatna Heltai. Írjon is, ha tehetsége oda vergál, — de ne vigye be ez immorális miazmákat a komoly litteraturába, ezt a kritika kikérheti tőle”), ám a szöveg végén mégis elfér egy rövid méltatás. Hiszen annak ellenére, hogy a *Modern dalok*ban semmilyen eredeti szellemes ötlet nincs, a kötet több darabja (pl. a *Poéta-sors*, az *Agonia* és az *Első ideál*) „csinosan csengő és ötletesen csattanó vers”, melyből Kaposi azt a következtetést vonja le: „A gördülékeny verselés tehát egyetlen érdeme Heltainak.”³³

Mint a korábbiakban volt róla szó, Heltai verseinek recepciója bővíthető lenne további forrásokkal, s minden bizonnyal találnánk az elemzett szövegeknél is elutasítóbb bírálatokat, illetve meghökkentőbb és meredekebb állításokat a fiatal magyar irodalomról a korabeli lapokban – következtetéseink megfogalmazásához az eddig ismertettek is kellő alapot szolgáltatnak. Mindazonáltal arra is érdemes felhívni a figyelmet, hogy a zajos visszhangra lelt *Modern dalok* után Heltai második kötetének – melyet megjelenésekor Róna Béla „pajzánnak” minősített³⁴ – kevésbé egyértelmű a recepciója a jelenleg hozzáférhető források alapján. A *Katóról* zömmel rövidebb, méltató hangú írások jelentek meg,³⁵ illetve Ignotus érzékeny bírálata révén Heltai tárgyilagosabb értékelése is megindult,³⁶ azonban gya-

32 Vö.: DERSI, „Budapest irodalmi újságja...”, 241–268.

33 CONSTANTINUS [KAPOSI József], „Poétácskák”, *Magyar Szemle* 4, 45. sz. (1892): 435.

34 RÓNA Béla, „A magyar irodalom 1893-ban”, *Magyar Szalon* 11, 20. köt. (1893–1894/1): 1228–1238, 1233.

35 Lásd például: I–s, „Kató (A Heltai Jenő könyvecskéje)”, *Magyar Hírlap* 4, 7. sz. (1894): 19; *Magyar Génius* 3, 4. sz. (1894): 63; *Fővárosi Lapok* 31, 5. sz. (1894): 34; *Pesti Hírlap* 15, 360. sz. (1894): 20; *Tolnavármegye* 4, 6. sz. (1894): 5.

36 IGNOTUS, „Heltai Jenő. Kató, Budapest, 1894. Wodianer F. és fiai.”, *A Hét* 4, 53. sz. (1893): 439.

nút kelt, s a kritikusi elégedetlenség folytonosságát (és a korabeli *szóbeliségben* való jelenlétét) valószínűsíti Heltai sokat idézett 1895-ös verse, a *Pro Domo*, amelyben „tisztelt vidéki kollégáinak” szól vissza hideg eleganciával.³⁷

„...*ha tehetsége oda vergál...*” – *kitekintés*

Noha az általam feldolgozott kritikai írások szerzői egyetlen esetben sem utaltak Heltairól írva *A Hét* című folyóiratra, az első két Heltai-verseskötet recepciójában refrénszerűen megtaláljuk azokat a „vádpontokat”, amelyeket a lappal kapcsolatban is hangsúlyoztak a kortársak, s amelyeket Dersi Tamás *A Hét* című folyóirat értékeit és belső ellentmondásait tárgyilagosan látó, ám magáért a lapért leplezetlenül lelkesedő grandiózus (csaknem 150 oldalas) *Budapest irodalmi újságja* című tanulmányában is feldolgozott. Amint a korábbiakból is kitűnt, ezek leginkább: a (1) nemzeti jelleg hiánya, (2) az idegen (nyugati) irodalom követése, (3) a forma és a hangulat kultusza, (4) fogékonyság a frivolitások és az erotika iránt, (5) erkölcstelenség, (6) zsurnalisztikus hangvétel, (7) a fiatal szerzők önhittsége, kölcsönös ajnározása.³⁸ Mindezek közül persze az esztétikai elégedetlenség erkölcsi bírálatba fordítása, a *morál* előtérbe állítása a legszembeütőbb a szövegekben; ahogy a *Magyar Szemle* „Cosinus” álnevű kritikusa fogalmaz Heltai verssorai kapcsán: „»*Manapság a házasságok / Nem köttetnek már a mennyben. / Bölcs tudósok és a papság / Bármi képen mennydörögnek, / Nagy kelete van manapság / Közvetítő ördögöknek.*« [...] *Ez morálnak* eléggé modern.”³⁹

Bár Győrei Zsolt 2007-es, a drámai korpuszt vizsgáló monográfiája és az általa közreadott szövegkiadások nagyban segítik a Heltai-életmű számbavételének mai esélyeit, csak az eddigi alapvető filológiai és interpretációs műveletek hiányát tudatosítva fogalmazhatók meg érvényes állítások egy átfogó vizsgálattal kapcsolatban. Úgy vélem, az elkövetkező idők kutatásának jobban fel kell tárnia a Heltai-korpusz – úgy a versek, mint a kispórák és színpadra szánt szövegek – elsődleges sajtókontextusát, mediális környezetét, mivel ennek megértése elvezethet az életmű sajátos kritika- és irodalomtörténeti helyének (többek között a versszerző Heltai irodalmi emlékezetből való kihullásának) megértéséhez. Márton-Simon Anna a következőképp fogalmaz *A Hét* szerkesztői stratégiájával kapcsolatban már idézett dolgozatában: „*A Hét* nem egyszerűen minőségi irodalmi anyag köz-

37 A vers első megjelenése: HELTAI Jenő, „Pro Domo”, *A Hét* 6, 4. sz. (1895): 54.

38 DERSI, „Budapest irodalmi újságja...”

39 COSINUS, „Költők versenyé...”, 494. [Kiemelés az eredetiben.]

lésére törekedett, de arra is, hogy a publikált szépirodalmi szövegek és a lap többi rovatának dialógusán és kölcsönhatásán keresztül értő befogadásra nevelje olvasóit [...].⁴⁰ E megállapítással összhangban jelen gondolatmenet egyik konklúziója az lehet, hogy az 1890-es évtizedben *A Hét* állandó szerzőjeként tevékenykedő Heltai Jenő költői fellépésének árnyalt értelmezése csak a Kiss József szerkesztette hetilap korabeli szövegtermésével dialógusban és kölcsönhatásban lehetséges.⁴¹

Végül, a pályakép további alakulására tekintve is tanulságokkal szolgál az első verseskötetek recepciója. Ugyan Heltai ezután is sokszor és örömmel írt verset, a költői fellépésével kapcsolatos ellenszenv hozzájárulhatott ahhoz a felismeréshez, hogy az írott költészet kevésbé alkalmas a nagyvárosi modernitáspaszta- lat szélesebb körű megmutatására, irodalmi kérdéssé tételére, amely belátás elvezethette a magyarországi kuplé és a zenés daljáték megteremtéséhez, valamint a verses dráma megújításához. „Az orfeumok és zengerájok számára kitűnő kuplékat írhatna Heltai. Írjon is, ha tehetsége oda vergál, – de ne vigye be ez immoralis miazmákat a komoly litteratúrába” – fogalmazott Kaposi József idézett kritikájában. Azonban a századfordulón Heltai, valamint pályá- és nemzedéktársai, követői (Molnár Ferenc, Gábor Andor, Szép Ernő, Nagy Endre és mások) épp a „komoly litteratura”, azaz a modern költészet és a szórakoztatás kompromisszumát kívánták megteremteni a magyar kabaré intézményesítésének előmozdításával, a pályakezdő verseskötetekenél sokkal hatékonyabban megvalósítva a kulturális regiszterek és a műfajok közötti mozgást, a magas és populáris művészet párbeszédét.⁴² S minden bizonnyal a korai kritikuskok számára is hathatós, fanyar-ironikus válaszul szolgált Heltai pályájának talán legnagyobb dobása, a Kacsóh Pongrác–Bakonyi Károly-féle *János vitéz* (1904) fergeteges sikere, melynek verseiben Heltainak sikerült összebékítenie – és a szélesebb közönség szemében is vonzóvá tennie – a modern, nagyvárosi „aszfaltpoézist” és a népiességet.

40 MÁRTON-SIMON, „*A Hét* verseinek modernsége...”, 57.

41 Többek között fontos volna azoknak Dersi Tamás által említett lapoknak a szisztematikus áttekintése, amelyek *A Hét* első korszakában rendszeresen „támadást indítottak” a szerkesztőség ellen (*Magyar Állam, Alkotmány, Magyar Néplap, Keresztény Magyarország, Magyar Kritika*).

42 Mindehhez lásd: SZÉCHENYI Ágnes, „Provokáció, tréfa, avagy a társadalmi elvárások és ösztönök lírai számbavétele: Heltai Jenő: Budapesti népdal”, *Híd* 82, 6–7. sz. (2018): 113–126; KÖRNER András, *Költők a kabaréban. Pesti kabarédalok a 20. század elején* (Budapest: Corvina, 2019), 126–143.

„Kiss József”: A *Hét* főszerkesztője és költőfejedeleme

„Kiss József lapja”

A Hét egészen 1921-ig, a főszerkesztő haláláig Kiss József lapjaként élt a köztudatban. A címlapon és a fejlécen egyaránt szerepelt a „szerkeszti: Kiss József” vagy a „főszerkesztő: Kiss József” felirat, azokban az években is, amikor betegsége már megakadályozta az aktív munkában. Sőt, halála után is, Fehér Árpád szerkesztése alatt, a fejlécen az „Alapította Kiss József” szöveg volt olvasható. Mindvégig, de különösen indulása idején *A Hetet* Kiss irodalmi periodikájának, körének, majd egy idő után irodalmi iskolájának tekintették. Nem pusztán adminisztratív szerepeket ellátó szervező-szerkesztő volt: költői tekintélye és poétikai értékrendje egyértelműen kihatott a szerkesztőség egészének működésére és gondolkodására.

Nyilvánvalóan számolnunk kell *A Hétnel* mint periodikának a természetéből fakadó heterogenitásával, többszerzős, kollaboratív működésével. *A Hétre* is igaz, hogy a lapszámokat a szerző, a szerkesztő, a laptulajdonos, a korrektor, a nyomdász, a betűszedők és még sok más, a kiadásban segédkező személy közös munkája hozta létre.¹ A szerkesztő szerepkörének és kontribúciójának határozott elkülönítése azt az illúziót kelti, hogy egy-egy lapszámon belül kijelölhető a létrejöttében segédkezők egyéni teljesítménye. Ez a megközelítés magát *A Hétnel* periodikavoltát hagyja figyelmen kívül.

Fionnuala Dillane a szerkesztő kategóriáját körvonalazhatatlannak tekinti, a szerkesztő személyéről a szerkesztői funkcióra, szerkesztői közösségre (editorial collective) helyezi át a hangsúlyt. Éppen ezért a ’ki a szerkesztő’ kérdése helyett a

1 A magyar nyelvű szakirodalomban a lapkiadás összetett működéséről lásd TÖRÖK Zsuzsa, „Periodika-tudomány, periodika-kutatás: Az angolszász paradigma”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 126, 2. sz. (2022): 221–245, 234.

'mit tesz a szerkesztő' kérdése kerül előtérbe.² Dillane megközelítésében a nevesített szerkesztő jelenléte elsősorban *retorikai*, a periodika „hangját” a csoport hozza létre, legyen ez a hang egyszólamú, többszólamú anonim vagy nyíltan polifonikus.³ A főszerkesztő munkáját lehetetlen megragadni és rekonstruálni,⁴ mégis fel kell ismernünk a nevesített szerkesztő jelentőségét, különösen egy olyan lap esetében, ahol nem egyes szövegek, hanem a lap egészének „éthosza” maradt meg az irodalomtörténeti emlékezetben. Ahogy Dillane is jelzi, a jelentős szimbolikus tőkével rendelkező szerkesztők (költők, kritikusok, írók) esetében a funkcionális szerkesztői szerepnél nagyobb jelentősége van a szerkesztő imázsának, megítélésének, „személyiségének”.⁵ Hasonlóan, Kiss József főszerkesztői szerepe sem csak funkcionális. Jelen tanulmány a „Kiss József lapja” minősítés retorikai funkciójára kérdez rá, illetve arra, hogyan jött létre az az értékklomglomerátum, amelyet Kiss József neve a 19. század végén implikált. A „Kiss József lapja” birtokos szerkezet gyakorisága miatt „Kiss József” és „*A Hét*” a korabeli sajtónyelvben gyakorlatilag szinonimmá vált. A kérdés tehát nem az, hogy *ki* a szerkesztő, nem is az, hogy *mit tesz*, hanem hogy *mit jelent*.

A „Kiss József” név metonimikusan rámutat egy ízlésvilágra, az irodalmi mező egy bizonyos szegmensére és egy poétikai irányra. Kiss József a Matthew Philpotts által bevezetett „karizmatikus szerkesztő” kategóriájával ragadható meg a legtalálóbban.⁶ Philpotts a szerkesztőt Bourdieu terminológiájára alapozva paradox módon artikulálódó, kettős habitussal rendelkező kulturális ágensként érti, aki közvetíteni tud az esztétikai és a gazdasági mező között. Az irodalmi lapok „közösségi habitussal” rendelkeznek (common habitus), egy meghatározó szellemiséggel, a szerkesztőség tagjainak kulturális gyakorlatát egybekötő, közös értékrenddel. A szerkesztő egyéni habitusának és a lap intézményes habitusának keresztmetszetében Philpotts három szerkesztői típust különít el: a „karizmati-

2 Fionnuala DILLANE, „What is a Periodical Editor? Types, Models, Characters, and Women”, *Journal of European Periodical Studies* 6, 1. sz. (2021): 7–24, 9.

3 Uo., 12.

4 Dillane hangsúlyozza, hogy a szerkesztői munka „tudatosságához” elengedhetetlen hozzágondolni azokat a megkötő, „külső” körülményeket, amelyek bár nem a szó szoros értelmében „irodalmi” szempontok, de erőteljesen alakították egy-egy lapszám tartalmát és közönségét, a periodika egészének arculatát. Ilyen az anyagi támogatás mértéke, a beérkező szövegek minősége, az előfizetők száma stb. Uo., 10.

5 Uo., 16.

6 Mathew PHILPOTTS, „The Role of the Periodical Editor: Literary Journals and Editorial Habitus”, *The Modern Language Review* 107, 1. sz. (2012): 39–64, 43.

kus szerkesztőt”, a „bürokratikus szerkesztőt”, illetve az előző kettő ideáltipikus ötvözeteként értett „közvetítő szerkesztőt”.⁷

Bár lehetne érvelni Kissnek mindhárom típusba sorolható szerkesztői habitusa mellett, jelen tanulmány gondolatmenete szempontjából a „karizmatikus szerkesztő” fogalma bizonyul a leghasználhatóbbnak. A Philpotts által idézett visszaemlékezések, amelyek Ford Madox Fordnak mint „karizmatikus szerkesztőnek” a szerkesztői habitusát értékelik,⁸ kísértetiesen hasonlítanak azokra szövegekre, amelyek Kiss József szerkesztői munkájára emlékeznek. A visszaemlékezések és az ezekre építő irodalomtörténeti narratívák a „szerkesztő génuszát” a jó ízlésű válogatásban, a szerkesztőségi csapat toborzásában, illetve a később kanonizálódott szerzők „felfedezésében” látták (Ford esetében Wyndham Lewis, Ezra Pound és D. H. Lawrence, Kissnél a teljesség igénye nélkül: Ignotus, Kosztolányi, Bródy Sándor, Cholnoky Viktor és rövid ideig Ady).

Kiss József századvégi népszerűségének mértéke ma már alig érzékelhető és nehezen érthető. Pedig az 1890-es években Kiss a „legnagyobb élő költőnek”⁹ számított, akinek pártfogására még azok is vágytak, akik utólag kiábrándultak belőle, elfordultak tőle vagy saját utat kerestek, függetlenedni akartak a befolyásától.¹⁰ A tanulmány címében „költőfejedelemnek” neveztem Kiss Józsefet. A kifejezést Kosztolányi Dezsőtől kölcsönözöm, aki az „utolsó költőfejedelemként” hivatkozik rá visszaemlékezésében.¹¹ A megnevezés nem unikális, többen használták ezt a monarchista metaforát. Emőd Tamás például a dualizmus korszakát „két szuverén koronás fő” fejedelemségeként beszéli el, ahol a magyar irodalom felett Kiss ugyanolyan hatalommal uralkodott, mint Ferenc József az Osztrák–Magyar Monarchia felett.¹² A „költőfejedelem” nyelvi formula, akárcsak a Jókaira gyakran használt „írófejedelem”, nem csak általános elismertséget és támoga-

7 Uo., 42–43.

8 Uo., 44.

9 A szófordulat elterjedtségének beszédes példája Cserhalmi Irén német nyelvű versválogatásának előszava. Az előző Kisst „a legnagyobb élő magyar költőnek” nevezi. A *Budapesti Szemle* ismertetője azonnal vitatkozik az értékeléssel. Nyilvánvaló, hogy nem Cserhalmi Irén ízlését vitatják, hanem egy általánosan elterjedt nézetet antagonizálnak, amely Kiss Józsefet tekinti a legkiemelkedőbb modern lírikusnak. Lásd ERDÉLYI Károly, „Ungarischer Dichterwald. Poesien ausgewählt, und im Versmass der Originale übersetzt von Irene H. Cserhalmi”, *Budapesti Szemle*, 245. sz. (1897): 306–311, 306.

10 *A Hétről*, mint a modern magyar költészetbe való beavatás fórumáról bővebben lásd MÁRTON-SIMON Anna, „*A Hét* verseinek modernsége. Mit árul el Kiss József szerkesztési gyakorlatáról és *A Hét* poétikájáról a »Heti posta« rovat?”, *Tempevölgy* 15, 2. sz. (2023): 27–57, 42–44.

11 KOSZTOLÁNYI Dezső, „Arcképvázlat Kiss Józsefről”, in *Kiss József és kerek asztala*, szerk. KISS Géza, 137–140 (Budapest: Kiss József prózai munkáinak kiadvállalata, 1934) 137.

12 EMÖD Tamás, „Halhatatlan költő”, in KISS Géza, *Kiss József és kerek asztala...*, 159–160, 159.

tottságot implikál, de kizárólagosságot is: a monarchista metafora értelmében Kiss József számított a *legnagyobb*, az *egyedüli*, a *kizárólagos* költői tekintélynek a 19. század végén.

1881 előtt. Kisebbségi („speciális”) irodalom és asszimiláció

Kiss József kortárs támogatói és ellenzői egyaránt egy új korszak kezdetét kapcsolták a nevéhez. A különbség csak abban állt, hogy ezt a változást megújulásként vagy pedig hanyatlásként értelmezték. 1881 végén Reviczky egy kritikájában trónkövetelőként beszél Kiss Józsefről, aki „Gyulai Pál tudta és beleegyezése nélkül” került fel a Parnasszusra.¹³ Ignotus utólag „áldott esztendőnek” nevezi az 1881-es évet, cezúrának tekinti azt: a magyar próza és a magyar vers megújulását kapcsolja hozzá.¹⁴ A fordulatot értelmezése szerint a *Tót atyafiai* és *A jó palócok*, illetve a *Kiss József költeményeinek* második, bővített kiadása hozta el. A magyar vers területén Kiss József népszerűsége egyedülálló volt. Ezt a korban is többen így érzékelték. Szana Tamás 1885-ben az egyedüli olyan költőnek nevezte Kisst, aki egyik pillanatról a másikra, „egy csapásra hódította meg” a magyar közönséget.¹⁵

Bár a „Parnasszuson díszes helyet” (Reviczky szavaival élve) valóban csak 1881-ben kapott, Kiss már több mint egy évtizeddel korábban bemutatkozott költőként. 1868-ban egy verses füzetrel jelentkezett, amelynek a *Zsidó dalok* címet adta.¹⁶ A kiadvány egyértelműen és vállaltan kapcsolódott a zsidó emancipáció ügyéhez, szorosabban az Eötvös József kezdeményezésére összehívott 1868–69-es első zsidó kongresszushoz, amelyet a kötet több verse már címében is megidézett. A kongresszus sokak számára az egyenjogúsítási törvény tényleges érvénybelépését jelentette. Az értekezletnek ugyanis az „emancipációs jogokat” elnyert zsidók intézményes integrálása volt a célja (az oktatásba, polgári anyakönyvvezetésbe, házasságkötésbe). Végző soron pedig a magyar neológ és ortodox (továbbá a haszid) zsidóság szétválását eredményezte.¹⁷ A kongresszust a politikai szerveződés hiánya hívta életre, a felekezeti érdekérvényesítést kívánta megoldani,¹⁸ hiszen „[a]z emancipációs törvény nem adta meg a közösség számára a kollektív

13 REVICZKY Gyula, „Gyulai Pál lírája”, *A Hon, Melléklet a 354-ik számhoz*, 1881. dec. 25. [1.]

14 IGNOTUS, „Kiss József és kerek asztala”, in KISS Géza, *Kiss József és kerek asztala...*, 125–130, 125.

15 SZANA Tamás, „Irodalom és művészet 1885-ben”, *Magyar Salon* 2, 4. sz. (1885): 427–431, 430.

16 KISS József, *Zsidó dalok* (Pest: Deutsch-féle Könyvny. és Kiadó-Rész. Társ., 1868).

17 KÖBÁNYAI János, „A magyar zsidó értelmiség kialakulása. Intézmények és médiumok”, *Budapesti Negyed* 16, 1. sz. (2008): 1–61, 42.

18 KONRÁD Miklós, „Eötvös József és a zsidók”, *Történelmi Szemle* 56, 3. sz. (2014): 495–510, 505.

jogok gyakorlásának lehetőségét.”¹⁹ Maga Kiss integrációpárti volt és a neológ zsidó elvekkkel szimpatizált.

1868–69-ben több zsidó vonatkozású kiadvány is megjelent,²⁰ de (a rendelkezésemre álló források alapján) Kiss József *Zsidó dalok* kötete volt az egyetlen, amely irodalmi szövegeken keresztül közelített a témához. Az önköltséges-, vagyis magánkiadású, pamfletre emlékeztető füzetes kiadvány 40 krajcárba került (ez körülbelül egy korabeli röpirat árának felelt meg); lényegesen olcsóbb volt tehát, mint bármely más ugyanebben az évben megjelent verseskötet. Sem hirdetés, sem előfizetés nem kapcsolódott hozzá. Kiss nem egyszerűen aktualitása miatt választotta a kongresszust az emancipációs törvény megszavazása helyett a kötet alaptémájaként: a kongresszusi versek inkább a magyar–zsidó identitással mint felekezeti kérdéssel és csoport-identitással foglalkoznak, s nem pedig a jogi, politikai egyenjogúsítás és a zsidó identitás egyéni megélésével. Kiss pamfletnek is beillő első kötete nem alanyi/magánéleti, hanem hangsúlyosan politikai költészeti projekt.²¹ Politikai, pontosabban *kisebbségi* irodalom: „olyan irodalom, amelyet a kisebbség a többség nyelvén ír.”²² A *Zsidó daloknak* alig volt kritikai visszhangja, megjelenésének körülményei és aktuálpolitikai vonatkozása (tágabban: kisebbségi jellege) kiszorították a többségi irodalmi és kritikai diskurzusokból.

Kiss József neve a *Zsidó dalok* után hét évvel, 1875-ben a *Simon Judit* című balladával került be a többségi irodalmi diskurzusba. Ma már tudjuk, hogy Kissnek igen széles olvasóbázisa volt 1874–75-ben, *Budapesti rejtelmek* című folytatásos re-

19 HOMOKI-NAGY Mária, „»Az emancipációtól a recepcióig« A zsidók politikai és jogi egyenjogúsítása az egyházpolitikai küzdelmek között”, in *Emancipáció, integráció és asszimiláció. Tanulmányok az emancipációs törvény 150. Évfordulójára alkalmából*, szerk. MOLNÁR Judit, 31–54 (Pécs-Szeged: Kronosz Kiadó–Szegedi Zsidó Hitközség, 2018), 40.

20 Pl.: David CASSEL, *A zsidó nép és irodalom története, Segédkönyv a középiskolai vallásoktatáshoz*, ford. KLEINMANN Mór (Pest: Aigner, 1869). (Eredeti címe: *Leitfaden für den Unterricht in der Jüdischen Gesch. und Litteratur*). Löw Lipótnak, a zsidó egyenjogúsítási mozgalom vezetőjének az akadémiai beszédét is kiadták önálló kötetben: Löw Lipót, *A zsidó eskü múltja, jelene és jövője* (Pest: Aigner, 1868).

21 Ezt erősíti a versek többszámában megszólaló beszélője: „Mitőlünk lássa Európa újra / A sötét drámat, mely lejátszva rég – ? / A hitgyűlölet lángját szítsuk – mi? / Kiknek kezén még a lánc nyoma ég?...” (*A kongresszus előestéjén*); illetve a zsidó közösség egészét egyes szám második személyben megszólító sorok: „Megvirradt napod valahára hát, / Zsidó immár van neked is hazád!” (*December 20-án, 1867*); az E/1-ben megszólaló beszélő is közösségi, felekezeti, etnikai hovatartozásáról szól, nem izolált egyéni, hanem egy genealógia által determinált közösség tagjaként beszél: „Ülök egyedül és nem vagyok magam – / Velem az ősök szent emléke van.” (*Chanuka-estvén*)

22 Gilles DELEUZE és Félix GUATTARI, „Mi a kisebbségi irodalom?”, in Gilles DELEUZE és Félix GUATTARI, *Kafka: A kisebbségi irodalomért*, ford. KARÁCSONYI Judit, 33–56 (Budapest: Qadmon Kiadó, 2009), 33.

gényének²³ köszönhetően, ám a regény szerzőjeként feltüntetett Szentesi Rudolf nevet a *Simon Judit* bemutatása idején még csak kevesen kötötték hozzá. A *Budapesti rejtelmek* populáris (korabeli kifejezéssel élve „szenzáció-irodalmi”) nyilvánossága és sikere nem köthető össze Kiss költői sikerével, hiszen a kettő eltérő módon, más kódok és normák szerint szerveződött. A szövegek közötti tematikus, motívus kapcsolatok²⁴ Kiss kortársi költői megítélése szempontjából lényegtelenek.

A *Simon Judit* először a *Magyarország és a Nagyvilág* hasábjain jelent meg nyomtatásban 1875 áprilisában.²⁵ A cím után lábjegyzet jelzi, hogy a balladát korábban a Kisfaludy Társaság ülésén mutatták be. Ugyanennek a lapszámnak „Egyletek és intézetek” című rovatában említik újra a Kisfaludy Társaság ülését. Kivételes alkalomról számolnak be („Oly eset, amely – ha jól emlékszünk – már évek óta nem fordult elő a Kisfaludy-társaságnál.”²⁶): vendégként mutattak be két fiatal költőt. Az egyik Palóczy Lipót, a *Magyarország és a Nagyvilág* munkatársa, a másik Kiss József, akinek balladáját Vadnai Károly olvasta fel. Míg Palóczy verséhez szinte egyáltalán nem fűz megjegyzést a lap, Kiss balladáját a rovat kereteihez képest hosszasan tárgyalja. A balladát a „fölfogás eredetiségéért” és kivitelezéséért méltatja a kritikus, illetve úgy értelmezi, mint bekapcsolódást egy fennálló és az Akadémia által is támogatott költészeti hagyományba. Vagyis asszimilációs gesztusként, kísérletként olvassák a „zsidó téma” meghonosítására egy olyan műfaj keretei között, amely a hetvenes évekre a nép-nemzeti hagyomány ékkövévé, legmagasabb presztízsű irodalmi formájává vált.

A *Simon Judit* már műfajválasztásával is az integrációt, sőt az asszimilációt viszi színre. A választott műfaj a többségi, magyar nemzeti kulturális értékeket képviselő *ballada*, ám már első sorában jelzi, hogy nem pusztán „szerepeltet” egy zsidó hőst, hanem a történet egésze zsidó közösségekben (zsidó családban és hitközségekben) játszódik: „Simon zsidóéknál minden esztendőbe.” Így a ballada a zsidóságot poétikailag „asszimilálja” a magyar nemzeti hagyományba. Ugyanakkor fenn is tartja a hibrid (magyar–zsidó) identitásból fakadó feszültséget, Deleuze–Guattari kifejezésével Kiss a ballada műfaját „reterritoralizálja”: a „közvetítő” és „kulturális referenciával” bíró magyar nyelvet választja az alkotás terepéül.²⁷ Ahogy Scheiber Sándor is rámutat, számos zsidó kulturális utalás talál

23 SZENTESI Rudolf [KISS József], *Budapesti rejtelmek* (Budapest: Deutsch Testvérek, 1874).

24 Lásd GLATZ Károly, *Kiss József. Irodalmi tanulmány* (Budapest: Politzer Zsigmond és fia, 1904), 64.; MÁRTON-SIMON Anna, „Kiss József és az 1873-as krach prózapoétikája”, *Irodalomismeret*, 2. sz. (2022): 71–93, 78–80.

25 KISS József, „Simon Judit”, *Magyarország és a Nagyvilág* 11, 14. sz. (1875): 158.

26 [N. N.], „Egyletek és intézetek”, *Magyarország és a Nagyvilág* 11, 14. sz. (1875): 169.

27 Vö. DELEUZE és GUATTARI, „Mi a kisebbségi irodalom...”, 52.

ható a balladában (az esküvői „mennyezet”, a haj levágásának mozzanata),²⁸ ám mindez a *többség* nyelvén jelenik meg. Kiss a „rabbi” helyett a „szent pap” kifejezést használja, a „hüpe” helyett a „mennyezetet”, sőt egy későbbi kiadásban lábjegyzetet is csatol a szöveghez, amelyben a haj levágásának kulturális és teológiai jelentőségét magyarázza,²⁹ vagyis nyilvánvalóan egy *nem zsidó* közönséghez szól a többség nyelvén.³⁰ Kiss 1882-es visszaemlékezésében kifogásolja, hogy a balladát két lap is „cifra sajtóhibával” jelentette meg.³¹ A sajtóközlésekben a „Lagzinak beváló keresztelőt csapnak” sorban *keresztelő* helyett *lakodalom* szerepelt.³² A sajtóhiba hatására egy zavaróan tautologikus szerkezet jött létre. Viszont beszédes, hogy két szerkesztő (vagy betűszedő) is kicserélte a szót: érzékelték és suttán orvosolni próbálták a „keresztelés” és a zsidóság közötti disszonanciát. Az, hogy Kiss éppen a *keresztelő* szót használta (és ennek kimaradására még évekkel később is sértve emlékezett), azt jelzi, hogy a szóválasztás éppen a magyar nyelvnek eredendően többségi (eredendően keresztény!) természetére kíván rámutatni. Hiszen a „keresztelő” szó a magyar nyelvben elválaszthatatlanul összekapcsolódik a kereszténységgel,³³ így a „zsidó keresztelő” már akkor is kikeresztelkedés, ha nincs szó felekezeti áttérésről:³⁴ egy magyarul beszélő zsidónak kénytelenül is fel kell vennie (nyelvileg) a kereszténységet. A „keresztelőt csapnak” kifejezés „kikeresztelkedés-történeté”, az (áldozattal, feszültséggel és meghasonlással járó) asszimiláció történetévé alakítja a *Simon Juditot*.

A *Simon Judit* és általában Kiss balladáinak „idegensége” a későbbi bírálatokban állandó kritika tárgyává válik (a bírálat kontextusára még visszatérek). Szász

28 SCHEIBER Sándor, „Zsidó néprajzi adatok Kiss József műveiben”, in *Az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat Évkönyve*, szerk. SZEMERE Samu, 101–123 (Budapest: Az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat, 1948), 115.

29 Uo., 116.

30 A neológ zsidóság „dejudaeizációs” törekvéséről, a magyar zsidó közösség nyelvi asszimilációjáról lásd KÖVÉR György, „A művelődés rétegei”, in KÖVÉR György és GYÁNI Gábor, *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól az első világháborúig*, 127–162 (Budapest: Osiris, 2001), 148–149.

31 KISS József, „A kik engem fölfedeztek”, *Koszoru* 4, 2. sz. (1882): [149]–156, 153.

32 Lásd KISS József, *Összegyűjtött versei*, szerk., tan. HEGEDŐS Mária (Budapest: Argumentum, 2001), 513.

33 Vö. a német Taufe, a francia baptême, amelyek az alámerülés, vízbe merítkezés jelentésköréhez kapcsolódnak, így a zsidó névadás és rituális merítkezés jelölésére is alkalmasak, szemantikai disszonancia nélkül.

34 Konrád Miklós kutatásaiból tudjuk, hogy a 19. században sokáig a „kitért”, „kikeresztelkedett” zsidók jelentős része továbbra is az izraelita hitközség tagjaként élt. Ezekben az esetekben a kereszténység felvétele inkább anyakönyvezési és jogi szempontú könnyebbséget jelentett, nem a zsidó hit feladását. KONRÁD Miklós, „Zsidók és kitért zsidók a dualizmus korában”, *Történelmi Szemle* 49, 3. sz. (2007): 373–402, 378–390.

Károly 1883-ban a *Budapesti Szemlé*ben közölt értekezésében sorra veszi Kiss József költeményeinek nyelvi hiányosságait.³⁵ „Dilettáns” hibának tekinti Kiss germanizmusait, szójátékait, zsidó kulturális utalásait és szokatlan szótársításait. A *Simon Judit*ban használt „ráfogja az ollót” kifejezést például értelmetlennek ítéli. Pedig nyilvánvalóan poétikai döntésről van szó: Simon Judit a bűnbánat és vezeklés jeléül válik meg a hajától, ami „kincsarannyal ér fel”. A „lemetszi a haját” tárgyias szerkezet helyett, amelyet Szász Károly magyarosabbnak ítél, Kiss határozós szerkezetet használ. Ebben a haj grammatikailag nem objektívódik, az ellipszis hatására (t.i. kimarad a sorból a „hajára” határozó: „Ráfogja az ollót – jaj be nagy kár érte!”) a haj a test (s így a szubjektum) részeként jelenik meg. Ez a metonímia felerősíti a haj levágásának mint öncsonkításnak, áldozathozatalnak a képzetét, amit az igei metaforában a „ráfogja” ige által implikált agresszió is fokoz. A Kiss által választott kifejezés szokatlansága a haj levágásának kulturális és teológiai vonatkozásait nem értő többségi befogadó számára is érthetővé teszi a gesztus jelentőségét.

A Kiss-féle ballada kortársi értelmezésének visszatérő kérdése, hogy mennyiben tekinthető a zsidó „specialitás” külsőségnak és mennyiben a szöveg lényegi vonása.³⁶ Az egyik oldal érvelésében a zsidó téma maga teszi „egyedivé”, „individuálissá” Kiss költészetét, a másik oldal szerint a zsidó elemek csak „díszletek”, amelyek az általános (értsd: többségi) értékeket megjelenítő szövegben csupán ornamensként vannak jelen. Maga a vita is többségi nézőpontból fogalmazódik meg, amely nem veszi figyelembe a szövegek performativitását. Az a korabeli – és sokáig öröklődő – olvasat, amely az „általános emberit” keresi és hiányolja Kiss balladáiból³⁷ tulajdonképpen a kisebbségi irodalom alapvető működéséről nem vesz tudomást. Vagyis arról, hogy a kisebbségi irodalom „nyelvi deterritorializáltság, az individuálisnak a közvetlen politikaira történő rákapcsolódása, valamint kollektív megnyilatkozás-elrendeződés.”³⁸ A *Simon Judit* viszonylagos sikere után nem sokkal jelent meg a *Kiss József költeményei* című kötet. Kiss a balladait egy *Tragé-*

35 -RT [Szász Károly], „Kiss József költeményei: Harmadik bővített kiadás”, *Budapesti Szemle*, 79. sz. (1883): 147–156. Szász Károly szerzőségét Glatz Károly forrásaira alapozva azonosítom. A továbbiakban a követhetőség és tömörség kedvéért a cikkek szerzőjét Szász Károlyként nevezem meg, de tulajdonképpen a Budapesti Szemle bármely más munkatársa is írhatta volna az itt idézett, neki tulajdonított kritikákat. GLATZ, *Kiss József...*, 90.

36 Lásd Ambrus Zoltán kritikája, melyben éppen a zsidó „specialitást” kiemelő olvasatokkal szemben igyekszik megvédeni Kiss József költészetét: SPECTATOR [AMBRUS Zoltán], „Kiss József költeményei (Második, bővített kiadás)”, *Fővárosi Lapok*, 1882. febr. 1., 168–169.

37 Legszemléletesebb példája a már idézett Glatz Károly-monográfia, melyben az „általános emberi” visszatérő elvárás és hiány: GLATZ, *Kiss József...*, 8–13, 128, 176.

38 DELEUZE és GUATTARI, „Mi a kisebbségi irodalom...”, 37.

diák című ciklusba rendezte, részben utalva Greguss Ágost ballada-meghatározására („tragédia dalban elbeszélve”),³⁹ ugyanakkor el is határolódva a műfajtól.

Egy „bemutakozó” kötet esetében nem meglepő, hogy több kritikus Kiss Józsefet más kezdő költőkhöz viszonyítva tárgyalta. Többen utaltak fiatal korára (ekkor harminchárom éves), annak ellenére, hogy a *Zsidó daloktól* számítva már nyolc éve próbált betörni az irodalmi nyilvánosságba. A nemzedékbe sorolással a kritikus mintegy megvédi a költőt a klasszikusokkal való összevetés következményeitől. Nem korára, hanem vetélytársaira (saját közegére) utal. A *Figyelő* bírálata például „a kisebb dalnokok” sorába helyezi,⁴⁰ ahol a *kis* és *nagy* költő megkülönböztetés egyszerre értékelő jellegű, ugyanakkor a nemzedékhez tartozást is jelzi.

A *Figyelő*ben barátja, Gáspár Imre írt a kötetéről kritikát. Szintén fiatalnak nevezi Kisst, „öntudatosan, műgonddal alkotó” költőnek, akinek „van határozott, egészen modern iránya”.⁴¹ A *modern* jelző többször is előfordul a szövegben. Először a *Dalok az utcáról* városi témaválasztására vonatkozik („a modern világnézet fájdalma” tükröződik benne); a *De Profundis!*-t „egészen modern irányú és szerkezetű költői elbeszélésnek” nevezi, később ugyanennek a szövegnek a tárgyválasztását minősíti modernnek („bukott nő”/prostituálódás); majd a kritika záró mondatában újra megismétli, immár általános érvénnyel: „Ennyit a tetőtől talpig modern, s öntudatos gonddal alkotó fiatal költőről.” A kötet *modernsége* hol erényként, hol hibaként jelenik meg. A *Dalok az utcáról* ciklust modorosnak tartja a kritikus, ítélete szerint a *De Profundis!*-ban „néhány részlet mondhatnék rút”, „a mű tana gyűlöletes”. A ciklus utolsó versében a prostitúcióra kényszerült, ebből a helyzetből csupán látszólag kilépő Lizának nincs tényleges lehetősége dönteni saját sorsáról, kénytelen ismét prostituálódni. Ezt a zárlatot minősíti Gáspár Imre a „megdöbbenő”, „hatásos” és „modern” jelzőkkel. Hasonlóan (de sokkal elítélőbbben) értékeli a ciklust a *Pesti Napló* á- szignóval jelzett kritikusa (feltehetően ifj. Ábrányi Emil): „Az, hogy a leány nem állhat ellent a csábnak s újra visszasülyyed előbbi élete sorába, lehet életvaló, durva realismus, de sem arra nem tarthat igényt, hogy költői fordulatnak, sem arra, hogy valami frappáns bevégzésnek tekintsük.”⁴² Ábrányi is többször használja a kötet kapcsán a „modern” jelzőt: „[i]rányán a mai társadalom és a modern élet szakadozottsága érzik.”⁴³

Gáspár Imre ezekkel a versekkel mintegy szembeállítja a *Tragédiák* ciklust: „Ha Kiss balladáit olvassuk, hamar ki vagyunk békítve. Bátran kimondhatjuk,

39 GREGUSS Ágost, *A balladáról* (Pest: Emich Gusztáv, 1865), 169.

40 [N. N.], „Kiss József költeményei”, *Figyelő* 6, 23. sz. (1876): 274.

41 GÁSPÁR Imre, „Kiss József költeményei”, *Figyelő* 6, 24. sz. (1876): 283–285, 283.

42 Á- [ÁBRÁNYI Emil], „Kiss József költeményei”, *Pesti Napló, Esti kiadás*, 1876. jún. 8., [sz. n.]

43 Uo.

hogy újabban költészetünk szebbeket ritkán termelt.”⁴⁴ A balladákat nem nyelvi, poétikai szempontok alapján értékeli (bár kiemeli a kompozíció sikerülttségét), hanem fabulájukra, tárgyukra figyel. Erőteljesen hangsúlyozza azok zsidó vonatkozását, „a hazai zsidóság mythikus hitéből, hagyományából merítette tárgyát”,⁴⁵ de nem az asszimiláció jegyében lelkesedik értük, hanem egzotikus, idegenszerű sajátosságuk miatt. Ugyanígy tesz Ábrányi is. A kötet minden versét Kiss saját zsidósága felől olvassa: „De Kiss József nem csak általános emberi bánatot érez, ő zsidó... és mint ilyen tűnik föl legtöbb dalában.”⁴⁶ A költő zsidó identitását olyan „specialitásnak” (vagyis egyedi vonásnak) tekinti, amely az „ótestamentumi költészet zamatát” adja a versekhez. Kimondottan orientalista, az idegenségtől jól esően borzongó többségi olvasói pozícióból tekint a kötetben közölt szövegekre: „nem annyira zsidó, ha szorosán vesszük, mint inkább orientális.”⁴⁷ Vagyis Kiss orientalista verseit (*Persa, A csók, Képzelt utazás, A beduin*) egyneműnek tekinti saját zsidó identitásával foglalkozó lírai verseivel és zsidó tematikájú balladáival.

A szemlézett kritikák és könyvismertetések alapján úgy tűnik, a hetvenes évek végén Kiss Józsefet sajátos (kisebbségi) megszólalói pozíciója miatt értékelték. A *Simon Judit* bemutatásának hála immár „hivatásos” költőként kezelték, aki megérdemli a komoly, értékelő jellegű kritikát, bár a kor legmagasabb presztízsű lapjaiban ekkor még nem bírálták, hiszen a „kis” költők közé tartozott (egyrészt a középmezőnyhöz, másrészt az új generációhoz, amelynek tagjai nem versenyezhetnek a már kanonizált szerzőkkel). Kritikusai témaválasztását és hangütését tekintve túlságosan „modernnek” látták: a nagyvárosi szegénység jelenei, a társadalmi érzékenység, a feloldatlan morális dilemmák, a zsidó kulturális és teológiai utalások, illetve a kötet melankolikus hangütése, a gyakran szabálytalan, (szándékosan) billegő verselés és a „magyartalannak” ítélt nyelv elidegenítette a legtöbb bírálót. A „zsidó téma”, amelyet a *Simon Judit* esetében többen izgalmas „egzotikumként” olvastak, a kötet kontextusában túlzott „specialitásnak” tűnt számukra, amely ítéletük szerint ellehetetleníti az „általános emberi” (itt most: többségi, nemzeti) igazság kifejeződését, „idegenné” és emiatt sikerületlenné teszi Kiss költészetét.

Kiss a kötet megjelenése után nem sokkal megélhetési kényszerből Temesvárra költözött. Elvértve ugyan, de jelentek meg versei budapesti lapokban,⁴⁸ 1880-ra

44 GÁSPÁR, „Kiss József költeményei...”, 284.

45 Uo.

46 Á-, „Kiss József költeményei...” [Kiemelés az eredetiben.]

47 Uo.

48 *Szép Batóné, Francia négyes, Redaktor úr!, Az ujdondász stb.*

mégis ráragadtak a „régóta hallgató” és „ritkán író” jelzők.⁴⁹ Ekkor másodszor is bemutatták vendégként a Kisfaludy Társaságban, ám *Gyilkos harang* című balladája egyáltalán nem kapott kritikai visszajelzést. A *Simon Judit* felolvasásához hasonlóan Kiss személyesen ekkor sem vett részt az ülésen; Szász Károly olvasta fel a *Gyilkos harangot*, majd Jakab Ödön egyik versét (vagyis ismét egy „pályakezdő” költőtársával párban mutatták be). Ezzel el is érkeztünk az életmű – és Ignotus narratívája szerint a magyar vers történetének – fordulópontjához, az 1881-es évhez. Egy hónappal a *Gyilkos harang* bemutatása után, 1881 januárjában a Petőfi Társaság évnnyitó ülésén Komócsy József olvasta fel Kiss *Kincses Lázár lánya* című balladáját; Kiss József ezzel hivatalosan is a Petőfi Társaság tagja lett. A valódi áttörést azonban nem ez hozta el.

Áttörés. Másodlagos szóbeliség és a könyv materialitása

1881. február 8-án Joseph Lewinsky bécsi színész, Neugebauer László fordításában magyar verseket szavalt a Vigadó kistermében. A programba Petőfi Sándor, Arany János, gróf Zichy Géza, Szász Károly, Gyulai Pál versei mellé Kiss József *Ágota kisasszony* című zsánerképét is felvette, majd ugyanezzel a repertoárral németországi turnéra indult. Az életkép zajos sikert aratott – és ezzel megkezdődött egy *A Hét* indulásáig (sőt azután is) tartó, folyamatosan eszkalálódó sikersorozat. Neugebauer több Kiss-balladát is lefordított, amelyeknek kezdetben Lewinsky volt a rendszeres szavalója. De számos színész és színésznő is felvette szavalmi repertoárjába, úgy a német fordítást, mint a magyar eredetit. Az ismert és elismert költők művei között megdöbbentő módon „a legnagyobb hatást Kiss József gyönyörű zsánere tette a vénülő Ágota kisasszonyról, mely után a közönség frenetikus tapsokban tört ki s a művésznek nemzeti színű szalagos babérkoszorút nyújtottak fel a nemzeti színház személyzetének nevében”.⁵⁰ A szöveg hatása olyannyira kitűnt a többiéhez képest, hogy a tudósítás végén a cikk írója még egyszer visszatér rá: „Lewinsky oly nagy művész, hogy egy poétát egymaga képes népszerűvé tenni s nagyon helyesen tette, hogy Kiss Józsefet, e keveset író, de tömören és nagy művészettel alkotó költőt felvette a műsorba. Sokan, akik ma Ágota kisasszonyon könynyeztek és tapsoltak, tanúskodhatnak e mellett.”⁵¹

49 Pl. [N. N.], „Kiss József”, *A Hon, Esti kiadás*, 1880. jan. 16., [1.]; [N. N.], „Kiss József”, *Magyar Polgár*, 1880. nov. 25., [3.]; [N. N.], „Kiss József”, *A Hon, Reggeli kiadás*, 1880. nov. 23., [2.]; [N. N.], „Jakab Ödön: Költemények”, *Koszoru* 2, 3. sz. (1880): 275–278, 275.

50 [N. N.], „Lewinsky felolvasása”, *A Hon, Reggeli kiadás*, 1881. febr. 11., [2.]

51 Uo.

Az *Ágota kisasszony* pozitív fogadtatásának tehát nem csak az kölcsönöz eseményértéket, hogy Lewinsky különös tehetséggel szavalta, hanem az is, hogy egy korábban ismeretlen (vagy alig ismert) szövegről volt szó. A *Pesti Hírlap* még éleesebben fogalmaz: „Lewinsky felolvasásánál a meglepetés egy nemével hallották sokan Kiss megható genreképét, az »Ágota kisasszonyt«, tán tudomásuk se volt róla, hogy egy Kiss József nevű költő létezik.”⁵² Az esemény utólagos elbeszélésének (megkonstruálásának) fontos eleme, hogy a szavalati est a Vigadó *kistermében* zajlott. A „teltház” egészen másként értelmezhető egy olyan előadói tér esetében, amelybe fizikai paramétereinek köszönhetően csak egy válogatott közönség fér el. A Vigadó kistermének „teltháza” ezért inkább egy exkluzív, elit esemény sikerét jelzi. A *Hon* beszámolója alapján zsúfolásig megtelt a kisterem, a közönség sorai-
ban többek közt Liszt Ferenc, Pulszky Ferenc, gróf Apponyi Albert, Gyulai Pál, gróf Zichy Géza, Szász Károly és Ágai Adolf is ott ült.⁵³ A nézőtérén ülők felsorolása a tudósítás fontos része, hiszen a jelenlétükkel ők tették „sikerré” a viszonylag szűk körű rendezvényt. Ahogyan a zárt irodalmi körök felolvasásai, úgy a Vigadó kistermében zajló szavalati est is a „magasművészet”, az „elit műpártolók” nyilvánosságának tereiben történt. Kiss József a Kisfaludy Társaságban felolvasó Vadnai Károly, Szász Károly,⁵⁴ a Petőfi Társaságban szavaló Komócsy József, majd a Vigadóban fellépő Lewinsky „szinkronhangján” szólalt meg a magasirodalom (szóbeli) fórumain. A költemények presztízsét és értékét a kontextusként megjelenő szövegek, a szavalóművész személye, az elsődleges befogadók személye, valamint a megszólalás tere biztosította és igazolta.

A Lewinsky által színre vitt Kiss József-versek „sikere” azonban nem merült ki a napisajtó pozitív értékelésében. Kiss balladáit Lewinsky felolvasása előtt is szavalták (különösen a *Simon Juditot*), de a február 8-i felolvasás után exponenciálisan megnőtt a szavaltatok száma. Színházakban, iskolákban, egyletekben, jótékonyági esteken adták elő; több balladájához később zenei kíséret készült.⁵⁵ Fáy Szeréna, Márkus Emília, Csillag Teréz, Boér Emma és pár évvel később Jászai Mari is felvett Kiss-balladákat az állandó repertoárjába. 1883-ban bekerült az *Ágota kisasszony*, a *Simon Judit* és a *Szomor Dani* a Váradi Antal által szerkesztett szín-

52 [N. N.], „Kiss József”, *Pesti Hírlap*, 1881. febr. 27., 2.

53 [N. N.], „Lewinsky felolvasása...”, *Pesti Hírlap*, 1881. febr. 27., 2.

54 Szász Károly híresen hatásos szavalója volt a Kisfaludy Társaságnak, szavaltattani kézikönyvet is írt, amely a 19. századi „recitátorok” körében Mátray Gábor és Egressy Gábor szavaltattani könyveihez hasonlóan alapműnek számított. Lásd BÖHM Edit, *A magyar versszavalás története* (Budapest: Ad Librum, 2009), 55, 102.

55 A *Simon Judit*hoz készült zenei aláfestést Huber Károly szerezte, a balladát rendszeresen adták elő „melodrámaként”, zenével kísért szavalat formájában.

házi szavalókönyvbe, amely a színészeti tanoda I. és II. éves hallgatói számára állított össze szavalati repertoárt,⁵⁶ 1884-től pedig a Dr. Jancsó Benedek-féle *Szavalókönyv*ben is szerepeltek Kiss József-versek.⁵⁷ A szavalókönyvekben Kiss versei oktatási anyaggá és a színházi programok állandó komponensévé váltak. Az „elit” irodalmi terekben induló siker az egyre szélesebb körben hallható szóbeli előadásokon keresztül vált általánossá. A közönség egy jelentős része hamarabb találkozott Kiss verseivel hangzó szöveggént, mint hogy kötetben olvashatta volna őket. Bár sajtóban (nagyon ritkán) jelentek meg versei, Kiss költészete elsősorban a szóbeliségben és nem írott szöveggént létezett a 19. század végi befogadók számára.

A „másodlagos szóbeliség” fogalma Walter J. Ongnál a hangtovábbító és -rögzítő eszközök feltalálásával kezdődő korszakot írja le, amikor a hang függetlenedik a megszólaló testi jelenlététől, s így visszaszerez olyan kommunikációs funkciókat, amelyeket az írás – annak elterjedése óta – egyöntetűen átvett. Jelen tanulmányban nem a hang rögzítésének köszönhető új funkciómegosztásra használok a fogalmat, hanem annak érzékeltetésére, hogy a 19. század második felében a szóbeliség – az írott szó látszólagos dominanciája ellenére – kulcsszerepet játszott az irodalom alakulásában és befogadásában. Vagyis arra, hogy az írás által dominált kultúra is „megőrzött valamennyit az elsődleges szóbeliség gondolkodásmódjából.”⁵⁸ Ong különbséget tesz „szóbeli irodalom” és „előadói tradíció” között. Az a típusú szóbeliség, amelyről most beszélek, nem hangzó szöveggént létrejövő irodalom, hanem írott szöveg „kihangosítása”.⁵⁹ Kiss írott szövegeinek számos olyan vonása van, amelyek kedveznek a kihangosításnak. Lewinsky felolvasásában – és a későbbi, magyar és német nyelvű szavalatokban – Kiss balladáinak (és zsánerképeinek) éppen azok a sajátosságai váltak előnyükre, amelyeket a korabeli kritikusok rendszeresen kifogásoltak: a témaválasztásuk újszerűsége, aktualitása, könnyen érthető, élőbeszédszerű, „prózai” nyelvhasználatuk, követhető, de gyakori jelenet- és szólamváltással élő kompozíciójuk, sokkoló képalkotásuk, intenzív, de a jelentést nem kitakaró, gyakran „szabálytalan” zeneiségük. Egyszerűen jól működtek hangzó szöveggént.

56 VÁRADI Antal, szerk., *Szavalókönyv* (Budapest: Franklin-Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1883), 42, 142, 145.

57 Ugyancsak a *Simon Judit* és az *Ágota kisasszony* került be a kötetbe. Lásd JANCÓS Benedek, szerk., *Szavalókönyv* (Arad: Gyulai István kiadása, 1884).

58 Vö. Walter J. ONG, *Szóbeliség és írásbeliség: A szó technológiázása*, ford. KOZÁK Dániel (Budapest: Gondolat, 2010), 18–21. Illetve BENCZIK Vilmos, „A jelek színeváltozásai a másodlagos szóbeliségben”, in BENCZIK Vilmos, *Jel, hang, írás: Adalékok a nyelv medialitásának kérdéséhez* 63–82 (Budapest: Trezor, 2006), 77–80.

59 ONG, *Szóbeliség és írásbeliség...*, 20.

A 19. század második felének szavalati ideáljában a balladát előadó színésznek az események „szemtanújaként” kellett megszólalnia, míg a lírai verseket monológyszerűen adták elő.⁶⁰ Ez érthető is, hiszen a hangzó szöveget mindig egy egységként elképzelt szubjektumhoz kötjük: egyetlen hanggal, testtel, jelenléttel bíró személyhez.⁶¹ A befogadó ténylegesen tanúságtételként érzékelhette a színész előadását. A színész egymaga beszél:⁶² a szólamváltás élőszóban, egyetlen beszélő hangján csak úgy valósulhat meg, ha a színész (a jelenléttel bíró szubjektum) egy szemtanúi, narrátori szerepet vállal és a balladában megszólaló szereplők (a „távollevők”) szólamait „idézetként” kezeli.

Glatz Károly szerint a *Simon Judit* igazi poétikai érdeme az ellipszisek mesterfokú használata. A tragédia nem a megírt történetben rejlik, hanem az előzményben (a házasságon kívül született gyermekét megölni kényszerülő leányanya döntése), a hézagos életútban (Simon Judit elűzetése) és a következményben (Simon Judit lányának utóélete).⁶³ A tragédia ott kezdődik, ahol a szó *elhallgat*. Ez teret ad a szavalónak, hogy szupraszegmentális és extralingvális elemekkel kitöltse a hiányt, fokozza a hatást, irányítsa az értelmezést és a morális ítéletet (amit Glatz Károly szerint Kiss balladái inkább „kérdésként” fogalmaznak meg).⁶⁴

Mátray Gábor meghatározó szavalattani kézikönyvében a szavalati esteket hangversenyekhez hasonlítja.⁶⁵ Ebben a képzetben „hangzás”, „zene” és „hangulat” fogalmi sajátos egységbe rendeződnek. Ezek Kiss József költészetében is központi szerepet játszanak. Mint láttuk, balladái és életképei is hangzó szöveggé váltak először népszerűvé, de a „jólhangzó szöveg” ideálja a költői imázs fontos részévé is vált. Sőt – és a mostani érvelés szempontjából ez az igazán lényeges, a „jólhangzó szöveg” értékét *A Hét* szerkesztősége is megörökölte. A Kissről szóló költői portrék és visszaemlékezések visszatérő motívuma a hangosan dolgozó művész. Ha csak a *Kiss József és kerek asztala* című emlékkönyv szövegeiből válogatunk, akkor is feltűnő, milyen sokszor utalnak a szerzők Kissre felolvasóként, szavalóként vagy skandalva alkotó költőként (és szerkesztőként!). Jellegzetes, egyszerre vékony és krakogó, varjúszerű hangjára többen emlékeztek,⁶⁶ ezt a beszédhangot alkotói instrumentumként is ér-

60 BÖHM, *A magyar versszavalás története...*, 98.

61 A hangról mint a jelenlét manifesztációjáról lásd ONG, *Szóbeliség és írásbeliség...*, 34.

62 Hiszen a hang mint a „testünk terméke” közvetlen, meghitt és hitelesként, igazságként érzékelhető. Vö. BENCZIK, „A jelek színeváltozásai...”, 29.

63 GLATZ, *Kiss József...*, 99.

64 Uo., 102.

65 BÖHM, *A magyar versszavalás története...*, 100–101. Böhm Edit az alábbi kiadásból idéz: MÁTRAY Gábor, *A rendszeres szavalattan alaprajza* (Pest, 1861).

66 PL. KÁRPÁTI Aurél, „Kiss József a Hét szerkesztője”, in KISS Géza, *Kiss József és kerek asztala...*, 167–171, 171.

tették.⁶⁷ Az alkotó-szavaló költő portréi alapján úgy tűnik, Kiss írás közben is hangzó szöveggént képzelte el a verset.⁶⁸ Ignotus szerint „Kiss József számára minden, ami írás volt, zene volt: a logika, a szertelen szerkezet is.” *A Héten* dolgozva is „verstől szerkesztői izenetig s névjegyig mindent a fülével írt.”⁶⁹ A Kiss József-i versről tehát „jól hangzó”, vagyis „jól formált” szöveggént beszéltek, *A Hét*ben közölt szépirodalmi és publicisztikai szövegekről szóló diskurzus is megörökölte ezt az értékrendet.

Kiss sikerének olyan mindenki számára egyértelmű katalizátora volt Lewinsky felolvasása és az ennek köszönhető német nyelvű népszerűség (ami bizonyos tekintetben megelőzte a magyart), hogy a legtöbb Kiss József életrajzát ismertető szöveg legalább említés szintjén foglalkozik vele.⁷⁰ Közvetlenül a felolvasóest sikerére reagálva, ugyanebben a hónapban Kiss József előfizetési felhívást indított költeményeinek újrakiadására. A *Fővárosi Lapok*ban közölt felhívásnak már első mondata Lewinsky hatására hivatkozik.⁷¹

Az új kötet az első kiadás ciklusainak bővített, átdolgozott tartalma mellett egy új versciklust és két önálló, külön egységként feltüntetett verset tartalmaz. Vagyis az előfizetési felhívások ígéretével ellentétben nincs benne túl sok „új” (1876 utáni) szöveg; ebből is arra következtethetünk, hogy nem egy új kötetnyi szöveg publikálásának vágya, hanem a Lewinsky által megteremtett érdeklődés motiválta a kötetkiadást. A kiadványt az első előfizetési felhívástól kezdve exkluzív könyvtárgyként harangozták be, sokkal nagyobb hangsúlyt kapott a kiadó szerepe és a kiadvány minősége, mint a kötet tartalma. Kiss hirtelen jött sikerének apropójaként a Franklin Társulat korábban nem használt nyomdatechnikával kísérletezett, valódi luxuskiadványt, „díszművet” hozott létre.⁷²

A mintaként választott Lemerre Kiadó elsősorban parnasszista költők verseinek díszkiadásáról volt nemzetközileg ismert: legnépszerűbb kiadványai az 1870-

67 VOINOVICH Géza, „A csengő vizek vándora”, in KISS Géza, *Kiss József és kerek asztala...*, 143–144, 144; HORVÁT Henrik, „Kiss József és a német nyelv”, in KISS Géza, *Kiss József és kerek asztala...*, 163–166, 164; BABITS Mihály, „Negyven év”, in KISS Géza, *Kiss József és kerek asztala...*, 145–149, 146.

68 KOSZTOLÁNYI, „Arcképvázlat Kiss Józsefről...”, 140.

69 IGNOTUS, „Kiss József és kerek asztala...”, 127.

70 A teljesség igénye nélkül: KISS JÓZSEF, „A kik engem fölfedeztek”...; GLATZ, *Kiss József...*, 88; SZINNYEI József, „Kiss József”, in SZINNYEI József, *Magyar trók élete és munkái*, 14 köt. (Budapest: Hornyánszky Viktor, 1899), 6:341–344, 341; KOMLÓS Aladár, „Előszó, Kiss József”, in *Kiss József, Reviczky Gyula, Komjáthy Jenő válogatott művei*, szerk. tan. KOMLÓS Aladár, 5–90 (Budapest: Szépirodalmi, 1955), 13; DERSI Tamás, „Budapest irodalmi újságja”, in DERSI Tamás, *Századvégi üzenet, Sajtótörténeti tanulmányok*, 155–240 (Budapest: Szépirodalmi, 1973), 172.

71 [N. N.], „Kiss József”, *Fővárosi Lapok*, 1881. febr. 27., 213.

72 [N. N.], „Kiss József”, *A Hon, Esti kiadás*, 1881. jún. 21., [2.]

es években jelentek meg.⁷³ Kiss kötetének kiadásakor már bejáratott mintaként lehetett rájuk hivatkozni, sőt a formátum Kiss József nevét a francia kiadó ikonikus köteteivel, és így a parnasszista költészeti hagyománnyal kapcsolta össze. Később *A Hét*-ben publikált versfordítások között számos olyan szerző verse feltűnik, akiket a magyar közönség eredetileg Lemerre kiadványaiból ismerhetett, például Sully Prudhomme, François Coppée vagy Armand Renaud. *A Fővárosi Lapok* kizárólag a kiadó és a kiadásért felelős könyvkereskedő, Grill Károly szerepét tárgyalta, értéktárgyként, fogyasztási cikként beszélve a kötetéről:

[A] kötet diszpéldányát a régi szolid izlés modorában kötteté be, széles finom piros bőrbe vonatva a sarkokat és a táblák csücskeit. A táblákon több a bőr, mint a papír, melynek barnás habos színe összhangzatban áll a nyomtatás és kötés komoly izlésével. Könyvtárnak, szalonasztalnak egyaránt diszére válik az egész kiállítás, méltó hüvelye a költői értékű tartalomnak. Elmondhatni, hogy költő és kiadó egyaránt szépet nyújtanak benne az olvasó közönségnek. Ünnepi ajándéknak nagyon alkalmas könyv s hiszszük, hogy az alkalom nyíltán is jó kelete lesz.⁷⁴

Ahogy Lewinsky szavatainak hatása, úgy az új kötetkiadás sem értelmezhető pusztán poétikai szempontok alapján. A kiadvány mindenekelőtt terméként jelent meg, maguk a kötetben foglalt versek háttérbe szorultak a könyv materialitására fókuszáló, részletes leírásokkal tarkított reklámokban és könyvismertetőkből. A kötet valóban az 1881-es karácsonyi vásár főszereplőjévé vált. Beszédes példa erre egy szatirikus hangvételű tárcsa, amely a *Magyarország és a Nagyvilág* karácsonyi lapszámában jelent meg. A vásárlási örületet megőrkítő szöveg elefántcsont legyezők, Sarah Bernhardt-kalapok, Alter és Kiss divattermében készült estélyi toalettek és fővárosi gyógyszertárak luxuskozmetikumai mellett említi Kiss József költeményeinek díszkiadását. Olyan árak sorában tehát, amelyek az átlagos vásárló számára elérhetetlenek, de hön áhított divattárgyak: „Nagyon könnyen elhihetik önök, hogy ezen legszebbekből semmit sem vehettünk meg.”⁷⁵

Kiss olvasói – vagyis azok a vásárlók, akiket a második kiadás materiális jellemzői és a kiadvány ára mintaolvasóként kijelölt – a jómódú polgárság és az arisztokrácia köréből kerültek ki. Kist nem egyszerűen arisztokrata szalonokban olvasták, de a kötetet kifejezetten ezekbe a szalonokba *szánták*. Ettől kezdve Kiss

73 Robert F. BYRNES, „The French Publishing Industry and Its Crisis in the 1890's”, *The Journal of Modern History* 23, 3. sz. (1951): 232–242, 235.

74 [N. N.], „Amateur kiadás”, *Fővárosi Lapok, Melléklet*, 1881. dec. 17., 1717.

75 Jean d'OR, „A múlt héten”, *Magyarország és a Nagyvilág* 17, 52. sz. (1881): 835–836, 835.

kiadványainak jelentős részét az „arisztokratikus ízlésűnek” tekintették, amely „elit” olvasókör (és „elit” fogyasztók!) pártfogására számított. Kiss József nevéhez maradandóan hozzákapcsolódott az *igényesség*, az *elegancia*, a *jó ízlés* és a *ki-finomultság* – amely jelzőket *A Hét* is megörökölt.

Akadémiaellenesség és „más rend”

Az 1881-es évet a tanulmány eddigi részében Kiss József sikertörténeteként láthattuk, amelyben a szövegek „sikerültségénél” jelentősebb szerepet kaptak a verseket legitimáló nyilvános és félnyilvános fórumok, intézmények, személyek, illetve a kiadványok materialitása és terjesztése által kijelölt mintaolvasók osztályhovatartozása. Érdemes azonban külön kitérni a *Kiss József összes költeményei* második kiadásának kortársi kritikai fogadtatására, ugyanis az a diskurzus, amely a korabeli sajtóban a kiadvány kapcsán elindult, nagy szerepet játszott a tíz évvel később induló *A Hét* imázsának és pozíciójának kialakulásában.

Bár a napi- és hetilapok tele voltak könyvismertetésekkel és pozitív kritikákkal a kötet megjelenése utáni hetekben, dr. Silberstein Adolfnak a *Pester Lloyd*-ban közölt cikke⁷⁶ volt az, amelyre reagálva a *Budapesti Szemle* is beszállt a diskurzusba. Silberstein (több korabeli recenzióhoz hasonlóan) Arany János tehetséges tanítványának nevezte Kisst. Az összehasonlítást indokolta is: ha valakinek magyar nyelven a *ballada* a választott műfaja, azt szükségszerűen Arany örököséként, hozzá mérve bírálják. Silberstein kifejezetten a balladákra figyelt (vagyis Kissnek hangzó szöveggént is terjedő, így legismertebb alkotásaira); a lírai verseket, amelyek a kötet jelentős részét képezik, figyelmen kívül hagyta. Ha csak a kritika Kiss Józsefre vonatkozó részére figyelünk, Silberstein értékelése nem sokban különbözik más, Kissel foglalkozó kritikák állításaitól.

Azonban *Kiss József költeményeit* nem önmagában tárgyalja a kritikus, hanem összekapcsolja egy másik magyar költő legújabb kötetével: Gyulai Pálnak a Franklin Társulatnál megjelent *Költeményeivel*.⁷⁷ A cikknek körülbelül egyharmada (a zárlat) elemzi Kiss kötetét, annak pozitív elbírálásához képest Gyulai Pál verseit mérsékelt lelkesedéssel ismerteti. Silberstein Gyulait kritikusként méltatja (Jules Janinhez, Francisque Sarceyhoz hasonló színvonalú kritikusnak nevezi,

76 SILBERSTEIN Adolf, „Zwei Ungarische Lyriker”, *Pester Lloyd, Beilage (Melléklet)*, 1881. dec. 28., [1–2.]

77 Mindkét kötet a karácsonyi könyvvásárra jelent meg és a korabeli kiadói szokásokhoz igazodva a következő évet tüntette fel a szennycímlapon: KISS József, *Költeményei* (Budapest: Grill Károly, 1882); GYULAI Pál, *Költeményei* (Budapest: Franklin-Társulat, 1882).

akit egyedül az gátol meg a világirodalmi, nemzetközi tekintély megszerzésében, hogy a magyar „kis nyelv”, így a magyar irodalom kritikája is szűk körben reked). A verseket azonban minden pozitív sajátosságuk ellenére Petőfi és Arany verseihez képest gyengébbnek ítéli. Tehát a kritika Gyulait a kortársaival versenyeztetve *leértékeli*, az új generációból származó Kisst pedig egy irodalmi genealógiába illeszti, Arany örökösének nevezi: *felértékeli*.

Emlékezzünk vissza a Kiss József költeményeinek első kiadásáról szóló kritikák retorikájára, amelyek a versenymezőnyt kijelölendő Kisst a „nagy költők” mezőnyétől elkülönítve „kis költőként” vagy „fiatal költőként” tárgyalták. Lewinsky szavatainak és az irodalmi társaságokban zajló bemutatkozásnak hála Kiss egy diskurzusba került a „nagy” költőkkel, de csupán vendégként vagy kuriózumként. Silberstein kritikája azonban nem csak egymás mellé tette Kisst és a jelentős tekintéllyel bíró Gyulai Pált, de Gyulait az előző nemzedék „kis költőjeként”, Kiss Józsefet pedig ugyanezen generáció „Mesterének” örököseként tárgyalta.

Erre a cikkre reagált a *Budapesti Szemle* hasábjain m.p. monogrammal (Glatz Károly forrásai alapján) Szász Károly. Módszeresen és figyelmesen végighalad a kötetben, bírálja úgy szerkezeti, mint poétikai szempontból. Kiss balladáival szemben a legszigorúbb, hiányolja belőlük a balladák megszokott verszenéjét, képeit egyenesen prózainak érzi, a ciklus címében is jelzett tragikumot pedig erős fenntartásokkal fogadja csak el. Nem tragikusnak, hanem melodramatikusnak tartja a szövegeket, amit többször kiemel: „Nem tud hangulatot ébreszteni, kedveli a borzalmast, de nincs érzéke a tragikum iránt.” Egyedül a *Simon Judit* esetében érzékel valódi tragikumot, ám ezzel sincs megelégedve. Kifogásolja egyrészt a gyermekgyilkos zsidó középkori toposzának használatát, másrészt „a magyar népies rhythmus” és a „specificus zsidó tárgy” összeférhetetlenségét, vagyis őt is a „kisebbségi” vonás zavarja, az a disszonancia, amit a tanulmány egy korábbi szakaszában a szöveg performativitásaként értelmeztem.

A kritika egyértelműen sértettségből és érdekvédelemből született. Szász Károly látszólag Arany Jánost, valójában Gyulai Pált védve támadta Kisst. Ettől kezdve nem lehetett úgy nyilatkozni Kiss Józsefről a magyar sajtóban, hogy a beszélő ne pozícionálná magát a konfliktussá nőtt vita valamelyik oldalán. A felszólalók két, látszólag élesen elkülönülő táborba rendeződtek. Egyik oldalon az „akadémikusokkal”, akik kimondatlanul Gyulai Pál védelmében Kiss József ellen szóltak fel, élükön Szász Károllyal (aki Kiss verseinek harmadik kiadásáról ismét kritikát írt). Másik oldalon a „modernekkal”, akik a Kiss József elleni támadásokat maliciózusnak és túlzónak tartották.⁷⁸A vita, amelynek utórezgése a század

78 Terjedelmi korlátok miatt nem áll módomban részletesen elemezni azt a sajtóvitát, amely Silberstein [Ötvös] Adolfnak a kritikájával indult. A vita fontosabb állomásai, a teljesség igénye nélkül:

végéig – sőt Kiss 20. századi értékelésében is – érezhető, egyértelmű médiafigyelmet biztosított Kissnek. Egy idő után (félnyilvános térben és élőszóban, de a sajtó által közvetítve) maga Kiss József is reagált a kialakult helyzetre.⁷⁹

Így kapcsolódott hozzá 1881-től kezdve Kiss József nevéhez az Akadémiaellenesség jelentésköre, amelyet *A Hét* nyilvánvalóan örökölt és amiből profitált is. Elég csak az első előfizetési felhívásokra gondolnunk, amelyek szerint „»A Hét« a szellem szabadságának lesz hirdetője és küzdeni fog a petrifikált ósdiság és a mindennel megalkudni kész clique-szellem ellen”,⁸⁰ vagy jó példa *A Hét* mutatványszáma, benne Dóczy Lajosnak az Akadémia bennfentességét és kicsinyességét parodizáló tárcájával.⁸¹ Kiss Józsefet olvasni: egy új rend, egy új ízlés (a *modern* ízlés) vállalását jelentette.

A Kisfaludy Társaság tagválasztása idején arról cikkeztek a lapok, hogy vajon Kiss Józsefet be fogják-e választani a tagok sorába⁸² (erre 1914-ig várni kellett). A felvétel megtagadásáról nyilatkozva Sólyom Ferenc a Kisfaludy Társaság döntését úgy értékeli, mint ami végre győzelmet arat afelett a „sokfejű sárkány” felett, amit „közönséges polgári nyelven közvéleménynek szoktunk hívni, s mely ebben az esetben éppen akkora darabot tart Magyarországból megszálva, ahány poézis iránt fogékony ember határai között csak található”.⁸³ Kiss népszerűsége eszerint megszálás, hódítás. Tekintélyének és olvasottságának növekedése a korabeli cikkekben rendszeresen térfoglalásként, trónkövetelésként jelenik meg (vö. a tanulmány elején idézett monarchista metaforával). Kiss József neve olyan alternatív tekintélyt jelentett a század végén, amely független volt ugyan az Akadémiától és az ennek meghosszabbításaként értett Kisfaludy Társaságtól, de amelyet költői pályája kezdetén éppen a Kisfaludy Társaság legitimált (hisz kétszer is meghívták vendégként, sőt a legelső, nem publikus Lewinsky-estet is a Kisfaludy Társaság rendezte).⁸⁴ Vagyis Kiss József a kiemelkedően magas színvonalú, de irodalom-

SILBERSTEIN Adolf, „Zwei Ungarische Lyriker...”; M. P. [SZÁSZ Károly], „Kiss József költeményei”, *Budapesti Szemle*, 62. sz. (1882): 318–331; REVICZKY Gyula, „Kiss József költeményei, 1868–1881”, *Koszoru* 4, 1. sz. (1882): 82–85; SPECTATOR [AMBRUS Zoltán], „Kiss József költeményei...”; RÁDL Ödön, „Legújabb költészetünk hatástalanságáról”, *Koszoru* 4, 4. sz. (1882): 294–312; -RT [SZÁSZ Károly], „Kiss József költeményei. Harmadik bővített kiadás...”; REVICZKY Gyula, „A ballada-járvány”, *Koszoru* 6, 45. sz. (1884): 717–719; SIMONYI Zsigmond, „Nyílt levelek a szerkesztőhöz”, *Budapesti Szemle*, 136. sz. (1888): 153–156; dr. FELEKI Sándor, „Zsidó–magyar írók és tudósok: Kiss József”, *Egyenlőség* 9, 48. sz. (1890): 8–10.

79 [N. N.], „Az írók és művészek társasága”, *Fővárosi Lapok*, 1882. okt. 17., 1478.

80 [N. N.], „Egy új lap programja”, *Fővárosi Lapok*, 1889. nov. 29., [2423.]

81 DÓCZY Lajos, „Egy napig akadémikus”, *A Hét, Mutatványszám* (1889): 3.

82 Pl. [N. N.], „A Kisfaludy Társaság jelöltjei”, *Pesti Napló*, 1893. jan. 5., 9.

83 SÓLYOM Ferenc, „Választás után”, *Fővárosi Lapok*, 1893. febr. 2., 278.

84 Hegedős Mária jegyzetei alapján az *Ágota kisasszonyt* legelőször 1878-ben szavalta Lewinsky, a Kisfaludy Társaság zárt ülésén: KISS József, *Összegyűjtött versei...*, 517.

politikai okok miatt meghurcolt és megtagadott művészet szimbólumává vált. Erre építve teljesen érthető, hogyan lehetett *A Hét* jelszava a mindenki számára nyilvánvaló utalás: „Tiszteld a tehetséget mindenek felett!”⁸⁵ Kiss József 1881 és 1889 között megdöbbentő népszerűsége tett szert, és ezzel együtt nem csak elkötelezett olvasóközönseget szerzett magának, amely minden újabb művészi vállalkozását izgalommal várta, de egy sajátos értékrend szimbolikus megtestesítőjévé is vált. Kiss költőként nem értékelhető olyan statikus kategóriák mentén, mint a „népies balladaköltő”, vagy az „urbánus zsidó lírikus”, sőt egy fejlődéstörténet szubjektumaként sem (ahogyan például Komlós Aladár olvassa az életművét),⁸⁶ hiszen ezek a látszólag egymásnak ellentmondó megszólalásmódok és értékelések egyidőben jelentkeztek. Az ilyen típusú értelmezések folyamatos ellentmondásokba ütköznek: az életmű „esszenciáját” keresve elfeledkeznek arról, mennyi esetlegesség, mennyi „irodalmon kívüli” tényező befolyásolja egy költői *portré* és *életút* alakulását. Sőt – ahogy arra éppen Kiss József esete is rávilágít – a szerző lényegi vonásait keresve azt sem láthatjuk, hogy egyetlen életpálya megalkotása is többszereplős történet: „Kiss József” mint költő Joseph Lewinskynek, Szász Károlynak, (a *Simon Juditot* apján keresztül a Kisfaludy Társasághoz közvetítő) Toldy Istvánnak, a fordító Neugebauer Lászlónak, a kritikus Silberstein Adolfnak, a könyvkiadó Grill Károlynak és számtalan ma már visszakereshetetlen személynek a tudatos-tudattalan kollaborációjaként jött létre. Ez a többkezes diskurzus hozta létre a „Kiss Józsefként” leírható, komplex és gyakran önmagának is ellentmondó értékklóglomerátumot. Erre maga Kiss is reflektált, amikor önéletírásában magát élete tehetetlen elszenvedőjeként, patientsként jelenítette meg, akinek karrierjét tőle függetlenül ható ágensek alakították.⁸⁷

A „Kiss József” névbe sűrítve olyan művészeti kategóriák, beszédmódok, irodalmi nyilvánosságok és irányzatok léteznek együtt, melyeket hajlamosak vagyunk bináris oppozícióban és nem mozgógységként elképzelni. *A Hét* retorikája hasznosította mindezeket a „Kiss József” névben sűrűsödő jelentéseket. Kiss kortársi megítélésének és pozíciójának paradoxonjait örökli a lap. A „karizmatikus szerkesztőnek” a megítélése predesztinálja *A Hetet* a (kezdetben nem feltétlenül anyagi) sikerre, akárcsak az automatikus ellenzékiiségre, illetve a „modern lap” szerepre. Az *urbánus*, a *zsidó*, az *arisztokratikus izlésű*, a *polgári*, a *kozmozpolitika*, a *dekadens*, a *jól megírt* – mind olyan jelzők, melyeket „Kiss József” lapja gyakorlatilag készen kapott.

85 Kiss József, „Egy lapról, egy évfordulóról és egy szerkesztőről”, *A Hét* 10, 52. sz. (1899): 845–846, 845.

86 Komlós Aladár, „Előszó, Kiss József...”, 14–16.

87 Kiss József, „A kik engem fölfedeztek...”, 153–154.

Monsieur Deficzit

Mikszáth Kálmán esete az *Országos Hírlappal*

Mikszáth Kálmán 1897. november 20-án, vasárnap reggel belépett a gyönyörök völgyébe. Ezen a napon jött ki a nyomdából ugyanis saját lapjának, az *Országos Hírlap*nak az első száma. A pár évvel később, Jókai halála után megírt, kétkötetes Jókai-életrajzában – Jókai *A Hon* című saját lapjára vonatkoztatva, de valóójában általánosítva – a lapalapítás kéjes érzéséről így vallott:

Mert aki azt az élvezetet nem ismeri, amit egy lap megcsinálása okoz, az nem élt e gyönyörök völgyében. A kigondolás, milyen lesz a fiziognómiája, hogy fog a cím festeni, milyenek lesznek a lap betűi, hogy osztják be? Lesz-e kurzív írás? Milyen vonal választja el a tárcát, és mekkora spácium? Milyen betűkből szedik az oldalakat? Csak az maga érezhet ilyesvalamit, de csak halványan, mikor első lányát az első bálba cicomázza. Ennek már az előre való elkészítése is gyönyörűség. De hát még az éj, mikor az új lap készül. Mikor leadják az első kéziratot. Mikor a faktor végre összeállítja az első kolumnát, és lehúzza kefével, majd a hajnal, amikor megindítják a gépeket, és az ünnepélyesen virrasztók szeretetteljes és kíváncsi tekintete előtt megjelenik az első szám.¹

A lapalapítás gyönyöre azonban egyáltalán nem öntötte el hozzátartozóit és ismerőseit is, sőt nagyrészt meglehetősen megütközést és értetlenséget keltett baráti körében. Számos ellenérvet hoztak fel ellene, Mikszáth azonban monomániásan ragaszkodott kigondolt tervéhez. Két hosszabb visszaemlékezés is megörökítet-

* A tanulmány valamivel rövidebb terjedelmű változatát lásd a 2024 őszi végén megjelenő Mikszáth-monográfiában. CSÁSZTVAY Tünde, *Mikszáth Kálmán élete és kora* (Budapest: Osiris Kiadó, 2024).

1 MIKSZÁTH Kálmán, *Jókai Mór élete és kora*, szerk. REJTŐ István, Mikszáth Kálmán Összes Művei 19 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1960). [A továbbiakban MKÖM.]

te, hogyan zajlott a lap története, a kigondolástól a végső megszűnésig, így meglehetősen jól ismerjük a lapalapítás körülményeit is.

Mikszáth felesége egy egész fejezetet szentelt későbbi visszaemlékezés-kötevényében az általa erős kétségekkel fogadott és kifogásolt lapfundálásnak. Emlékei szerint

1897. év egy tavaszi délutánján a gyerekekkel sétálni készültem. Kálmán is készülődött a szerkesztőségbe, de olyan húzódozva, olyan kedvetlenül, hogy önkénytelenül is arra gondoltam, valamit akar mondani. Várakozva leültem az asztal mellé, ő vette a pipáját, megtömte, gyujtogatta, de valahogyan nem akart sikerülni, majd köhécselni kezdett... [...] Látja, fiam, én már megúntam inaskodni, azt hiszem, már megérdemelném, hogy magam legyenek a mester, elhatároztam, hogy felszabadítom magam, lapot, nagy politikai lapot fogok indítani.

Nagyon megrémültem. Úr Isten!²

Mikszáthné ezután – a házastárs nézőpontjából és félelmeivel – sorolta, miért is nem tartja jó gondolatnak a lap elindítását: férje túlságosan el tudott mélyedni a munkáiban, és ez kárára volt az egészségének, a rossz visszajelzések a betegségig menően letörik, a főszerkesztői tevékenység az írói munka rovására fog menni, és a pénzzel sem tud bánni, valamint Légrády Károly, a *Pesti Hírlap* tulajdonosa meggorrol, ha otthagya a lapot, amelynek Mikszáth ekkor megbecsült munkatársa volt. Ilona még Mikszáth talán egyik legközelebbi barátját, egykori megmentőjét, Enyedi Lukácsot is megkereste levélben, hogy segítsen eltántorítani Mikszáthot a tervétől. Enyedi nyilvánvalóan teljesítette Mikszáthné kérését, ugyanis a besült próbálkozásról úgy emlékezett meg, hogy a férje egyik nap ezzel fordult hozzá:

Ilonka, Ilonka, maga éppen olyan sötét színekkel lát, mint a jó Lukács, képzelje csak, le akar beszélni a lapszerkesztésről, azt hiszem, csak maguk ketten vannak Budapesten, akik nem látják be ennek nagy horderejét... Maga azt mondja, hogy a szabadelvű párt mostani politikája nem népszerű, nem bizony, mert nincs lapja, amely megvilágítaná programját... Aztán nézze, ha a lap megindítását nem tartanák jónak az én barátaim, akik mind okos politikusok, nem mennének bele a lap alapításába. Higyje meg, ennek a lapnak nagy jövője van.³

2 MIKSZÁTH Kálmánné, *Visszaemlékezései*, tan. BEÖTHY Zsolt, szerk. RUBINYI Mózés (Budapest: Athenaeum Kiadó, 1922)

3 Uo., 180.

Révay Mór, aki 1882-től éveken át nem csak Mikszáth (és Jókai) kizárólagos kiadója, de közeli munkatársa is volt, későbbi visszaemlékezésében mesélt Mikszáth szokatlan lelkesülségéről és megrendíthetetlen hitéről, hogy egy új, a szabadelvű kormánypolitikát népszerűsítő politikai napilap kiadása elengedhetetlennek látszik.

Mikszáth Kálmán lapot akart alapítani. Ez volt fővágya; évekig erről ábrándozott; nem tartotta teljesnek a politikus és az író életét, ha nem rendelkezik saját külön orgánummal. – írta Révay. – Mikszáth Kálmánt fellelkesítette az a gondolat, hogy neki saját lapja legyen. Képviselőtársai között sok barátja volt, nagy körben jelentékeny befolyásra tett szert, ebben a körben folyton erről a gondolatáról, erről a vágyáról beszélt és itt állandóan biztatták is, hogy valósítsa meg. Csakhogy ez nem olyan könnyű ám! Lapalapításhoz sok pénz kell, még a soknál is több.⁴

Mikszáth több helyen is írt arról, hogy a lapindítás előtti hónapok már komoly előmunkálatokkal teltek. Nagy lelkesedéssel maga is kivette belőle a részét: mindenekelőtt nagy nehezen rávette Révayt, hogy a vállalja a vállalkozás pénzügyi, operatív feladatait. Révay Mór János visszaemlékezései szerint:

Szentmártoni Radó Kálmán⁵ egy aláírási ívében összehozta Mikszáthnak mintegy 45 hívét. Mindegyik kötelezettséget vállalt arra, hogy 5000 forinttal alapító részesévé válik egy Mikszáth Kálmán által megalapítandó és szerkesztendő napilapnak. Egész csinos összeg volt, majdnem félmillió korona.⁶ Mikor így papíron együtt volt az összeg, felkeresett engem Mikszáth azzal, hogy intézetünk is vegyen részt lapja alapításában. Én a felszólítást elhárítottam, mert az volt akkor a véleményem, hogy kiadónak csak általmára lehet, ha lapnál vállal részesedést, pláne olyannál, amely a létező lapokkal a versenyt felvenni indul meg [...] Akkor azután előállott Mikszáth a nagy ágyúval. Régi barátságunkra való hivatkozással egyenesen követelte tőlem, hogy cserben ne hagyjam, álljak mellé, segítsen őt ebben a dologban, amelytől visszalépni már nem tud, de amelyet, mint mondotta, keresztyülvinni sem képes nélkülem... [...] Barátságomtól elvárja, hogy meghozzam neki

4 RÉVAY Mór János, *Írók, könyvek, kiadók. Egy magyar könyvkiadó emlékiratai*, 2 kötet. (Budapest: Révai Testvérek, 1920), 2:219.

5 Szentmártoni Radó Kálmán Imre Sándor (1844–1899) földbirtokos, Vas vármegye főispánja, császár és királyi kamarás, valóságos belső titkos tanácsos, egyházi felügyelő. Vas megyében ő alapított gazdasági egyesületet és számos fejlesztést ő menedzselte, Kőszeg városát felvirágoztatta, komoly támogatást nyújtott a soproni főiskolát és az egyházkerületet.

6 A *Magyar Hírlap* szerint Radó a lap finanszírozásának megteremtésével a saját politikai ambícióit segítette, nem állt távol tőle a miniszterelnökség vállalásának gondolata sem.

azt az áldozatot, hogy az ő lapvállalata ügyét kezembe veszem és megvalósítom. Ennek az argumentumnak [nyilván komoly érv volt az összegyűlt hatalmas támogatási összeg is – Cs. T.] nem lehetett ellenállni...⁷

Mikszáth otthon ezután már megnyugtatólag közölte feleségével, hogy

a lap adminisztratív gondjait Révai Mór vette át, ösmertem nagy szaktudását és most már bízhattam, hogy a kiadóhivatalról, helyiségek berendezéséről már ő fog gondoskodni. Most már teljes erejét a munkatársak keresésére akarta fordítani. Ekkoriban elnöke volt az Ujságírók Egyesületének, gyakran ment fel az egyesület helyiségébe, azt hitte, hogy egy-két nap alatt megszerzi a munkatársakat, hanem biz ez nehezen ment, a Bánffy-kabinet napjai leáldozóban voltak, a kormány oly népszerűtlen volt, hogy a lap jövőjéhez semmi reményt fűzni nem lehetett.⁸

A visszaemlékezés híven mutatja már a lap indulásánál prognosztizálható, komoly gondokat: a Bánffy-kormány iránti lojális, egyben képzett munkatársak összegyűjtésének és a rendkívül népszerűtlen kormánytámogatásnak a problémáit. A sajtó egyébként már az év májusában, tehát a lap alapítása előtt majd fél évvel korábban megszelleztette az új politikai orgánium körüli mozgólódást:

A pártban trécselés közben beszélnek a Mikszáth Kálmán új lapjáról is, amelyet meg akar indítani, az elterjedt hírek szerint, *Radó* Kálmán – miniszterelnöksége (i) érdekében. Komoly férfiak humorosnak tartják ezt a vállalkozást, amelyről, hogy mi igaz, nem lehet tudni. De azt már éppen nem hiszik el, hogy e lap körül azok a kormánypárti elemek tömörülneek, melyek a Bánffy-regime-mel elégedetlenek. Azt azonban ténynek mondják, hogy Mikszáth megcsinálja a lapot és ki fog lépni a »Pesti Hírlap«-tól.⁹

Mikszáth valóban tántoríthatatlanul kitartott elgondolása mellett, és egy olyan szabadelvű orgánium létrehozásáért szállt harcba, amely a regnáló kormány megtámogatását és politikai irányvonalának terjesztését és népszerűsítését vállalta fel. Az azonban igen árulkodó a korabeli politikai viszonyokról, hogy a jól értesült *Magyar Hírlap*, mellyel korábban Mikszáth is szoros kapcsolatot tartott, éppen a kormányzó Bánffy-rezsim elleni frakció lapjaként is el tudta képzelni az

7 RÉVAY, *Írók, könyvek, kiadók*, 2:220–221.

8 MIKSZÁTHNÉ, *Visszaemlékezései*, 181.

9 „A kvóta-veszedelem”, *Magyar Hírlap*, 1897. máj. 12., 3–4, 3.

újság politikai irányvezetését. Az *Országos Hírlap* első számában mindenesetre így fordultak a közönséghez:

Az „*Országos Hírlap*” pártoktól, kormánytól, egyéni és üzleti érdekektől, céloktól független, szabadelvű politikai napilap. Erős, de nem durva hang; bátor, de nem személyeskedő kritika; minden irányban való tisztesség a mi újságírásunk sarkalatos hitágazata.

Az „*Országos Hírlap*” rendületlen hiva a szabadelvűségnek, mert ez a legbiztosabb módja a magyarság faji erősödésének.

Az „*Országos Hírlap*” jól értesültségéről, magas irodalmi színvonaláról tanuskodják napról-napra maga a lap.¹⁰

Mikszáthné feljegyzései szerint, miután a családdal hazaérkeztek a szokásos gleichenbergi és a még hozzácsapott velencei családi nyaralásról, szeptember 15-től Mikszáth is újra keményen beleállt az előkészítő feladatokba és hamar nagy sikerrel járt: pénzügyi támogatókat hajtott fel és győzött meg a lap támogatásáról, áttolta a lapnyomtatási és kiadási feladatokat Révayra, emellett kampányszerűen felkereste ismerőseit és igyekezett rábírní őket az előfizetők becserkészére.

Két levele is fennmaradt, amiben prenumeránsok gyűjtésére ösztönözte ismerőseit. 1897 októberében Szivák Imrénének¹¹ írt levelében arról tudósította a címzettet, hogy

A lap részleges programja, ún. prospektusa most van nyomdában, de ennek az egész közönséget elárasztó szétküldése még korai lenne, [...] Szándékosan nyomtattunk tehát ilyen ideiglenes *magánhasználatra* való ívet, melyhez a lapgazda előszava kell, hogy ezzel hamarosan beszédjek az előfizetési szándékok legközvetlenebb részét.¹²

Ugyancsak levelet küldött a jogáshallgató korából ismert, majd a Feszty-szalomban is gyakori vendégtársának, Gozsdu Eleknek:

10 „A közönséghez”, *Országos Hírlap*, 1897. nov. 20., 5.

11 Szivák Imre (1849–1912) jogász, az ügyvédi kamara elnöke. Szabadelvű országgyűlési képviselő, aki a 20. század elején, a kormányválságok idején „disszidált” a Szabadelvű Pártból, és az Andrássy Gyula gróf vezette ún. „régí disszidensekkel” összeolvadó Alkotmánypárt tagja lett. Mikszáth parlamenti karcolataiban sokszor említette röviden.

12 „Mikszáth Kálmán levele Szivák Imrénének, Budapest, 1897. október, az Országos Hírlap Igazgatósága levélpapírján”, in MKÖM 25. köt., *Mikszáth Kálmán levelezése, 2. köt., 1884–1908*, szerk. MÉREINÉ JUHÁSZ Margit, 69–70 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1961).

„Kedves Barátom! Itt küldök néhány ívet meginduló lapomra. Te áltál közvetlenül és legerősebben mellettem, amikor író kezdtem lenni. Most egy új tereńumra lépek; most is erősen mellettem óhajtanálak látni, ha csak babonából is. Te most ott nagy hatalom vagy, hát szállíts fel egy néhány lelket »magyar« olvasónak.¹³

Az egyéni meggyőzés mellett a korban páratlanul erős és széles körű országos elő-reklámkampány indult a lap beharangozására már 1897 szeptemberétől, egészen az év végéig. Valószínűleg a lap reklámozásának szinte országos körű lefedettsége nagyrészen Lipcsey Ádám, a lap felelős szerkesztője kézírásos nyomású körlevele-
lének volt köszönhető, melyet rendkívüli kapcsolati hálója révén juttattak el mindenfelé. De a lehengető reklámkampányban valószínűleg felhasználták a *Magyar Hírlap* amerikai mintájú 1891-es alapítási stratégiájához köthető kampány mintáját is, amely a széles médiafelületeken való megjelenés mellett egészen váratlan elemekkel dolgozott. Az *Országos Hírlap* is lapok sokaságában – köztük számos vidéki és szaklapban – jelent meg egy-egyoldalú hirdetés az *Országos Hírlap* indulásáról (*Pestmegyei Hírlap*, *Ung, Pécsi Közlöny*, *Közérdek*, *Félegyházi Hírlap*, *Székely Nemzet*, *Zalamegye*, *Békés*, *Oedenburger Zeitung* [magyarul], *Borászati Lapok*, *Polgári Iskolai Közlöny* stb.), majd időszakonként visszatérően közölték az újság keretes beharangozóját, amiben reklámfogásként ígérték meg, hogy minden számban Mikszáth-írást hoznak (külön kiemelték az országgyűlési karcolatokat, ami egy induló politikai lap esetében nem jelenthet meglepetést), később pedig időszakonként fizetett marketingközleményeket jelentettek meg a lapról.¹⁴

Emellett az *Országos Hírlap*ban is állandósult a saját lapreklámjuk folyamatos közlése, nemegyszer egy számon belül is visszatérően tértek rá a lap méltatására és népszerűsítésére, valamint emlékeztettek támogatására – ezt a későbbiekben is fenntartották. Hamarosan újabb, vonzó gondolt piacszerző fogásokkal éltek, és olyan meglepő társadalmi csoportokat is be akartak húzni, ami szokatlannak számított egy virtigli politikai lap esetében. Az 1898. november 26-i

13 „Mikszáth Kálmán levele Gozdsu Eleknek, Budapest, 1897 ősz az Országos Hírlap Igazgatósága levélpapírján”, in MKÖM 25, 70. Gozdsu az egyetem elvégzése után nem sokkal, 1892-től Temesvárott ügyvédkedett.

14 A szövegazonos reklám legalább egy tucat lapban megjelent. A lap reklámfogásáról Hajdu Péter jegyzi meg, hogy „Az 1897-ben induló Országos Hírlap eleinte azt ígérte olvasóinak: »Nemkülönbön megjelenik koronkint a léha képviselő Katángy Menyhért is, nevéhez írott vidám leveleivel«. Ezt az olvasócsalogató ígéretet nem sikerült beváltani, mindössze annyi történt, hogy 1898. január 14-én Katángy névjelzéssel jelent meg *Az alemnökjelöltekről* című cikk, és hogy a lap által kiadott naptár a *Katángy Naptár* címet kapta, és első szövege a Katángy névjelzéssel ellátott, *A club* című publicisztikai írás lett.” HAJDU Péter, „A politikai kozmosz megalkotása Mikszáth parlamenti karcolataiban”, *Literatura* 33, 1. sz. (2007): 30–56, 46.

számban például a hölgyolvasóknak kínáltak fel ajándékot: „Egyben értesítjük a tisztelt hölgyközönséget, hogy az »Országos Hírlap«-nak ezentul divatlapja is lesz, mely »FRANCZIA DIVATLAP« czimen jelenik meg havonkint kétszer.”¹⁵

A munkatársak toborzásában – Mikszáthné szerint – Keszler József segített a vállalkozást.

Őt nem érdekelte a politikai rész, hanem a többi munkatársak toborzásához kellett vagy három hét, hanem ekkor azt mondhatta Kálmán:

– Olyan gárdát toboroztam össze magamnak, amilyent csak kívántam, úgy fogok élhetni a munkatársaimmal, mintha egy család lennénk, szeretetben, kölcsönös megértésben.

November utolsó napjaiban kellett a lapnak megindulni, uram a lap megjelenését megelőző napok egyikén igen izgatottan mondotta nekem:

– Végre elértem azt, amire egész életemben vágyódtam, van saját politikai orgánóm. Teljesen boldog vagyok, mert aki azt az élvezetet nem ismeri, amit egy lap megcsinálása okoz, az nem élt a gyönyörök országában. [...] Csak az anya érezhet ehhez hasonlót – de ez is csak halványan –, mikor leányát az első bálra cicomázza.¹⁶

Mindenki elkötelezetten és a nagy cél érdekében munkálkodott, a csapatépítésen is többen dolgoztak. A főszerkesztő Mikszáth Kálmán, a felelős szerkesztő Lipcsey Ádám, a segédszerkesztő Kálnoki Izidor lett, végül tizenöt fizetett belső munkatársat vettek fel, az induló gárda névsora: Dr. Pap Dávid, Keszler József, Papp Dániel, Kabos Ede, Méray-Horváth Károly, Lovassy Andor, Lendvay Sándor, dr. Molnár Géza, Sztojanovits Jenő, Lakatos Sándor, dr. Guthi Soma, Reiniger Simon, dr. Saller Károly, Hegyi Ödön és Fodor Oszkár. Az összetoborzott szerzőgárda a zsurnalisztavilág általános megítélése szerint tényleg igen minőséginek számított – néhányuk egy-egy rövid jellemzése, utalása is elég meggyőzően mutatja a szerzőgárda magas színvonalát. Révay is azt jegyezte fel: „Egy kiváló munkatársi gárda, köztük a nagytehetségű Pap Dániel, a páratlan szorgalmú Kálnoki Izidor, az éles szellemű Molnár Géza, a jó humorú Lipcsey Ádám,¹⁷

15 *Országos Hírlap*, 1898. nov. 26., 6–7. Ugyanazon lapszám 15. oldalán teljes oldalas hirdetést tettek közzé „Az Országos Hírlap hölgyközönségéhez!” felszólítással: „Olyan ujdonságról adunk hirt lapunk tisztelt hölgyközönségének, mely kétségtelenül a legszeleesebb körökben fog általános meglepetést kelteni. A legszebb divatújság, Az »Országos Hírlap« Divatlapja.”

16 MIKSZÁTHNÉ, *Visszaemlékezései*, 181–182.

17 Mikor az *Országos Hírlap* megindult, *Az Üstökös* először Mikszáthtal, majd nem sokkal később Lipcseyvel indította egy-egy számát, a külső borítón mindketten egyoldalú karikatúrát kaptak, majd a következő, második oldalon mutatták be őket. Mikszáthról így emlékeztek meg: „Az »Üstökös«

a nagytudású Keszler József, a soha eléggé nem méltányolt Kozma Andor előkelő színvonalú lappá emelték.”¹⁸

A későbbiekben még néhány további szerzőt is szerződtettek, például Mikszáth Tömörkény Istvánnak adott helyet, a szerződésben az *Országos Hírlap* számára a budapesti lapok tárcarovatával szemben kizárólagossági jogot írt elő.¹⁹

Úgy tűnt, az indulás azonban már nyomban az elején egy komoly pénzügyi fiaszkóval volt terhelt. Még azelőtt, hogy Révay Mór vállalta volna az operatív feladatokat és a pénzügyi felügyeletet, állítása szerint az előkészületi munkák lázában egy át nem gondolt és pontosan nem dedikált jogosultságú akcióval a hatalmas indulótókéből már eltűnt egy jelentős mennyiség. Révay úgy mesélte, hogy

Mikor már benne voltam a dologban, kisült, hogy az alapítók egyike, Szemere Attila,²⁰ a lapnak önálló nyomdát akart berendezni és vacsora-diskurzusok által felhatalmazottnak vélte magát arra, hogy a rotációs gépeket nyomban meg is rendelje egy külföldi nagy gyárban. Amikor ez a rendelés tudomásomra jutott, figyelmeztettem Mikszáthot arra a veszélyre, amely abban rejlik, hogy a tőkét, mely éppen csak talán a lap megindításához és egy éven át való folytatásához lehet elegendő, a nyomdai berendezés eméssze fel. Ajánlot-

---

új arcképcsarnokot nyit: megörökíti olvasói számára azokat a jelesek, akik közéletünkben talán(?) még maradandóbb nyomokat hagynak, mint a nemkülönbön jeles országos képviselő urak. S kivel kezdhetnék meg ezt a soriat, ha nem Mikszáth Kálmánnal, akiről mindenki tudta eddig is: milyen jeles költő és humorista és akiről, mióta ő a saját lapját kiadja és főszerkeszti, az a bizonyos mindenki ezt még jobban tudja. De igazán: mért ne lehetne a politikaiirodalomban is egy kis szellemesség, magyaros humor? miért csak mindig alapos, rövidebben: lapos okoskodás? [...] Örül annak a magyar irodalom minden primás és kontrás cigányja, hogy mindenkitől dédelgetett palóczunk nem csak stillei compagnonja már egy üzletnek, hanem megvan már neki a saját maga szép vállalata, az «Országos Hírlap». Még a neve is tagadhatatlanul sokat nyer ezzel, mert most már az ellenségei is kénytelenek lesznek beismerni róla, hogy »Országos« nevű szerkesztő.” K-Y és H-K, „Mikszáth Kálmán”, *Üstökös*, 1898. jan. 2., [1–2.] Liphayról pedig: »Az Országos Hírlap-nak« is van ugyan fő- és mellékszerkesztője, de Mikszáth Kálmán, a főszerkesztő – amint látszik – sokkal komolyabban veszi a felelős szerkesztőséget is, mint mások, s azt az állást megbecsüli, mert olyan emberrel töltötte be, akinek a nevét mint íróét is bármelyik lap szívesen kinyomtatja, akár mindennap. Ez az érdemes író, költő Lipcsey Ádám, akinek túlságosan is jól talált arcképét mai számunkban közöljük. A legutóbb lefolyt képviselőválasztásoknál csak az isten őrizte meg a mandátumtól. Több mint bizonyosképpen emlegették, hogy »meglesz«. De él még a magyarok istene s megvédi az írók legnagyobb részét ilyen szégyentől. Megvédté őt is, a mihez szívesen gratulálunk.” K-Y és H-K, „Lipcsey Ádám”, *Üstökös*, 1898. febr. 27., [1–2.]

18 RÉVAY, *Írók, könyvek, kiadók*, 222.

19 Lásd „Mikszáth Kálmán levelét Tömörkény Istvánnak, Budapest, 1897. okt. 27., az Országos Hírlap szerkesztőségi levélpapírján”, in MKÖM 25, 71.

20 Szemere Attila (1859–1905) üzleti vállalkozó, parlamenti képviselő, újságíró. Mikszáth Szegedről visszaérkezve a fővárosba a *Pesti Hírlap* szerkesztőségében vele és Pulszky Károllyal ült közös szobában.

tam, hogy ezt a rendelést vissza kell vonni, a lapot addig, amíg meg nem erősödik, meglévő nyomdában kell készíttetni, saját nyomdára és saját gépekre csak nagysokára lehet gondolni. Mikszáth átlátta érvelésem helyességét, de nem tudott segíteni rajta, a rendelést többé visszavonni nem lehetett. Belátta azonban azt is, hogy nekem lehetetlen részt vennem oly üzleti vállalkozásban, amelyben Szemere Attila befolyása ily mértékben érvényesül. És minthogy ismételt lemondásomat semmiképp tudomásul venni nem akarta, szentül megígérte, hogy Szemerének a lap körül semminemű befolyást és működési kört nem fog engedni. Ezt az ígéretet meg is tartotta. Sajnos, késő volt, mert a Szemere Attila géprendelése katasztrófális szerepet játszott a vállalat életében.²¹

Révaynak ezt az önfelmentést és a felelősségáthárítást nem nélkülöző visszatekintését azonban érdemes kicsit árnyalni és kiigazítani, mert több elemét – Szemere szerepe a krach bekövetkeztében – muszáj tételesen cáfolni. A korabeli újságok szerint Szemere Attila, aki ténylegesen nagyon impulzív, színes, de kiszámíthatatlan és lobbanékony egyénisége a kornak, a lapalapítás idején a magyar iparfejlesztés ügyén dolgozott, mint Miskolc város déli kerületének országgyűlési képviselője rendszeres felszólalója a kereskedelmi tárca költségvetésének és az iparosokat a modern munkagépek megismerésére és beszerzésére ösztönözte. Önmaga is elől járt a példamutatásban, hiszen már 1893-ban megalapította nyomdáját, melyet egy nyomdatörténeti összefoglaló is az 1893-as alapítások között említett: „Horváth Gyula és Szemere Attila »Magyar nyomda« c. új vállalata a József-uccában dolgozott ekkor. A »Magyar Hírlap«-ot nyomtatták benne.”²² És valóban, *A Budapesti Czim- és Lakjegyzék*, 4. rész. Budapesti czégek / I. A budapesti kereskedelmi és váltótörvényszéknél bejegyzett czégek / 5. Magán czégek rovatában is már 1893-tól említik, minden évben, folyamatosan: „Magyar nyomda Szemere A. és társa, czégb. Szemere Attila, kő- és könyomdai iparos, VIII. József körút 47.”, miközben a nevéhez fűződő új nyomdavállalkozásról nem tud.

Ez természetesen nem jelentette azt, hogy a nyomdatulajdonos Szemere, aki ekkor egyben a *Magyar Hírlap* társszerkesztője, ne rendelhetett volna a formálódó új lap terhére rotációs gépet. Mégis kétséges, hiszen a Szemere-féle nyomdá-

21 RÉVAY, *Írók, könyvek, kiadók*, 2:222. Révay emlékezésében a Szemerétől való Mikszáth-elhatárolás ténye is erősen kétséges, ugyanis Mikszáthnak nagyon régi, jó barátja volt Szemere, sokszor említette írásiban. Az *Országos Hírlap* megindulása után pedig nem sokkal családjával átköltözött abba az épületbe, amelyben akkoriban már a Szemere-féle nyomda és a saját lapjának szerkesztősége is működött, a VIII. kerületi József-körút 65. szám alatti házba. Mikszáthné visszaemlékezésében azt írta: „Mikor 1898 májusában abba a házba költözködtünk, ahol a szerkesztőség volt, örültem, hogy legalább az ide-oda járkálástól meg lesz kímélve.” MIKSZÁTHNÉ, *Visszaemlékezései*, 183.

22 NOVÁK László, *A nyomdászat története. VI. könyv: 1868–1900* (Budapest: Világosság, 1929), 15.

ban már 1893-ban az akkori egyik csúcstechnikai újításból, a rotációs nyomdagépből, azaz gyorsajtóból már kettő is volt, míg csak pár nyomda bírt akár egy ilyen modern géppel is. A rendkívül drága gépek kapacitása jóval túllépte a *Magyar Hírlap* nyomtatási kapacitásigényét, és még egy újabb indítású politikai lap nyomtatását is elbírta. Egy – mint az írás végén kiderül, valójában reklámfogás-ként működő – kis színes írásból megtudjuk, a nyomdai vállalkozás és a *Magyar Hírlap* szerkesztői-újságírói gárdája tulajdonképpen erős pártkötődésű politikusi kört is magában foglalt, és ez nyilván előképül szolgált a készülődő *Országos Hírlap*nak is. Sok kérdésben a két lap egy kötelékben repült, és nem meglepő módon a majdani *Országos Hírlap* és a *Magyar Hírlap* szerzői-politikusi gárdájának személyi szintű átfedése sem elhanyagolható. Sőt, mint Rejtő István, a Mikszáth műveit közreadó kritikai kiadás egyik szerkesztője, sajtó alá rendezője kikutatta, egy fél éven át – még 1891-ben – Mikszáth is a *Magyar Hírlap* munkatársul szegődött.²³

Nyilvánvaló, hogy Tisza Kálmán hosszú uralkodása és 1890. márciusi – a honossági törvény módosítási javaslata miatti – lemondása után Mikszáth a következő roppant zavaros időkben, a kormányválságok évtizedeiben igyekezett megtalálni a számára elfogadható, valószínűleg leginkább a Szabadelvű Párton belüli, a volt miniszterelnök körül alakuló Tisza-frakció politikai irányvonalát és elveit képviselő pártfrakciót és támogatható politikai vezetést.²⁴ Már ebből a fentebbi pár hivatkozásból is látszik azonban, hogy a politikai helyzet milyen rendkívül bonyolult volt, hiszen a véderővita első korszakában az egyre erősödő ellenzéki harc

23 REJTŐ István, „Mikszáth Kálmán és a Magyar Hírlap”, *Magyar Könyvszemle* 99, 4. sz. (1983): 332–344, 333–334.

24 Erről bővebben: „Mióta Tisza Kálmán megbukott, a vereb is azt csiripeli, hogy megbukott Tisza, de él a Tisza-klikk. Jobb oldalról ezt váltig tagadják, Tiszáék és Szapáryék egyaránt, hanem azért önkéntelenül újra meg újra elárulják, hogy a régi rend és régi békességnek vége. Szapáry nem érzi magát biztonságban, s Tisza embereit vagy lenyaktilózza, vagy szép szerével a maga pártjára csalogatja. Ma már a verebek is azt csiripelik, hogy Horváth Gyula többé nem a Tisza embere, de még Mikszáth Kálmán se, a ravasz palóc. Március idusán ez a két lófogó újságot indít, kormánypártit természetesen. Van is rá pénzük, százezer forint, s abból húszezret Szapáry jegyzett volna alá. Legyen így vagy úgy, emberemlékezet óta mindig elég volt, sőt nagyon is sok egy kormánypárti lap is, ha tehát Horváth Gyuláék lapot indítanak, ez csak a félhivatalos »Nemzet« életére törhet, mely még mindig nem tudja felejtteni – Tisza generálist és kisebb-nagyobb dolgokban egyre jelét adja Tisza iránt való nagyon erős szimpátiájának, ellenben Szapáry iránt sehogy sem tud fölmelegedni. Ez az állapot szüli meg a Horváth Gyula újságját, s ezt az állapotot átkozhatja elsősorban Légrády úr, ha Mikszáthot elveszíti. Mert erősebben, mint valaha, tartja magát a hír, hogy a jó palóc nemcsak Tiszának fordít hátat, de Légrádynak is, ami különben még némi vigaszul szolgálhat a köztisztletben és spárgatenyésztésben megöszült főrendiházi tagjelöltnek, ha Tiszával egyszerre fordít neki hátat az összes jó palócok legravaszabb palóca.” Székely Huszár [BENEDEK Elek], „A hétről”, *Ország-Világ* 12, 7. sz. (1891): 113.

és az utcai forrongások mellett maga az uralkodó párt, a Szabadelvű Párt, mely még éveken át birtokolta a hatalmat, nagyon fragmentált volt – és hosszú évekig még az is maradt, Ferenc Józsefnek pedig nemegyszer kellett új miniszterelnököt jelölnie az elkövetkező másfél évtizedben.

Sokkal meglepőbb azonban, hogy a szakirodalmi – főleg az összefoglaló jellegű – Mikszáth-recepcióban mennyire kevés figyelmet kapott Mikszáthnak az 1890-es évtizedben látható felfokozott politikai aktivitása és tevőleges politikai munkássága. Politikusi szerepvállalásáról – néhány kivételtől eltekintve – általában csak anekdoták sora emlékezik vagy a történeti helyzetet nem vagy nem elég mélyen ismerő, gyors áttekintések születtek vagy egy-egy rövid, sommás összefoglaló készült. Rendszerint annyit szokás megjegyezni, hogy bár 1887-től teljesült politikai vágya, képviselői helyet kapott kormánypárti képviselőben (Illyefalva, majd 1892-től Fogaras küldötte), de aktív politikai munkája szinte nem jellemezhető, mert valódi politikai tevékenységét újságíróként, szerkesztőként végezte – beleértve ebbe a parlamenti karcolatok innovációját –, illetve szépírói munkáiban is sokszor megjelenítette (pl. többek között az *Egy választás Magyarországon* és az *Új Zrínyiász* politikai és parlamenti részeiben).

Természetesen mindez igaz, mégis meglepő, hogy milyen keveset tudunk eddig Mikszáth tevőleges politikai szereplésének élénkségéről, pedig ez a lapalapítás – mint kiderült – Mikszáth igazi politikai csúcspjektje. Az, hogy – nem pusztán Mikszáth, de – a politikusok sora is úgy ítélte meg, hogy egy politikai orgánus előre viheti a pártpolitikai elképzeléseket és széles körben, sikerrel terjesztheti egy párt világnézetét, miközben híveket gyűjthet eszméinek, természetesen nem nóvum, de mindenképp érdekes lesz megfigyelni, hogy akár egy évtizedes távlatban is mekkora változás állt be a korabeli politikai médiapiacra. Tulajdonképpen a parlamentben mindinkább erősödő pártfegyelem gyakorlata kezdett átkúszni és megerősödni a sajtóberkekben is. Míg a korábbi évtizedekben nem volt ritka, hogy egy újságíró – leginkább egzisztenciális okokból vagy a választási lehetőségek hiány miatt – nem feltétlen a neki kedves politikai irányt képviselő vagy éppen az ellentétes politikai eszmeiségű újságban talált helyet (kivéve természetesen a vezércikk-írókat), és ez semmiféle fenntartást vagy etikai meghasonlást nem okozott senkiben (még az érintettben sem), addig az 1890-es évekre megmutatkozott és kifejezett, kizárólagos elvárásá kezdett formálódni, hogy egy lap munkatársi köre egy közös ideológiát valló csapategységként is értelmeződik, sőt, már csak úgy értelmeződhet.

Másfelől árulkodik ez a példa arról is, hogy a lapalapítás gesztusának mekkora erőt tulajdonított a politikai elit. A nyilvánosság elérésére nyilvánvalóan ez mutatkozott a leghatékonyabbnak és a legszélesebb körök megszólítására alkal-

mas felületnek, ráadásul még nagyobb fontossággal bírhatott a bizonytalan politikai helyzetekben, amikor az elbizonytalanodott és támaszt, útmutatást kereső olvasók vezetőjének jelentkezett be egy csoport, egy hitelességet sugárzó személy. Talán ez az egyik lehetséges válasz arra, vajon Mikszáth miért ragaszkodott csökönnyösen egy végtelen instabil politikai helyzetben a saját lap fundálásához. Valószínű, sok ok játszhatott közre benne: egyéni életstratégiájában – Jókai nyomán – a publicista és az írólet mellett a politika volt a vágyott harmadik oszlop, de ugyancsak gondolhatta úgy – egy félresikerült mérlegeléssel –, hogy politikacsináló és pártiránymutató szerepet vállalhat, esetlegesen építheti a Szabadelvű Pártnak a leköszönt Tisza Kálmán körüli frakcióerejét, illetve könnyen lehet, hogy úgy számított, az általa végtelenül becsült és szeretett, a politikában ekkor erőre kapó Tisza István útját is kikövezheti a lap segítségével. Mindenesetre nagyon nyilvánvalóan látszik, hogy Mikszáth politikai céljai és tettei készsége már az 1890-es évek elején fellobbant, és nyilván ez a láng 1897-re – a folyamatos politikai válságok időszakában – erősödött és csapott fel annyira, hogy saját politikai orgánumot hozzon létre.

Az *Országos Hírlap* első száma tehát – mondhatjuk, hogy főszerkesztőjének több éves – és az új lap gárdájának több hónapos készülődése után végül 1897. november 20-án jelent meg, utolsó száma pedig 1899. január 26-án jött ki a nyomdából, ez – a különszámok nélkül – összesen 427 szám megjelenését jelentette.

Évfolyam	Év	Szám
I.	1897	41
II.	1898	360
III.	1899	26

A lap november 20-i mutatványszáma politikai laphoz képest szokatlan, furcsa vezércikkkel jelentkezett. Bár aláírás nélküli, de tudjuk, hogy Mikszáth írta a *Mindég jó a katona* címmel. Vezető cikkében egyrészt a király, másrészt a Szabadelvű Párt katonájaként szólal meg:

Mit mondana a király, ha egy katona kopogna az ajtaján azzal a szándékkal, hogy szolgálni akarja? – kezdődik a beköszönő cikk. – Mondaná-e a király: Eh, nincsen most háború! Nem, ezt a király nem mondaná. Mindég jó a katona. Hisszük, nekünk is azt mondja a nemzet, ha megismer: Mindég jó a katona.

Pedig csakugyan nincs most háború, se pennaháború, se parlamenti. Egy csendes, szelid napon jelenünk meg a szabadelvűség zászlajával, azzal a becsületos fogadalommal,

hogy soha el nem hagyjuk, jó időben, rossz időben, szárazon és vizen szolgáljuk, el nem ejtjük – csak ha a kezünket vágják le előbb, amely fogja. Csakhogy mindez nem elég –, eszébe juthatna valakinek így szólani: mi hasznodat vesszük most? Eggyel több fecske nem csinál nyarat, kivált mikor valamennyi fecske nélkül is nyár van. A nap süt, fényes pompájában haladva a három halom országa fölött. A szabadelvűség, homlokán glória ragyog. Mit szoritod hát olyan erősen a zászlónyelet, hiszen senki sem akarja kicsavarni? [...]

Rosszkor kezdted a szolgálatot tisztelt jövevény! Mit akarsz védelmezni? Ki bánt itt valamit? Kivel akarsz most és hol? A gyepe, melyen a viaskodás szokott lenni, tele van a szeretet és boldogság javában nyíló rózsáival, a miket nem szabad letaposni. [...]

A látszat csakugyan olyan, hogy a szabadelvűség soha sem állott jobban, mint ma. De ez csak látszat. Az utolsó idők eseményei kétségtelenül erősítették a szabadelvű alapba vetett hitet, bebizonyult, hogy a szabadelvű politika, melyet a nemzet többsége vall, különböző felfogásokkal ugyan, de mégis vall, nem alkalmatlan a nemzet jövőjének fejlesztésére, úgy bent mint künn és a Hofburgban, de ez nem elég – nekünk, azt kell bizonyítani és abban erősíteni meg minden jó magyart, hogy csak is ez az alkalmas alap. [...] A helyzet tehát nem a megpihenésre alkalmas, nem az álmódosítások és a hálálkodások pillanata ez, hanem a lázas munkáé, az összetartásé, hogy a kedvező időben erőssé és hatalmassá építsük ki a magyar államot s annyira mélyen beverjük a szabadelvűség czölöpeit a magyar talajba, hogy azokat a poklok ereje se bírja onnan kihuzgálni.²⁵

A mindig autonóm Mikszáth katonaerejének felkínálása és egyértelmű felkínálkozása zavarba ejtő, helyzetelemzése pedig csak részben volt helytálló. Igaz, hogy az 1896-os választást a Bánffy Dezső vezette Szabadelvű Párt óriási többséggel, 70% feletti eredménnyel megnyerte, de az is vitathatatlan, hogy Bánffy Dezső miniszterelnöki pozíciója éppen a lapindulás táján kezdett megbillenni, amelynek nyomós oka volt éppen a választások rendkívüli erőszakos és szükségtelennek látszó lebonyolítása (ez egyébként a Tisza István-promóció latolgatását erősítette

25 [MIKSZÁTH Kálmán], „Mindég jó a katona”, *Országos Hírlap*, 1897. nov. 20., [1–2.] Néhány lap volt csak, amelyek üdvözölte a vállalkozást, de hamar kiderült, hogy ezek afféle ún. fizetett promóciós cikkek voltak. „Huszonhét napilap volt már a fővárosban, mikor az »Ohá« – miként Mikszáth nevezi a lapját – megindult s mégis ma, félévi fennállása után el kell ismernünk, hogy az »Országos Hírlap« első helyre küzdte fel magát. Van valami ebben az újságban, ami a többiből hiányzik és épen ez az, ami a közönség előtt oly kedvessé teszi. Hangja, szelleme és a mód, mellyel a dolgokat, eseményeket bírálja, megbeszéli, elüt az eddigi chablonoktól. Emellett sohasem hagyja el az irodalmi színvonal magaslatát; finom ízlése, tapintata nem zárja ki az éles, igazságos kritikát. [...] Minden ízében modern lévén, nem csak a komoly politikus igényeit elégíti ki, nem csak a politikában, a közügyek körül van súlyos szava, vezérlő szerepe, hanem a család, a nővilág, a szórakozni kívánók is megtalálják az »Országos Hírlap«-ban azt a szellemi táplálékot, melyet a fejlett ízlésű, a művelt olvasó keres.” „Egy figyelemreméltó újság”, *Közérdek*, 1898. július 17., 2.

ti). Bár a kormánypárt ilyen letaglózó győzelme némi nyugalmat hozott a meglehetősen hektikus magyar parlamenti viszonyokban, illetve a fortyogó osztrák parlamenttel és az uralkodóval való egyezkedésekben, de pont az *Országos Hírlap* megindulása után kezdett bomladoxni ez a viszonylagos nyugalmi állapot.

A parlamentben a legfőbb kérdések és óriási viták ekkoriban a költségvetésről, az egyházpolitikai ügyekről, a cenzúra-gyülekezési jog-sajtóvétségek hármásáról, a házszabály-módosításokról és az obstrukció tüneteivel, a gazdasági kiegyezés és kvóta ügyéről folytak, illetve felmerültek a nemzetiségi és magyarosítási kérdések – tehát azt mondhatjuk, az összes olyan probléma, amely évtizedeken át gúzsba szorította, végül pedig szét is feszítette a monarchia kereteit.²⁶ A helyzetet még súlyosbította az osztrák belpolitikai válság. Ifj. Bertényi Iván összefoglalása – egy belső császári előírás szerint – felsorolja a kor legfőbb politikai vitakérdéseit, ugyanis a Bánffy-kormány indulásakor

A felbolydult politikai életben Ferenc József szükségét látta, hogy a Bánffy-kormány programjának főbb elemeit megadja. Határozottan leszögezte, hogy feltétlenül ragaszkodik a 67-es közjogi keretekhez, különösen a hadsereg tekintetében. Külön aláhúzta, hogy az előző kormány által még 1893-ban elfogadott hadügyi többletkiadásokat az új kormánynak is teljesítenie kell. A függetlenségekkel való képviselőházi kokettálás, mely Wekerle kegyvesztettségéhez döntő mértékben járult hozzá, természetesen azonnal megszüntetendő, és a kormánynak igyekeznie kell a Kossuth-kultuszt lehetőleg „kiirtani”. Úgyszintén tilalmazták a pontozatok, hogy a kormány a király előzetes beleegyezése nélkül a magyar udvartartásra vonatkozó ígéreteket tegyen. Az előző kormány által Ausztriával kötött pénzügyi és kereskedelmi megállapodásokat végre kell hajtani. A program szerint a gyülekezési és egyesülési jogot törvény vagy rendeletek útján mielőbb szabályozni kell, csakúgy, mint a közigazgatás reformjának kérdését. A kormány feladata a félbemaradt egyházpolitikai reformok mérsékletes, kíméletes befejezése, és a már szentesített három törvény végrehajtása, „az egyházak sérelmeinek lehető kerülésével”. Bánffynak a „mind veszélyesebben növekvő munkásmozgalom, különösen az alföldi agrár-

26 A korszak, benne a Szapáry-, a Wekerle-, a Khuen-Héderváry- és elsősorban a Bánffy-kormány parlamenti működésének történetét lásd HORÁNSZKY Lajos, *Tisza István és kora*, szerk. HORÁNSZKY Nándor, 2 köt. (Budapest: Tellér, 1994), 1:137–339; BALASSA Imre, „A Bánffy-éra története”, in *A Magyar országgyűlés története 1867–1927*, szerk. BALLA Antal, 159–207 (Budapest: Légrédy Nyomda és Könyvkiadó Rt., 1927); HANÁK Péter, „A dualizmus válsága a század végén”, in *Magyarország története 1890–1918*, főszerk. HANÁK Péter, szerk. MUCSI Ferenc, 2 köt, 1:209–225 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1978). A korszak modern feldolgozását adja ifj. BERTÉNYI Iván remek írásaiban: „»Balkániból« »haladó« politikus. Bánffy Dezső arisztokraták és demokraták közt”, in *Arisztokrata életpályák és életviszonyok*, szerk. PAPP Klára és PÜSKI Levente, 165–190 (Debrecen: Debreceni Egyetem Történelmi Intézete, 2009); *Bánffy Dezső és a nemzetiségi kérdés* (disszertáció, kézirat).

mozgalom” illetve a sajtó kitörései ellen is biztosítani kellett a rendet. A miniszterelnök előéletét tekintve legérzékenyebb kérdésben a program így szólt: „Különös figyelemmel kell fordulni a nemzetiségi kérdés felé. A magyar állameszméhez való szilárd ragaszkodás mellett minden törvénytelen és államellenes tendencia és agitáció határozottan leküzdendő és visszaszorítandó, másfelől azonban mindent taktikusan el kell kerülni, ami jogos vádakra adna alkalmat, és a nemzetiségi törvény bizonyos alkalmazásával jogos és olcsó kívánságokat (különösen köztisztviselők alkalmazása, az iskolai anyanyelvhasználat, stb.) lehetőleg figyelembe kell venni.”²⁷

Az 1897 őszi állapotokat pedig – tehát amikor a lap elindult – így ifj. Bertényi így jellemezte:

Bánffy régi ígéretet végrehajtva s az oppozíció háborgásának leszerelésére a hatalomgyakorlás alkotmányos garanciáinak kiépítésével folytatta a liberális kurzust. Még az 1896-os országgyűlési választások előtt fogadták el a közigazgatási bíróság felállítását elrendelő 1896. évi XXVI. törvénycikket. [...] A kormány alkotmányos ellenőrzésének egy másik hiányosságát szüntette meg az 1897. évi XX. törvénycikk, mely szabályozta az állami számvitel rendszerét és előírta, hogy a pénzügyminiszter köteles a jövő évi költségvetést olyan időben a képviselőház elé terjeszteni, hogy az még az év végéig letárgyalható legyen. Mindezek a garanciák azonban kevésbé voltak jelentősek az esedékessé váló osztrák–magyar gazdasági kiegyezéshez képest, hiszen az eredményes tárgyalásoktól az ország jóléte, gazdasági fejlődése is függött. [...] A kormánypártban hangadó merkantilista szárny elítélte az agráriusok antikapitalista kirohanásait. Ragaszkodtak az ipartámogató gazdaságpolitikához, a kereskedelem szabadságának liberális eszméjére hivatkozva elleneztek a magas agrárvédvámokat, elutasították az őrlési forgalom eltörlését és a fedezetlen tőzsdei határidőüzlet elleni támadásokat. A befolyásos földbirtokosok azonban a magyar iparfejlődésben vetélytársat látó osztrák ipari körökben támogatókra letek. Az ő érdekeik egybeváltak a magyar agráriusokéval: a Monarchián belüli hagyományos gazdasági munkamegosztás, miszerint Ausztria iparcikkeiért Magyarország élelmiszerral fizet, nagyon is megfelelt elképzeléseiknek. [...] A magyar földbirtokosok és az osztrák iparosok összehangolható gazdasági érdekeivel szemben a gyengébb magyar ipar nem tudta maradéktalanul érvényesíteni álláspontját.

Az Ausztriával folytatott kiegyezési tárgyalások azonban nem ezért voltak igen bonyolultak, hanem elsősorban az ugyanekkor kiéleződött osztrák belpolitikai válság okozott súlyos problémákat.²⁸

27 BERTÉNYI, *Bánffy Dezső...*, 94–95.

28 Uo., 222–223.

Sajnos itt nincs mód sem a Bánffy-kormány regnáló éveinek további részletes bemutatására, sem arra, hogy végigvezessük, hogy a legfőbb politikai kérdésekre az újságban milyen mikszáthi válaszok születtek. Általánosságban azonban látható, hogy Mikszáth szinte soha nem élt a direkt propaganda eszközével, sőt, nem egyszer érezni azt, hogy a politikát kívülről figyelő valószínűleg kevés értelmezői támaszt kapott a lap szerkesztőitől, márpedig a nagyon bonyolult kérdésekben és pláne a szinte átláthatatlan, folyamatos mozgásban lévő parlamenti és pártharcokban könnyű volt elveszni. Mikszáth és a lap rendszerint nem fejtett ki provokatív, radikális véleményt, csak egyes eseteket lehet említeni, például a szociáldemokrata mozgalmakat a lap mindig élénken bírálta. Pláne nem alkalmazott erőszakos meggyőzést, és – sokszor ügyes lebegtetéssel – a frakciókra bomlott és az ellenzékkel hadakozó uralkodó párt irányvonalának kérdéseiben nem a szétválasztás, hanem az összesítés felé kormányzott, és Bertényi megfogalmazását átvéve: „a Szabadelvű Párt Tisza-csoportját” és a „populus Bánffyanus”-irányt segítette. Külön érdekesség, hogy a lap – benne a mikszáthi írásokkal – jócskán vesztett a mikszáthi hangból és humorból. Például a lap országgyűlési tudósításaiban nyoma sincs a korábbi mikszáthi újtásnak, a kacagtató parlamenti karcolatoknak, amelyek az emberi élethelyzetek alapképleteit mutatták. A politikusi, emberi karakterek rajza helyett itt a belterjes politikai viták, a párton belüli elégedetlenségek, a frakciókiválások, az ellenzéki pártok obstrukciós harca, a politikai vezéregyéniségek szópárbajai (például Bánffy Dezső és Horánszky Nándor vitája, mely majdnem párbajba torkollott), tehát a laikusok számára érthetetlen, zavaros belpolitikai válsághelyzetek szikár leírása következett.

A lap rovat- és tartalombeosztását tekintve a kifejezett belpolitikai tartalom terjedelmileg körülbelül 30%-át teszi ki az újságnak. De a gazdasági hírek, statisztikák, árak stb. szokatlan nagy terjedelemben és hozzáértő szerkesztésben jöttek (az előzőekben ismertetett merkantil-agrárius párviadal ismeretében ez nem meglepő), közgazdasági, budapesti és külföldi érték- és terménytőzsdei hírek tömegét közölték, de volt külön Mezőgazdaság, Ipar és kereskedelem, illetve Budapesti vásárcsarnok rovat is. Híroidalai arról árulkodnak, hogy roppant sokfelől és nagyon szerteágazó helyről tudtak begyűjteni a híreket, érzékelhetően rendkívül jól értesült színes kül- és belpolitikai híranyagát a Mindenféle, a Hírek és a Táviratok rovatokba szerkesztették. Főváros rovatában a kormányzati törekvésekkel, a városdeficittel kapcsolatos témákkal foglalkoztak. Mikszáth ígéretével szemben az irodalom azonban csak szűk terjedelemben (például egyoldalas regényközlésekben) kapott helyet, a tárcán csak minden harmadik-negyedik szám hozott szépirodalmat, de meglehetősen sovány a Színház és művészet és Tudomány és irodalom rovat is. A Törvénykezés rovatában kifejezetten kitüntetett

módon került elő a bűnügyek ismertetése,²⁹ a többi laphoz képest túlteng az apórhirdetések mennyisége, sokszor 6-8 oldalon át követték egymást.

Hamar nyilvánvaló lett, hogy – akárcsak a Bánffy-kormány – az *Országos Hírlap* is egyre jobban lefelé csúszott a népszerűségi listán.³⁰ A lap megindítása már a korban komoly széksziszt váltott ki, működése pedig – mai szemmel – kétségek sorozataként értékelhető. Nagyon úgy tűnik, hogy a laphalálhoz vezető út egyrészt önmagában igen göröngyös volt, másrészt komoly hibákkal volt kikövezve. Mikszáthné jegyezte fel, hogy férje

Reggel, mikor a fiúk hozzám mentek jó reggelt kívánni, rögtön a telefonhoz küldte őket, megtudni, hogy mennyi előfizetőt hozott az aznapi posta ez eredmény azonban mindig igen lehangelő volt. Szegény uram mindennap írt a lapba, hol tárcát, hol vezércikket, néha még a napihírek közül is egyet-kettőt érdekes, tetszetős formába öntött, de a lap csak nem bírta erőre vergődni, ezért aztán lassanként kezdett lehangelődni...³¹

Mindez arról árulkodik, hogy Mikszáth egyáltalán nem tudott reálisan mérlegelni, ha a lapról volt szó, és híres pragmatikus gondolkodása is cserben hagyta. Nem sikerült sem egy masszív előfizetői kört összekalászkodni, sem pedig megtartani őket. Bár az erre vonatkozó adatunk kétséges, de a befektetői kör szétszaladása után a lap megszűntével még egy rendkívül kínos botrányt is végig kellett élnie az írónak. Azzal vádolták meg, hogy a szerkesztőség hirtelen bezárásával munkatársait cserben hagyta és egzisztenciális válságba lökte, míg ő megfelelő kártérítéssel távozott. A botrány kapcsán Mikszáth lemondott a Budapesti Újságírók Egyesületének vezetői posztjáról, melyet a tagság bizalomvesztésre hivatkozva el is fogadott.³²

29 Az újság bűnügyi történeteit, kriminális ügyeit vizsgálta: HARMATI Róbert, „Pénzhamisításról szóló hírek az Országos Hírlap című napilapban”, *Valóság* 59, 8. sz. (2016): 71–76.

30 A Bánffy-kormány folyamatos népszerűségvesztéséről és bukásáról lásd BERTÉNYI, *Bánffy Dezső...*, 230–238.

31 MIKSZÁTHNÉ, *Visszaemlékezései*, 182.

32 Lásd például: „Az újságíró körökben erre mozgalom indult meg, hogy aki ennyire önző, nem állhat továbbra élén a Budapesti Újságírók Egyesületének, és ivet köröztetnek ennek tagjai, melyben fölkéri Mikszáth Kálmánt, mondjon le ezen egyesület elnökségéről. Mikszáth értesülést is szerzett ezen mozgalomról és állítólag önként beadta már lemondását.” („Mikszáth Kálmán és az újságírók”, *Pécsi Napló*, 1899. febr. 1., 3.) Lásd továbbá Mikszáthnak a Budapesti Újságírók Egyesületének alelnökéhez, Vészi Józsefhez címzett levelét: „Igen tisztelt Kollegám! Minthogy az »Országos Hírlap« beszüntetéséből, mert minden haláleset sok zajjal és szemrehányással jár, több támadásnak voltam kitéve, respektíve ma is egy interpellációban az országgyűlésen, amelyre ugyan miniszterelnök úr egy közbeszólással érdemben megfelelt, de lehetek még kitéve ezentúl is, bár e támadások igaztalanok s a feszült politikai pártállás kifolyásai ami nem helyes, azokkal szemben egyénileg minden tekintetben

Kétségtelen azonban, hogy az *Országos Hírlap* eleve egy jócskán telített lap-piacra³³ érkezett meg, és egy végtelen kiélezett és hektikus nagypolitikai helyzetben az amúgy is billegni kezdő, bomlékony kormánypárt szekerét toló, de nagyon markáns irányvonalat és véleményt mégsem képviselő lapnak nem sok esélye volt – és nem is lett eredményes. Külön feladat lett volna a *Pesti Hírlap*tól való karakteres megkülönböztethetőség, de – erre ugyan volt többféle próbálkozás, például a kriminális esetek leírásának felduzzasztása – ez mégsem sikerült. A kormány által erőltetett magyarosítás sokszor felmerülő kérdésköre az 1896-os millenniumi ünnepek elmúltával az átlagpolgárnak a felülről irányított nemzeti felbuzdulás kérdésköre a csúcsra járatás után óhatatlanul kimerülhetett.

A lap főszerkesztője, Mikszáth Kálmán, aki korábban a politikai karcolatok innovációjával robbant be a közismertségbe, a lapban elvesztette saját hangját és arcát is, a márkajegyévé vált műfajnak éppen a sajátos zamatát lúgozta ki, más irodalmi igényű írása pedig csak kiszámíthatatlanul bukkant fel. De elvesztette azt a mikszáthi vonzerőt és jellemzőt is, amit az a furcsa lebegő helyzet nyújtott, hogy életében és pályáján oda is tartozott, de közben mégis elkülönöződött egyes mozgalmaktól, jelenségektől, csoportosulásoktól és emberektől, és így működtethette éles megfigyelői és kritikusí írói attitűdjét – mely egyben volt és lehetett megértő, ugyanakkor távolsággal, felülről figyelt, kritikus és nevetésre csábító. Politikai lapgazdaként egy nem általa irányított csoportérdek és véleményvezérelt álláspont képviselésében éppen azt a szabadságát és autonómiáját vesztette el, amit íróként bármikor megélhetett.

De a nehéz küldő körülmények mellett számos belső hiba mutatkozott – ebből sorolok fel néhányat. Úgy tűnik, az amerikai típusú reklámhadjárat ellenére a közönségpiac felmérése nem jól sikerült. Nem tudni, kinek is szánták az újságot, a lapot ugyanis behatárolhatatlan körű olvasógárdának kínálták, így rovatelosztása, cikkeinek tematikus választásai sem mutatnak különösebb transzparenciát. Amikor pedig egy társadalmi kör elérésére tettek kísérletet – itt a nők elérésére és bevonására gondolok, például olvasói ajándékok és nőknek szóló divatlapok ígéretével – (ebben a korban legalábbis) kifejezett elhibázott lépésnek látszik, hi-

---

helyt állok, de nem kívánhatván, hogy e személyi kellemetlenségből az elnökletem alatt álló hírlapírói egyesületet is valamely hátrány látszata is érhesse szíveskedjék egy legközelebbi választmányi ülésen az elnöki tisztről való lemondásomat bejelenteni, mely annál is indokoltabb, mert ez idő szerint nem is vagyok aktív hírlapíró. Jelentse ki kérem egyszersmind őszinte köszönetemet a választmányának és volt tisztviselő társaimnak szíves támogatásukért, valamint őszinte szeretetemet az egylet iránt, melynek holtomig tagja kívánok maradni stb.” („A remény telesülése”, *Hazánk*, 1899. febr. 9., 4.)

33 Egyetlen adat erre: 1850-ben: 9, 1867-ben: kb. 80, 1868-ban már: 140, 1877-ben: 414 újság jelent meg Magyarországon, melyből, 268 volt magyar nyelvű. 1910-re a hírlapok és folyóiratok száma 1600-ra nőtt.

szen a nők kevésbé érdeklődtek a politika iránt. A lap – bár lehetett volna, mégsem élt a sajátosságainak, egyedi jellegzetességeinek (rendkívül széles spektrumú híryanagy, sporthírek, bűnügyi érdekességek) kellő hangsúlyozásával, pedig erre szükség lett volna a konkurens lapoktól való átcsabításhoz. Lehetséges, hogy a politika és az irodalom – mint kínálati kombináció – sem volt már elég vonzó a remélt olvasóknak.

A lap pénzügyi gazdálkodásával is gond lehetett. Kiderült, hogy a lap képtelen volt önmagát fenntartani és megtalálni a szerény működéshez minimálisan szükséges 2000 körüli előfizetőt, korábbi befektetői köre pedig a Bánffy-kormány bukásával előálló új politikai lavírozásban nem látott már potenciált a lapban és megszüntette szponzorációját. De valószínű, hogy már az elejétől nem működött a költséghatékony pengzgdálkodás sem, hiszen az újság túl nagy oldalszámmal jelent meg (16–24 oldal, de nem volt ritka a 48 oldal sem, hétfői számokat is hoztak, ellentétben sok más napilappal). Nem tudni azt sem, hogy a hihetetlen mértékű reklámból befolyt pénz vajon hová szívódott fel, és egy-egy homályos utalás történt arra is, hogy a szerzői és munkatársi honoráriumok sem voltak túl magasak.

Az *Országos Hírlap* tehát hozzávetőlegesen egy év működés után 1899. január 26-án, egy szomorú csütörtöki napon jelentette meg utolsó számát és közölte a következőket az olvasókkal:

Az Országos Hírlap, a laptulajdonosok határozatából, a mai nappal megszűnik és a Pesti Hírlapba olvad. Az előfizetők tehát holnaptól kezdve ez Országos Hírlap helyett kárpótlásul a kitűnően szerkesztett Pesti Hírlapot fogják kapni s a cserében annál is inkább megnyugodhatnak, mert a lappal együtt Mikszáth Kálmán is átmegey a Pesti Hírlaphoz. A megállapodás értelmében mindazok az előfizetők, akik a Pesti Hírlapot idáig is jártattak, az »Országos Hírlap« czime alatt intézendő levélbeli kívánságukra az előfizetési díjaknak a hátralékos időre eső részét vissza fogják kapni.³⁴

A lap bukása nyilvánvalóan egyeztetett lépés volt a Szabadelvű Párttal, hiszen január 23-án a Bánffy-kormány benyújtotta lemondását, amit 26-án fogadott el hivatalosan az uralkodó.

A *Pécsi Napló*, mely mindvégig az egyik promóciós felülete volt az *Országos Hírlap*nak és szabadelvű lapként belső információkkal is rendelkezett, az eseményekről azt írta:

34 *Országos Hírlap*, 1899. jan. 26., 1.

Újságírói körökben megdöbbenést keltett a hír, hogy az ezelőtt 1 és fél évvel megindult Mikszáth Kálmán-féle politikai napilap, „Országos Hírlap” mely Tiszáéknak köszönhette keletkezését és nagy pénzzel és hatalmas támogatással indult meg, ma adta ki az utolsó számot és holnap már nem jelenik meg. A szerkesztőség tagjait így váratlanul elvesztik állásukat. Mozgalom indult meg, hogy a kenyertüket veszített újságírók a többi lapok szerkesztőségeiben nyerjenek alkalmazást. Ha ez nem sikerül, kétségtelen, hogy Mikszáth Kálmán, aki visszamegy a „Pesti Hírlap” szerkesztőségébe, kénytelen lesz a Budapesti Újságírók egyesületénél elfoglalt állásáról leköszönni. Az „Országos Hírlap” előfizetői szerdától kezdve a Pesti Hírlapot kapják. Az új esztendő nem hozta meg az Országos Hírlapnak a várt megerősödést.³⁵

Az ellenzéki *Hazánk* – mely a lapot, a kormánypartot, az uralkodót és Bánffy-t is folyamatosan és harcosan támadta, hiszen szerintük nála „méltatlanabb még nem ült kormányelnöki széken, báró Bánffy Dezső, bitorolt uralmának föntartása érdekében mindenre, minden törvényteleniségre, még a magyar alkotmány elárulására is képes”³⁶ – a következő helyzetjelentést adta:

A képviselőházban tehát viharok készülnek, ezalatt pedig Bánffy miniszterelnök készül alkotmány elleni merényletére, hogy január elseje után megkezdje a törvényen kívüli kormányzást. Napról napra látja, hogy pártja bomladozik s akik még a Lloyd-beli klubban maradtak, azokat fenyegetésekkel igyekszik összetartani. Valóságos detektív rendszert honosított meg a pártkörben, hogy értesüljön a háta mögött történő nyilatkozatokról. Értesült ma arról is, hogy a főrendiház kormánypárti tagjai között is megindult a mozgalom, hogy elhagyják a szabadelvűpartot, mely letért a törvényesség, az alkotmányosság útjáról. Az ellenzék pedig készen áll, egyesülve a törhetlen küzdelemre. A harcot nem adja fel, amíg nem diadalmaskodik. A helyzet kritikussabb, mint valaha. Csak egy megoldás lehet, ha Bánffy takarodik.³⁷

Bánffy eltakarodott. És takarodott vele az *Országos Hírlap* is. A viharos és kiszámíthatatlan politikai eseményeken túl azonban a lap rövid élete rávilágít több, a századvég nagyon jellemző sajtótörténeti jellemzőjére. Ekkorra a lapkészítési fronton meglehetősen nagy fordulat következett be. Már nem a lelkesült vagy az egzisztenciális kényszerpályára lépő, elsősorban az irodalmi mezőből érkező írók, hanem professzionális szerkesztők vezetésére volt szükség a lapok élén, hiszen az újságszerkesztés már egyértelmű professzionális feladattá vált, szabályos üzleti

35 „Az »Országos Hírlap« megszűnt”, *Pécsi Napló*, 1899. jan. 24., 9.

36 „Mit tervez Bánffy?”, *Hazánk*, 1898. dec. 17., 2–3, 2.

37 „A válság”, *Hazánk*, 1898. dec. 17., 3–4, 3.

vállalkozássá erősödött, ami a sajtópiac és az üzlet saját szabályai szerint alakult. De ugyanúgy kiderült az is, hogy az írói teljesítmény és az íráság már nem volt feltétlen átkonvertálható egymásba, illetve a kísérlet azt is megmutatta, hogy már másképpen konvertálhatóak a lappiacon; a lapot az írói név és az előre beígért írói produktum már nem feltétlen vitte el a sikerig, mint például egy-két évtizeddel korábban még például Jókai lapjai esetében történt. Az újságírói, az írói és a politikusi szakma mindinkább szétvált, és segíthette ugyan egymást, de teljesen különböző szabályrendszereik már élesen kezdtek elválni egymástól.

Mikszáth tartozik–követel végelszámolása az *Országos Hírlap* bezárása után erős deficitet mutatott. 1897 szeptemberében ugyan – nyilván politikai aktivitása és tevékenysége miatt is – Rákosi Jenővel megkapta a német császár magas rendjelét³⁸ és nagyon röpké pillanatokra talán érezhette úgy, hogy próféta a nagypolitikai térben, de valójában politikai,³⁹ pénzügyi,⁴⁰ lappiaci,⁴¹ sajtótörténeti,⁴² sőt, írói,⁴³ publicista nézőpontból, sőt, emberileg is megsemmisítő deficittel jött ki legnagyobb politikai nagyprojektjéből, hiszen a lap hirtelen és váratlan bezárásával etikátlan viselkedéssel, pénz kisibolásával, barátainak elárulásával és kizsebelésével vádolták meg. Volt munkatársai megvonták tőle bizalmukat, és Mikszáthnak – aki egyébként több évtizeden át a zsrnaliszta társadalom érdekképviselőként hadakozott – le kellett mondania a Budapesti Újságírók Egyesületének elnökének posztjáról és szembe kellett néznie azokkal a gyanúsításokkal, hogy „lapjának bukását és előfizetőit csupán a maga anyagi javára értékesítette, kenyér nélkül hagyván vagy huszonnégy hírlapíróit”, hogy „a csahos kormánypropagandát” és a „mameluk-lovagok mozgatását” kiszolgálja.

Az *Országos Hírlap* első mutatószámában a *Madame Deficzit!* című írásban megemlékeztek arról, hogy Marie Antoinette „Épen most száz esztendeje, hogy a guillotint alatt elvérzett.”⁴⁴ Visszatekintve úgy tűnik, a baljós címválasztás terhes analógiát rejtett. Jó egy évvel később Monsieur Deficzit gyászolta el az *Országos Hírlapot*.

38 Lásd ehhez például: „Két író ünneplése: Rákosi Jenő, Mikszáth Kálmán”, *Pesti Napló*, 1897. szept. 27., 3; „Mikszáth-lakoma: Estély a gentry-kaszinóban”, *Pesti Hírlap*, 1897. szept. 27., 2; „Mikszáth Kálmán kitüntetése”, *Székely Nemzet*, 1897. szept. 29., 3.

39 Politikai deficit: a Bánffy-kormány lemondása, belső pártharcok kiéleződése, a baloldali lapok céltáblája.

40 Pénzügyi deficit: a nem állami és nem kormányzati párttársaktól összeadott pénz elfolyik, újabb támogatás nincs.

41 Lappiaci deficit: nincs a lapot eltartó előfizetői kör (így újonnan szerzett párthívek sincsenek).

42 Sajtótörténeti deficit: nem teremt sajátos műfajt, sőt, elveszti a karcolatok erejét, nincs karakteres arcéle.

43 Írói deficit: a sikerét meghozó és megtámasztó újságírás most bukást hoz, szépírói munkáinak közléséhez nem mutatkozik szükségesnek saját lap.

44 „Madame Deficzit!”, *Országos Hírlap*, 1897. nov. 20., 17.

A *Politikai Hetiszemle* és a „legfiatalabb irodalom”

Sajtótörténet

Jelen tanulmány arra vállalkozik, hogy a *Politikai Hetiszemle* című hetilap alakulástörténetét vázolja, s annak egy adott korszakát a modern magyar vagy „fiatal” irodalom egyik alternatív orgánusaként mutassa be. A lap neve nem sokat látszik sugallni ezzel kapcsolatban. Noha a jelző önmagában nem okozhat meglepetést, hiszen például az 1903 márciusában Bródy Sándor alapította *Jövendő* alcíme is „irodalmi és politikai újság” volt. Másfelől egy adott folyóirat életében is lehetnek olyan, nem jelentéktelen szemléleti-tartalmi változások, amiket a lap nevének változatlansága elfed, így az 1892–1903 között működő *Magyar Génusz*, amely képes családi lapból 1902-től, Osvát Ernő főszerkesztésével alapvetően megváltozott. Az 1888-ban alapított és 1906-ban megszűnt *Magyar Szemle* című katolikus hetilap is jelentősen átforgalmódott a megszűnését megelőző egy-két évben.

A *Politikai Hetiszemle* 1894-ben alakult és csak 1922-ben szűnt meg végleg. Egy 1957-es, a *Nyugat* előzményeit taglaló tanulmányban többek között a fent említett folyóiratok mellett röviden ugyancsak említődik, a következőképp: „Szélesebb körű vizsgálat nem mellőzheti a kisebb jelentőségű folyóiratokat sem; pl. a *Jövendő*éhoz hasonló szellemben szerkesztett *Politikai Hetiszemle* (Szerk.: Szilágyi Géza) kritikai rovatát, ahol Elek Artúr, Pásztor Árpád, Roboz Andor és Színi Gyula cikkeiben lüktet a »nyugatosság«”.¹

Azóta a kutatások és a tudományos érdeklődés iránya némileg megfordult, már kevésbé a *Nyugat* áll a középpontban, sokkal inkább a „kisebb jelentőségű” orgánumok dekolonizációja folyik. Még így is nehéz elkerülni a *Nyugat* „előzményei”-ről, „előkészítés”-éről, „előszobá”-járól szóló elbeszélésmódot, anélkül,

1 PÓK Lajos, „A *Nyugat* előzményei”, *Irodalomtörténet* 45, 3. sz. (1957): 285–303, 303.

hogy ez a kutatás tárgyát indokolatlanul fölnagyítaná. Úgy látszik, hogy a *Politikai Hetiszemle* esetében nem történt még részletesebb sajtó- és irodalomtörténeti földolgozás. A lapot máig mindössze a szövegfilológia tartja számon, éppen sggel néhány Ady-, Babits-, illetve Kosztolányi-közlés miatt.

Schöpflin Aladár az 1941-es *Babits Emlékkönyvben* a következőképp emlékezik vissza a hetilapra:

Szegényes kis lapocska volt ez, politikai cikkeket közölt, a nyilvánosság kizárásával, valószínűleg valami hirdetés, úgynevezett „pauzálé” tartotta úgy ahogy életben. Szépirodalmat, főleg verseket sohasé szokott közölni. Hogy egy teljes számát Babits verseivel töltötte tele, az alig magyarázható másképp, mint hogy már mindegy volt neki, mit közöl. Rövid idővel ezután a lap meg is szűnt. A versek legfeljebb néhány fiatal íróra ha tetek benyomást, annakidején, emlékszem, olvastam őket, de nem maradt róluk semmi megfogható emlékem.²

Schöpflin megállapításait kétszeresen is távolságtartással kell kezelni: egyfelől több évtizedes távlatból történő visszatekintés, másfelől önleírás. A *Nyugat* története, amelynek kialakításában az emlékező tevékeny részt vállalt, ezen visszatekintésben a legtöbb orgánomot jelentéktelenné, feledhetővé teszi. Ez aligha meglepő vagy bírálható, a sajtótörténet máig tartó adóssága sokkal kiáltóbb.

Még a legújabb források is igen gyérek a hetilap történetét illetően.³ Lakatos Éva *A lapkiadás mint üzlet* című tanulmánya 1993-as, második részének fölütésében a következőképp utal az orgánumra: „a méltatlanul elfeledett *Politikai Hetiszemle*”. Rögtön ezután Róna Béla írását említi, aki a *Politikai Hetiszemle* „1895-ös évfolyamában nagy megértéssel és hevülettel ismertette Gyulai Pálnak a Kisfaludy-Társaság közgyűlésén elmondott megnyitó beszédét, amely haragos támadást intézett a kor hírlapirodalma ellen.”⁴ Bővebb leírást az orgánum itt nem kap, ezért az említésből úgy sejtethető, hogy a korszak hivatalos irodalma jellemezte a hetilapot. Zolnai Béla egy 1929-es tanulmánya ugyanerről az időszakról azonban a következőképp nyilatkozik: hogy „mennyire összekuszálódnak a szellemi élet harcaiban a jelszavak – »konzervatív« és »modern«, »soviniszta« és »humanista« – arra jellemző például a kilencvenes évek egyik avant-garde lapját, a

2 Schöpflin Aladárt idézi RÓNA Judit, *Nap nap után: Babits Mihály életének kronológiája 1883–1908* (Budapest: Balassi Kiadó, 2011), 388–389.

3 LAKATOS Éva, szerk., *A magyar sajtótörténet válogatott bibliográfiája, 1705–1944*, 5 köt. (Budapest: Országos Széchényi Könyvtár, 2012), 3:254; a következő kiadványban nem található: VOIT Krisztina, *A budapesti sajtó adattára 1873–1950* (Budapest: Argumentum Kiadó, 2000).

4 LAKATOS Éva, „A lapkiadás mint üzlet II.”, *Magyar Könyvszemle* 109, 2. sz. (1993): 178–191, 178.

Politikai Hetiszemlét lehetne idézni.⁵ Bár az „avant-garde” jelzőből is látszik, hogy az írás erősen retorizált, fölhívja a figyelmet arra, hogy a később hivatalos irodalomba merevedett, s a tanulmány által „neokonzervatív-antirealista”-ként jelölt Császár Elemér, aki a lap irodalmi rovatát vezette, ekkor, huszonévesen még mennyire az új áramlatok híve volt – a romantikával szemben a realizmusé.⁶

A Politikai Hetiszemle vázlatos története

Az alábbiakban a hetilapnak a – rendelkezésre álló forrásokban alapvetően hibás vagy hiányos – alakulástörténetét igyekszem fölvezetni. Elsőként az 1925-ben kiadott *Révai Lexikon* hetedik kötetéből idézve: „Székely Sámuel 1894-ben [...] megalapította a *Politikai Hetiszemlét*. 1904-ben Amerikába ment s ott működött mint hírlapíró 1906-ig, amikor visszatért Budapestre és ismét átvette a *Politikai Hetiszemle* szerkesztését, amelytől 1921. [!] megvált.”⁷ Mivel nem az orgánium, hanem Székely Sámuel személye képezi a szócikket, nyilvánvalóan nem derül ki, hogy a lappal mi történt – itteni adatok szerint 1904 és 1906 között.

Az *Egy újságíró emlékei* című, 1926-ban a Wodianer és Fiainál megjelent visszaemlékezésében maga Székely a *Politikai Hetiszemléről* szólva említés nélkül hagyja a lap távolléte alatt zajló időszakát. Visszatekintésében pedig nem időrendben halad, hanem párizsi, londoni, majd amerikai tartózkodását egymás után beszéli el, s az ezt követő, rövidebb részben tér ki a lapalapításra. A tengerentúli tartózkodást nagyrészt személyes tragédiával magyarázza – elmondása szerint ekkor vesztette el hitvesét, ami annyira megrázta, hogy, amint írja: „lelki nyugalmam helyreállítása végett újból távoli országokba kívánkoztam. Az 1904-i *saint-louisi* világiállítás még az előző év nyarán az Óceán túlra vonzott”.⁸ A *Budapesti Hírlap* 1903. május 7-i számában hozza a hírt, amely szerint Székely Sámuel, a lap egykori munkatársa New Yorkba távozik, ahonnan továbbra is tudósítani fog. Egyúttal tengerentúli lakcímét is közli.

5 ZOLNAI Béla, „Neokonzervativizmus, avagy mire megvénülünk”, *Széphalom* 3, 7–8. sz. (1929): 274–286, 275.

6 Uo., 277. Persze Doktor Apáczai álnéven 1898-ban *Folytatása következik* címmel Császár megírta a kötelezően elmarasztaló cikket is a folyóiratokban megjelenő regényekről, s egyáltalán a tárcaregényről. Ennek a korban jócskán volt pro és kontra irodalma, mindez csak külön tanulmány tárgya lehet.

7 „Székely Sámuel”, in Dr. ÁGNER Lajos et al., szerk., *Révai nagy lexikona* 17. köt., 449 (Budapest: Révai Testvérek Irodalmi Intézet Részvénytársaság, 1925).

8 SZÉKELY Sámuel, *Egy újságíró emlékei* (Budapest: Wodianer és Fiai, 1926), 195.

Mit lehet tehát tudni a főszerkesztőről? Székely Sámuel (1857–1926) a budapesti egyetemen bölcsészetet hallgatott. Majd Párizsba ment, ahol francia lapokba írt cikkeket, távirati ügynökségek munkatársa lett. Megalapította a *Párisi Magyar Értesítő* című, mindössze két évig fennálló napilapot. Közben a *Pesti Napló* és a *Fővárosi Lapok*, később a *Budapesti Hírlap* tudósítója volt. Miután 1892-ben a *Budapesti Hírlap*nak küldött cikkben Mohrenheim báró párizsi orosz nagykövetet a Panama-botrányhoz hozta összefüggésbe, a francia hatóságok letartóztatták és kiutasították az országból. Ezt követően Londonba utazott, még mindig a *Budapesti Hírlap* tudósítójaként, majd 1894-ben visszatért Magyarországra és megalapította a *Politikai Hetiszemlét*, amelynek New York-i tartózkodása idejére – tehát 1903 és 1909 között – átadta szerkesztési feladatait. Az alapítására így emlékezik:

Két évi londoni tartózkodásom [...] megérlelte bennem a lapalapítás gondolatát. Szűkösi anyagi viszonyaim miatt eleve le kellett mondanom oly napilap megindításáról, mely színvonal tekintetében s főleg, a külpolitikai kérdések beható tárgyalását illetően megállotta volna helyét a külföld vezető organumai mellett is. Az etikailag is elsőrendű angol lapok hatása alatt oly *weekly paper* alapítását határoztam el, melyben legalább szűkített keretben megvalósíthatom a tisztességes és színvonalas sajtóról alkotott ideálomat.

1894 május havában indult meg a *Saturday Review* mintájára szerkesztett *Politikai Hetiszemle*, melynek komoly jelleget [!] és szívós voltát mindenki elismerte s amelynek külpolitikai cikkeit előkelő politikusok is szívesen olvasták. Belpolitikai, társadalmi és közgazdasági közleményeit pedig a vidéki nagyobb lapok hetenkint rendszeresen megdézsmálták.

Sohase volt annyi pénzem, hogy a lap publicitásának emelése céljából nagyobb mérvű terjesztési akcióra gondolhattam volna, de akik egyszer előfizettek a *Politikai Hetiszemlére*, azok évtizedeken át hűséges olvasói maradtak a lapnak.⁹

Székely anekdotikus beszámolója szerint báró Podmaniczky Frigyes, aki később időnként ünnepi vezércikkeket írt a lapba, hívta föl báró Bánffy Dezső figyelmét a *Politikai Hetiszemlére*, akivel miniszterelnöksége idején Székely Sámuel közvetlenebb kapcsolatba is került.¹⁰

A Székely szerkesztette hetilap vidéki orgánumokban – például *Esztergom és Vidéke* (1896), *Tolnamegyei Közlöny* (1897), *Beregszász és Ung* (1897) – „előkelő folyóirat”-ként hirdette magát. A lap „szabadelvűpárti, de független”, amely „tárgyilagos és független magatartásával rövid háromévi fennállása alatt irányadó pol-

9 SZÉKELY, *Egy újságíró emlékei*, 217–218.

10 Uo., 221–231.

gári köreink elsősorú orgánumává felküzdötte magát”, a „magyar társadalom elitjének igényeit szolgálja, amiért is klubokban, kaszinókban, olvasóköri körökben és nagyobb kávéházakban különös kedveltségnek örvend”.¹¹

Székely Sámuel a Rákóczi úti Balaton kávéházról, a lap alapításakor törzs helyévé vált helyszínről úgy nyilatkozik, mint ahol a század végén „[a] függetlenségi és a 67-es asztaltársaság tagjai annak ellenére, hogy a parlamentben a legvadabb obstrukció folyt, és az utcán állandóan tüntetések voltak, a Balatonban békességesen megfértek egymás mellett.”¹² Emlékei szerint Bánffy miniszterelnöki bukása után a szabadelvű képviselők elmaradoztak, majd asztaltársaságuk feloszlott, Székely ez idő tájt – vagyis egy meglehetősen változatos és ellentmondásos magyar politikai időszak kezdetén – távozott Amerikába, ahol többek közt képviselnie kellett az Otthont a távolmaradó Rákosi Jenő helyett, a Saint Louis-i világi kiállítás nemzetközi sajtókongresszusán.¹³

Ezalatt az idő alatt a *Politikai Hetiszemle* felelős szerkesztői kisebb időközönként változtak, s mivel a *Budapesti cím- és névjegyzék*, valamint a *Magyar Könyvszemle* is más-más, sokszor egymásnak ellentmondó adatot jegyez erről az időszakról, célszerű az egyes lapszámok információira támaszkodni: 1903. március 22-én, a 12. szám első oldalán Székely Sámuel elköszönt olvasóitól „változott viszonyai”-ra hivatkozva, s Szerdahelyi Sándor (1884–1961) újságírónak adta át a tulajdonjogot, egyúttal Szilágyi Géza (1875–1975) költő, író mint új megbízott szerkesztő veszi át és köszönti olvasóit.¹⁴ Majd 1904. június 5-én a lapszám végén kis közlemény tudósít arról, hogy Cs. Szabó Kálmán (1878–1952) író, újságíró veszi át a szerkesztést: „Lapunk eddigi szerkesztője dr. Szilágyi Géza visszalépett a szerkesztéstől s helyét Cs. Szabó Kálmán foglalta el. Cs. Szabó Kálmán mellett megmarad lapunk mindenik régi munkatársa, melynek sorába ott marad dr. Szilágyi Géza is.”¹⁵ Az 1906. december 9-én és 16-án megjelent számok szerint: „A szerkesztésért ideiglenesen felelős: Tábori Kornél”. 1906. december 30-tól dr. Komin János (1872–1940) közgazdasági író neve szerepel a példányokon szerkesztőként, az 1909. év 2. számától pedig Jákó János (1889–1927) újságíróé – 1903 óta mindketten a hetilap belső munkatársai voltak. Az 1909. évi 11.

11 [Szerző nélkül], „Előkelő folyóirat”, *Esztergom és Vidéke*, 1896. dec. 25., 5.

12 SZÉKELY, *Egy újságíró emlékei*, 233.

13 Uo., 216.

14 [Szerző nélkül], „Az olvasóhoz”, *Politikai Hetiszemle* 10, 12. sz. (1903): 1.

15 [Szerző nélkül], „Szerkesztő változás”, *Politikai Hetiszemle* 11, 23. sz. (1904): 11, vö. [Szerző nélkül], „Szerkesztő-változás”, *Budapesti Napló*, 1904. jún. 5., 7.

számtól pedig ismét az alapító, Székely Sámuel veszi át a *Politikai Hetiszemlét* a szerkesztőtől és az 1903 óta laptulajdonos Szerdahelyi Sándortól.¹⁶

A Politikai Hetiszemle (át)alakulása 1903 és 1909 között

Székely Sámuel távollétében néhány év fokozatosan, ám teljes változást hozott a lap életében, jelen tanulmány ezt a periódust kívánja közelebről szemlézni.

A szerkesztőváltást követően a *Politikai Hetiszemle* Szilágyi Géza vezetésével a lap változatlan szellemében, és igényességében való folytatására tesz ígéretet. Az 1904-es év januári beköszöntője is ezt hangsúlyozza, kiemelve egy – pontosabban e szöveg szerint Magyarországon az egyetlen – „komoly, nem szépirodalmi irányu hetiszemle” előnyeit, amivel szemben az egyre szaporodó „napi szenzációt hajhászó ujságok, s a lantpengetőket, szerelmi novellákat portáló szépirodalmi hetilapok” állnak.¹⁷ A főntebb már említett, Bródy Sándor által szerkesztett *Jövendő* című „irodalmi és politikai ujság” egy 1903-as márciusi szerkesztőségi üzenetben a következő választ adja egy olvasói kérdésre: „Az újjá alakított »Politikai Hetiszemle« a legjobb az ilyen genrejű lapok között. Tulajdonosa Szerdahelyi Sándor, szerkesztője: Szilágyi Géza doktor. Aki magyar politikával hivatalból – vagy csak passzióból is – foglalkozik –, nem nélkülözheti. A lap olcsó és megrendelhető minden könyvkereskedés útján.”¹⁸

A „genre” valószínűleg egy kifejezetten politikával, közélettel foglalkozó orgánium lehetett, amelyet csak némileg elégitenek ki a Bródy által megfogalmazott, saját lapja esetében szem előtt tartott, politikát és közéletet is érintő tartalmi vonatkozások: „A nagy emberi és az ezzel összefüggő nemzeti igazságokat keressük és ezért már most jelezzük, hogy nem vagyunk elragadtatva közállapotainktól, elégedetlenek vagyunk politikai, irodalmi, művészeti és legfőképpen társadalmi viszonyainkkal.”¹⁹

Székely Sámuel lapszerkesztőként mindvégig a pártatlan józanság és igazság programját hangsúlyozta és saját bevallása szerint a *Politikai Hetiszemle* első idő-

16 SZÉKELY, *Egy újságíró emlékei*, 231.

17 A Politikai Hetiszemle szerkesztősége, „Tizenegyedik évfolyam”, *Politikai Hetiszemle* 11, 1. sz. (1904): 1.

18 „A szerkesztő közlései”, *Jövendő*, 1903 1, 5. sz., [66]. Meg kell jegyezni, hogy a *Jövendő* 1904 és 1905 folyamán, a *Politikai Hetiszemle* pedig 1904-ben, lapszámai többségében reklámozza a másik hetilapot, rövid, a szerkesztőre, a megjelenés gyakoriságára, s az arra szorítózkodó apróhirdetés formájában.

19 A szerkesztő [BRÓDY Sándor], [cím nélkül], *Jövendő* 1, 1. sz., 1–2, 2; lásd még: A szerkesztő [BRÓDY Sándor], „Az olvasóhoz”, *Jövendő* 1, 2. sz. (1903): 1–2.

szakában csak közvetlenül Bánffy Dezső leváltása előtt került szembe a mindenkori miniszterelnökkel, amiért az ellenzékiek és a bécsi udvar felől jövő veszélyekre a *Politikai Hetiszemle*ben megjelent cikkeiben „a sorok között figyelmeztette”.²⁰ Székely távozását követően alighanem elsősorban nem a szerkesztőségnek, de a gyors, és ellentmondásos politikai eseményeknek (obstrukció, zsebkendőszavazás, kormánypárti bukás, darabontkormány, nemzeti ellenállás, nemzeti koalíció)²¹ is következménye az 1904-es, 1905-ös lapszámok címlapján Széll Kálmán, Tisza István, gróf Apponyi Albert vagy Justh Gyula portréjának, valamint az 1906-os és 1909-es lapszámokban az ugyancsak róluk közzétett karikatúráknak a kontrasztja. A folyóirat címét a politika akkori állapotára adott egyfajta válaszként is lehet érteni, amikor 1909-ben, Jákó János főszerkesztése alatt a második számtól a tizedikig a „szatirikus folyóirat” alcím került a borítóra, s ebben a néhány kiadványban már a vezércikk is paródiává tudott válni. Ilyen például a *Lóverseny a képviselőházban: Politikai Sporttudósítás* című írás.²²

A Bródy által szerkesztett „irodalmi és politikai ujság” nem érte meg az igazi belpolitikai válságot, ugyanakkor közéleti-politikai érdeklődése mellett 1903 és 1905 között a *Politikai Hetiszemlével* ellentétben rendszeresen közölt szépirodalmat. Szilágyi Géza szerkesztői működése alatt ugyanis, bár már megindult az időnként szépprózát (Marcel Prévost, Szini Gyula) is közlő *Tárca* rovat; a Székely szerkesztette szellemben elsősorban továbbra is csak műkritika, ismertetés volt a lapban. Érdekes kivétel, ugyanakkor meglepőnek nem nevezhető, hogy az egyetlen versközlés 1903 folyamán mindössze egy mutatvány volt, méghozzá a főszerkesztő *Holt vizeken* című új verseskötetéből,²³ amelyről Szini Gyula egy későbbi számban méltatását is közölte.²⁴ Az első költemények majd csak a következő évben, a szerkesztőváltást követően olvashatóak a lapban, de ekkor is csak mintegy szórványszerűen, Pásztor Árpád verseit közölte a *Politikai Hetiszemle*,²⁵ amelyet az 1904-es év eleji beköszöntőben még „nem szépirodalmi irányu”-ként határoz meg a szerkesztőség.

20 SZÉKELY, *Egy újságíró emlékei*, 222.

21 ROMSICS Ignác, *Magyarország története a XX. században*, 4. jav., bőv. (Budapest: Osiris Kiadó, 2010), 71–73.

22 [Szerző nélkül], „Lóverseny a képviselőházban: Politikai sport tudósítás”, *Politikai Hetiszemle* 16, 3. sz. (1909): 1–3.

23 [Szerző nélkül], „Holt vizeken: Mutatvány Szilágyi Géza verskötetéből”, *Politikai Hetiszemle* 10, 39. sz. (1903): 8.

24 SZINI Gyula, „Holt vizeken: Szilágyi Géza verses kötetéről”, *Politikai Hetiszemle* 10, 41. sz. (1903): 7–8.

25 PÁSZTOR Árpád, „Scylla: Novemberi emlék, Búcsu, Fantazmagoria”, *Politikai Hetiszemle* 11, 46. sz. (1904): 8; PÁSZTOR Árpád, „Hungara”, *Politikai Hetiszemle* 11, 48. sz. (1904): 9–10.

A lap tartalmában a lényegibb vált(oz)ás az 1904-es ismételt szerkesztőváltás-kor történt, amikor egy Szilágyi Gézához képest jóval kevésbé (el)ismert szép-író, Cs. Szabó Kálmán²⁶ vette át a *Politikai Hetiszemle* főszerkesztését. Ekkorra a már állandó munkatárs Szini Gyula (aki 1903 tavaszától folyamatosan közölt a lapban kritikákat)²⁷ és Tábori Kornél²⁸ mellett egyre inkább föltűnnek olyan nevek, amelyek az egyetlen évet megélt, szépirodalmi orgánumnaként is működő hetilapokban, a *Figyelő*ben (1905) és a *Szerdában* (1906) – azaz a *Nyugat* előzményeiként sűrűn emlegetett lapokban – is publikáltak. Így nemcsak maga Szilágyi Géza – aki a főszerkesztői leköszönése után is állandó munkatárs maradt – tűnik föl a *Politikai Hetiszemle* egyes számaiban, de például Bródy Sándor, Cholnoky Viktor, Kóbor Tamás, Krúdy Gyula, Mikes Lajos, Nagy Endre, akik a *Tárca* rovatban szépprózát, illetve esetenként a változó című irodalmi-kulturális rovatban cikkeket is közöltek. Továbbá Erdős Renée és Heltai Jenő szépprózával 1905-ben szerepeltek először, de nem utoljára a *Politikai Hetiszemle*ben.

S noha alapítója ideiglenes távollétével a *Politikai Hetiszemle* nem szűnt meg, nyilvánvalóan Székely Sámuel személyisége (az említett Balaton kávéház köre, a politikusok, közéleti személyiségek), a lap reprezentatív volta vonzott előfizetőket, akiket az alapító távoztával csak ideig-óráig sikerült megtartani, újakat pedig lassacsckán, határozott irányvonallal lehetett toborozni. Míg 1903-tól az új szerkesztőség az első két évben még igyekezett megtartani a politikai-közéleti vonalat, 1906-ra valószínűleg korábbi előfizetői nem kis része hagyhatta el a *Politikai Hetiszemlét*. Föltehetőleg ennek volt a következménye, hogy ez év 15. számától a lap negyedakkora (16 lapos negyedréttű helyett 48 lapos nyolcadréttű) és olcsóbb lett. Az olvasókhoz, előfizetőkhez szóló fölhívás egyúttal – és 1903 óta először – tartalmi változásra is utalt: „A tartalmasabb új forma mellett, és új, nagy irodalmi erők sorompóba állítása mellett a lap árát felére leszállítottuk. [...] csak egy marad változatlan: az a lelkesedés, melylyel a nemzeti ügyet és a magyar közönség érdekeit szolgáljuk.”²⁹ S érdemes kitérni arra is, hogy mindez a borítón szereplő cím új tipográfiáján is tükröződött: a „Hetiszemle” jelzője ugyanis szinte észrevétlenné zsugorodott. Az „új nagy irodalmi erők” azonban kétségtelenül odaáramlottak a laphoz. Első megjelenésük szerinti sorrendben 1906 áprilisától

26 Tizenöt elbeszélését tartalmazó kötetéről maga ír a *Szerző a könyvéről* rovatban: Cs. Szabó Kálmán, „Nő sorsa a férfi. Irta: Cs. Szabó Kálmán. Kiadja a Franklin-társulat”, *Politikai Hetiszemle* 11, 4. sz. (1904): 8; illetve a lap *Tárca* rovatába is készített például karcolatot: Cs. Szabó Kálmán, „A filozófus”, *Politikai Hetiszemle* 11, 25. sz. (1904): 9–10.

27 Első kritikája: SZINI Gyula, „The run of the play”, *Politikai Hetiszemle* 10, 13. sz. (1903): 10–11.

28 Akire a lap egy jegyzetében saját munkatársként hivatkoznak: *Politikai Hetiszemle* 11, 16. sz. (1904): 5.

29 [Szerző nélkül], „Olvasóinkhoz”, *Politikai Hetiszemle* 13, 15. sz. (1906): [fűlszöveg].

már a következő szerzőktől is közölt szépprózát, verset a *Politikai Hetiszemle*: Molnár Ferenc, Ignóty, Ady Endre, Mohácsi Jenő, Kaffka Margit, Kosztolányi Dezső, Ritoók Emma.³⁰

1907-ben pedig, amikor a lap valószínűleg az olcsóbban előállítható kisebb formátum és a kedvezőbb előfizetési összeg ellenére sem tudott igazán berobanni, a hetiről átállt kétheti megjelenésre (ekkor már dr. Komin János a főszerkesztő),³¹ s talán a szépirodalmi hetilapok ideiglenes interregnumát kihasználva, ugyanezen év 19. számában a következő, programszerű fölhívás jelent meg *A legfiatalabb irodalom: Felhívás a legfrissebb írói generációhoz* címmel. Ez egyfelől az irodalom kétféle táborra szakadására hivatkozik: „A maradiak, az öregek, a puhagerincűek és a sablón-emberek gunynyal, gáncscsal és gyűlölettel fogadták a vasderekuakat, a lobogó-szeműeket, a fiatalokat.”³² A *Politikai Hetiszemle* szerkesztősége, programja szerint éppen e kiegyensúlyozatlanságon kíván segíteni, publikációs lehetőséget biztosítva az utóbbiaknak, mivel a fiatal író „[k]ilincsel egyik szerkesztőségéből a másikba, [de] mindenütt kiakasztják a megtelt táblát.”³³ Ebben a lapszámban harangozzák be Babits Mihályt elsőként (és ilyen keretezéssel utoljára) mint az emlegetett fiatal irodalom egyik képviselőjét. „Egy eddigelé jóformán teljesen ismeretlen fiatal poétának a neve ez, akit érdemes fölfedezni és külön fölhívni rá a figyelmet [...] hamarosan föl fogja magát küzdeni azok közé, akiket mostanában a modern magyar versírás uttörőiként emlegetni szoktak.”³⁴ E program és fölvezetés nyilvánvalóan több kérdést is fölvet, amelyek egy részét az alábbiak fényében érdemes mérlegelni.

30 Természetesen lehet még 1906-ban is találni Szabolcska- vagy Thaly-költeményt, a hagyatékából előkerült Jókai-verset olvasni a lapban az említett szerzők munkái mellett, illetve ugyanebben az évben egy Dr. Apáthy István néven jegyzett *A nihilismus költője* címmel Richepin *Les Blasphèmes*-je kapcsán meglehetősen távolságtartó és gunyoros eszmefuttatás is található az új irodalomról. Az egymásnak ellentmondó beszédmódok egymást kizáró volta általában mesterségesen kiélezett, a gyakorlatban ezek – legalábbis egy bizonyos ideig – nem egymástól elkülönülve léteztek, ám ennek a dinamikának a *Politikai Hetiszemle*-ben való jelenléte is önálló vizsgálatot érdemel.

31 Az előző év végén külön regénymellékletet is ígértek (Nagy Endre *A birsai vándorforrás* című munkáját) azoknak, akik előfizetnek a lapra – lásd „Tizennegyedik évfolyam”, *Politikai Hetiszemle* 13, 52. sz. (1906): [fülszöveg].

32 *Politikai Hetiszemle* szerkesztősége, „A legfiatalabb irodalom: Felhívás a legfrissebb írói generációhoz”, *Politikai Hetiszemle* 14, 19. sz. (1907): 5–7, 5. Néhány további lapszámban mindez a fölhívás rövidítve, a borító belső oldalán ismétlődik.

33 Uo., 6.

34 [Szerző nélkül], „Babits Mihály”, *Politikai Hetiszemle* 14, 19. sz. (1907): 11.

Babits kortársai és barátai közül ugyan Juhász Gyula szerepel először az orgánumban, még hozzá már 1903-ban, egy Jacobsenről írt esszével,³⁵ azt követően csak 1908-ban bukkan föl ismét, versekkel. Az imént idézett beharangozóból azonban megtudható, hogy Babits versei a *Politikai Hetiszemlé*be az 1906 júniusa óta ott publikáló Kosztolányi révén kerültek e számba: „Vaskos kézirat-csomó fekszik előttem. [...] Gyönyörködve lapozgatok bennük. [...] illendő megemliteni, hogy azt [...] Kosztolányi Dezső, a jeles fiatal poéta adta át nekünk.” Nem első alkalommal történt, hogy Kosztolányi közvetítette Babits költeményeit hasonló céllal, 1906-ban a *Magyar Szemle* esetében is ugyanígy járt el.³⁶ S ugyan a „jeles fiatal poéta” nemcsak verssel, de novellával, recenzióval, esszével, színikritikával és műfordítással is szerepel egészen 1908-ig a *Politikai Hetiszemlé*ben, nincs nyoma annak, hogy a *Magyar Szemlé*vel ellentétben ekkor itt is belső munkatárs lett volna. S bár a többes szám első személyű fölvezetés a szerkesztőség szolamát veszi föl a fiatal költő néhány soros bemutatását illetően, Éder Zoltán nyomán Kelevéz Ágnes meggyőzően érvel Kosztolányi föltételezhető szerzősége mellett.³⁷

A főnti programra lehetne ugyan azt mondani, hogy a hetilap túlhangsúlyozta saját, mecénás jellegű szerepét, ám 1907-re valóban megszűntek a fiatalabb nemzedéket időről időre összefogó, általuk részben vagy egészében kisajátítható, de rövid életű orgánumok, mint a *Magyar Génius*, a *Jövendő*, a *Figyelő*, a *Virágfakadás*, a *Tűz* vagy a *Szerda*. Tehát az egyéb hetilapokban *A Hét*, a *Vasárnapi Újság*, a *Magyar Szemle* vagy a *Tolnai Világlapjában* és a napilapokban való publikálási lehetőségeket leszámítva³⁸ – például Ady és Kosztolányi *Politikai Hetiszemlé*ben

35 JUHÁSZ Gyula, „Jens Péter Jacobsen”, *Politikai Hetiszemle* 10, 36. sz. (1903): 7–8. (Kötetben: JUHÁSZ Gyula, *Prózai írások*, szerk. ILIA Mihály és GREZSA Ferenc [Budapest: Akadémiai Kiadó, 1968], 580.)

36 A két anyag közt ráadásul van átfedés a mindkét lapban *Tájkép* címmel publikált verset lásd BABITS Mihály, „Egyszer, például, alkonyattal, járok”, in BABITS Mihály, *Összegyűjtött versei 1: 1890–1905*, szerk. KELEVÉZ Ágnes, Kritikai kiadás 1, 252–254 (Budapest: Argumentum Kiadó, 2017), a továbbiakban: BMÖV1. A *Magyar Szemle* „Babits-szám”-áról lásd „Kosztolányi Dezső és Hegedűs-Bite Gyula – Babits Mihálynak [Budapest, 1906. augusztus 18–21. között]”, in KOSZTOLÁNYI Dezső, *Levelezése I: 1901–1907*, szerk. BUDA Attila et al., 588–590 (Budapest: Kalligram Könyvkiadó, 2013), illetve részletesen 146. Megjegyzendő, hogy a Brenner fivérek, Csáth Géza és Jász Dezső is föltűnnek röviden 1908-ban egy-két megjelenés erejéig, novellákkal – talán szintén Kosztolányi közbenjárására.

37 Lásd BABITS Mihály „Nevessetek!”, in BABITS Mihály *összegyűjtött versei 2: 1906–1910*, szerk. KELEVÉZ Ágnes, Kritikai kiadás 2, 146–150 (Budapest: Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézet–Argumentum Kiadó, 2022), 149–150, a továbbiakban: BMÖV2; vö. Kosztolányi-levelezés vonatkozó kötetét, amely Komin János szerkesztőt tünteti föl a szöveg szerzőjeként: KOSZTOLÁNYI, *Levelezése*, 827.

38 Tény, hogy a napilapok meritéséről olvasható a *Politikai Hetiszemlé*ben meglehetősen elitélő vélemény: „Budapesten van vagy huszonöt magyar nyelvű napilap s ezekben csak harmincnégy olyan ember írt novellát vagy verset, akikről tiszta lelkiismerettel azt lehet mondani, hogy a nevük érték a magyar iro-

közölt publikációi esetében általában a *Budapesti Napló* volt az első megjelenés helye, amely napilapnál ekkor mindketten belső munkatársak voltak; *A Holnap* és a *Nyugat* mozgalma pedig éppen alakulóban volt. A *Politikai Hetiszemle* nem elhanyagolható szerepét támaszthatja alá az is, hogy a bemutatott fiatal költő, Babits Mihály itt közölt verseiből csaknem mind első megjelenés, s a ma *Memento*-ként ismert vers itt jelent meg elsőként a fővárosban, saját költeményként, de cím nélkül, s egyedi variánssal.³⁹ Ugyanakkor valóban a tudatos és hosszú távú szervezetlenség jele, hogy a meghirdetett program ellenére a költő bemutatását a heltilapban nem követte további fiatal alkotóké.

A *Politikai Hetiszemle*ben megszólaltatni kívánt modernségnek vagy „új irodalom”-nak egy másik tényezője is volt, 1908-ra ugyanis a hivatalos irodalom a lapban gúny tárgyává vált. Noha korábban is megjelentek olyan cikkek, amelyek szórványosan az Akadémia merevségét ostorozták,⁴⁰ korábban az Akadémia, a Petőfi Társaság, a Nemzeti Színház a vitriolos rövidhíreknek, közélettel kapcsolatos gondolatfutamoknak még nem került a célkeresztjébe. 1908-ban a *Megjegyzések* rovat aktualitásokról írt részében *A Petőfi-társaság új tagjai* című rövid beszámolója már fölütésében is igen erőteljes: a „Petőfi-társaság (a gyöngébbek kedvéért megjegyezzük: ez irodalmi társaság) a napokban tagválasztó ülést tartott”, s miután a cikk hangsúlyozza, hogy az illetők milyen nagy jelentőségűek, éles kritikába fordul: „[s]okkal kisebbek azok, hogy sem komolyan illenék foglalkozni velük. Csak szerényen és minden gúny nélkül megkérdezzük a társaság egy-két

---

dalomban. [...] A többiek siralmas vergődése, kacagató tudatlansága és tehetetlensége, a luxterkák és váradiantalok nyomtatott betűi: dokumentumai a magyar irodalomnak. Vagy olyan kevés jó írónk van, hogy ezek is kellenek; vagy olyan közönségünk van, amely csak holnap fog megundorodni ezektől.” (H.), „Ök harmincnyegen”, *Politikai Hetiszemle* 15, 1. sz. (1908): 26–27. A neveket érdemes említeni, közöttük érdekes módon, noha nem csak a legifjabb korosztályról van szó, Babitsé éppen nem szerepel: Ady Andre, Ambrus Zoltán, Bede Jób, Biró Lajos, Cholnoky Viktor, Dutka Ákos, Erdős Renée, Gárdonyi Géza, Gerő Ödön, Haraszthy Lajos, Heltai Jenő, Herczeg Ferenc, Homok, Harsányi Kálmán, Juhász Gyula, Ignotus, Kabos Ede, Krúdy Gyula, Kosztolányi Dezső, Kóbor Tamás, Lovik Károly, Miklós Jenő, Miklós Jutka, Mikszáth Kálmán, Molnár Ferenc, Mohácsi Jenő, Révész Béla, Rónai Mihály, Szilágyi Géza, Szini Gyula, Szomory Dezső, Szász Zoltán, Szabó Endre, Szemere György.

- 39 A kritikai kiadások szerinti rendben: *Memento*: BMÖV1, 233–236; *Olvasás közben*: BMÖV1, 242–243; *Egyszer, például, alkonyattal, járok*: BMÖV1, 252–254; *Aliscum éjhaju lánya*: BMÖV1, 359–364; *Alkony*: BMÖV1, 375–377; *A bús rom*: BMÖV2, 110–112; *Anyám nevére*: BMÖV2, 123–131; *Nevessetek!*: BMÖV2, 146–150. Továbbá Babits mint ifjú költő fölfedezésével kapcsolatosan lásd még Kelevéz Ágnes következtetéseit: BMÖV2, 131.
- 40 DÖMÖTÖR István, „Pályadíjas irodalom”, *Politikai Hetiszemle* 11, 10. sz. (1904): 7–8, illetve ugyancsak az Akadémia pályázatainak időszerűtlenségét érinti: Sz. Gy., „Irodalmi problémák”, *Politikai Hetiszemle* 11, 29. sz. (1904): 7–8.

érdemes tagját, Kabos Edét, Herczeg Ferencet vagy Ambrus Zoltánt: hogy érzik magukat ebben a társaságban? [...] Nem gondolták-e, mégis csak jó Ignotusnak vagy Kóbor Tamásnak, őket még egy irodalmi társaság sem kompromittálta.”⁴¹

Visszatérés

A folytatás (befejezés) is érdekes, már ami a lap sorsát illeti. Jákó János a hetilap irodalmi részének korábbi (1907/22. számtól) vezetőjéből 1909-re felelős szerkesztővé vált. Az 1909-es év második számától a *Politikai Hetiszemle* már a „szatirikus lap” alcímet viselte, a szerzői neveket már nélkülözi, szinte kizárólag humorisztikus szövegekkel, ám alig néhány szám erejéig. A 11. számtól ez a pár éves előzmény, modern irodalmi fórum, megszűnt létezni. Székely Sámuel visszatért Magyarországra és „visszavette” lapját. Ennek a gesztusnak az első ismét általa kiadott lapszámban adott hangot: „Csak nehezen határoztam el magamat arra, hogy újra kezembe véve a *Politikai Hetiszemlét*, annak régi tekintélyének és befolyásának helyreállítását megkísértem, de engednem kellett azoknak a bátorító és biztató felhívásoknak, a melyeket a régi lapnak ma is számottevő hívei intéztek hozzám.”⁴²

A 12. szám *Irodalom* rovatában már *A beteg irodalom* címmel olvasható egy dr. Sz. J. monogrammal jegyzett írás egy fiatal író pornográfia miatti perbefogása ürügyén – mint későbbi, teljes névvel jegyzett írásaiból kiderül, dr. Sziklay János a szerző (Vas Gereben összes munkáinak egyik sajtó alá rendezője). Nem egyértelműen elítélően, de kifejti véleményét, amely szerint az irodalom is hat az életre, ezért jól kell hatnia, vagyis nemesítenie kell, nem rombolnia. A 13. számtól a „Közgazdaság”, „Tudomány”, „Társadalom” rovat mellett „Közélet” szerepel, „Irodalom” nem, s ez így megy több lapszámon keresztül, mígnem ismét megjelenik az „Irodalom és művészet” rovat, amelyben *Az Akadémiáról: A M. Tud. Akadémia nagyhete alkalmából* ír ugyancsak D. Sz. J. A fölvezetést érdemes idézni: „A magyar tudományos Akadémiáról meglehetősen közömbösen, sőt bizonyos kicsinyléssel emlékeznek meg egyes alkalmakkor azok, a kik nincsenek vele szemben érdekelve, főképen olyan kisebb és nagyobb publicisták, a kik vagy még nem tagjai, avagy nem is lesz rá módjuk, hogy azok legyenek.”⁴³

41 (H. GY.), „A Petőfi-társaság új tagjai”, *Politikai Hetiszemle* 15, 1. sz. (1908): 25–26.

42 SZÉKELY Sámuel, „Beköszöntő”, *Politikai Hetiszemle* 16, 11. sz. (1909): 1.

43 D. Sz. J. [SZIKLAY János], „Az Akadémiáról: A M. Tud. Akadémia nagyhete alkalmából”, *Politikai Hetiszemle* 16, 18. sz. (1909): 10–11.

A *Politikai Hetiszemle* irodalmi-kulturális-művészeti rovata tehát lényegében visszatért ahhoz a formájához, amelyet indulásakor Császár Elemér és Roboz Andor vezetett: ismét szépirodalmat mellőző szemlerovat lett.

Jelen tanulmány arra igyekezett föl hívni a figyelmet, hogy *Politikai Hetiszemle* e néhány elfeledett éve a modern irodalom kapcsolat- és intézménytörténeti vizsgálatához korántsem olyan jelentéktelen forrás, mint amilyen jelentéktelenséget a lap mérete és kiállítása sugall. Nem feledhető, hogy a *Nyugatot* megelőző komolyabb, szépirodalmat közlő vállalkozások sorra szűntek meg ezalatt az idő alatt. A *Politikai Hetiszemle* pedig 1903-tól kezdve fokozatosan a „legfiatalabb” irodalom alternatív fórumává vált, s ebben az értelemben virágkorát 1907 és 1908 között élte Ady Endre, Babits Mihály, Bródy Sándor, Csáth Géza, Erdős Renée, Heltai Jenő, Ignotus, Juhász Gyula, Kaffka Margit, Kosztolányi Dezső, Mohácsi Jenő, Molnár Ferenc műveit, Kosztolányi, György Oszkár műfordításait közölve. S ugyan gyakrabban a fordító megnevezése nélkül, de többek között Baude- laire, Ibsen, Kipling, Nietzsche, Sully Prudhomme, Verlaine, Wilde verseinek időről időre való tolmácsolásával a külföldi szépirodalom sem hiányzott a lapból. A fentiekből talán belátható, hogy *Politikai Hetiszemle* anyagának és belső munkatársi hálózatának alaposabb föltárása mindenképp többféle vizsgálatot érdemel, több tanulmányt kíván.

Incze Sándor és a *Színházi Élet*: Az önmenedzselés egy sikeres kísérlete

A Színházi Életről szóló monográfia szükségessége

Az Incze Sándor és Harsányi Zsolt víziójaként megvalósuló, 1912. december 1-én induló és 1938. november 19-én megszűnő *Színházi Élet*, a két világháború közötti populáris kultúra egyik legizgalmasabb történetét produkáló sajtóorgánuma monografikus feldolgozása számos értékes adattal gazdagítaná a korszak kutatását. Gajdó Tamás ugyan egy 2004-es tanulmányában már ennek adott hangot, ám a helyzet e tekintetben azóta sem változott: „Nem készült el még a lap teljes repertóriumra, s bizony hiányzik. Nemcsak a színháztörténészeknek. A lap jellegét ugyanis időről időre megváltoztatták”¹ Ez a munka az írás megjelenése óta eltelt húsz évben sem született meg, bár, ahogy Gajdó is írja, e minden bizonnyal nagy feladatot előkészítő előzetes szondázások már megtörténtek. Incze Sándor szubjektív, ám nagy forrásértékkel bíró visszaemlékezését, a *Színházi életeim* című memoárt Ábel Péter adta ki 1987-ben.² Lakatos Éva megkerülhetetlen monográfiájában és a magyar sajtótörténet kutatásában nélkülözhetetlen bibliográfiájában is fontos adatokat közölt a kiadványról.³

Egy jövőbeni áttekintés pillérei a már mondott, hírtípusok szerint elkülönülő bibliográfia összeállítás mellett többek között a lap karakterét adó vizuális reprezentációk, képregénypanelek, *comic stripe*ek, képes vagy fényképes reklámhirde-

- 1 GAJDÓ Tamás, „Színházi Élet: A színházi újságok történetéből – 5. rész”, *Zsöllye* 5, 1. sz. (2004): 34.
- 2 Uo., 34; INCZE Sándor, *Színházi életeim: Egy újságíró karrierregénye*, bev., szerk. ÁBEL Péter, (Budapest: Múzsák Kiadó, 1987).
- 3 LAKATOS Éva, *Sikersajtó a századfordulón: Sajtótörténeti megközelítések* (Budapest: Balassi Kiadó–Országos Széchényi Könyvtár, 2004), 42–43; LAKATOS Éva, *A magyar színházi folyóiratok bibliográfiája (1778–1948)*, szerk. SIRATÓ Ildikó, *Studia Theatralica* 1. Második, javított és jelentősen bővített kiadás (Szombathely: Savaria University Press Kiadó, 2011), 170–187.

tések összegyűjtése, katalogizálása lehetnének. Gajdó nem véletlenül emelte ki, hogy Lakatos egy másik kollektuma, a *Magyar irodalmi folyóiratok* bibliográfiája már tartalmazta az újságban megjelent színjátékok, színdarabok katalógusát.⁴ A szóban forgó gyűjtés több mint ezer színmű adatolását végezte el, és valóban, e lista nélkül egyes alkotók színműírói pályájának feldolgozása is töredékes, hiányos lenne.⁵ A számtalan kínálgató példa közül álljon itt csupán egy: a *Nyugat* második nemzedékéhez sorolt Hunyady Sándorról a közelmúltig egy kismonográfia és egy kisdoktori értekezés született. Vécsei Irén könyve és Erdős György disszertációja elsősorban mint jelentős novellistát értékelték az író, a kánon mozgásai után a jelen irodalomtörténetírása is főként így tekintett rá.⁶ Bár mindketten szót ejtettek a színműírói Hunyadyról, ahogy Erdős fogalmaz, az alkotó drámaíróként „kismester” maradt: „Színdarabjai, regényei novelláinak variációira szorítottak, nagy szerkezetek – paradox módon – nem tudták elhordozni mindazt a mondanivalót, amit a novellák játszva ki tudtak fejezni.”⁷

Vécseinek ugyan elévülhetetlen érdemei vannak a Hunyady-publicisztika sajtó alá rendezésében, két válogatásban (*Álmatlan éjjel*, 1970; *Három kastély*, 1971) is szemlélte azt, ám az esztétikai szempontból számára is kevésbé izgalmasnak ígérkező drámai oeuvre-nek ő sem szentelt nagyobb figyelmet.⁸ Az azóta eltelt évtizedekben világosan láthatóvá vált, hogy egy új Hunyady-életrajz nem készülhet el a *Színházi Élet* említése és számba vétele nélkül.⁹ Bródy Sándor törvénytelen fia több regényét is e lapban publikálta először.¹⁰ Ezek közül kettő „újrafelfedezése” Urbán László fáradhatatlan szöveggondozói búvárkodásának köszönhető. A *Két kis angol* az ő munkája nyomán jelent meg könyv alakban 1992-ben, az Editorg Kiadó gondozásában.¹¹ Hasonló a sorsa kávéházi regényének (*Szűrve, habbal...*), amelyet ugyancsak Urbán rendezett sajtó alá és 1993-ban jelent meg az Interart

4 GAJDÓ, „Színházi Élet...”, 34.

5 LAKATOS Éva, *Magyar irodalmi folyóiratok: Székely közélet-Tábortűz*, A Petőfi Irodalmi Múzeum Bibliográfiái Füzetek, A. sorozat 27–30 (Budapest: Petőfi Irodalmi Múzeum, 1988), 2534–2615.

6 VÉCSEI Irén, *Hunyady Sándor* (Budapest: Gondolat Kiadó, 1973); ERDŐS György, *Hunyady Sándor öröksége*, Bölcsészdoktori Disszertáció, kézirat (Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem, 1979).

7 ERDŐS, *Hunyady Sándor öröksége...*, 112.

8 HUNYADY Sándor, *Álmatlan éjjel*, vál., szerk., utószó VÉCSEI Irén (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1970); HUNYADY Sándor, *Három kastély*, vál., szerk., utószó VÉCSEI Irén (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1971).

9 KOVÁCS Krisztina, „...gazdag gyűjtőteknője különböző fajták patakjainak...”: *Táj- és térképek Hunyady Sándor prózájában* (Budapest: Dotnet Kft., 2023).

10 Uo., 78.

11 HUNYADY Sándor, *Két kis angol*, kiad., utószó URBÁN László (Budapest: Editorg Kiadó, 1992).

Stúdió kiadásában.¹² A folyóiratbeli közlés után először 1942-ben publikált *Szerelmes unokatestvéreket* a K.u.K. Kiadó 2001-ben adta ki újra néhány, korábban csak folyóiratban közölt novellával (*Amire Egon megtanított; A művész és a felesége; A szobalány; Béla; E. kisasszony; Az újságíró és a két vak; Eseménydús karácsony*) együtt, Fráter Zoltán szerkesztésében. A regény első variánsát, az *Unokatestvéreket* ugyancsak a *Színházi Élet* hozta.¹³

Ha mindehhez hozzátesszük, hogy a Lakatos gyűjtésében is élénk táruló Hunyady-drámapanoráma darabjai, köztük a szerzőségi kontribúció arányainak további tisztázására váró, társalkotóként jegyzett színművek is ebben az orgánumban rejtőznek, a lap alapos olvasása a két világháború közötti polgári dráma történetének vizsgálatakor nélkülözhetetlennek tetszik. Ezek után nem kelthet nagy meglepetést, hogy az Európa Könyvkiadó gondozásában 2003-ban, Dedinszky Zsófia sajtó alá rendezésében útjára bocsátott, alapos kísérőtanulmányával ellátott, Hunyady válogatott drámáit tartalmazó kötet minden darabja, még az itt ugyan egy későbbi gyűjteményből (*Az oroszlán torka*, 1974) idézett *Bakaruhában* (1931) is a *Színházi Élet*ben jelent meg először.¹⁴ Bár az eddig utolsó, 2023-as Hunyady-monográfia is csak egyes elemeiben érintette a színpadi szerzőként saját korában abszolút sztárnak számító Hunyady e műnembeli ténykedését, az újabb kutatásoknak ezt a feladatot mindenképpen Incze lapjának kontextusában, a sajtóanyag részletes áttekintésével kell majd elvégezniük. Arról nem is beszélve, hogy, ahogy Gajdó Tamás is hangsúlyozza, egy ilyen feltáró munka nyomán olyan művek kerültek és fognak még bekerülni az irodalom- és színháztörténet látókörébe, „melyekről addig legfeljebb anekdoták tudósítottak”.¹⁵

Ezt támasztják alá Szilágyi Zsófia újabb kutatásai is: Móricz monográfusa eddig három tanulmányában bizonyította, a színpadi sikert nagy lelkesedéssel, ám ennél szerényebb eredményekkel ostromló Móricz életrajza hiányzó elemeinek feltárásához hasznos adatokkal szolgálnak majd az író *Színházi Élet*ben látha-

12 HUNYADY Sándor, *Szűrve, habbal...*, kiadó, utószó URBÁN László (Budapest: Interart Stúdió Kiadó, 1993).

13 HUNYADY Sándor, *Szerelmes unokatestvérek: Kisregény és elbeszélések*, szerk., utószó FRÁTER Zoltán (Budapest: K.u.K. Kiadó, 2001).

14 HUNYADY Sándor, *Lovagias ügy: Válogatott drámák*, vál., szerk., utószó DEDINSZKY Zsófia (Budapest: Európa Könyvkiadó, 2003); vö. HUNYADY Sándor, „Bakaruhában”, in *Az oroszlán torka: 20. századi magyar egyfelvonásosok*, vál., szerk., utószó OSZTOVICS Levente, 671–709 (Budapest: Magvető Könyvkiadó, 1974).

15 GAJDÓ, „Színházi Élet...”, 34.

tó „brandépítési” kísérletei is.¹⁶ A magyar sajtótörténeti kutatások nagy nyeresége az újabb, kötetekbe rendezett szövegkiadások, antológiák létrehozása lehetne.

A lap(ok) története (Színházi Újság, Színházi Hét, Színházi Élet),
Incze reklámstratégiai vízióinak tükrében

Színházi Újság (1908–1910)

A később egyszemélyes vállalkozásként, Incze Sándor nevével összeforrott periodika valójában a két kolozsvári jóbarát, Incze és Harsányi Zsolt közös álma volt. Első projektjük még Kolozsváron, a ma már nehezen fellelhető, a Polonyi Albert által szerkesztett, ugyancsak rövid életű, 1912 és 1913 között egzisztáló *Kolozsvári Színházi Újsággal* csak székhelyében és részben nevében azonos *Színházi Újság* volt.¹⁷ Az 1908-ban indított, minden szombaton megjelenő, magát teljes heti színlappal reklámozó orgánium ára tíz fillér volt.¹⁸ Hunyady Sándor 1934-es önéletrajzi regényében, a *Családi albumban* nemcsak e kezdeti folyóiratról, hanem organizátori karakteréről, sőt, saját ottani publicista ténykedéséről is beszámol:

Harsányi Incze Sándorral lakott a Deák Ferenc-utcában. Együtt csinálták a „Színházi Újság”-ot. Azt hiszem, fiatalabb lapkiadó nem szerepelt még az országban Inczénél. Hiszen ő is húsz év körül járhatott akkoriban. [...] Incze elevenebben mozgott a higanynál. [...] Rendkívüli, tervecsináló optimizmus jellemezte. Igaz, hogy a szerencséjére sem panaszkodhatott. [...] Én néha-néha írtam abba a régi Színházi Újságba, amely flachgépen készült és nem szolgált az olvasónak színes klisékkel és karácsonyi ajándékokkal. Mégis virágzott, mert helyénvaló, korszerű ötlet szülte. Kolozsvár imádták a színházat. És a publikum boldogan olvasott el minden betűt, amely kedvenc színészeiről mondott valamit.¹⁹

Nemcsak Hunyady rajzolta fel a szerkesztők portréját, *Shakespeare a Nyújjorkban* című, 1918-ban megjelent „tréfás színházi regényében” Harsányi is felskiccelte a

16 SZILÁGYI Zsófia, „Pályakezds a pálya közepén?: Móricz *A kis vereshajú című regénye a Színházi Életben*”, in *Pályakezds, karrierút, irodalomtörténet: Tanulmányok*, szerk. RADNAI Dániel Szabolcs, RÉTFALVI P. Zsófia és SZOLNOKI Anna, 187–203 (Pécs: Verso Könyv Kiadó, 2021); SZILÁGYI Zsófia, „Móricz Zsigmond és Intim Pista”, *Szépirodalmi Figyelő* 21, 1. sz. (2022): 32–46.

17 LAKATOS, *A magyar színházi folyóiratok...*, 59; INCZE, *Színházi életeim...*, 73.

18 INCZE, *Színházi életeim...*, 73.

19 HUNYADY Sándor, *Családi album: Önéletrajz, 1934* (Budapest: Noran Könyvkiadó, 2000), 122–123; idézi GAJDÓ, „Színházi Élet...”, 34.

bonyolult szociometriájú Bródy-Hunyady família alakjait: „És egy asztalnál valóságos csoda: Bródy Sándor sajátmagának öt csalódásig hű másolatával. A fiai vaszoráztak vele, szép Bródy-gyerekek, mint az orgonasíp, Hunyady Sándor civilben, aztán Bródy Bandi, Bródy Pista, Bródy Jancsi és Bródy Illés. Apjuk úgy ült közöttük, mint király egy fantasztikus országban, ahol csak Bródy-gyerekek vannak.”²⁰

A *Színházi Újság* célja minden hasonló vállalkozástól eltérően csupán az volt, hogy olyan olcsó lapot adjon a közönség kezébe, amely a színház minden előadásának külső körülményeiről beszámol.²¹ A kolozsvári közeg pedig kedvezett is ennek a vállalkozásnak, ahogy a főszerkesztő maga erről így írt: „Magyarán én azért »kukorékolhattam« mert Kolozsvárott voltam! Sehol másutt meg nem csinálhattam volna. Ennek a városnak fogékony kultúrája, tág érdeklődési köre, elmélyült műveltsége, intelligenciája, érlelő légköre kellett ahhoz, hogy egy ma már úttörő jelentőségű színházi műsorlap olvasóközönségre leljen.”²²

A 400-ról 2400 példányra emelkedő lapszámok és a kicsiben is sikeres üzleti modell Inczééket a Budapestre költözésre és a *Színházi Hét* megalapítására sarkallta. A páros 1910. szeptember 30-án, az új kiadvány alapításának tervével az elméjében érkezett a fővárosba.²³

Színházi Hét (1910–1913)

A *Pester Lloyd* nyomdájában kiadott *Színházi Hét* felelős szerkesztője Harsányi, szerkesztője és tulajdonosa Incze volt.²⁴ A legdrágább nyomdával és a kezdetben még kevés sikert tartogató szponzorációs stratégiákkal a Kolozsváron szerzett vagyont hamarosan felélő Incze Heltai Béláné, egy jómódú polgárasszony személyében mecénásra lett. A *Színházi Hét* 1912-től így, megváltoztatva impresszumát, áprilistól a következő szöveggel jelent meg: „Szerkeszti és kiadja Heltai Béla és Incze Sándor.”²⁵ A fúzió azonban nem hozta meg a várt áttörést, így Harsányi és Incze az egyre inkább bukácsoló vállalkozást elhagyva 1912-ben megalapította a *Színházi Életet*. A helyzet pikantériája az volt, hogy a Heltai-házaspár kiadványa és az új lap ekkor még egy nyomdában jelent meg.²⁶

20 HARSÁNYI Zsolt, *Shakespeare a Nyútyorkban: Tréfás színházi regény* (Budapest: Légrády Testvérek Kiadása, 1918), 140–141.

21 INCZE, *Színházi életeim...*, 73–74.

22 Uo., 75.

23 INCZE, *Színházi életeim...*, 106, 109.

24 Uo., 111.

25 Uo., 125.

26 Uo., 126–127.

A *Színházi Hét* kétéves egzisztálása, a csúnya vég ellenére, nem elhanyagolható tapasztalattal szolgált a későbbi legendás és immár sikeres újság felfuttatásához. Az első lapszám 1910. október 30-án jelent meg, a reklámokkal együtt 52 oldalas volt. A terjedelem lapszámról lapszámra változott, de mindig a 30-50 oldalas hosszúság körül mozgott. Előfizetési ára „Budapestre és vidékre” egy évre 10, fél évre 6, negyedévre 3 korona volt. Egy lapszám ára Budapesten és vidéken 20 fillér, a MÁV pályaudvarokon 24 fillér volt. A minden vasárnap reggel megjelenő újság „az összes budapesti színházak egész heti lapszámával és a darabok tartalmával” kínálta magát.²⁷ Itt, a *Színházi Hét*ben volt látható először az az ötlet, amelyet a későbbi „aranykorban” sokféle módon használt fel az invenciózus redaktor. Az első oldalon egy rövid, reklámnak is beillő portrét adva egy-egy híres színésznő biográfiája volt olvasható. Az első számban az Operaház üdöskéje, Szamosy Elza szerepelt, természetesen saját autogramjával kedveskedve az olvasóközönségnek.²⁸ Ehhez a rovathoz, a címlapon szereplő sztárfotókhoz kapcsolódó lelkes hangnemtű, laudáló karakterű portrékhoz a *Színházi Hét* kétéves története során végig ragaszkodott, az elragadtatott hanggal sosem hagytak fel. Az 1911. évi 4. számban M. Szoyer Ilonka szignóját e fordulattal nyújtotta át a lap olvasóinak: „Íme a szép asszony aláírása a Színházi Hét olvasói számára”.²⁹

A lap az 1911. évi 35. számtól kezdve már szombat este jelent meg, az előfizetési árak azonban lényegében változatlanok maradtak: a féléves előfizetés tarifája az 1911. évi 29. számtól 6 helyett 5 korona lett.³⁰ A második évfolyam karácsonyi darabját az 1911. évi 33. számtól kezdték el reklámozni, díszes kiállítást és nagy terjedelmet, hatvanezres példányszámot ígérve a közönségnek.³¹ Heltai Béla az 1912. évi 14. számtól kezdve szerepelt az impresszumban mint kiadó, Harsányi és Incze ekkortól szerkesztőként voltak feltüntetve.³² Még egy lapszám jelent meg ezzel a szerkesztői oldallal, az 1912. évi 16. számtól Heltai és Incze mint szerkesztők és kiadók adresszálták magukat.³³ Az 1912. évi 32. számtól kiadóként Heltai, felelős szerkesztőként Incze szerepel majd, az 1912. évi 34. számtól főmunkatársként belépett Ráskai Ferenc is.³⁴ A „lassú haldoklást” hozó, számos sűrűlódással járó koncepció 1913-ban múlt ki végleg, és bár Heltai és Ráskai mindent megtet-

27 *Színházi Hét* 1, 1. sz. (1910): 1.

28 Sz. N., „Szamosy Elza – A címképhez”, *Színházi Hét* 1, 1. sz. (1910): 1.

29 Sz. N., „M. Szoyer Ilonka”, *Színházi Hét* 2, 4. sz. (1911): 1.

30 *Színházi Hét* 2, 35. sz. (1911): 1; *Színházi Hét* 2, 29. sz. (1911): 1.

31 *Színházi Hét* 2, 33. sz. (1911): II.

32 *Színházi Hét* 3, 14. sz. (1912): 1.

33 *Színházi Hét* 3, 16. sz. (1912): 1.

34 *Színházi Hét* 3, 32. sz. (1912): 1; *Színházi Hét* 3, 34. sz. (1912): 1.

tek a *Színházi Hét* életben tartásáért, az 1912. december 1-én meginduló *Színházi Élet* végleg elsöpörte és feledésre ítélte az előzményeket. A szakítás nem volt zökkenőmentes, Inczéék kiválása után Heltai nagyjából ugyanazzal a tartalommal adta ki a *Színházi Hét* lapszámait, mint amivel az új orgánus is megjelent. A felek, ki-ki kapcsolatainak megfelelően, a rendőrséget és a főügyészt is bevonták vitás ügyükbe. A perkedéssel fenyegető botrányról a napilapok is hírt adtak, mindez pedig a két kolozsvári jóbarát malmára hajtotta a vizet.³⁵ A jogi eljárás hatásán mozgó konfliktus nyomára a *Színházi Hét* utolsó lapszámainak hirdetési oldalain is rálelhetünk: „Ne hagyja magát félrevezetni megtévesztő című és külsejű lapoktól! [...] A SZÍNHÁZI HÉT-ben hirdetni hasznos! Kiadóhivatal: II., Zsigmond-u. 20. szám.”³⁶ Az 1912 decemberétől Incze szerkesztésében megjelenő új lap előfizetési árai és terjedelme változatlanok maradtak, felelős szerkesztőjeként az impresszumban egyedül ő volt feltüntetve.³⁷

Színházi Élet (1912–1938)

Incze Sándor friss vállalkozása korai rentabilitási gondolatai és kezdeti közepes példányszámjai (előfizetői köre indulásakor 5000 és 10 000 körül mozgott, fénykorában azonban a 150 000-et is elérte) ellenére, lassan, de biztosan a kor meghatározó fórumává vált.³⁸ Az alakuló, a modern nagyvárosi térben dinamikus fejlődő budapesti polgári kultúra kedvelt orgánusa a vizuális műfajoknak (képregény, filmplakát, reklámhirdetések) is teret adott.³⁹

Harsányi az új projektnek is aktív szerzője maradt, ám szerkesztői feladatát már nem látott el. A „leggyorsabb magyar újságíró” valójában már a *Színházi Hét* idején is „különutas” volt. Minderről Incze önéletírásában szűkszavúan ennyit árult el: „Közben elfogyott a pénzünk. A lap felfalta, és így már a tőke sem tudott eltartani kettőnket. Harsányi Zsolt, hogy ne legyen a terhemre, le szerződött a *Magyar Hírlaphoz*. Pótlására első munkatársamként felvettem a »Kiskálmán«-t azaz Kálmán Jenőt, aki a *Független Magyarországnál* töltötte be az első senki szerepét.”⁴⁰

A lap az igényes, szórakoztató bulvárregisztereknek fórumot biztosítva a polgári színházi kultúra (lásd a Vígszínház közönségének szóló tartalmak), és a film-

35 INCZE, *Színházi életem...*, 127–128.

36 *Színházi Hét* 4, 4. sz. (1913): II.

37 *Színházi Élet* 1, 1. sz. (1912): 1.

38 ÁBEL Péter, „Az ember, aki a *Színházi Élet* volt”, in INCZE, *Színházi életem...*, 5–46, 11.

39 INCZE, *Színházi életem...*, 122.

40 Uo., 118.

ipar (pl. az ekkor filmrendezőként még nem, ám fiatal kora ellenére tehetséges mozikritikusként már ismert Korda Sándor filmkritikái és a vizuális kultúrával kapcsolatos elképzelései) iránti olvasói érdeklődés megteremtésével nemcsak edukációs törekvéseket szolgált.⁴¹ Incze Sándor bő két évtizedes, ám az újság betiltatásával részben torzóban maradt lapszerkesztési tervei egy kis költségvetésűként induló, magát progresszivitásával és invenciózusságával piacképesé tevő vállalkozás aranykorát hozták. E sikerhez bőséggel hozzájárult a képiségnek a lap hátsólapjain való térnyerése is.

A kiadvány címével ellentétben nemcsak a színházról, hanem a tágabb értelemben vett társasági és művészeti életről is szólt. Későbbi megnyilatkozásaiban, bár az eredeti elképzelés nem feltétlenül ez volt, Incze az olvasás megszerettetését erősítette meg programjaként. A *Színházi Élet* széles körű reklámkampányában bizonyos értelemben „modernebb” és mozgékonyabb volt, mint a hozzá hasonló profilú *Tolnai Világlapja* szerkesztőségének azonos természetű stratégiái. Az 1925 őszén megkezdett – és amerikai gyakorlatiassággal átitatott – akciók mindenekelőtt az anyagi vonatkozású kedvezményeket helyezték előtérbe. Az előfizetők arcképes igazolványokat válthattak ki, s a szerkesztőség azt ígérte, hogy ezek ellenében birtokosaik Budapesten és vidéken is 5–10 százalékos kedvezményt kapnak a *Színházi Élet* „baráti körébe” tartozó vendéglőkben, kereskedésekben, színházakban és mozikban. A propaganda-hadjárat jól indult, ám a már a *public relations* fogalmát kimerítő tevékenység kissé korainak bizonyult. A húszas évek olvasóközönsége, írja fent idézett monográfiájában Lakatos Éva, de maga a kiadóhivatal sem volt felkészülve erre a sok adminisztrációt és szervezést megkívánó tevékenységre. Ezért végső soron csak a fővárosi szórakozóhelyek és színházak adta kedvezmények megvalósítása sikerült. Hogy az eredménnyel maga a szerkesztő sem volt megelégedve, mutatja, hogy néhány hónap múltán egy újabb akcióba kezdtek, ezúttal nyereményjátékkal próbálkozva. A *Színházi Élet* 1926-tól saját szervezésű sorsjegyeket nyomtatott füzeteknek hátsó borítólapjaira. E számjegyeket hetente, a vigaszdíjat havonta sorsolták, s a szerencsés nyertesek női szőrmebundát, textilcipőt, kalapot, ródlit, korcsolyát, pulóvert, rádiót kaptak.⁴²

Incze Sándor koncepciójának lényege az olcsó és nem kiterjedt apparátussal, hanem kisipari módszerekkel dolgozó újság volt.⁴³ A főszerkesztő kétfajta zsánert favorizált, az érdekes riportot és a fordulatos interjút. A lap ennek szellemében rendszeresen beszámolt például a szépségkirálynő választásáról. Incze szeretett jó-

41 Uo., 146.

42 LAKATOS, *Sikersajtó a századfordulón...*, 42–43; LAKATOS, *A magyar színházi folyóiratok...*, 183.

43 ÁBEL, „Az ember, aki...”, 11.

tékonykodni, újságja ezért különböző ilyen jellegű kampányokat is szervezett.⁴⁴ Az ilyen típusú altruista gesztusok közé tartoztak az elhunyt művészeknek állított síremlékek, a lap több hasonló kezdeményezéséről számolt be rendre. Az 1925. év egyik számában olvasható cikk szerint: „A Színházi Élet síremléket állít elhunyt nagy művészeinknek, akik jeltelen sírokban alusszák örök álmukat. Halottak napján minden síron ott fog állni Kisfaludy Stróbl Zsigmond márvány-emlékműve.”⁴⁵ Egy másik, ugyanebben az évben megjelent tudósítás így hangzott: „Öt magyar színész jeltelen sírjára emel sírkövet a Színházi Élet.”⁴⁶ Incze minderről így számolt be: „Miután a színész csak addig él, amíg a színpadi fények ragyognak rá, s mihelyt lelép a földi színpadról, a temetőben már csak keveseknek jut márványmementó: évente egy-két sírkövet emeltünk azok számára, akiknek családja ezt nem tudta megtenni, vagy nem maradt hozzátartozója. Persze az élők-re is gondoltunk. Ösztöndíjat alapítottunk, a befolyt összegből a fiatal színészek párizsi tanulmányújtjára fizettünk be.”⁴⁷

Egy idő után a folyóirat körüti üzletében autogramdélelőttöket, vidéken pedig matinékat organizáltak. Kiadtak évkönyveket, finanszíroztak regényeket, árusítottak sztárfotókat, támogatták az amatőr színjátszást, színdarabmellékletet, szereposztást is közöltek.⁴⁸ Amikor a főszerkesztőt besorozták, majd 1915-ben fejlődést kapott, sérülését is a példányszám szolgálatába tudta állítani. Az esemény után, amelyről természetesen a *Színházi Élet* is hírt adott, a hozzátartozók, hogy kedveskedjenek a fronton lévő szeretteiknek, küldözgetni kezdték a megvásárolt példányokat az akkor sebe miatt Kolozsvárra majd onnan már Budapestre visszakerülő Incze tábori postafiókszáma, az eladások ilyen módon is gyarapodtak. Ebben az időszakban, írta visszaemlékezésében a főszerkesztő, a kezdeti 6-9000-res példányszámok már 36 000-re nőttek.⁴⁹ A fronton szolgáló, majd lábadozó Inczét az 1915. évi 1. számtól, az impresszumban is feltüntetetten, Korda Sándor helyettesítette.⁵⁰ Korda regnálása az 1916. évi 20. számig tartott, a 21. lapszámtól helyét Illés László vette át, ő pedig az év végéig, a 44. számig szerepelt a gyógyuló főszerkesztő helyén.⁵¹

44 Uo., 16.

45 LAKATOS, *A magyar színházi folyóiratok...*, 183; *Színházi Élet* 15, 26. sz. (1925): 2–3, 2.

46 Uo., 183; *Színházi Élet* 15, 43. sz. (1925): 28

47 INCZE, *Színházi életeim...*, 157–158.

48 ÁBEL, „Az ember, aki...”, 19.

49 INCZE, *Színházi életeim...*, 151, 154–155.

50 *Színházi Élet* 4, 1. sz. (1915): 1.

51 *Színházi Élet* 5, 20. sz. (1916): 1; *Színházi Élet* 5, 21. sz. (1916): 1.

Az első szám sikere

A múlt héten került ki ismét az utcára lapunk. Rikkancsok fűgő rajja röptette széjjel, trafikok kirkatait élénkítette meg egyszerre és tüntetészerűen rohanta meg barátaink tömege az Erzsébet-körúti kiadóhivatalt. Az újra megindult Színházi Élet közönsége pedig ezrével küldi üdvözlő sorait hozzánk. Nem tudunk ezeket egyenként válaszolni, de soha sikerre olyan büszkék nem voltunk, mint most és amikor friss reményekkel telve haladunk tovább a magunk útján, ez az őszinte siker lelkesít bennünket munkánkban. Tudjuk, hogy van kinek dolgozunk, tudjuk, hogy hívek hozzánk a Színházi Élet barátai.

1. kép. Fodor László: Az első szám sikere, *Színházi Élet* 8, 31–32. sz. (1919): 35.

Az újság boltja 1916-ban nyílt meg, profilja könyvek, kották, sztárfotók árusítása volt. A főváros több pontján postaládákat állítottak fel, a rovatoknak az olvasók ezen az úton küldhettek leveleket. Az egyfajta „árukapcsolásra” épülő projekt része volt az is, hogy a külföldi hírességek Budapesten írták alá a rajongóknak szánt képeiket.⁵² Az üzlet sikeréről az 1919-es év 31–32. számában egész oldalas, illusztrált hír is beszámolt.⁵³ A jobb alsó sarokban elhelyezett szignója alapján Fo-

52 INCZE, *Színházi életem...*, 155.

53 FODOR László, „Az első szám sikere”, *Színházi Élet* 8, 31–32. sz. (1919): 35. Erről bővebben: Kovács Krisztina, „A *Színházi Élet* comic strip-jei: A képregény és a reklámhirdetés mint a vizuális önmene-

2. kép. Szerző nélkül: Pizskos konkurrencia. Autogramm délelőtt a »Színházi Élet« boltjában, *Színházi Élet* 7, 3. sz. (1918): 2

dor Lászlónak tulajdonítható kép a tömeg által ostromlott üzlethelyiségről, egy olyan, akár a *comic stripek* közé is sorolható, egész oldalas illusztráció, amely egyfajta „protoképregényként” az önreklámozás szép példája.⁵⁴ (1. kép)

A lap az idők folyamán boltja működéséről rendszeresen hírt adott: az 1918. évi 3. számban az *Első autogramm – délelőtt a Színházi Élet boltjában* címmel volt olvasható az az írás, amely a celebritások „szignógyártását” mutatta be.⁵⁵ Az üzlet szerepéről a rövid jelentés így számolt be: „Az új kiadóhivatal, mint az újság és a közönsége közti érintkezési szerv, egyrészt alkalmas arra, hogy a *Színházi Élet* és az olvasói az eddiginél is szorosabb barátságot kössenek, másrészt kirakatai mindig szenzációs portrékkal, színházi aktualitásokkal, toalettokkal és fényképsorozattal szolgál.”⁵⁶ A tudósítást néhány oldallal megelőzte egy a Jób Dániel és a Vígszínház kapcsolatáról szóló cikk fölé applikált illusztráció is: „Pizskos konkurrencia. Autogramm-délelőtt a »Színházi Élet« boltjában.”⁵⁷ (2. kép)

Az 1918. évi 51. számban közölt tudósítás, *A Színházi Élet boltja*, az üzlet programjairól adott hírt.⁵⁸ A cikkből megtudhatjuk, hogy: „Az utcai kirakatok az aktualitás szolgálatában állanak: a színházi világ minden eseménye rajz-

dzselés kísérlete I.”, *Tiszatájonline* 2023. aug. 6., hozzáférés: 2024.03.15, <https://tiszatajonline.hu/semleges/a-szinhazi-élet-comic-stripjei/>.

54 Gyöngy Kálmán, *Magyar karikatúristák adat- és szignótára. 1848–2007* (Budapest: Ábra Kiadó, 2008), 280.

55 LAKATOS, *A magyar színházi folyóiratok...*, 180–181.

56 Sz. N., „Első autogramm-délelőtt a *Színházi Élet* boltjában”, *Színházi Élet* 7, 3. sz. (1918): 5.

57 Sz. N., „Pizskos konkurrencia. Autogramm délelőtt a »*Színházi Élet*« boltjában”, *Színházi Élet* 7, 3. sz. (1918): 2.

58 LAKATOS, *A magyar színházi folyóiratok...*, 181.

3. kép. Tökés Anna Éva szerepében a Nemzeti Színház *Az ember tragédiája* előadásában egy, a *Színházi Élet* előfizetését reklámozó hír alatt, *Színházi Élet* 16, 51. sz. (1926): 37.

*tek, pompás likőrök és ingyen Színházi Élet a jutalma azoknak az előfizetőknek, akik február 1-ig a legtöbb új előfizetőt szerzik a Színházi Élet-nek.*⁶³ A cikk, amely az 1926. évi 51. számban volt olvasható, így folytatódott: „Az ajándék egész

ban vagy fotografiában feltalálható itt, sőt a nagyszerű darabok főszereplőinek szenzációs toalettjai is ott láthatók napközben a *Színházi Élet* kiadóhivatalának kirakatában.”⁵⁹ Az 1931–32-es szám a *Riport a Színházi Élet boltjáról* című írásában reklámozta a lap körüli hírverésben élen járó intézményt.⁶⁰ Az Erzsébet körút 7. szám alatt 1931 decemberében újjávarázsoltva megnyíló helyiség építészeti megoldásait dicsérve a három oldalas írás az enteriőrökről és a szolgáltatásokról is teljes körű képet nyújtott⁶¹: „A tervező-művész Kozma Lajos építész, akinek nevét és értékét nemcsak itthon, de a külföldön is megbecsülik. A külföldi iparművészettel foglalkozó folyóiratok nagy tanulmányokban méltatják munkásságát. Bizonyosra vesszük, hogy legújabb elgondolásának, a *Színházi Élet Boltjának* reprodukciói rövidesen szintén megjelennek a külföldi szaksajtóban.”⁶²

Az ajándékokat kínáló akciók száma hosszan sorolható, egy terjedelmes című hirdetésben a következő ajánlat fogalmazódott meg: „Arany cigarettatárca, piperekészle-

59 Sz. N., „A Színházi Élet boltja”, *Színházi Élet* 7, 51. sz. (1918): 46.

60 LAKATOS, *A magyar színházi folyóiratok...*, 184.

61 INCZE, *Színházi életem...*, 155.

62 Sz. N., „Riport a Színházi Élet boltjáról”, *Színházi Élet* 22, 1. sz. (1931–1932): 73–76, 74.

63 LAKATOS, *A magyar színházi folyóiratok...*, 183.

tömegével kedveskedhet a Színházi Élet minden előfizetője, ha karácsonyi vagy újévi ajándék gyanánt rokonainak, ismerőseinek és barátainak 100.000 koronáért a Színházi Életet negyedévre előfizeti.⁶⁴ A reklám csábítása nem is lehetett volna ennél direktebb, az oldal alján a Nemzeti Színház *Az ember tragédiája* előadásában Évát játszó Tökés Anna, szerepéhez illően lenge öltözkében nyomatékosította a mondandót: „Nem fáradozást, nem utánjárást kérünk, csak annyit, hogy legyen olyan szíves, mondja el ismerőseinek és barátainak, hogy miért fizetett Ön elő a Színházi Életre.”⁶⁵ (3. kép)

Az 1926. évi 24. számban az angol Anker biztosítótársasággal kötött megállapodás értelmében a lap életbiztosítást ajánlott előfizetőinek: „»Az Anker-persely a Színházi Élet előfizetői számára« lehetővé teszi, hogy a *Színházi Élet minden előfizetője anyagi megerőtetés nélkül életbiztosítást köthessen.*”⁶⁶

A *Színházi Élet* ára kezdetben elődjének előfizetési díjához közelített: az 1913. évben egy évre 8, fél évre 4,50 majd 4,70, negyedévre 2,40 korona volt. Egy lapszám ára az év elején Budapesten 20 fillér, a MÁV pályaudvarokon és vidéken 24 fillér volt, később a vidéki lapszámár 24, a pályaudvari 30 fillérre emelkedett.⁶⁷ Az 1915. évben, az újság háborús csonka évében, amikor először csak szeptemberben látott napvilágot, az előfizetés egy évre 10, fél évre 5,50, negyed évre 3 korona volt. A 20 filléres fővárosi lapszámár mellett a vidéki és a pályaudvari tarifa 30 fillér volt.⁶⁸ A gazdasági válság és a korona inflálódása, a pengő bevezetése a lap életét is nagymértékben befolyásolta. Az 1926. évi 36. szám ezzel a címmel közölt egész oldalas anyagot: „*Ha jön a pengő*, maradjon-e meg a „Színházi Élet” mai ára: 10 000 K = 80 fillér, vagy pedig szállítsuk le a lap árát és adjunk kisebb terjedelmet?”⁶⁹ A felhívás a jelzett két opciót kínálva, olvasói levelekre számítva, a közönség válaszáért is ajándékokat ígért. A javaslatokért cserébe az újság fővárosi művészek autogramját, az olvasói levélhez mellékelte apróhirdetés leközlését vagy „egy nagyszerű magyar regény” ajándékkönyvként küldését kínálta.⁷⁰ A döntés már az

64 Sz. N., „Arany cigarettatárca, piperekészletek, pompás likőrök és ingyen *Színházi Élet* a jutalma azoknak az előfizetőknek, akik február 1-ig a legtöbb új előfizetőt szerzik a *Színházi Élet*-nek”, *Színházi Élet* 16, 51. sz. (1926): 37.

65 Uo., 37.

66 Sz. N., „Az Anker-persely: Pénzt ér a *Színházi Élet* előfizetési nyugtája”, *Színházi Élet* 16, 24. sz. (1926): 62–63, 63.

67 *Színházi Élet* 2, 6. sz. (1913): 1.

68 *Színházi Élet* 4, 1. sz. (1915): 1.

69 LAKATOS, *A magyar színházi folyóiratok...*, 183.

70 Sz. N., „Ha jön a pengő, maradjon-e meg a *Színházi Élet* mai ára: 10 000 K = 80 fillér, vagy pedig szállítsuk le a lap árát és adjunk kisebb terjedelmet? A pengőátértékelés küszöbén a közönségről kérünk tanácsot”, *Színházi Élet* 16, 36. sz. (1926): 33.

Így filmírtok ti!

IRTA: **KARINTHY FRIGYES** RAJZOLTA Frigyes

A SÁRGAPETTYES RÉM
Szenzációs borzalomfilm!

JÖN! JÖN! JÖN!

Jövő héten mutatja be a Borzó-mozit
ELŐZETES JELENTÉS!
Csak felnőtteknek, akiknek még ének a szíve, nagygyűlölk kísérétében!
Nők csak férfitársaságban látogathatják — férfiak csak rendőri felügyelet ellen-
őrzése mellett!

Előzetes orvosi vizsgálat kötelező!
Szívbetegsége kizárva! Gyenge idegzetűeknek nem ajánlott.

Harcteret jártak előnyben!
Morgue-alkalmazottaknak 10 százalékos kedvezmény!

Hóhérok féláron!

A büffében szívórosítók, kámförinjekők és felmosó-szappan áll a nagydémá
közönség rendelkezésére. Megfelelő lepedők, hazaszállítás céljára, minden nagy-
ságban.

!Fésű és hajkefe minden páholyban!
(Égnek meredt hajak lesimítására.)

Ajánlatos pénztárcáját a jegypénztárban elhelyezni, számítva rá, hogy úgy meg-
lje, hogy egy krajcár se maradjon a zsebében.

1. SZEMELVÉNYEK A FILMBŐL

1. Egy nagy fekete pacni, ami egyre terjed a lepedőn — halk bagolyhülység hallható.
A pacni egyre nagyobb: éles gúnykacaj sűvít, erősödve. Resegő hang kiállja: »Ez a feketeesség egy égő Tungram-lámpa Hugh kapitány lelklismeretéhez képest!»

2. Daisy arca, premier-plan. Rettenetes kínban eltorzult vonások, az egész fej lefelé lóg, orozslánbögés hallható és kigyósziszegés. Külön képen egy tál, amibe halálvértek csöpög.

3. Harr ezredes, a pampák hőse, üveges szemekkel mered a szörnyű látványra, ami szemel előtt lefolyik (persze csak a filmen fogjuk meg tudni, mi ez a látvány). Halikán mormolja maga elé: »Szörnyű, szörnyű!» Premier-planban látható egy ezredes ina, amelyen éppen leszáll ugyanannak bátorsága. Ismét az ezredes feje, öt perc múlva, meg-
öszülve, halvány ajkai csak ennyit sutto-
gnak: »Ó, borzalom, borzalom!»

4. Hugh kapitánynak, a sárgapettyes rémnek arca. Pokoli vigyorral csikorgatja fogait a kegyetlenség paroxizmusában. Ugyanannak marka vadul összeszorulva. Halkan sziszeg: »Megvan! Szorítom mári Kiszorítom a lelket belőle!»

5. Daisy a mélységbe mered. Csak ennyit mond: »Rém rém... rém.» Aztán zuhanni kezd.

6. Oroszlán ugrik fülsejtető bömbléssel.

7. Kitaposott belek, tekőben.

4. kép. KARINTHY Frigyes és SZIGETHY István, „Így filmírtok ti! A sárgapettyes rém” *Színházi Élet* 24, 6. sz. (1934): 28–29.

azonban csak a *Színházi Élet* előfizetőinek újszülöttjei részesülhetnek és a születés pontos idejét az orvossal és a szülésznővel kell igazolni.” Az akcióban a második és a harmadik díjat, evidens módon szintűgy a lap előfizetőinek „leszármazot-

1926. évi 41. számban megszületett, a cikk címe: „Az ár marad, de a tartalom kibővül és gazdagszik, ha forgalomba kerül a pengő.”⁷¹ A hiperinfláció valóban drámai áremelkedést okozott: az 1923. évi 1. szám még 60, míg az évi utolsó már 7500 koronába került.⁷² Innen jutott el a tarifa rohamtempóban az 1926-os évben az idézett 10 000 koronáig. Az 1927. év első száma, a közönségszavazás eredményének megfelelően 80 fillérbe, az 1928. évi 1. szám 1 pengőbe került.⁷³ Ince a pengő bevezetésének sokkját egy másik akcióval is kompenzálni igyekezett. Ez a szám a januári valutaváltást egy szilveszterkor született csecsemőnek nyújtandó támogatással kötötte össze: „A Magyar-Hollandi Biztosító Intézet 5000 pengős kötvényét az a csecsemő kapja ajándékba a Színházi Élettől, aki 1926. december 31-én, éjféltkor, vagy éjféltől visszamenőleg legközelebb eső időpontban születik. Ebben a jutalomban

71 LAKATOS, *A magyar színházi folyóiratok...*, 183; Sz. N., „Az ár marad, de a tartalom kibővül és gazdagszik, ha forgalomba kerül a pengő. A *Színházi Élet* pengőpályázatát eldöntötte a közönség”, *Színházi Élet* 16, 41. sz. (1926): 28.

72 *Színházi Élet* 11, 1. sz. (1923): címlap; *Színházi Élet* 11, 53. sz. (1923): címlap.

73 *Színházi Élet* 17, 1. sz. (1927): címlap; *Színházi Élet* 18, 1. sz. (1928): címlap.

tai” között kiosztva, a szerencsések babakelengyét és babakocsit kaptak, miközben, kevéssé diszkreten, Hermann Gyula cégét, a gyerekkocsit készítő Magyar Kosárfonó Rt.-t is reklámozta ez az írás.⁷⁴

A lap terjedelme indulásakor a 30–50 oldalas intervallum között mozgott. Az idők során az egyre bővülő hirdetési- és reklámodalakkal, színdarabmelléklettel és rejtvényekkel kiegészülő, 100 oldal feletti lapszámok lettek megszokottak. A különböző ünnepi számok a 300 oldal feletti hosszúságot is elérték. Az egyik, nemcsak vastagságával, hanem komplexitásával is kiemelkedő karácsonyi szám az 1937-es volt. Incze erről az elhíresült számról így nyilatkozott: „Háromszáz-húsz oldal terjedelemre sikeredett, vagyis annyira, hogy az ünnepek alatt az egész családnak legyen mit olvasgatnia.”⁷⁵ A változatos tartalmú ünnepi kiadványban a Herczeg Ferenc-féle karácsonyi cikktől Karinthy Frigyes disztópia-paródiáig sok zsáner felvonult.⁷⁶ Külön tanulmányt érdemelne a *Színházi Élet*ben sziporkázó Karinthy és a lap kapcsolatának teljes feltárása. Írt már ide filmforgatókönyv-paródiát (*Így filmírtok ti! A sárgapettyes rém*), a Lindbergh-bébi elrablásán tréfálkozó egy-

Szin: a Westminster kriptája, a tényleges Angliai Erzsébet és a tényleges Essex gróf bronzkoporsójával, éjjel tizenkét óra, kísérletjárás.

Erzsébet (kinyitja a koporsó fedelét, felül, átl): Hé, Eksz!... De egy lusta dög, sose ébred idejében...

Essex hangja (a koporsóból): Dehogy-nem, ébren vagyok, csak nem találom a koponyámat.

Erzsébet (kis tükörben nézegeti magát, pókhálót szed ki a szeméből, kevés ruszt ken két állkapcsára): Biztosan legurult megint a lábához, mért vagy olyan rendetlen.

Essex hangja: Ahá, megvan... (Kinyitja a fedelét, felül, bókol.) Kezicsókolom, Böske, hogy van?

Erzsébet (szigoruan): Fordítva tetted fel a fedelét.

Essex: Appardon... (Helyrebillentli. Szemrehányóan aaszogva.) Mindjárt ilyen szigoruan kezd, Böske méni... én igazán nem lehetek róla, hogy izé... nincs rendesen odafüroztva a csigolyához, mint más rendes kísérletnek...

Erzsébet: Csak ne kezd a szemrehányást, nagyon meg lehet az elégedve így is. Hol van Bacon és Cecl?

Essex: Szabadnaposak, kimentek a városba, moriz nézni.

Erzsébet: Kár, bridgézni szerettem volna. Holnapra én is szabadnapos vagyok, elkísérhetnél. Megy valami jó darab?

Essex: Még nem olvastam ma újságot.

Erzsébet: Ott van a pulton az egész, íthagyta az ír, add csak ide.

Essex: Pardon, fordulj el egy percre. (Kinyitja a koporsóból, elhozza a lapokat, visszaurgik.)

Erzsébet (gunyosan): Ó, a kis szemérmes! (Lapozgat.) Még mindig nem találták meg a Lindbergh-gyereket. Az én időmben az ilyesmi lehetetlenég lett volna.

Essex (gunyosan): Például a Stuart-gyereket rögtön visszakapta Franciaország.

Erzsébet (felpapkódva): Ne szemtelenedj, Eksz! Az megint más eset volt. Az egy politikai dolog volt és nem is én ítélem el. (Gyanakodva.) Talán tetszett neked?

Essex (ártatlanul): Drága Börsi, elfelejtet, hogy amikor ez a Stuart-afféred volt, én már nem is voltam a világon, minután bölcs intézkedésed alapján én már akkor izé... hogy ugy mondjam... le voltam rövidítve...

Erzsébet: Nahát akkor, mit beszélz bele olyasmibe, amibez nem értesz. Én egészen korrektül viselkedtem a Stuart-ügyben, olvasd el Macaulayt.

Essex (legyint): Hivatalos történelem!

Erzsébet: Micsoda? Hivatalos történelem? Szemtelenség! A költészet is nekem adott igazat... nem emlékszel, te komiz kutya, minap, a mult század közepén,

5. kép. KARINTHY FRIGYES ÉS SZAKMÁRY ISTVÁN, „Budapesti Böske Erzsébet vagy A harmadik színpad vagy Böschke soll ein Taschenguillotine haben [Dal drámában elbeszélve boldog befejezéssel]”, *Színházi Élet*, 22, 14. sz. (1932): 28–29.

74 Sz. N., „Itt a 62, 500.000 korona, azaz 5000 pengő, amit a Szilveszterkor született csecsemő kap húsz éves korában a *Színházi Élet*től”, *Színházi Élet* 17, 1. sz. (1927): 47.

75 INCZE, *Színházi életem...*, 201.

76 Uo., 201.

Copyright reserved
by Sándorai Élet

»És mi lehet még...
— a múltba is messze lát.
(Karinthy)

Kedvenc utópistám fenti mondanása mindig mély hatással volt rám. A tizenkilencedik század végének s a huszadik század kezdetének legellenzáróbb iradalmi irányú igazságnézetét a tételeit — valóban, soha nem volt korábbi — az idő két véglete s a két véglet sejtelmekben és titokzatos-ságban rekon (szinte azt mondhatom: egymással érintkező) ismeretlen fő-fúsz. Múlt és jövő, olyan mértékben érdekelt volna, mint a múlté. Az intuitív és módszeres, tudományos jóslatok előre és a találgatások, visszafelé: hogy mi lesz még a mai történelem után s mi volt a mai történelem előtt, olyan érzést keltett a gondolkozásomban, mintha az emberi fajta valami merész lejtőn haladva egy hallatlan magasság csúcsa felé, egy és ugyanebben a pillanatban akarna megérteni bölcsőjét és koporsóját. Annyi bizonyos, hogy mai ismereteink és gondolataink világításánál sokkal többet tudunk arról az óskorról, amire például a rómaiak időben közelebb voltak. Másrészt, ami az utópisták illeti...

Végeladást hirdetek.
Utópisták — végezzünk!
Hogy mi lehet még — tessék, parancsoljatok! Egy-egy divatos utópista regény, vagy darab, vagy film témája lehetne mindegyik ötlet, amit felajánlok — én már nem írom meg, eladom, fíval stb. — eladom lábán, olesón, áron alul — engem egy örök, mindig volt és mindig lesz lélek kis részülése jobban érdekel már, mint bármelyik

világátalakító találmány vagy fel-fedezés, ami sorjában itt következik.

I. CIVILIZÁCIÓ BOLYGONK

Maga a Földgolyó, mint nagy-szerű falánk lakhelye, nem sokúg felül meg eredeti ódiánk. Az egyik követelmény, hogy e nagy-szerű fajta minél jobban szaporodjék és sokasodjék, elintézten áll a másik-ka, hogy az egyének és nemzetelek minél boldogabbak és gazdagabbak legyenek. Ezen csak a terület nagy-bővítésével lehet segíteni. Erre kötféle megoldás kínálkozik, úgy-mint abszolút és relatív — esetleg a kettő kombinációja.

Az abszolút megoldás úgy fog történni, hogy megfelelő kémiai el-járásokkal (erre módot nyújt az új fizika, mely tetéses szerint változtatja az anyagok sűrűségét és a molekulák vonzását) átcsoportosít-juk a Föld anyagának kristályszer-kezetét, amitől az egész gumiszür-vé válik, mint egy futballabda. Ezt a labdát aztán megfelelő helyen ki-snyitjuk és feltűjük tetszezszer-rinti nagyságra. Ezzel a gömbfeli-let s annak minden egyes része nö-vekedik — az országok anélkül, hogy egymásból lennének könyvele-nek területet elvenni növekvő igények számára, húszszor, harmin-

6. kép. KARINTHY Frigyes és SZIGETHY István, „Es mi lehet még?... másszóval Az a jó kis öreg eljövendő harmincadik század (Karácsonyi végeladás utópisták számára.)”, *Színházi Élet*, 27, 52. sz. (1937): 43–48.

felvonásost-travesztiát (*Budapesti Böske Erzsébet vagy A harmadik színpad vagy Böscke soll ein Taschenguillotine haben* [Dal drámában elbeszélve boldog befejezéssel]) és ezt a saját magát is kifizető utópia-paródiát: *Es mi lehet még?... másszóval Az a jó kis öreg eljövendő harmincadik század* (Karácsonyi végeladás utópisták számára.).⁷⁷ A háromból két cikk képanyagát Szigethy István, a harmadikét Szakmáry István, a lap rendszeres illusztrátorai és képregényrajzolói jegyezték. Az 1937-es karácsonyi számba készült írásban Karinthy saját magától, mint „kedvenc utópistájától” mottót választva mondta el a harmincadik század lehetséges történetét, a Szigethy által illusztrált írás fejletét a csillagokat távcsővel fürkésző író portréja volt látható.⁷⁸ (4., 5. és 6. kép)

A korszak celebei Incze lapjára ösművészeti fórumként tekintettek, mindez a főszerkesztő sztárkultuszra építő üzleti modelljébe is belesimult: a számos illusztrátor, plakátművész, karikatúrista, képregényrajzoló mellett a lapban az ott rendszeresen megjelenő hírességek (írók, színészek) rajzai is rendre jelen voltak. Karinthy maga is illusztrálta a *Színházi Életet*, az 1919.

77 KARINTHY Frigyes és SZIGETHY István, „Így filmírtok ti! A sárgapettyes rém”, *Színházi Élet* 24, 6. sz. (1934): 28–29; KARINTHY Frigyes és SZAKMÁRY István, „Budapesti Böske Erzsébet vagy A harmadik színpad vagy Böscke soll ein Taschenguillotine haben [Dal drámában elbeszélve boldog befejezéssel]”, *Színházi Élet*, 22, 14. sz. (1932): 28–29; KARINTHY Frigyes és SZIGETHY István, „Es mi lehet még?... másszóval Az a jó kis öreg eljövendő harmincadik század (Karácsonyi végeladás utópisták számára.)”, *Színházi Élet*, 27, 52. sz. (1937): 43–48.

78 KARINTHY és SZIGETHY, „Es mi lehet még...”, 43.

A jövő zenéje: . . . tessék beszállni! . . .

Mählbeck rajza

A fordított anagramma

Elbucszunk az anagrammától, ettől a kedves és vicces játéktól, amelyet a *Színházi Élet* szerkesztősége kreált, éppen úgy, mint annak idején a többi nagyon népszerű pesti szó- és betűjátékot, az intarziós játékot, az dditrofit és a sáditrofitot. Mi kezdeményeztük ezt az ötletes játékot, az anagrammát is és most, hogy úgy érezzük már elég népszerű, elbucszunk tőle, kiengedjük az életbe, odaadjuk a szalonoknak, a kávéházaknak, az utcának, ahol a különös pesti ötletesség dolgozik.

Az anagramma-rovatot beszüntetjük, az Anagramma-Társaságot felszabadítjuk. Helyette más utat eszeltünk ki. Nehezebbet, ötletesebbet, azoknak valót, akik már sikerrel kijárták az anagramma-iskolát. Az új játék a fordított anagramma. Vagyis: ezentul nem egy nevet adunk fel, hogy annak betűiből új szót csináljanak, hanem magát az új szót, a kész rejtvényt. Tessék gondolkozni és kitalálni, hogy az illető szó melyik ösmert művész, művésznő, író vagy színdarab betűiből készült. Vagyis, ha eddig az volt a feladat, hogy Krudi Gyula = Daru kigyul, most azt kell kitalálni, hogy például: Flórenc, Marne = Molnár Ferenc.

Az új játék, a fordított anagramma, sokkal nehezebb, mint volt a régi, sokkal több ötletességet, találékonytságot kíván. Hogy iskolásan beszéljünk, ez már nem kezdőknek, hanem haladóknak való játék. Éppen ezért a fordított Anagramma-Társaság tagjai sorába iktatjuk a régi Anagramma-Társaság 195 rendes és II dísztagját. Ők automatic tagjai az új társaságnak, amelynek sorába léphet mindenki, aki ezentul anagramma-fordításainkat megfejti. Az anagrammjáték új változatának is, amely, reméljük, éppen olyan népszerű lesz, mint volt

az első, az ós, az anagramma-játék. Itt adjuk az első feladványokat.

1. *Tiz léha zseni*
2. *Ismeri koma?*
3. *Kint ira*
4. *Önre ily rák*
5. *Kis rözse*
6. *Illó a méz*
7. *De jó nő a Solti! Kszz!*
8. *Jó koma ri!*
9. *Maroknyi alj! Hiv!*
10. *Ernyő Libáké*

Beküldési határidő 1919. szeptember 10-ike.

Somogyi Nusi

(Karinty rajza)

7. kép. KARINTHY Frigyes, „Somogyi Nusi”, *Színházi Élet* 8, 31–32. sz. (1919): 33.

évi 31–32. számban volt látható a *Somogyi Nusi* táncos- és színésznőről skiccelt portréja.⁷⁹ Az íróról egyébként köztudott volt, hogy a kávéházi portrékarikatúra készítés kedvelt szórakozásai közé tartozott. Rajzait nemcsak Incze lapja, más újságok, köztük a *Magyar Magazin* is közölték.⁸⁰ (7. kép)

79 KARINTHY Frigyes, „Somogyi Nusi” *Színházi Élet* 8, 31–32. sz. (1919): 33; idézi KOVÁCS, „A képregény és a reklámhirdetés...”.

80 GYÖNGY, *Magyar karikatúristák...*, 108.

Az „árukapcsolásos reklám” érzékletes példája volt egy szóbuborékos *comics* a *Színházi Élet* 1922. évi 3. számából. Szakmáry munkája, az *Egy kínai reménytelen szerelme, csalódása és borzalmas öngyilkossága* elsődleges célja az volt, hogy a Vígszínház *A bálvány* című, távol-keleti témájú előadását, Földes Imre darabját, ezen belül is Varsányi Irén Tajána-alakítását ajánlja a közönségnek.⁸¹ A történet szerint a Távol-Keletről szőtt elképzelések legbugyutább kliséiből megrajzolt kínai színházrajongó karaktere halálosan beleszeret Varsányi Tajánájába, amikor azonban smink nélkül, európai nőként látja, kiábrándul és öngyilkos lesz. Azon ne is akadjunk fönn, hogy az öngyilkosság módjául a kínai miért éppen a japán samurájok Bushido által szabályozott módszerét, a harakirit választja.⁸² Képregényelméleti szempontból már annál érdekesebb a helyzet, hiszen ez a munka egy egész oldalas, egy komplett történetet elmesélő, a hagyományos keretezést át nem lépő *comic strip*.⁸³ Érdekes ehhez hozzátenni a lap történetével is foglalkozó Ábel Péter megállapítását, aki szerint az újság színházi rovata a tudhatóan a Metro, az Universal és az UFA által szponzorált filmrovatnál önállóbb arculattal rendelkezett. Ez a rovat, Ábel szerint legalábbis, nem függött a színházaktól, bár a kutató azt sem tartja kizártnak, hogy azért itt is befolyt némi támogatás.⁸⁴ *A bálványt* és a Tajána-szerepmegformálást egyértelműen népszerűsítő képregény céljában viszont, ha konkrét szponzorációt nem is fedezhetünk fel mögötte, nem lehet nem észrevenni a darabot és magát a színházat „szemérmetlenül” propagáló magatartást. A reklámként használt képregényformátum ötlete, írja közelmúltban megjelent kötetében Vincze Ferenc, a két világháború közötti észak-amerikai médiakultúra jellegzetessége. E hatásra kerül be az *Amerikai Magyar Népszava* című, a tengerentúlon megjelenő periodikába, és ahogy a fenti példából látható, bújtatott és az amerikai eseteknél, néhány ízben legalábbis, jóval összetettebb reklámozási stratégiaként Incze lapjában már a húszas években észrevétette magát. Mindez jól példázza a jelenséget, miként is hatottak egymásra a különböző médiakulturális műfajok. A képregények és reklámok egymással szimbiózisban alakultak, ami világossá teszi, összegez egy újabb fontos metodológiai kérdést Vincze, hogy nem a „képregényközlések szeparált vizsgálata”, hanem a *comic strip* genealógiájának reklámozással együtt láttatott

81 KOVÁCS Krisztina, „Jó, rossz és ami közte van: A *Nyugat+Zombik* intermedialitásáról”, in KOVÁCS Krisztina, *A tágasság otthonossága: Tanulmányok, kritikák*, 40–66 (Balatonfüred: Tempevölgy Kiadó, 2020), 43.

82 Uo., 43.

83 SZAKMÁRY István, „Egy kínai reménytelen szerelme, csalódása és borzalmas öngyilkossága”, *Színházi Élet* 11, 3. sz. (1922): 11.

84 ÁBEL, „Az ember, aki...”, 26–27.

EGY KINAI REMÉNYTELEN SZERELME, CSALÓDÁSA ÉS, BORZALMAS ÖNGYILKOSSÁGA

MELYNEK OKA „A BÁLVÁNY”-ÉS FŐKENT VARSÁNYI IRÉN.

8. kép. SZAKMÁRY István, „Egy kínai reménytelen szerelme, csalódása és borzalmas öngyilkossága”, *Színházi Élet* 11, 3. sz. (1922): 11.

Avőcs és édes kezeket simává és finommá varázsolja:

KALODERMA-GELEE

**A KÜLÖNLEGES
KÉZÁPOLÓSZER**

**TUBUSONKÉNT:
65 FILL. VAGY P 1'20**

F · WOLFF & SOHN · KARLSRUHE

9. kép. Szerző nélkül, „A Kaloderma krémet reklámozó képregényes reklámhirdetés”,
Színházi Élet, 27, 52. sz. (1937): belső címlap, hirdetési oldalak.

megragadása az az út, ami a „szóbuborék terjedésének és meghonosodásának folyamatát felismerteti”.⁸⁵ Az 1937-es ünnepi szám, ugyan nem a Tajánát aján-

85 VINCZE Ferenc, „Formanyelv és ideológiai határán: A szóbuborék”, in VINCZE Ferenc, *Képregény-történetek: Történeti és elméleti közelítések egy médiumhoz*, *Képregénytudomány* 5, 111–152 (Budapest: Ráció Kiadó, Szépirodalmi Figyelő Alapítvány, 2022), 134, 135, 138.

ló invenciózussággal, de hasonlóan reklámként használta a képregényformát. A lap hirdetési oldalain szereplő kis *comics*-ban a Kaloderma kézzselé előnyeit egy síelő pár és egy patikus dialógusai ecsetelték.⁸⁶ (8. és 9. kép)

Az 1930-as évekre a kis- és közepes példányszámúból naggyá növvő lap aranykorát élte, ám a zsidótörvények nem kímélték meg a betiltástól. Incze meglepve fogadta a döntést, különösen azután, hogy egy személyes találkozója az általa úriembernek tartott Horthy Miklóssal, jól sikerült.⁸⁷ Az audiencián a kormányzó a lap lelkes olvasóiként nevezte meg magát és családtagjait is. A főszerkesztő memoárját zárva megállapította, hogy a lap ellen, dacára annak, hogy azért néhányszor ennek határán volt, és hogy az utolsó időkben a megszűnéskor a hír fölött triumfáló szélsőjobboldali újságok támadásai sem voltak kellemesek, soha nem indítottak sajtópert. A redaktor ars poeticája újságának reklámstratégiai elveként is értelmezhető lehetne: „Azt az elvet vallottam ugyanis, hogy nemcsak az életben, de az írásban is kedvesnek kell lenni. S mindig először adnunk szükséges ahhoz, hogy kapjunk is utána.”⁸⁸

Amikor Szilágyi Zsófia *A kis vereshajú* című Móricz-regény Incze lapjában való megjelenése kapcsán Varga József a lapot „megemelő” esztétikai állásfoglalását és Sturm László az orgánium szépirodalmi szövegeket „kommerszgyanúba” keverő természetéről szóló következtetéseit ütköztette egymással, valójában a két világháború közötti irodalmi tér kutathatóságának neuralgikus módszertani problémáit is fókuszba állította.⁸⁹ Amikor pedig a szocialista korszak Móricz-kutatásából, jelesül Czine Mihály és Nagy Péter monográfiáiból hiányzó momentumként hivatkozott a *Színházi Élet* univerzumára, helyesen húzta alá a tényt, mely szerint Incze vállalkozása „frivol pletykalapnak, a letűnt idők joggal elfelejtett produktumának” minősült, ignorálása a kor irodalomesztétikájának várható következménye volt.⁹⁰ Egy folyóirat teljes feltárásának kezdetén a vizsgálat előfeltevései között valóban ott kell hogy szerepeljen jellegének meghatározása, olvasóközönsége szociokulturális miliójének vélelmezése, hogy aztán a teljes áttekintés cáfolja vagy igazolja majd ezeket a premisszákat.⁹¹ Minderre most, egy ideológiai kontextusról leválasztott, teljes körű sajtótörténeti áttekintés folyamatán végighaladva nagyobb az esély, mint a korábbiakban.

86 Sz. N., *Színházi Élet*, 27, 52. sz. (1937): belső címlap, hirdetési oldalak.

87 ÁBEL, „Az ember, aki...”, 28.

88 INCZE, *Színházi életeim...*, 265–266.

89 SZILÁGYI, „Pályakezds és pálya közepén...”, 197.

90 SZILÁGYI, „Móricz Zsigmond és Intim Pista...”, 35.

91 KOVÁCS, „A képregény és a reklámhirdetés...”.

A *Színházi Élet* vizsgálata számos lehetőséget tartogat még a kutatás számára. Ez az írás részben egy, a szisztematikus feltárás módszertani problémáit felvető bevezető, részben egy nagyobb volumenű összefoglaló résztanulmánya.

„Még egy kis pirosat az arcra...”

Kosztolányi Dezső és a *Figaró* című hetilap

Tanulmányomban egy, a Kosztolányi-kutatásban és a sajtótörténetben nem kifejezetten hangsúlyos hetilap, a *Figaró* és Kosztolányi kapcsolatát vizsgálom. Írásom elején a *Figaró* című periodika előzménylapjairól ejtek pár szót, majd szerkesztőgárdájának és Kosztolányinak a kapcsolati hálóját elemzem, vagyis azt, hogy a szerzőnek milyen előzetes vagy éppen utólagos kapcsolata volt a szerkesztőkkel. Ezt követően a *Figaró* felépítéséről, belső folyamatairól és átalakulásáról írok, majd rátérek a lapban megjelent Kosztolányi-cikkek értelmezésére. Tanulmányomat egy eddig ismeretlen álnév azonosításával és egy már ismert névtelen cikk elemzésével zárom. Reményeim szerint ez a mikro kutatás hozzájárulhat a Kosztolányi-cikkek értelmezéséhez, illetve a mai napig kissé mostohán kezelt sajtótörténeti kutatások státuszának fellendítéséhez, a korabeli (századfordulós) sajtó rendkívüli szerepének hangsúlyozásához is.

Előzmények – Pikáns Lapok és Magyar Figaro

A *Pikáns Lapok* 1883-ban jelent meg először, 1886-tól már *Magyar Figaro* címmel, a *Pikáns Lapok* pedig még egy ideig alcímként szerepel a periodikában. A lap előfizetési felhívása így hangzott:

Nem árulunk zsákba macskát és nyíltan hirdetjük, hogy mi a naturalismus hívei vagyunk. Az érzelgős románok és novellák ideje bizony már lejárt és az életet nem szabad ignorálni, ha kissé csiklandós is, amit belőle merítünk. [...] Az életet bemutatjuk a maga valóságában, de tartózkodni fogunk az otromba nuditásoktól, minőket kevésbé őszin-

te lapok becsempésznek a családokba. Akinek kedve telik az ártatlan pikantériákban az beáll lapunk előfizetői közé.¹

A magyar sajtó története pedig így fogalmaz:

Mindezzel együtt járt, hogy az 1880-as és 1890-es évek hazai közönsége számára olyan szokatlan helyszínek, mint a hálószoba, színházi öltöző és olyan jelenetek – öltözködés, utcai kalandkeresés – szerepeltek lapjain, amelyek meghökkentették a biedermeier lelkületű magyar újságolvasó közönséget és a sajtót, főleg vidéken. Ennél a meglepetésnél nem jelentett többet a *Pikáns Lapok* és a *Magyar Figaró* pikantériája.

Az ártatlan pikantéria persze a mai szemnek már nem tűnik olyan ártatlannak, s míg a címlapon minden esetben egy több-kevesebb ruhában szereplő női főalak látható, a belső oldalakon előfordul több ízben, hogy felső ruházat nélküli hölgy rajzával találkozhat az olvasó, és a hirdetésekben túlnyomórészt intim eszközöket hirdettek szigorú titoktartást ígérve a megrendelők felé. A kép tehát szerintem jóval árnyaltabb, inkább egy finom egyensúlyozás érzékelhető a lapban, erre egyébként a Császtvay Tünde szerkesztésében megjelent *Éjjeli lepkevadászat* című kötet² is jó érzékkel tapint rá, hiszen sokszor közöl részleteket a *Magyar Figaró*ból.

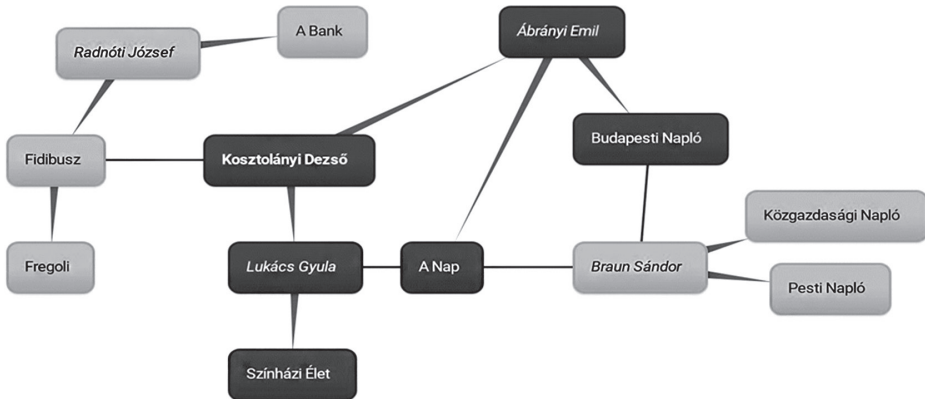
Mindemellett a huszadik századi vicclapok előzményeként is tekinthetünk a *Pikáns Lapokra* és a *Magyar Figaróra*, ahogy kiemelten fontos lehet a korai magyar képregénytörténet szempontjából is.³ Végül a *Magyar Figaro* egy nagyobb arculatváltást követően *Figaró* címmel jelent meg 1918. szeptember 18-tól 1920. március 17-ig bezárólag.

1 Idézi KOSÁRY Domokos és NÉMETH G. Béla, szerk., *A magyar sajtó története*, 2 köt. (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1985), II/2:428.

2 CSÁSZTVAY Tünde, szerk., *Éjjeli lepkevadászat: Bordélyvilág a történeti Magyarországon* (Budapest: Osiris, 2009), 21, 52.

3 Vincze Ferenc tanulmányában meggyőzően mutat rá arra, hogy a „különböző lapokban – elsősorban élclapokban, de gyereklapokban is – megjelenő karikatúrák hogyan és miként értelmezhetők – főként a komikum felől – a képregények kialakulásának lehetséges stációjaként.” VINCZE Ferenc, „A karikatúrától a képregényig: Jellem- és helyzetkomikum a 19. századi karikatúrákban”, in *Képregénykultúrák, műfajok, gyakorlatok: Tendenciák a kortárs magyar képregényben és képregénykutatásban III*, szerk. MAKSA Gyula és VINCZE Ferenc (Budapest: Szépirodalmi Figyelő Alapítvány, 2020), 20.

A Figaro szerkesztői gárdája

1. ábra: a *Figaro* szerkesztői gárdája és Kosztolányi kapcsolati hálója

A lapnak három szerkesztője közel két év alatt: Radnóti József, Braun Sándor és Lukács Gyula. A korszak sajtótörténetéhez hozzátartoznak azok a (közéleti) szereplők is, akik nem szerzőként, hanem szerkesztőként dolgoztak, vagy éppen tulajdonosként álltak egy-egy lap mögött. Ezek a „láthatatlan” figurák biztosították sok esetben az átjárást, a kommunikációt az egyes sajtóorgánumok és azok szerzői között, az ő kapcsolati hálójuk alakulása tehát nem csupán a korszak társadalomtörténetéhez szolgáltat adalékot, hanem a magyar századelő publikációs szokásainak vizsgálatakor is termékeny nézőpont lehet, illetve fontos aspektus az is, hogy tevékenységük az egyes szerzők karrierútjához is hozzájárult, tevékenyen alakította azt.

Az 1. ábrán jelöltem a három szerkesztő, Kosztolányi Dezső és az általuk valamilyen formában kapcsolódó periodikák kapcsolatát. Már ez a nagyon egyszerű buborékábra is jól mutatja azokat az összefonódásokat, amelyek révén egy-egy lap és szerző kapcsolata alakult a 20. század elején.

Radnóti József a *Fidibusz* (1905–1927) című erotikus élc lap felelős szerkesztője volt 1915-től 1918-ig, amelynek *Fregoli* címmel jelent meg variánsa kéthetente 1917 és 1919 között. Ez alatt az időszak alatt Kosztolányinak nem jelent meg itt írása, előtte viszont 1906-tól 1908-ig igen, elsősorban a *Négy fal között* verseivel

és műfordításokkal jelentkezett a lapban.⁴ Radnóti 1925-ben *A Bank* címen alapított lapot, amely aztán 1938-ig működött. Ez utóbbival párhuzamosan, 1918-tól 1919 februárjáig felelős szerkesztője volt a *Figárónak*. Radnótit elsősorban közgazdászként emlegetik a lapok, tehát kifejezetten egy ilyen szerepköre körvonalazódik a sajtóban, és ugyanilyen területről jelentek meg könyvei is.⁵

Braun Sándor (1866–1920) pályája elején szintén közgazdaságtannal foglalkozott, 1887-ben már a *Pesti Napló* belső munkatársa, tőzsdei híreket szállított a lapnak, 1895-ben *Közgazdasági Napló* címmel rövid életű lapot alapított, cikkei is jelentek meg ez idő tájt, elsősorban tőzsdei témában. 1896-ban a *Pesti Napló* felelős szerkesztője lett. Ugyanezen év augusztusában kilépett a laptól Vészi Józseffel és számos más munkatárssal együtt, és a frissen alapított *Budapesti Napló*hoz (1896–1918) csatlakozott felelős szerkesztőként – ezt a munkakört egészen 1904. október 31-ig töltötte be. Ez az a lap, amely így Braun alatt közölte le Kosztolányi első versét (*Egy sír*) 1901. október 26-án. A verset Ábrányi Emilnek, a lap főmunkatársának küldte, aki nem küldött róla bírálatot, viszont leköszölte az írást. Ezt követően majd csak 1905-ben jelentek meg itt további versei. Braun ekkor már nem volt a lapnál, ugyanis saját lapot alapított.

1904. november 26-án jelent meg az általa alapított napilap, *A Nap*, amely több szempontból is fordulópont a sajtó történetében. Az első kolportázs lap, vagyis rikkancsok árusították, ugyanakkor előfizethető is volt. Minden este hatkor jelent meg, de a lap szerint már fél ötkor kezükbe vehették az olvasók, és mindig másnapra volt dátumozva. Három hasábra volt tördelve, később szalagcímek, vezércikkek könnyítették a rikkancsok dolgát. *A Nap* 1910-ben 80–90 ezer példányban jelent meg. A lap főmunkatársa Ábrányi Emil volt, aki Kosztolányi előbb említett versét is megjelentette a *Budapesti Naplónál*. Cholnoky Viktor, Vázsonyi Vilmos, Csörgő Hugó és Pásztor Árpád belső munkatársakként dolgoztak a lapnál. A lapban a politikai cikkek mellett szép számban voltak jelen a magánéleti tragédiákról, öngyilkosságokról, bűnügyekről szóló írások. A kapcsolati háló szempontjából külön érdekesség, hogy a korábban, Radnóti révén említett *Fidibusz* tulajdonosa és kiadója az a Nap Lapkiadó és Nyomdai Vállalat Rt. volt, amelynek elnök-igazgatói tisztjét Braun Sándor töltötte be, még Radnóti szer-

4 A lapban közölt Kosztolányi-írások teljes jegyzékét lásd: ARANY Zsuzsanna, szerk., *Kosztolányi Dezső napilapokban és folyóiratokban megjelent írásainak jegyzéke 3. Budapesti magazinok heti- és havilapok 1.*, 3 (Budapest: Ráció, 2010), 93–94.

5 Például: RADNÓTI József, *Kornfeld Zsigmond* (Budapest: szerzői kiadás, 1931); RADNÓTI József, *Pesti pénzülgarchák* (Budapest: May Nyomda, 1929).

kesztői fellépése előtt.⁶ Braun 1919 februárjától a lap megszűnéséig volt főszerkesztője a *Figárónak*.

A Bécsben tanuló Kosztolányi 1904. november 29-én, vagyis pár nappal *A Nap* megjelenése után írt Csáthnak: „Mi hir a pályázatomról? A »Nap« vasárnapi számát küldd el saját költségemre.”⁷ Nagyon valószínű, hogy mivel a lap szombaton jelent meg, a dátumozás okán Kosztolányi nem a második, hanem éppenséggel pont az első számot kérte Csáthtól, vagyis nagyon is érdekelt egy ilyen jellegű lap színre kerülése, nyilván mint potenciális publikálási felület is. Hogy a lapot nem csupán utcai rikkancsok árulták, bizonyítja, hogy december másodikán már így írt: „Nem sokáig kellemetlenkedek neked, de addig is, mig megrendelem a Napot a szerkesztőségben, esedezem pontosan küldd a Jövendővel együtt.”⁸ Érdeklődése tehát nem lankadt, előfizetése később sikerrel járt, 1905. január 13-án már ezt írta: „A »Nap«-ot, melyet Budapesten megrendeltem rendesen kapom egy krajcáros bélyeggel. Ez azonban csak a szerkesztőségek kiváltsága, mert |csak:| a keresztzalagra rányomtatott hivatalos jelzés (>bestellt<) jogosítja fel a küldőt a bélyegjövedék e kedvezményére. Egyébként köszönöm <szivességedet, de> egyben felkérek szüntesd be a »Nap« küldését.”⁹ A lap Csáth érdeklődésére is számot tartott: részletesen leírta egy napját Kosztolányinak, esti rutinjának részét képezte, hogy elolvasta a napilapot. A levelek kritikai kiadása egyébként valószínűsíti azt is, hogy Kosztolányi próbálkozhatott publikálni *A Nap*-nál, erre azonban semmilyen biztos adat nincs.¹⁰

Lukács Gyula (1890–1954) jogot végzett, elsőéves jogász hallgatóként színházi kritikákat írt *A Nap* című napilapba, majd 1920-tól a *Színházi Élet* színházi rovatát vezette, 1933-tól pedig a lap szerkesztője lett. Kosztolányi először 1913-ban jelentkezett írással a *Színházi Élet*-ben, majd 1917-től kezdett el rendszeresen publikálni a lapban, még 1936-ban is jelentek meg tőle írások itt. Vagyis egészen bizonyos, hogy Lukács Gyulával állandó kapcsolatban állt – de ez már a *Figáró* utáni időszakot is érintette. A *Figáró*-ban Lukács neve először helyettes szerkesztőként, majd 1919 februárjától felelős szerkesztőként került feltüntetésre.

6 A lapról lásd még: BUZINKAY Géza, „A tömegsajtó felemelkedése, 1890–1918”, in BUZINKAY Géza és KÓKAY György, *A magyar sajtó története I., A kezdetektől a fordulat évéig*, 159–162. (Budapest: Ráció, 2005).

7 KOSZTOLÁNYI Dezső, *Levelezése I., 1901–1907*, szerk. BUDA Attila, JÓZAN Ildikó és SÁRKÖZI Éva (Budapest: Kalligram Kiadó, 2013), 290.

8 Uo., 298.

9 Uo., 336.

10 Vö. uo., 812.

Összességében elmondható, hogy a *Figáró* mögött egy erős szerkesztői gárda sorakozott fel, olyan személyekkel, akiknek más lapok szerkesztéséből már rengeteg gyakorlata lehetett, vagyis összeállt egy olyan tapasztalati és (ezzel párhuzamosan) gazdasági háló a szerkesztők révén, amely a korábbi tapasztalatok számára új lehetőségeket nyitott meg.

A Figáró felépítése, belső folyamatai

Az első szám 1918. szeptember 18-án jelent meg, a lapszámok inntentől kezdve szerdánként láttak napvilágot. A Kultúra Könyvkiadó és Nyomda Rt. nyomtatta. A kiadóhivatal a Teréz körút 5. szám alatt, a szerkesztőség ugyanitt a 19. szám alatt volt megtalálható, ami jól mutatja, hogy a lap adminisztrációja és a szellemi tartalom előállításáért felelős részleg elváltak egymástól. A lap ára egy korona volt.

Az első lapszám felelős szerkesztője Radnóti József, helyettes szerkesztője Lukács Gyula voltak. A lap gárdája tudatosan készült a profilváltásra, jól mutatja ezt egy korabeli plakát is,¹¹ amelyen a *Figáró* imponáns írógárdájának felsorolása is olvasható: Braun Sándor, Bíró Mihály, Feiks Jenő, Gedő Lipót, Karinthy Frigyes, Kaczér Illés, Kosztolányi Dezső, Lakatos László, Lendvai István, Lukács Gyula, Nagy Lajos, Somlyó Zoltán, Szenes Béla, Szini Gyula, Várnai István.

Az első lapszámban az irodalmat Szenes Béla (a *Pesti Hírlap* Szenes embere) *A meztelen táncosnő*ből közölt részlete, valamint Somlyó Zoltán *Szeptember* című verse képviselték. Riportot közöltek Beregi Oszkárral, a Nemzeti Színház híres színészevel, valamint két budapesti szalonban tett látogatásokról értesülhettek az olvasók. A hirdetéseknel pedig elsősorban színházi, orfeum és kabaréműsorok időpontjairól értesülhettek azok, akik kezükbe vették a lapot.

A lap képi világában is megtörtént a profilváltás: a szeptemberi korzó fényképei Mészáros Gizát és lányát, Kökény Ilonát, illetve Pally Annát ábrázolták. A fotók mellett rajzok is megtalálhatóak voltak a hetilapban: Márkus Emíliáról Feiks, Pilisi Lajosról Karinthy rajzát közölte le a *Figáró*. Címlapok tekintetében is jól érzékelhető volt a változás, noha az elején – a lap előzménylapjaihoz hasonlóan – nők kerültek a címlapfotókra, itt azonban már egy teljesen másfajta megvilágításban, hiszen a színésznőkről nem kizárólagosan teljes alakos fotót vagy grafikát közöltek, hanem portrékat is.

A profil tehát egyelőre vegyes maradt, de a színházi vonal látványosan kidomborodott. A szalonlátogatásokat és a korzófényképek helyét a színészportrék vet-

11 Hozzáférés: 2024.07.17, <https://kepkonyvtar.hu/jetspeed/portal/browser.psm1?docID=78293>.

ték át, elindult az *Így írtok ti* közlése is, de ez végül hamar abbamaradt. Somlyó Zoltán verseit rendszeresen közölte a lap, Szenes Béla regényének folytatásai is a lapszámok állandó részét képezték.

A lap belső változásaihoz tartoznak a szerkesztőváltások: 1919. február 19-től a főszerkesztő Braun Sándor, felelős szerkesztő pedig Lukács Gyula lettek. Ugyanezen év március 29-től a lap szombatonként jelent meg, és nem tüntették fel a szerkesztő nevét az első oldalakon. Szeptember 10-től ismét Braun lett a felelős szerkesztő, de mellette már nem volt más személy hasonló pozícióban, a lap pedig ismét visszaváltott a szerdai megjelenésre. Ugyanebben számban a cenzúra is megjelent („Censurai postul Budapesta: Dr. Muresian”), de üresen hagyott, vagyis cenzúrázott részlet csak a következő, szeptember 17-i lapszámban „jelent meg”. A cenzúra egészen november 26-ig a lappal maradt.

Úgy tűnik, hogy a lap megszűnésével, elszürkülésével párhuzamosan zajlott a politikai szólamok nagyobb térnyerése a közölt szövegekben. Egyre inkább megjelentek az aktuálpolitikára reagáló véleménycikkek, a lap profilja fokozatosan tolódott el ilyen irányba. A 1919. december 27-i számban már Haller István kultuszminiszter nyilatkozott a *Figárónak* az irodalom hazafias és nemzeti irányáról, a „revanche-politikáról” és Herczeg Ferenc új darabjairól. A *Figáró* 1920. március 17-én szűnt meg véglegesen.

Kosztolányi a Figáróban

Kosztolányi a *Figáró* időszakában már befutott újságíró volt. Több verseskötet és novelláskötet megjelentetésén volt már túl, kapcsolati hálója kiterjedt, érdeklődése nagyon szerteágazó volt, publikálási lehetőségei széles spektrumon mozogtak. A következőkből jól kivehető, hogy Kosztolányi milyen tapasztalatokkal rendelkezhetett a publicisztikai nyilvánosság természetéről.

A *Figáró* első számában Kosztolányi is közölt írást, egy nem túl hízelgő portrét festett Drégely Gáborról.¹² A lap képi profiljához hozzátartozott az is, hogy a cikk mellett a szóban forgó személyről készült fotó is látható volt. Az írás stílusát tekintve erős kezdésnek nevezhető, körvonalazza nem csupán Kosztolányi művészetéről vallott felfogását, de a *Figáró* finom véleményformálásra késztető hangnemét is, ami hol jobban, hol kevésbé végig megfigyelhető volt a periodika működése alatt:

12 KOSZTOLÁNYI Dezső, „Drégely Gábor”, *Figáró* 1, 1. sz. (1918): 3–6.

Minden művészet akkor szűnik meg, amikor a tárgy fontosabb lesz a formánál, a mi előtérbe kerül a hogyan rovására. Ez történt a színházaknál is. Kimutatható, hogy az utóbbi sikeres darabok a tárgyakkal hódították meg a közönséget, azzal, hogy nem sokat kellemetlenkedtek komoly igazságokkal vagy mély költéssel, inkább kedves távlatokat tártak fel, hogy milyen erős a gyenge, milyen gazdag lehet a szegény, megmutatták a szerelem, a siker, az arany óriási lehetőségeit, segítették gyarló képzeletüket, mintegy álmodoztak helyettük. Ennek a színháznak az apostola és prófétája Drégely Gábor.

A cikk zárómondata („Különb, mint ő mondja, osztálytársa Zerkovitznak, a zeneszerzőnek.”) azért érdekes, mert a következő lapszámban Zerkovitz Béláról írt portrét, s mint azt sejteni lehetett, hasonló hangnemben fogalmazott:

Eleinte csak komoly és szomorú dalokat szerzett [...]. Egy alkalommal felkérték, hogy írjon Fedák Sárinak valami vidám, pajkos szöveget. Azóta a könnyedebb hangnak a mestere. Táncdalai, kupléi az amerikaiakkal vetekednek. Minden nyelven egyformán éneklük. A párizsi kávéházakban béke idején a piros frakkos álcigányok húzták a Hulló falevél-t. [...] Annyi bizonyos, hogy a Hulló falevél szövegét minden nyelven éneklük [...]¹³

Mindez egy tudatos, jól felépített koncepcióra enged következtetni (a lap esetében), és egy tudatos újságírói attitűdre utal (a szerző esetében) – Kosztolányi nem egy cikkben, hanem cikksorozatban gondolkodott, amelynek darabjai lazán ugyan, de összefüggenek egymással. A tudatos önpozicionálást bizonyítja az is, hogy Kosztolányi következő, Jászai Mariról szóló cikke mellett már ő maga is megjelent fényképen, megelőlegezve és megerősítve egyúttal azt is, hogy a továbbiakban az ő szerzőségéhez köthetőek az ilyen jellegű írások,¹⁴ ugyanis itt említette először, hogy színésznőkről ír arcképsorozatot. A cikksorozat a továbbiakban is folytatódott, mindig ugyanolyan tipográfiával, vagyis az olvasó számára már pár lapszám után egyértelművé vált, hogy ehhez a témához és ezzel a tipográfiával Kosztolányi írásai tartoznak. Mellette megjelentek még tárcái és előadáskritikái is, de kisebb számban.¹⁵ Található két műfordítás is Kosztolányitól a lapban,¹⁶

13 KOSZTOLÁNYI Dezső, „Zerkovitz Béla”, *Figaró* 1, 2. sz. (1918): 20–23.

14 KOSZTOLÁNYI Dezső, „Jászai Mari”, *Figaró* 1, 3. sz. (1918): 14–16. (Kosztolányi fényképét a Gárdonyi Testvérek készítették.)

15 Például KOSZTOLÁNYI Dezső, „A színész uborkaszegonya”, *Figaró* 1, 7. sz. (1918): 13–15; KOSZTOLÁNYI Dezső, „Shakespeare és a királyok: Gondolatok VIII. Henrik előadásán”, *Figaró* 1, 12. sz. (1918): 4–8.

16 François COPPÉE, „A vándor”, ford. KOSZTOLÁNYI Dezső, *Figaró* 2, 5. sz. (1919): 7–8; Anton WILDGANS, „Végrendelet”, ford. KOSZTOLÁNYI Dezső, *Figaró* 2, 9. sz. (1919): 3.

de jól érzékelhető, hogy nem ez utóbbi műfaj volt az, amely leginkább kapcsolódott a lap profiljához.

Kosztolányi (és természetesen számtalan más kortárs) esetében a publikálási gyakorlat részét képezte, hogy ugyanazt a cikket ugyanolyan formában vagy kis változtatásokkal akár évtizedekkel később is megjelentették. A gyakorlat része volt az is, hogy a már nagy budapesti napilapban megjelentetett írások álnévvél vagy névtelenül jelentek meg egy kevésbé hangsúlyos vidéki vagy határon túli periodikában. A szövegvariánsok száma akár relatíve nagy is lehet emiatt, vagyis ennek a gyakorlatnak a minél szélesebb körű feltérképezése, a lapok közti kapcsolati hálók feltárása egy életmű kutatása, kritikai kiadása esetében különösen kiemelt szempont.¹⁷

Kosztolányi a *Figáró*ban – a mai tudásunk szerint – először publikálta az írásait, és egyelőre átvételekről, utánközlésekről vagy szövegvariánsokról sem tudok, tehát ilyen szempontból mindenképpen figyelemreméltó szövegekről beszélhetünk és szoros kapcsolatot feltételezhetünk a lap (szerkesztői gárdája) és Kosztolányi között. A továbbiakban két olyan megoldást szeretnék röviden megmutatni, amely a névtelen és álneves cikkek azonosításának kérdését érinti, mert mindez Kosztolányi publikálási gyakorlatáról is információt hordoz.

Álneves és névtelen Kosztolányi-cikkek a Figáróban

A Jászai Mariról szóló portrét követően valóban megjelent egy újabb színész-nyomkép, de Speare álnév alatt.¹⁸ A Kökény Ilonát bemutató írás¹⁹ a fentiek szerinti tipográfiát kapott, tehát a cikk szerzőjének Kosztolányival való azonosítása indokolt, legalább is gyanúra ad okot, az olvasónak valószínűleg nem volt nehéz beazonosítani a cikk íróját a folytonosság hatásmechanizmusa alapján.²⁰ Kosztolányi

17 Lásd erről többek között: TÓTH-CZIFRA Júlia, „Kivágás – mentés – beillesztés – mentés másként”, *Kalligram*, 9. sz. (2014): 80–85. Lásd ugyanebben a témában: WIRÁGH András, *A háló és az olló. Cholnoky László írásstratégiái és publikálási gyakorlata (1900–1929)* (Budapest: Kijárat Kiadó–I. T. E. M. Alapítvány, 2022).

18 A köztes lapszámban Kosztolányi egy tárcát közölt *Orfeum* címmel: *Figáró* 1, 4. sz. (1918): 16–19.

19 Speare [KOSZTOLÁNYI Dezső], „Kökény Ilona”, *Figáró* 1, 5. sz. (1918): 6–8.

20 Ennek a folyamatnak az ellenkező irányára, de ugyanarra a hatásmechanizmusára hívja fel a figyelmet Bengi László tanulmánya, amikor is a cikksorozat/rovat szerzőjének halálát vagy a laptól való távozását észre sem veszik az olvasók, mert a folytonosság hatása erősebbnek bizonyul a szerző pozíciójához képest. Vö. BENGI László, „Írói hírnév és/vagy újságírói névtelenség: Kosztolányi Dezső szövegfogalmának változásáról”, in *Esemény – trauma – nyilvánosság*, szerk. DÁNÉL Mónika, FODOR Péter és L. VARGA Péter, *Ráció-tudomány* 16, 277–297 (Budapest: Ráció, 2012), 285–286.

azonban nem bízta a véletlenre szerzői pozíciójának „bebiztosítását”: a következő lapszám „*Spanyol*” előadás című tárcájában, amelyet szintén Speare álnévvel közölt, utalt saját Calderón-fordítására, az Ūrnő és komornára.²¹

A *Kökény Ilona* című írás azonban csak részben magáról Kökény Ilonáról szólt (ahogy ez a gyakorlat már a korábbi cikkeknel is megfigyelhető volt). A szerző sokkal inkább azokat a történeti változásokat vette sorra, amelyek a kabaré műfajának átalakulásához vezettek, vagyis akárcsak a *Figáró* első lapszámaiban, itt is részben apropóként szolgált arra a személy, hogy valamilyen folyamatról, a közönségről, a befogadóról vagy éppen azok ízléséről írjon:

Hasonlóan van a magyar kabarékkal. Mi maradt meg belőlük? *Medgyaszay* Vilma a maga páratlan – koron és divaton felülálló – egyedülvaló művészetével, szavaival és dalai-
val, melyek tovább muzsikálnak bennünk. Megmaradt ezenkívül a szatira, melyet a sava őrzött meg a mulástól. A pesti nép nem érzelmes, nem tragikus, nem jókedvű, nem is vidám, hanem csufolódó, kaján, kárörvendő. Öröme a káröröm, Lyrája a szatira. Ennek a szatirának primadonnája és divája *Kökény Ilona*.²²

A *Figáró* 1918. november 20-i számában a portrék átkerültek az első oldal kiemelt helyére. Az első Varsányi Irénről, a másik Sándor Erzsiről íródott.²³ A december 4-i számban újból első írásként, de a szerző nevének feltüntetése nélkül jelent meg a Hegedüs Gyuláról készült portré. Nem nehéz arra következtetni, hogy az olvasó számára ettől függetlenül egyértelmű volt a szerző személye, a már fentiekben részletezett folytonosság okán.²⁴ Miért névtelen a cikk? Valószínűleg azért, mert a lapban megjelent egy másik cikk is Kosztolányitól, *Shakespeare és a királyok* címmel. Mivel az előbbi esetében úgymond biztosított volt szerzősége, ezért

21 A fordítás nyomtatásban kétszer is megjelent Kosztolányi élete során: Pedro CALDERÓN DE LA BARCA, *Ūrnő és komorna*, ford. KOSZTOLÁNYI Dezső, Régi írók 2 (Budapest: Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, 1912); Pedro CALDERÓN DE LA BARCA, *Ūrnő és komorna*, ford. KOSZTOLÁNYI Dezső, Külföldi színművek 4 (Budapest: Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, 1917).

22 Speare [KOSZTOLÁNYI], „Kökény Ilona”, 7.

23 KOSZTOLÁNYI Dezső, „Varsányi Irén”, *Figáró* 1, 10. sz. (1918): 1–4, valamint KOSZTOLÁNYI Dezső, „Sándor Erzsir”, *Figáró* 1, 11. sz. (1918): 1–2.

24 Az azonosítást Hittel Dénes is elvégezte bibliográfiájában. A teljes kéziratos bibliográfia elérhető digitális formában a kosztolanyioldal.hu-n, Végh Dániel feldolgozásában, az oldal megszűnése, szünetelése miatt azonban most csak a kéziratos változatra tudok hivatkozni: *Hittel Dénes bibliográfiája*, MTAK Kézirattára, Ms4645/6-II.

az utóbbi írásnál szerepeltette nevét.²⁵ Az álneves cikkek státuszát nagyon sok tényező befolyásolja, függ a laptól, az időszaktól, a szerző pozíciójától, akár anyagi helyzetétől is.²⁶ A *Figaróban* azonban véleményem szerint *elsősorban* gyakorlati funkciója volt.

Bengi László tanulmányában részletesen értekezik Kosztolányi szövegfogalmáról és ezzel szoros összefüggésben irodalomfelfogásáról; alaptézise, hogy „Kosztolányi szövegfogalmának alakulását értelmezve érdemes, hasznos, de legalábbis lehetséges az irodalom nyilvánosságának, a publicisztikai és zsurnalisztikai közegeknek a szempontját is számításba venni.”²⁷ Szegedy-Maszák Mihály Kosztolányi újságírói tevékenységét kiemelve megjegyzi, hogy „az utókor nem eredeti környezetében olvassa az ide sorolható szövegeket, holott műfajinak nevezhető sajátosságaik elválaszthatatlanok az első közlés helyétől. Nyilvánvalóan más igénnyel írt a Nyugat és valamely napi- vagy akár hetilap számára, hiszen más közönségre számított.”²⁸ A két megállapítást egymás kiegészítéseként szeretném tanulmányom zárásában értelmezni, vagyis nem csupán annak hangsúlyozását tartom elengedhetetlenül fontosnak, hogy Kosztolányi életművének tanulmányozása elválaszthatatlan a korabeli újságírói közegtől, de azt is, hogy Kosztolányi szövegfelfogása, irodalomról és művészetről vallott nézetei a (publicisztikai) nyilvánosság tapasztalatainak köszönhetően részben ugyanebben a közegben bontakoztak ki.

25 A lapban is található hasonló megoldás, például akkor, amikor korábbi cikkek legitimizálnak valamilyen aktust. Ennek egy részben másfajta verziója volt az, amikor Braun Sándor átvette a felelős szerkesztői posztot 1919. február 12-én. Ennek előkészítéseként értelmezhető, hogy az előző lapszám első cikke egy korábbi Braun Sándor-kritika volt a következő megjegyzéssel: „Ez a kritika tiz év előtt 1909 december 11-én jelent meg A Nap-ban, néhány nappal a Liliom bemutatója után.” Az olvasóközönség számára is nyilvánvalóvá vált így, hogy Braun *A Nap* szerkesztőjeként veszi át a lap felelős szerkesztését.

26 Például nyilvánvalóan más a névtelenség funkciója a Kosztolányi névéhez is köthető Pardon-rovat esetében. Vö. ARANY Zsuzsanna, *Pardon – Az Új Nemzedék rovata Kosztolányi Dezső szerkesztésében 1919–1921* (Budapest: Osiris, 2019).

27 BENGI, „Írói hírnév...”, 282.

28 SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *Kosztolányi Dezső* (Pozsony: Kalligram, 2010), 119.

A *Ma* beugrósai: nők rövid távú érvényesülési stratégiái Kassák körében (Eörsi Júlia és Walleshausen Rolla)¹

A magyar irodalmi avantgárd a nőírók befogadása tekintetében nem volt különösebben aktív vagy nyitott, noha a tízes években máshol sem állt sokkal jobban a helyzet, azaz például a *Nyugat* háza táján sem. Borgos Anna és Szilágyi Judit statisztikája szerint² Kassák 1915 és 1939 között megjelenő avantgárd folyóirataiban csupán 2% volt a nők aránya, ami nagyjából egybevághat a *Nyugat* adataival. Ehhez hozzátehetjük, mert még ennél is feltűnőbb, hogy a 20-as években az addig rendszeresen vagy szórványosan publikáló nők is kikoptak a *Má*ból, legalábbis a szépírók bizonyosan. Jelen tanulmányban két olyan nőíróról lesz szó, Eörsi Júliáról és Walleshausen Rolláról, akik a női jelenlét szempontjából viszont igen erősnek mutatózó évben, 1919-ben jelentkeztek Kassák folyóiratában, igaz, csak egy, illetve két írással. Róluk főként azért nem írtam eddig az avantgárd nőírókról szóló tanulmányaimban, mert alapvetően atipikusak: egyfelől első látásra szinte kőszöveggel tűnik tőlük az avantgárd lapban való közlés (bár mint látni fogjuk, nem így volt, e döntésük beleillett akkori pályafutásuk belső logikájába), másfelől társadalmi beágyazottságuk is kicsit más, mint *A Tett* és a *Ma* többi nőírója esetében. A legfontosabb *Ma*-szerzők (Újvári Erzsébet, Kádár – vagy másképp: Kádár-Karr – Erzsébet, illetve Réti Irén) ugyanis alacsonyabb szociális státuszt foglaltak el, mint ők (ti. a munkás- vagy az alsó középosztályhoz tartoztak), s főként, ennek megfelelően határozottan baloldali beállítottságúak, és előbb-utóbb a kommunista ideológia felé mozdultak el az avantgárd szellemiségtől. Eörsi Júliával és Walleshausen Rollával határozottan más a helyzet, noha – mint látni fogjuk – az előbbinek azért

1 Bár a hazai és nemzetközi szakirodalom jelentős része 'MA' alakban használja Kassák második folyóiratának címét, a szerző kérését az alternatív címhasználattal kapcsolatban tiszteletben tartottam. (A szerk.)

2 BORGOS Anna és SZILÁGYI Judit, *Nőírók és trónökök: Irodalmi és női szerepek a Nyugatban* (Budapest: Noran Könyvesház, 2011), 9.

kimutathatóan erős a szociális érzékenysége. Ugyanakkor, ha végigtekintjük életpályájukat, láthatjuk, hogy egyrészt életrajzi jellegű körülményeikből, s főként, sajátos, és egyébként meglehetősen egyedi poétikájuk fejlődéstörténetéből következett, hogy az adott pillanatban próbálkoztak Kassák folyóiratánál is.

A *Mához* való csatlakozásra vonatkozóan egyikük esetében sem maradtak fent írásos dokumentumok – mint tudjuk, Kassák 10-es évekbeli levelezése nagyrészt elveszett –, úgyhogy a két író indítékaikra és konkrét stratégiájukat illetően csak következtetni tudunk: de ehhez életpályájukat, illetve az ehhez kapcsolódó momentumokat kell végigtekintenünk.

I.

Eörsi Júlia (Janeschdik Júlia, Eörsy Tóth Júlia, 1889–1958), újságíró, próza- és drámaíró. A nevét illetően később, amikor kiadták visszaemlékezését Juhász Gyulával kapcsolatban, sokan előkelőséggel vádolták, azzal ugyanis, hogy közép osztálybeliként dzsentrinek akar látszani.³ Janeschdik Júliaként született, utána azonban nevelőapja nevét viselte, aki a Tóth vezetéknev mellé vette fel az Eörsy előnevet. A 'Tóth' nevet később az író elhagyta, és inkább i-vel írta az Eörsit, ez inkább polgári identifikációra vall. A középiskolát Veszprémben, egyetemi tanulmányait Kolozsvárott végezte. Az I. világháború előtt és alatt a *Világ* munkatársa, 1925-1937 között a Medve utcai Polgári Fiúiskola tanára, majd a Pedagógiai Könyvtár munkatársa volt.⁴

1914 és 1918–1919 között szerelmi kapcsolatban állt Juhász Gyulával, akit úgy ismert meg, hogy a *Világ* megbízásából riporterként meglátogatta a kórházban annak öngyilkossági kísérlete után. Támasza, segítője, állandó ügyintézője volt a depresszióban szenvedő költőnek, aki viszont rendszeresen írásra, publikálásra biztatta az általa tehetségesnek tartott lányt. Ugyanakkor – bár Juhász valóban írt

- 3 A vádak alapját Dénes Zsófia cikke adta például: DÉNES Zsófia, „Eörsi Júliáról, Juhász Gyula hétverses műzsájáról”, *Kortárs* 15, 12. sz. (1971): 1960–1965. Lásd még: DÉNES Zsófia, „Eörsi Júliáról, Juhász Gyula hétverses műzsájáról (Részletek)”, in *A félrecsúszott nyakkendő: Juhász Gyula szerelmei*, szerk. KELECSÉNYI László, 186–200 (Budapest: Holnap Kiadó, 2003). (A *Kortársban* a hivatkozott számban megjelent egy méltányosabb cikk is: PÉTER László, „Juhász Gyula Júliája”, *Kortárs* 15, 12. sz. (1971): 1965–1967.)
- 4 Eörsi Júlia, alapvető életrajzi adatok: PIM Névtér, hozzáférés: 2024.01.19, <https://opac-nevter.pim.hu/record/-/record/PIM52695>; *Magyar Életrajzi Lexikon (1000-1990): Javított, átdolgozott kiadás*, szerk. KENYERES Ágnes, hozzáférés: 2024.01.19, <https://mek.oszk.hu/00300/00355/html/index.html>.

hozzá gyönyörű szerelmes leveleket, valamint verseket⁵ – ez nem lehetett egyszerű kapcsolat, a beteg költő nehezen szánta rá magát tényleges tettekre, konkrét lépésekre, utazásra, s néha a levelek alapján az lehet az érzésünk, kicsit ürügyként is használta betegségét passzivitására. Egyébként is leginkább kapaszkodónak, lelki támasznak tekintette a viszonyt, amelyben kedvesét így szólította például: „Én Kis nagy orvosom, Angyal, Apáca, én Szép Szűz Máriám”.⁶ Kapcsolatukat nehezítette a távolság is (Juhász Szegeden lakott, illetve Makón tanított), s a szerelmük hajnalán kitörő világháború, a pénztelenség, ami többszöri szakítási kísérletet, eltávolodást eredményezett – volt, hogy két évig nem találkoztak személyesen. 1918-ban ismét volt viszonyukban egy felívelő szakasz, később Eörsi Júlia memoárjában azt állította, 1918-ban egyházi házasságot kötöttek (ezt az állítást többen megkérdőjelezték, mindenesetre azt ő is aláhúzta, hogy a házasság nem lett bejegyezve).⁷ 1919-ben végleg szakítottak, Eörsi Júlia visszaemlékezése szerint⁸ ő jutott döntő elhatározásra a már amúgy is vergődő kapcsolatban, amikor úgy érezte, nem tud közösséget vállalni a Tanácsköztársaság ideje alatt a szegedi utcákon vörös lobogóval járkáló Juhással. Ezt az ötvenes években azért elég vakmerő dolog volt leírni, kapott is érte az irodalomtörténészeketől,⁹ akik szerint a már tanárként elhelyezkedett Eörsi nem szándékozott állását veszélyeztetni a forradalmár költővel való kapcsolattal, ezért inkább gyorsan kihátrált belőle. Utána még egy ideig levélben érintkeztek egymással, illetve Juhász meleg hangú kritikát írt egy drámájának szegedi előadása kapcsán.¹⁰ Eörsi Júliának vélhetőleg személyes szerepe volt abban, hogy Juhász lírája a vallásos-misztikus irány felé tolódott el. A viszonyt Eörsi Júlia előbb egy kulcsregényben (*Áldott vidéken*, 1924),¹¹ s halála előtt egy memoárban (*Tiéd a sírig. Emlékeim Juhász Gyuláról*, 1957)¹² dolgozta fel.

Erre a viszonyra és az elválás okaira már csak azért is mindenképpen érdemes volt részletesebben kitérni, mivel Eörsi Júliának a *MÁ*-ban 1919 július elsején je-

5 Júlia, *Szemek beszéde*, egy másik Júlia, illetve *Júlia bús virág*, *Köszöntő*, az *Epilógus* eredeti, kéziratban maradt változata stb.

6 Juhász Gyula Eörsi Júliának, 1914. okt. (Makó), PIM V.1706/5.

7 Dénes Zsófia például már idézett cikkében, DÉNES Zsófia, „Eörsi Júliáról...”

8 EÖRSI Júlia, *Tiéd a sírig. Emlékeim Juhász Gyuláról* (Szeged: Tudományos Ismeretterjesztő Társulat, 1957), 107–108.

9 Például DOMOKOS László, „Juhász Gyula regénye (Részletek)”, in KELECSÉNYI, *A félrecsúszott nyakkendő...*, 149–153.

10 JUHÁSZ Gyula, „Erdélyi csillagok”, *A Munka*, 1921. március 6., illetve in KELECSÉNYI, *A félrecsúszott nyakkendő...*, 170–171.

11 EÖRSI Júlia, *Áldott vidéken* (Budapest: Attila Nyomda, 1924).

12 EÖRSI Júlia, *Tiéd a sírig: Emlékeim Juhász Gyuláról* (Szeged: Tudományos Ismeretterjesztő Társulat, 1957).

lenik meg egy egyszerre lírai és zaklatott hangvételű prózája, a *Krisztus, steier fenyők közt*.¹³ A publikálás időpontja egyrészt személyes vonatkozása miatt is érdekes, hiszen Eörsi Júlia és Juhász Gyula szakítása körülbelül ekkor zajlik le. Noha a megjelentetés részleteiről nem maradtak fent dokumentumok, azaz nem tudni, melyikük és milyen meggondolásból adta le a szerkesztőségnél a szöveget, és pontosan mi volt a leadás dátuma, érdekes adalék, hogy nem sokkal azelőtt, 1919 januárjában Juhász Gyulának is szerepelt manifesztumszerű cikke a *Mában, A Ma útja és célja címen*,¹⁴ amely az 1918 decemberében a szegedi matinén elmondott beszédének írott változata (neki is ez az egyetlen feltűnése a lapban). Másrészt az is figyelemre érdemes, hogy éppen a Tanácsköztársaság idején teszik közzé Eörsi Júlia prózáját Kassákék, miközben a szöveg sem témájában, sem stílusában nem igazán kapcsolódik a politikai-történeti aktualitáshoz. A *Ma* általános vonulattól eltérően a *Krisztus, steier fenyők között* inkább a vallásos-misztikus expresszionizmus irányzatába sorolható, bár erős díszítettsége okán tekinthető éppen expresszív hangvételű szecessziós alkotásnak is. Kevésbé cselekményes szöveg, inkább mintha túlfűtött látomás lenne: a narrátor fohászkodására a viharban megjelenik Krisztus képében Isten, ám vele együtt az Ördög is – s bár a narrátor panaszt tesz elmagányosodása miatt, úgy tűnik, Isten nem tud, és nem is óhajt ezen segíteni. A novella felütése a következő:

Sivány por szárnyakon repült be a zápor. Patakzó könnyel kacagott be a zápor steier fenyők közé. Uram, adtál fenyő fiaidnak gyöngyöktől csurgó koronát, adtál ember fiaidnak vértől villogó koronát.

Súlyos szemű, kopogó zápor vágja véres fejem fehérre. Csak úgy, mint egy künnrekedt kis állat fájón nyújtott sóhajtása, úgy foszlik ki a jaj, úgy buzog elé. A sárga föld a mélybe. Szebb az Isten és hatalmasabb a természet – kövér fényűbb vagy villám, karod szorítása halálos tetője lehet a kéjnek.

Árván ülök az ázott földön, várom az Istent. A három közül azt, aki emberkorában tudatlan galileai paraszt volt, s fehér szoknyája széléről vére hullott, szíve vére, édes szíve vére, puhábbá tenni a rabbik fás szívet, megmosni magdolnák ölét, bűnös ölét, fertős szavát (...) ¹⁵

A *Mában* közölt próza azonban nem volt előzménytelen, Eörsi Júlia eddigre rendszeresen publikáló szerző volt. Már tizennyolc évesen játszották színdarabját, húszévesen volt a második premierje. 1909-ben *A Hétben* kilenc folytatásban

13 EÖRSI Júlia, „Krisztus, steier fenyők között”, *Ma* 4, 8. sz. (1919): 194–195.

14 JUHÁSZ Gyula, „A Ma útja és célja”. *Ma* 4, 1. sz., 10–11.

15 EÖRSI, „Krisztus...”, 194.

adták ki egy fiatal lány tollából meglehetősen bátornak számító, némileg erotikus töltetű, hosszabb novelláját vagy kisregényét, a *Zsuzsa naplóját*, amelyben egy zár-dából éppen kikerült, csinos és tehetséges írőpalánta és az ötvenéves, nős író irodalmi együttműködését, illetve ezzel párhuzamosan lassan bontakozó szerelmét beszéli el.¹⁶ Az 1910-ben az *Új Idők*ben jött ki egy rövid novellája (*Keresztúton*), amely egy fiatal értelmiségi szerelmespár sétáját örökíti meg, ahol kiderül, nincs bennük elég erő, hogy bármilyen tettig, lépésig vigyék a kapcsolatot, főképpen a fiú betegsége vagy erélytelensége okán: különös, mintha egy előrejelzést olvasnánk a Juhász-szerelemről.¹⁷ Eörsi Júlia próbálkozott a *Nyugat*ban is, de sikertelenül: ahogy kiderül egy 1911-es, Osvát Ernőnek küldött leveléből, leadott egy prózaanyagot a szerkesztőségben, amely talán túl hosszú és nem is elég fordulatós, de úgy gondolta, „található benne részlet, amely egészen a [sic!] lapba való”.¹⁸ Nagy önbizalommal tanácsolja Osvátnak, hogy új szerzőknek (értsd: neki is) adjon lehetőséget, hiszen a *Nyugat* régebbi írói már „elfáradtak egy kicsit”.¹⁹ Később, már 1914-ben Osvát vonatkozásában Juhász Gyula egy levelében ismét utal egy ilyen potenciális találkozásra: „Osvátot tiszteltetem. Mit végzett vele Rákóczi [értsd: a Rákóczi-dráma] dolgában”,²⁰ azonban nem tudjuk, valóban megtörtént-e ekkor a szerkesztővel való találkozás vagy levélváltás: a végeredmény mindenesetre az volt, hogy Eörsi Júlia-írás egyáltalán nem jelent meg a folyóiratban. 1913–1914 folyamán viszont több novelláját közölte *Az Érdekes Újság*, valamint bekerült egy, előbb *A Hét*ben is leközölt novellával *Az Érdekes Újság dekameronja* című antológiába is (alcíme: *Száz magyar író száz legjobb novellája*). A szóban forgó, *Röntgen* című elbeszélés ugyancsak egyszerre jellemezhető szecessziós stilizáltsággal és díszítettséggel, illetve expresszív érzelmi intenzitással,²¹ és egy tehetséges szobrászlány kissé keserű beavatódását meséli el a szerelem és a testiség világába.²² Hasonló téma és műfaj, mint amelyet a szerző a *Zsuzsa naplójában* pár évvel korábban már megvalósított: művészregény/-novella, női szemszögből, amelyben az

16 EÖRSY-TÓTH Júlia, „Zsuzsa naplója”, *A Hét* 20, 44–52. sz. (1909): 724–726, 734–738, 754–756, 766–769, 787–790, 808–810, 824–827, 842–845, 867–868.

17 EÖRSY-TÓTH Júlia, „Keresztúton”, *Új Idők* 16, 3. sz. (1910): 83–84.

18 Eörsy Tóth Júlia Osvát Ernőnek, 1911. nov. 27., PIM V. 955/13, illetve *Tessék színt vallani. Osvát Ernő szerkesztői levelezése*, s. a. r. és a kísérő tanulmányokat írta KOSZTOLÁNCZY Tibor és NEMESKÉRI Erika, 2 köt. (Budapest: Gondolat–OSZK, 2019), 1:589–590.

19 Uo.

20 Juhász Gyula Eörsy Juliának, Szeged, 1914. máj. 18. PIM V.1706/3.

21 EÖRSY TÓTH Júlia, „Életrajz” és „Röntgen”, in *Az Érdekes Újság dekameronja*, szerk. KABOS Ede (Budapest: Légrédy Fivérek Kiadása, 1915), 237–263.

22 A *Röntgen* című novella először *A Hét*ben jelent meg: EÖRSY TÓTH Júlia, „Röntgen”, *A Hét* 24, 23. sz. (1913): 362–364.

alkotói fejlődéshez egy idősebb férfivel való – egyébként kétségekkel és frusztrációkkal teli – szerelmi kapcsolaton keresztül vezet az út. Úgy tűnik, Eörsi Júliát a téma folyamatosan – talán egy korábban ténylegesen átélt tapasztalat miatt? – foglalkoztatta, s ezek után a Juhász Gyulával való későbbi, némileg ellentmondásos szerelmi kapcsolat is új színben tűnhet fel.

A *Világnak* igen aktív munkatársa volt 1913 és 1916 között, 1914-ben publikált benne a leggyakrabban, egy-két hetenként jelentkezett többnyire tárcával – a lap amúgy közölte versét és elbeszélését is, gyakran egy oldalon például Adyval.²³ Az anyag nagy részét kitevő tárcákról ugyancsak érdemes megjegyezni, hogy ekzztatikusan rajongó, emelkedett és expresszív hangvételükben szintén megelőlegezik a *Mában* megjelenő írást.

Eörsi (ekkor még: Eörsy Tóth) Júlia tárcái többnyire társadalmi kérdésekről szólnak, és nagyon erős szociális érzékenységről vallanak, szegénységről, éhező gyermekekről, ételosztásokról, valamint, már a világháború idején, sebesült katonákról. Érdekeségük, hogy a jótékonykodás kérdése gyakran kifejezetten – a *Világ* profiljának és támogatói körének megfelelően, hiszen a lap „a magyar szabadkőművesség, szólásszabadság, megalkuvást nem tűrő szabadelvűség lapjaként hirdette magát”²⁴ – egyes szabadkőműves páholyok (Deák-páholy, Thököly-páholy) tevékenysége kapcsán merül fel nála, vagy Kohner Adolf hasonló akcióinak reklámjaként. Ugyanakkor Litván György szerint²⁵ a magyar szabadkőművesség politikailag valójában visszafogott volt, néhány politikailag is elkötelezett és aktív páholy működésén túl alapjában inkább emberbaráti viszonyulás jellemezte. (Jászi Oszkár köre például egy időben csatlakozott a radikálisabb Demokrácipáholyhoz, de később családottan távozott). Mindenesetre ez az aktív újságírói tevékenység a *Világ* lapjain jól mutatja, noha Eörsi Júlia valószínűleg nem kapcsolódott semmilyen tekintetben a munkásmozgalmi baloldalhoz, valamilyen köze a polgári radikalizmushoz mégiscsak lehetett. Mély vallásosságát tekintetbe véve az is felmerülhetne, hogy a kereszténydemokráciához állt közel – de ezt a feltevést is árnyalnunk kell, hiszen 1913-as, ugyanitt megjelent verse, *A püspök*

23 Jelen van itt rendszeresen Ignotus is (az *Olvasás közben* rovattal), vagy Bíró Lajos, és – vélhetőleg Eörsi Júlia közvetítésének hála – 1914-ben megjelenik a lapban Juhász Gyula néhány verse is: „Juhász Gyula három verse. Mindig II. Klytemnesztra III. Öngyilkosok”, *Világ*, 1914. jan. 6., 15; JUHÁSZ Gyula, „Föltámadás után”, *Világ*, 1914. ápr. 12., 50.

24 BORSOS Attila, „Világ repertórium – 1916–1917. okt.”, *Könyvtárvilág* 5, 1. sz. (2017), hozzáférés: 2024.01.19, <https://mke.info.hu/konyvtarvilag/2017/03/vilag-repertoriuma-1916-1917-okt/3782/>.

25 LITVÁN György, „A Világ (1910–1926)”, in *Világ-repertorium 1910–1912*, szerk. LÁNGH József, BÖGÖLY József és CZÉRE Gyöngyvér (Budapest: PIM, 1984), I–XXI.

*beszél*²⁶ egyházellenességre utal, amely ismét csak társadalmi érzékenységen alapul: a méltóság és szentség képviselőjeként feltűnő főpap a vers „csattanójában” beszéde végeztével fensőbbiségesen elhajt bíborszín hintóján a koldusok között.

A *Mában* közölt szöveg azonban folytatás nélkül sem maradt, amennyiben a Juhással való szerelmet felelevenítő első könyv, az *Áldott vidéken* című kulcsregény viszont tisztán expresszionistának mondható. A szinte pamfletszerűen megírt regény női perspektívából láttatja, mint játszik egy tiszta, szűzies, noha némileg egzaltált leány érzelmeivel a romlott és manipulatív költő. Erősen érződik a könyvön, hogy szerzője indulatból és sértődöttségében írta – s bár egyébként Eörsi Júlia haragja is érthető, mert tényleg egyenlőtlenül alakultak az erőviszonyok és a vágyak realizációja ebben a kapcsolatban, később, 1957-ben ő maga is elismerte: „Kíméletlenül néztem helyzetét és keményen ítéltém. Korán kerültek nyilvánosságra bizonyos dolgok, amiknek még ma is korai az idő”.²⁷ Ez az indulat azonban belülről átfűti a regénynyelvet, amely nagyon erős érzelmessége mellett néha túlbonyolítottnak is tűnik, hiperbolákkal és képzavarokkal. A költőt leginkább karikírozó részeknél Szabó Dezső expresszív prózája juthat eszünkbe, s talán nem is indirekt hatásról beszélhetünk ezzel kapcsolatban: mint Péter László Juhász Gyula szerelmeiről írt könyvéből kiderül, Eörsi Júlia és Juhász Gyula örömmel olvasták együtt Szabó valamennyi írását. Egy jellemző részlet a regényből:

A lány rémülten lépett el mellőle. A szájában szakadozott darabokra a szíve, tele lett foga sövénye a vér hangtalan puhaságával. Ennyit érezni és ennyiszor meghalni! Szétszakadni az órák mérgeitől, a szók akasztófáján lógni lilává fagyott étellel.

Ennek a kárhozottnak béres dalait hallgatni, a gondolatai tüzén kiszenvedni - - - a tiszta testnek, a lélek illatának, az életnek, benne - - - Ágnes elbágyadva, védtelenül kapkodott a karjaival – egy óriás hullót hámozott magáról.²⁸

Utána viszont Eörsi Júlia prózája lehiggadt, témáit tekintve pedig a magyar nemzeti múlt felé fordult (bár Rákóczi és a 16. századi erdélyi kancellár, Gyulai Pál már korábban is foglalkoztatták). Történelmi regényeiben (*Jelizaweta krolowa*, *Fekete pillangók*)²⁹ a Dózsa-parasztfelkelést, Mohácsot, valamint az ország háromfelé szakadását dolgozza fel. Ugyanakkor érdekes e regényekben a női perspektíva (Izabella, Mária) érvényesítése, valamint a parasztok elnyomatásának erős hangsúlyozása is.

26 EÖRSY-TÓTH Júlia, „A püspök beszél”, *Világ*, 1913. dec. 7., 17.

27 EÖRSI, *Tiéd a sírig*, 128.

28 EÖRSI Júlia, *Áldott vidéken* (Budapest: k. n., 1924), 35–36.

29 EÖRSI Júlia, *Jelizaweta krolowa* (Budapest: Dick, [1928]); EÖRSI Júlia, *Fekete pillangók* (Karcag: magánkiadás, 1934).

II.

Walleshausen Rolla – akit még a PIM Névtére sem ismer – író, költő. Eredeti neve Walleshausen Borbála. (Mivel Lukács Anikó levéltáros több tanulmányában feldolgozta a család sorsát, a biográfiai adatok tekintetében az ő kutatásainak eredményeire támaszkodom.)³⁰ 1894-ben született Újpesten, öt idősebb testvére volt, köztük Cselényi Walleshausen Zsigmond festő, Hollósy Simon tanítványa, de szinte az egész család űzött valamilyen művészi tevékenységet – többnyire műkedvelő szinten, a teljesen professzionális Zsigmondon kívül, akinek számos kiállítása volt Európa-szerte, művei jelentek meg és rendszeresen írtak róla a *Nyugat*-ban is; egyébként íróként és bábosként is tevékenykedett. Az édesapa vasútépítő mérnök volt, ezért sokat költöztek a Monarchián belül. Mivel a kislány Walleshausen Rolla keverte a nyelveket, a szülei beadták egy bentlakásos intézetbe, majd édesapja halála után egy nagynénjéhez került: ezekről a fájdalmas tapasztalatokról szól későbbi egyetlen – önéletrajzi ihletésű – regénye, az *Ismeretlen úton*.³¹ Walleshausen Rolla előbb színésznőnek, s főleg táncosnőnek készült, egyik bátyja, Jenő segítségével színiiskolába járt az 1910-es években.

Walleshausen Rolla 1919-ben – ekkor közös lányuk, az 1916-ban született Leila már hároméves volt – férjhez ment Vozáb Jenőhöz, aki a bölcsészkaron végzett, majd államtudományokból doktorált, s előbb tanárként, majd magántisztviselőként dolgozott, később fővárosi pénzügyintézeteknél futott be elég komoly karriert. Vozáb ellen indult egy fegyelmi eljárás a Tanácsköztársaság alatt tanúsított magatartása miatt, 1920 előtt pedig tagja volt a szabadkőműves Kazinczy-páholy-nak is, valamint ő maga is írogatott. Bár mindezek alapján progresszív szemléletű értelmiséginek gondolhatnánk, feleségében elég erős kézzel törte le a művészi ambíciókat, főképpen színésznői-táncosnői pályáját ellenezte. Walleshausen Rolla ezért inkább az irodalmat folytatta, de inkább már csak hobbiból írogató úrinőként, aki állítólag – az őt nem igazán kedvelő unokahúga, a szintén író és levéltáros Walleshausen Éva szerint – szigorú, ugyanakkor intrikákra építő és rendkívül sznob légkört teremtett maga körül. A szűk család meglehetősen jómódban élt,

30 LUKÁCS Anikó, „Családi öngyilkosság az ostrom végén. Budapest, 1945. február 12.”, in *Az érzelmek története*, szerk. LUKÁCS Anikó és TÓTH Árpád, Rendi társadalom – polgári társadalom 31, 99–122 (Budapest: Hajnal István Kör–Társadalomtörténeti Egyesület, 2019); LUKÁCS Anikó, „Öreg Halászsas”, *Új Forrás* 53, 3. sz. (2021): 67–71. Walleshausen Rollát Balázs Eszter is említi tanulmányában: Eszter BALÁZS, „Exploring Domestic Disorder on the Hungarian Home Front during WWI: Avant-Garde Women’s Responses to War”, in *Avantgárd nőírók, női alkotók*, szerk. FÖLDES Györgyi, 57–82 (Budapest: Reciti Kiadó, 2023).

31 WALLESHAUSEN Rolla, *Ismeretlen úton* (Budapest: Singer és Wolfner, [1932]).

folyamatos kapcsolatban a társasági és politikai elittel – ez a negyvenes években már a (szélső)jobbaldalt jelentette.

A *Nyugat*ban 1917–1918-ban szerepelt három ízben, ekkor még talán leginkább az esztétista modernség vonulatához sorolható novellákkal. Osvát szerkesztőségi levelezéséből tudjuk, hogy nem csak kiadta ekkoriban Walleshausen Rolla novelláit, hanem támogatta is: rendszeresen találkoztak a Club Kávéházban, a lány tőle várta, hogy táncosnőként segítsen neki színházhoz szerződnie (ehhez egy koreográfiát is összeállított). A szerkesztő személyes, lelki tanácsaival is segítette, bátorította. (Osvát egyébként aktív levelezésben állt Walleshausen Zsigmonddal is.)³² Az *Egy falusi vasárnap délután* című elbeszélés³³ egy, a vidéki nagynénjénél nyaraló fiatal lány egyetlen napját, jobban mondva a déli ébredés miatt csak délutánját mutatja be. Lustán és tétlenül ténfereg alsóruhában a házban, vendégeket fogadnak nagynénjével, majd kimennek a vásárba unokaöccsével, körhintára ülnek, jósolatnak maguknak s mézeskalácsszívet vesznek egymásnak. Bujaság és érzékiség hatja át az egyes szám első személyű szöveget, ami egyrészt az elbeszélőből, ti. a lányból árad a férfiak felé, másrészt ez az érzékiség áthatja magát a szöveget is, felsorolásszerű egyszavas igei mondataival és leírásaival, amelyben a színek, formák és főként illatok dominálnak: a narrátor intenzíven, de leginkább az érzékeivel fogadja be a világot, mely percepcióra, úgy tűnik, nincsenek tudatában különösebben jelen valóban diszkurzívva tett reflexiók: él bele a világba, ahogy érzékei diktálják. Hasonló, bár kissé aggasztóbb élményei vannak vidéken, egy idillinek tűnő, s hasonlóan a termékenység kibuggyanó bőségét kínáló falusi kertben az *Egy nap Éva életéből* című – talán önéletrajzi? – novella³⁴ főszereplőjének, aki lányanyaként vállalt gyermeket Ádámtól, miközben tudja, hogy szerelme nem hajlandó feleségül venni őt – holott férjhez mehetne egy komoly férfihez. A *Lola meghal*ban³⁵ is egy tüdőbajban haldokló lány érzékeli – nyilván lázasan – intenzívebben, éles kontúrokkal a világot, miközben két szeretőjével is találkozik (ebben a novellában a főszereplő zsidózik is, amikor megharagszik az egyik férfira – ennek még a következőkben szerepe lesz, Walleshausen Rolla ellentmondásos életútjának megértésében segíthet). A *Nyugat*ban az íróhoz ezután már csak 1923-ban fog ismét publikálni, de akkor már egy sokkal bonyolultabb szerkezetű, és az avantgárd tapasztalatokat is beépítő prózapoétikájú szöveggel, a *Lázzal*.³⁶

32 KOSZTOLÁNCZY és NEMESKÉRI, *Tessék színt vallani...*, 2:1187–1189, 2:1234–1235.

33 WALLESHAUSEN Rolla, „Egy falusi vasárnap délután”, *Nyugat* 10, I. (1917): 819–828.

34 WALLESHAUSEN Rolla, „Egy nap Éva életéből”, *Nyugat* 10, II (1917): 78–81.

35 WALLESHAUSEN Rolla, „Lola meghal”, *Nyugat* 11, I (1918): 265–271.

36 WALLESHAUSEN Rolla, „Láz”, *Nyugat* 16, II (1923): 90–93.

A *Ma* 1919-ben közölt tőle két prózaverset: *Babilon, Tuberkulózis*.³⁷ (Dokumentumok hiányában nem tudjuk pontosan, hogyan jutott Kassák csoportjához, valaki beajánlotta-e vagy ő kereste-e meg a *Ma* szerkesztőségét. Ugyanakkor valószínűsíthető, hogy bátyján, Zsigmondon keresztül jutott el hozzá, ő ugyanis Blattner Géza bábos barátja, alkotótársa volt, aki – erről később még szó esik – 1919-ben előadta Rolla egy darabját is; Blattner viszont Kassák közeli ismerőse volt, egy időben nála lakott albérlőként.) A *Tuberkulózis* című prózavers mintha a tüdőbaj intenzívebbé válását, elburjánzását ragadná meg eksztatikus gondolatritmusokkal építkező, fokozáson alapuló szerkezetével, ugyanakkor meglehetősen közvetett módon: a köhögés egyre erősödő dobolásként reprezentálódik, amelynek során a hangzás és a kiköpött vér színe egy szinesztéziában ér össze (piros hangú dobolás). A tornácon [ahol a betegek pokrócokba csavarva fekszenek a friss levegőn]: „Mintha furcsa dobbal dobolnának [...] halkán doboltak a dobok [...] A dobok doboltak piros szín hangon [...] A dobok szaporán doboltak [...] A húsdobok riadtan elhallgattak. Csend [...] És piros szín hangon tovább doboltak a dobok”. Mindeközben a betegek látomásaiban csillagok, geometrikus ábrák és idomok, emlékek és vizionált mesebeli alakok stb. kaotikus halmazként gomolyognak.

A *Babilon* a Bábel torony-történetnek egy elvont expresszionista átírata: benne, akárcsak a *Bibliában*, az emberek éig erő tornyot akarnak építeni, amely Istennel szemben nagyravágyásnak minősül, büntetésük pedig az lesz végül, hogy a toronyból alágördül egy hatalmas kő, és véresre zúzza az alatta állókat. Eredetileg azonban az *Ószövegségben* szereplő isteni igazságszolgáltatás eredménye a nyelvek összezavarása, ami jelen prózaversben mintha két szinten valósulna meg, de némileg szubvertálva az eredeti történetet: egyfelől szinekdochikus helyettesítés révén többnyire szájak helyettesítik az egyes embereket, megszólalásaik, verbális megnyilvánulásaik ezáltal különös hangsúlyt nyernek, másfelől ezek a szájak már eleve is teljesen elbeszélnek egymás mellett, már eleve is külön nyelveket képviselnek egymáshoz képest: s eseti kegyetlenségükön túl ez a zűrzavar is mutatja bűnösségüket.

1919-ben a majdan az igazi avantgárd bábjátzást megteremtő Blattner Géza³⁸ színháza játssza Walleshausen Rolla „székely” mesejátékát, az *Egyszer vol-*

37 WALLESHAUSEN Rolla. „Tuberkulózis”, *Ma* 4, 2. sz. (1919): 24; WALLESHAUSEN Rolla. „Babilon”, *Ma* 4, 4. sz. (1919): 53–54.

38 Blattner Gézáról lásd például: LŐRINC László, *Blattner: egy bábos életútja* (Budapest: PIM–OSZMI, 2014); LŐRINC László, „»Nyelvmemlékek« és »nyelvújítás« Blattner Géza bábészínházában (1919–1930)”, *Nemzeti Színház*, 2023. febr. 17., hozzáférés: 2024.01.20, <https://nemzetiszinhas.hu/hirek/2023/02/nyelvmemlekek-es-nyelvujitas-blattner-geza-babszinhasaban-19191930>.

tot,³⁹ amely voltaképpen a Grimm-testvérek *Béka király* című meséjének az inverze. A gonosz és öntelt királykisasszonyt, aki bántja maga körül az állatokat, úgy bünteti meg a varázsló, hogy a béka királyt szép gyémántkirályfivá változtatja, az magával csábítja a lányt, aki követi palotájába; s mikor hirtelen szertefoszlik a varázslat, a lánynak rá kell jönnie, hogy ezentúl egy béka lesz a férje. Blattner a Margitszigeten tartott gyermek-bábelőadásokat Raith Tivadarral, az avantgárd *Magyar Írás* korábbi szerkesztőjével, de vendégszerepeltek kőszínházakban is. Magyarországon Blattner még inkább szecessziós, szövegközpontú, lírai és vizuális értelemben dekoratív bábszínházat hozott létre. Legjellegzetesebb újítása ekkoriban a „wayang” volt, amelyet azonban a bábos a távol-keleti vajangtechnikától eltérően oldalról mozgatott, a végtagokat zsinórokkal irányítva. 1919-ben Walleshausen Rolla mesejátékával együtt adták elő Balázs Béla *A könnyű ember* és a *Fekete korsó* című darabját, valamint egy flamand játékot (*A lovag meg a kegyese*) Kosztolányi átköltésében a Belvárosi Színházban. Blattner 1925 szeptemberében költözött Párizsba, ahol megalapította az Arc-en-Ciel Színházat, amellyel a francia avantgárd bábszínház egyik megeremtője lett, a vajangnál kevésbé dekoratív, groteszk árnybábjaival és áttetsző, gépalkatrészszerű figuráival. Blattner az Arc-en-Ciel színházzal 1929-ben, immár Franciaországban ismét előadta az *Egyszer volt* Fried Tivadar fordításában, *Il était une fois* címen:⁴⁰ igaz, a bábok ebben az előadásban továbbra is hagyományosabb formájú síkbábok voltak, amelyekről Blattner később így írt: „Walleshausen Rolla mesejátékát fekete háttér előtt mozgó ragyogó színekben tündöklő szalma berakásos síkfiguráimmal adjuk elő”.⁴¹ (A figurák elkészítésében Walleshausen Zsigmond, Rolla bátyja is részt vett, aki Magyarországon és Párizsban is aktív szereplője volt Blattner színházi kísérleteinek, valamint húga mesejátékát ő is rendezte.) Az *Egyszer volt* sem szövegkönyvét, sem előadását tekintve nem volt szűkebb értelemben avantgárd kísérletnek tekinthető, ugyanakkor bizonyítéka annak, hogy Walleshausen Rolla – bátyján keresztül – folyamatos kapcsolatban, interakcióban állt avantgárd körökkel.

Mint említettük, Walleshausen Rolla már jóval a *Ma*-béli intermezzo után küldte el *Láz* című novelláját (ismét egy hallucinatorikus betegségtörténet) a *Nyugat*ba, amely szöveg már minden bizonnyal magán hordozza az avantgárd

39 WALLESHAUSEN Rolla, *Egyszer volt* (keletkezés ideje: 1918), OSZMI, Báltár-Kézirattár, hozzáférés: 2024.01.20, <https://szinhaztortenet.hu/record/-/record/OSZMI900417>.

40 WALLESHAUSEN Rolla, *Il était une fois* (bemutató: 1929. 10. 26., Arc-en-Ciel Bábszínház, Párizs), OSZMI, Báltár-Kézirattár, hozzáférés: 2024.01.20, <https://szinhaztortenet.hu/record/-/record/display/manifestation/OSZMI864220/a36ca9e7-d8f4-4f73-8982-a1c96b218b1e/solr/0/24/4/6/score/DESC>

41 Királyfi figura: 41. számú üvegdia (Blattner Géza üvegdiasorozata és a hozzá tartozó jegyzet, OSZMI).

esztétikai tapasztalatot. Lázálomszerű látomásként azonban inkább szürrealisztikusnak mondhatnánk, noha nem gondolnám, hogy Walleshausen Rolla ekkor ismerte volna Bretonékat vagy általában a szürrealista törekvéseket, hacsak nem sokat utazó bátyjától, Zsigmondtól kapott hírt róluk. A novella egy kitüntetett időpillanatot idéz meg, amely úgy esik kívül a hétköznapi értelemben vett időn, hogy összefut benne jelen, jövő és múlt, és a lázas beteg kislányszereplő narrátor családja történetének mindenféle időszelétét összesűrűsödve látja: társalog az őket vidéken meglátogató apjával, miközben felrémlik előtte annak az udvaron nyitott koporsóban fekvő képe (ami a múlt); örvendezve számol be róla, hogy összes katonaként bevonult bátyja túlélte a világháborút (ez a jövő), de a fiúk még kamaszként érkeznek vakációra a vidéki házba (jelen). Közben megrémül egy, a házba belépő mesebeli vagy rémálomszerű és fenyegető gnómtól, akit apja nem, csak testvérei látnak, és akiről kiderül, maga az Élet. A rövid mondatnyi bekezdések közötti váltáskor – akárcsak egy álomban – ugrálunk az időbeli síkok, valamint a valószínű és a tisztán vizionális/hallucinatorikus között.

Walleshausen Rolla utána már keveset írt, ráadásul írásainak egy jelentős része elveszett. Egyetlen novellát jelentetett meg az *Új Idők*ben,⁴² ami ízlésének konzervatívabbá válására utalhat. Egyetlen nagyobb szabású vállalkozása volt a továbbiakban, már említett önéletrajzi ihletésű, egyébként élvezhető regénye, az *Ismeretlen úton*, amely egy ifjúsági regénysorozatban, a *Százszorszépek* (Singer és Wolfner, Magyar Lányok Könyvtára) című szériában látott napvilágot 1931-ben, s melyhez a főként konzervatív körökben népszerű neves lányregényszerző, a *Magyar Lányok* főszerkesztője, Tutsek Anna írt előszót.

És a szomorú, megdőbentető lezárás: az erősen jobbra tolódott, a vezető politikai elithez húzó Walleshausen Rolla az oroszok budapesti ostromának idején, 1945. február 12-én teljes családjával – férjével, lányával, vejével – öngyilkos lett, s a felnőttek megmérgezték a két (hat- és négyéves) unokát is. Ennek oka – bár Rolla mellrákban is szenvedett – a németbarát érzelem lehetett, illetve a veszélyérzet a vő, Dáni Szabolcs miatt, aki korábban tiszteletbeli lett konzul volt, és nagyon magas németbarát politikai és üzleti körökben mozgott.⁴³

42 WALLESHAUSEN Rolla, „Hat szem barack”, *Új Idők* 40, I (1934): 888.

43 LUKÁCS Anikó, „Családi öngyilkosság...”, 119–120. Nem az egész nagycsalád húzott egyébként a németekhez, mint ahogy a francia kultúra iránt kiemelten érdeklődő Walleshausen Zsigmond sem. A másik báty, Walleshausen Jenő szintén nem, ő lányával, Évával az író-festő-orientalista-antropológus Baktay Ervin baráti társaságába tartozott, részt vett például annak Duna-parti indiánjátékain (amely a Cseh Tamásék-féle legendás indiántáborok előzménye volt).

Névmutató

- Ábel Péter 165, 171, 182
Abonyi Lajos 28, 29, 31, 32
Ábrányi Emil 79, 81, 105, 118, 190
Ábrányi Emil, ifj. 117
Ábrányi Kornél, ifj. 32
Adorján Sándor 66
Ady Endre 8, 39–46, 101, 111, 152, 159–
161, 163, 204
Ady Lajos 41, 43–45
Ady Lajosné 44
Ágai Adolf 31, 120
Ágner Lajos, dr. 153
Aigner Lajos 23, 28, 113
Ambrus Zoltán 116, 127, 161, 162
Andrássy Gyula, gr. 133
Angelusz Róbert 13
Angyalosi Gergely 94
Apáthy István 64, 159
Apponyi Albert, gr. 120, 157
Arany János 7, 11–26, 37, 119, 125, 126,
Arany Zsuzsanna 190, 197
Asztalos Veronka Örsike 8, 77–92
- Babits Mihály 8, 47–58, 73, 123, 152,
159, 190, 161, 163
Bakonyi Károly 108
- Baksai Sándor 32
Baktay Ervin 210
Balassa Imre 142
Balázs Béla 209
Balázs Eszter 206
Balázs Frigyes 16
Balázs Sándor 16, 36
Balla Antal 142
Balogh Tamás 51
Bánffy Dezső 132, 141–145, 147–149,
154, 155, 157
Bardoly István 43
Barna Izidor 105
Barta Lajos 92
Bartalus István 32
Bartók Lajos 105
Baudelaire, Charles 163
Baumbach, Rudolf 100
Bede Jób 161
Bednatics Gábor 73
Beksics Gusztáv 32
Benczik Vilmos 121, 122
Bene Sándor 74
Benedek Elek 138
Bengi László 195, 197
Beniczkné Bajza Lenke 28, 29, 36

- Beňova, Katarína 43
 Beöthy Zsolt 32, 130
 Berc Károly 16
 Beregi Oszkár 192
 Bernhardt, Sarah 124
 Bertényi Iván, ifj. 142–145
 Bíró Lajos 161, 204
 Bíró Mihály 192
 Blattner Géza 208, 209
 Bodon József 32
 Bódy-Márkus Rozália 15, 20, 25, 26
 Boér Emma 120
 Boncza Berta 46
 Borgos Anna 199
 Borsos Attila 204
 Bourdieu, Pierre 13, 110
 Bögöly József 204
 Böhm Edit 120, 122
 Börne, Ludwig 105
 Braun Sándor 189, 190, 191, 193, 197
 Bródy András 169
 Bródy Illés 169
 Bródy István 169
 Bródy János 139
 Bródy Sándor 33, 36, 43, 111, 151, 156–
     158, 163, 166, 169
 Brüll Adél 42
 Brüll Berta 41
 Buda Attila 47, 48, 51, 160, 191
 Budó Jusztin 23
 Bulyovszky Gyula 16
 Busa Margit 17
 Buzinkay Géza 31, 191
 Büttner Helén 64
 Byrnes, Robert F. 124

 Calderón de la Barca, Pedro 196
 Cassel, David 113

 Cholnoky László 195
 Cholnoky Viktor 111, 158, 161, 190
 Coppée, François 68, 124, 194
 Czére Gyöngyvér 204
 Czine Mihály 185
 Czóbel Istvánné 43
 Czóbel Minka 8, 61–75

 Cs. Szabó Kálmán 155, 158
 Császáz Elemér 153, 163
 Császáz Ferenc 16
 Császtvay Tünde 8, 129–149, 188
 Csáth Géza 160, 163, 191
 Cseh Tamás 210
 Cselényi Walleshausen Zsigmond 206
 Csengery Antal 17–19
 Csengery Lóránt, dr. 17
 Csergő Hugó 190
 Cserhalmi Irén 111
 Cserzy Mihály (Homok) 161
 Csiky Gergely 32
 Csillag Teréz 120
 Csontó Sándor 77

 D. Brüll Adél → Brüll Adél
 Dalmadi Győző 36
 Dánél Mónika 195
 Dáni Szabolcs 210
 Dante, Alighieri 49, 54
 Daudet, Alphonse 33
 Deák Ferenc 18, 19, 204
 Dede Franciska 15, 63, 94
 Dedinszky Zsófia 167
 Degré Alajos 28, 32
 Deleuze, Gilles 113, 114, 116
 Dénes Zsófia 200, 201
 Dersi Tamás 78, 85, 94, 95, 99, 103,
     106–108, 123

- Dévényi Iván 78
Dian Viktória 74
Dillane, Fionnuala 12, 109, 110
Dobos István 74
Dóczy Lajos 127
Domokos László 201
Dosztojevszkij, Fjodor Mihajlovics 33
Dömötör István 161
Drégely Gábor 193, 194
Dudics Andor 43
Dumas, Alexandre 34
Dutka Ákos 161
- Eagleton, Terry 91
Éder Zoltán 160
Egressy Gábor 120
Egyed Emese 62
Éjszaki Károly 36
Elek Artúr 39, 151
Emich Gusztáv 15, 16, 28, 30, 37, 117
Emőd Tamás 111
Endrődi Sándor 32, 36
Enyedi Lukács 130
Eörsi Júlia 8, 199–210
Eörsy Tóth Júlia → Eörsi Júlia
Eötvös József 112
Erdélyi János 23
Erdélyi Károly 111
Erdős György 166
Erdős Renée 158, 161, 163
- Fanghné Gyűjtő Izabella 32, 71
Farkas Imre 42
Farkas László 52
Fáy Szeréna 120
Fehér Árpád 109
Feiks Jenő 192
Feleki Sándor 127
- Fenyő Miksa 39, 45, 48
Ferenc József I., osztrák császár, magyar és cseh király 69, 111, 139, 142
Ferenc Szalvator osztrák főherceg 70
Ferenczi Zoltán 79
Festetics Leó 15
Finkelstein, David 11, 12
Fodor László 174
Fodor Oszkár 135
Fodor Péter 195
Fodor Tünde 50
Ford, Ford Madox 111
Földes Györgyi 8, 65, 74, 199–210
Földes Imre 182
Földessy Gyula 39, 40
Frankenburg Adolf 32
Franyó Zoltán 49
Fráter Zoltán 98, 100, 167
Friebeisz Ferenc 16
Fried Tivadar 209
- Gabányi Árpád 33, 34
Gábor Andor 108
Gábor György 100
Gajdó Tamás 165–168
Galambos Ferenc 95
Gálfi Emőke 62
Gárdonyi Géza 40, 161
Gárdos Alfréd 45
Gáspár Imre 117, 118
Gedő Lipót 192
Gelencsér Károly 12, 13
Gergely István 79, 80
Gerő Lajos, dr. 40
Gerő Ödön 8, 77–92, 161
Glatz Károly 114, 116, 122, 123, 126
Gosztonyi Ferenc 72
Gozsdu Elek 133, 134

- Gömöri Jenő 49
 Greguss Ágost 117
 Grezsa Ferenc 160
 Grill Károly 124, 125, 128
 Grimm, Jacob 209
 Grimm, Wilhelm 209
 Guattari, Félix 113, 114, 116
 Guthi Soma, dr. 135
- Gyáni Gábor 115
 Gyárfás Ferenc 16
 Gyarmathy Zsigmond, dr. 66
 Gyöngy Kálmán 175, 181
 Győrei Zsolt 93, 94, 99, 100, 103, 107
 György Oszkár 163
 Gyóry Vilmos 32
 Gyulai Pál 17, 22, 23, 33, 112, 119, 120, 125, 126, 152, 205
- H. Törő Györgyi 14
 Hajdu Henrik 90
 Hajdu Péter 134
 Halász Gábor 73
 Haller István 193
 Hammen, Émilie 73
 Hanák Péter 142
 Haraszthy Lajos 161
 Harmati Róbert 145
 Harsányi Kálmán 161
 Harsányi Zsolt 165, 168–171
 Hász-Fehér Katalin 25
 Hatvany Lajos 45, 51
 Heckenast Gusztáv 8, 11–13, 15–17, 19–22, 24–26, 28, 30, 37
 Hegedős Mária 115, 127
 Hegedüs Géza 93, 94, 99, 103
 Hegedüs Gyula 160, 196
 Hegyi Ödön 135
- Heine, Heinrich 103
 Heltai Béla 169–171
 Heltai Béláné 169
 Heltai Jenő 8, 93–108, 158, 161, 163
 Hentaller Lajos 36
 Herczeg Ferenc 40, 161, 162, 179, 193
 Hermann Gyula 179
 Hessky Orsolya 43
 Hevesi József 79
 Hiador → Jámbor Pál
 Hitel Dénes 196
 Hites Sándor 13
 Hollósy Simon 206
 Homoki-Nagy Mária 113
 Horánszky Lajos 142
 Horánszky Nándor 142, 144
 Horthy Miklós 185
 Horvát Henrik 123
 Horváth Gyula 95, 137, 138
 Huber Károly 120
 Hugo, Victor 33, 34
 Hunyady Sándor 166–169
- Ibsen, Henrik 79, 80, 82, 85, 88–92, 163
 Ignotus 73, 99, 105, 106, 111, 112, 119, 123, 159, 161–163, 204
 Ilia Mihály 160
 Illés László 173
 Incze Sándor 8, 165, 167–174, 176, 178–182, 185
- Jackson, Leon 13
 Jacobsen, Jens Peter 160
 Jakab Ödön 119
 Jákó János 155, 157, 162
 Jámbor Pál 32
 Jancsó Benedek, dr. 121
 Janeschdik Júlia → Eörsi Júlia

- Janin, Jules 125
 Jász Dezső 160
 Jászai Mari 120, 194, 195
 Jászi Oszkár 204
 Jób Dániel 175
 Jókai Mór 8, 14–16, 27, 29–34, 36, 37,
 67, 111, 129, 131, 140, 149, 159
 Jókai Róza 34
 Józan Ildikó 191
 Juhász Gyula 42, 160, 161, 163, 200–205
 Justh Gyula
 Justh Zsigmond 62–67, 72–74, 157
- K. Papp Miklós 33
 Kaba Eszter 15, 20
 Kabos Ede 42, 43, 80, 135, 161, 162, 203
 Kaczér Illés 192
 Kacsóh Pongrác 108
 Kádár-Karr Erzsébet 199
 Kaffka Margit 73, 159, 163
 Kafka, Franz 113
 Kálmán Jenő 171
 Kálnoki Izidor 135
 Kant, Immanuel 49
 Kánya Emília 16
 Kaposi József 104, 106, 108
 Kapus Erika 74
 Karácsonyi Judit 113
 Kardeván Lapis Gergely 73, 74
 Karinthy Frigyes 178–181, 192
 Kárpáti Aurél 122
 Kassák Lajos 8, 199, 200, 202, 208
 Katona Lajos 92
 Kazár Emil 28, 29, 32, 36
 Kecsmár Szilvia 64
 Kelecsényi László 200, 201
 Kelevéz Ágnes 47, 160, 161
 Kemény Zsigmond 18, 90
- Kenyeres Ágnes 200
 Keresztury Dezső 13, 18
 Kertész József 16
 Keszler József 135, 136
 Kipling, Rudyard 163
 Király István 39, 40, 45
 Király János 16
 Kisfaludy Atala 32
 Kisfaludy Stróbl Zsigmond 173
 Kiss Arnold, dr. 77
 Kiss Endre 81
 Kiss Géza 111, 112, 122, 123
 Kiss István 47, 48, 56, 57
 Kiss József 8, 32, 33, 36, 68, 69, 93, 95–
 99, 106, 108–128
 Kláber Gyuláné 43
 Kleinmann Mór 113
 Kóbor Tamás 158, 161, 162
 Kock, Charles Paul 100
 Koczkás Sándor 42, 45
 Kohner Adolf 204
 Kókay György 191
 Komin János, dr. 155, 159, 160
 Komjáthy Jenő 123
 Komlós Aladár 100–102, 123, 128
 Komócsy József 33, 36, 119, 120
 Konrád Miklós 112, 115
 Korda Sándor 172, 173
 Korompay H. János 11, 13, 18
 Kosáry Domokos 188
 Kosztolánczy Tibor 203, 207
 Kosztolányi Dezső 8, 73, 111, 123, 152,
 159–161, 163, 187, 189, 190–197, 209
 Kovács János 18
 Kovács Krisztina 8, 165–186
 Kozák Dániel 121
 Kozma Andor 104, 105, 136
 Kozma Lajos 176

- Kozma Vazul 16
 Kozocsa Sándor 72
 Kőbányai János 112
 Kőkény Ilona 192, 195, 196
 Körner András 108
 Kőszegi Lajos 82
 Kövér György 115
 Krúdy Gyula 158, 161
 Kulcsár Adorján 15
 Kulcsár-Szabó Zoltán 74
 Kúnos László 88
 Kunszt György 82
- L. Varga Péter 195
 Laczkó Sándor 81, 82
 Lakatos Éva 21, 152, 165–168, 172, 173,
 175–178
 Lakatos László 192
 Lakatos Sándor 135
 Lampel Róbert 77, 78, 99, 100, 103
 Lángh József 39, 40, 42, 45, 204
 Lauffer Vilmos 28
 Lawrence, D. H. 111
 Légrády Károly 57, 130, 138
 Lendvai István 192
 Lendvai Sándor 135
 Lengyel Béla 81
 Lenkei Lajos 92
 Leopold Rosenberg → Révai Leó
 Lévy Sándor 36
 Lewinsky, Joseph 119–121, 123, 124,
 126–128
 Lewis, Wyndham 111
 Lipcsey Ádám 105, 134–136
 Lipták Dorottya 15
 Liszt Ferenc 120
 Litván György 204
 Londesz Elek 78
- Lovassy Andor 135
 Lovik Károly 161
 Lőrinc László 208
 Löw Lipót 113
 Löweinstein Arnoldné 43–45
 Löwenstein (-Kuthy) Arnold 41, 43–45
 Lukács Anikó 206, 210
 Lukács Gyula 189, 191–193
- M. Szoyer Ilonka 170
 Majthényi Flóra 16
 Makai Emil 63, 95, 98, 99, 105
 Maksa Gyula 188
 Malonyay Dezső 67, 72
 Mannheimer Ágoston 34
 Margitay Dezső 32, 36
 Margócsy István 74
 Margócsy József 66, 67
 Mária Valéria osztrák főhercegnő 69, 70
 Marie Antoinette francia királynő 149
 Márk Lajos 43
 Markója Csilla 43, 72
 Márkus Emília 120, 192
 Martonffy Frigyes 36
 Márton-Simon Anna 8, 68, 69, 94, 95,
 99, 100, 107–128
 Mathers, Helen B. 62
 Mátray Gábor 120, 122
 Matus János 16
 Mátyus Norbert 58
 Medgyaszay Vilma 196
 Mednyánszky László 41, 43, 72
 Menyhért Anna 74
 Méray-Horváth Károly 135
 Méreiné Juhász Margit 133
 Mészáros Giza 162
 Mészáros Zsolt 8, 61–75
 Mikes Lajos 52, 53, 55, 158

- Miklós Andor 52
 Miklós Jenő 161
 Miklós Jutka 161
 Mikó Imre, gr. 22
 Mikszáth Kálmán 8, 33, 34, 36, 37, 39,
 129–134, 136–141, 144–149, 161
 Mikszáth Kálmánné 130, 132, 133, 135,
 137, 145
 Mohácsi Jenő 159, 161, 163
 Molnár Ferenc 40, 108, 159, 161, 163
 Molnár Géza, dr. 135
 Molnár Judit 113
 Molnár Julianna 28
 Moreau, Hégésippe 100
 Móricz Zsigmond 52, 57, 167, 168, 185
 Mucsi Ferenc 142
 Murányi-Kovács Endre 78
 Müller Emil 16
- Nagy Endre
 Nagy Ignác
 Nagy Imre
 Nagy Lajos
 Nagy Miklós
 Nagy Péter
 Nagy Sándor
 Négyesy László
 Nemeskéri Erika
 Németh G. Béla
 Némethy Károly
 Neugebauer László
 Nietzsche, Friedrich
 Novák László
- Nyilas Márta 13, 25
- Oelmacher Anna 78
 Ong, Walter J. 121, 122
- Osvát Ernő 151, 203, 207
 Osztovcics Levente 167
- P. Szathmáry Károly 28, 32, 36
 Pacz Mercédesz 94
 Pákh Albert 14, 16
 Palágyi Lajos 36, 105
 Pálffy Albert 28
 Palkó Gábor 74
 Pallay Anna 192
 Pálmai József 43
 Palóczy Lipót 114
 Pap Dávid, dr. 135,
 Papp Dániel 135
 Papp Klára 142
 Pásztor Árpád 151, 157, 190
 Patten, Robert L. 11, 12
 Pejacsevich Katinka 64
 Pekár Gyula 65, 72
 Petelei István 33, 70, 71
 Péter László 200, 205
 Peterdi-Prém József 32
 Pethes Nóra 49
 Petőfi Sándor 33, 34, 101, 103, 119, 126
 Pfeiffer Ferdinánd 23
 Philpotts, Matthew 110, 111
 Pilisi Lajos 192
 Podmaniczky Frigyes, br. 154
 Poe, Edgar Allan 49
 Pók Lajos 81, 151
 Polgár Géza 50
 Polignac, Melchior de 64
 Politzer Zsigmond 114
 Polonyi Albert 168
 Pompéry János 18
 Pór Péter 73
 Pound, Ezra 111
 Prévost, Marcel 157

- Prudhomme, Sully 124, 163
Pulszky Ferenc 120
Pulszky Károly 136
Püski Levente 142
- Rádl Ödön 127
Radnai Dániel Szabolcs 8, 93–108, 168
Radnóti József 189, 190, 192
Raith Tivadar 209
Rákosi Jenő 149, 155
Rákosi Viktor 105
Ranschburg Viktor 49–51
Ráskai Ferenc 170
Ráth Mór 28, 37
Reichert Gábor 58
Reiniger Simon 135
Rejtő István 129, 138
Renaud, Armand 124
Rétfalvi P. Zsófia 168
Réti Irén 199
Révai Leó 28, 30, 31
Révai Mór (János) 8, 27–37, 132
Révai Sámuel 28, 29
Révész Béla 161
Reviczky Gyula 36, 112, 123, 127
Rexa Dezső 23
Richardson, John G. 13
Richepin, Jean 100, 159
Rippl-Rónai József 43
Ritoók Emma 159
Roboz Andor 151, 163
Romsics Ignác 157
Róna Béla 106, 152
Róna Judit 152
Rónai Mihály 161
Rothauser, Max 88
Rubinyi Mózes 130
Rudnyánszky Gyula 33
- S. Varga Pál 73
Sáfrán Gyöngyi 17
Saller Károly, dr. 135
Salusinszky Gyula, dr. 52
Sándor Erzsébet 196
Sarcey, Francisque 125
Sárközi Éva 191
Scheiber Sándor 114, 115
Schöpflin Aladár 51, 152
Schweitzer Pál 42
Seress Imre 105
Shakespeare, William 49, 50, 168, 169, 194, 196
Shillingsburg, Peter 58
Sienkiewicz, Henryk 33
Silberstein Adolf, dr. 81, 125–128
Simonyi Zsigmond 127
Sina Simon 17
Sirató Ildikó 165
Sólyom Ferenc 127
Somlyó Zoltán 92, 192, 193
Sturm László 185
Sümegei Kálmán 32
- Szabó Dezső 55, 205
Szabó Endre 161
Szabó Richárd 16
Szabolcsi Miklós 27
Szabolcska Mihály 159
Szakmáry István 179, 180, 182, 183
Szalay Adriana 74
Szalay Fruzina 63, 68, 69, 95
Szamosy Elza 170
Szana Tamás 36, 112
Szapáry Gyula 138, 142
Szász Gerő 32
Szász Károly 11, 22, 23, 61, 62, 115, 116, 119, 120, 126–128

- Szász Zoltán 161
Szávay Gyula 105
Széchenyi Ágnes 108
Széchy Károly 32
Szegedy-Maszák Mihály 197
Székely Aladár 36
Székely Sámuel 153–158, 162
Széll Kálmán 157
Szemere Attila 136, 137,
Szemere György 161
Szemere Miklós 19
Szemere Samu, dr. 77, 115
Szénási Zoltán 8, 47–58
Szenes Béla 192, 193
Szentesi Rudolf → Kiss József
Szentmártoni Radó Kálmán 131
Szép Ernő 108
Szerdahelyi Sándor 155, 156
Szigethy István 178, 180
Sziklay János 36, 162
Szilágyi Géza 151, 155–158, 161
Szilágyi Judit 199
Szilágyi Zsófia 167, 168, 185
Szilasi Vilmos 50
Szini Gyula 151, 157, 158, 161, 192
Szinyei József 27, 61, 66, 67, 123
Szirák Péter 74
Szivák Imre 133
Szívós Erika 21
Szokoly Viktor 16
Szolnoki Anna 168
Szomory Dezső 161
Sztójánovits Jenő 135
Szűcs Dániel 32
- Tábori Kornél 155, 158
Tábori Róbert 88
Takács Judit 66, 73
- Takáts József 81
Telekes Béla 69, 95
Teleki Sándor, gr. 32–34
Thaly Kálmán 159
Thurn und Taxis, Albert 70
Thury Zoltán 92
Tisza István 140–142, 148, 157
Tisza Kálmán 138, 140
Toldy István 128
Tolnai Lajos 28, 29, 34–36
Tolsztoj, Lev Nyikolajevics 80
Tompai Mihály 15, 20–22, 24
Topolay Ágnes 50
Tóth Árpád 206
Tóth Endre 36
Tóth Kálmán 16
Tóth-Czifra Júlia 195
Tőkés Anna 176, 177
Tömörkény István 136
Török Sophie 56
Török Zsuzsa 7, 11–26, 62–64, 70, 71, 109
Törs Kálmán 33
Turgenyev, Ivan Szergejevics 33
Tutsek Anna 210
Twain, Mark 33
- Újvári Erzsébet 199
Urbán László 166, 167
- Vachott Sándorné 16
Vaderna Gábor 26
Vadnai Károly 28, 61, 62, 114, 120
Vajda János 16
van Hulle, Dirk 58
Váradi Antal 120, 121
Várady Ferenc 92
Vargha Ilona → Gerő Ödön
Varju Zsuzsanna 28

- Várnai István 192
Varsányi Irén 182, 196
Vas Gereben 162
Vázsonyi Vilmos 190
Vécsei Irén 166
Végh Dániel 196
Véka Lajos 28, 32
Verlaine, Paul 163
Vértesi Arnold 28, 36
Vészi József 42, 145, 190
Vezér Erzsébet 40, 45
Vilcsek Andrea 49
Vincze Ferenc 182, 184, 188
Virág J. Béla 105
Vitályos László 39, 41, 44
Vogelweide, Walter von der 100
Voinovich Géza 12, 23, 123
Voit Krisztina 152
Vozáb Jenő 206
- Walleshausen Éva 206
Walleshausen Jenő 210
- Walleshausen Leila 206
Walleshausen Rolla (Borbála) 8, 199,
206, 207, 208, 209, 210
Walleshausen Zsigmond 207, 209, 210
Weisz Artilla 62
Wekerle Sándor 142
Werfer Károly 16
Wilde, Oscar 49, 50, 54, 163
Wildgans, Anton 194
Wirágh András 8, 195
Wlassics Gyula 17
Wodianer Fülöp 16, 77, 78, 106, 153
Wohl Janka 62–70, 72, 74
Wohl Stefánia 62, 63, 67, 71, 72
Wolfner József 7, 34, 37, 45, 206, 210
- Zerkovitz Béla 194
Zichy Géza, gr. 119, 120
Zola, Émile 33, 80
Zolnai Béla 152, 153
- Zsoldos Sándor 48

A kötet szerzői

ASZTALOS VERONKA Örsike
Szegedi Tudományegyetem, Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar,
Irodalomtudományi Doktori Iskola, doktori hallgató

BORBÁS ANDREA
Petőfi Irodalmi Múzeum, főmuzeológus

BUCSICS KATALIN
HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Irodalomtudományi Intézet,
tudományos munkatárs

CSÁSZTVAY Tünde
HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Irodalomtudományi Intézet,
tudományos főmunkatárs

DOBÁS KATA
HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Irodalomtudományi Intézet,
tudományos segédmunkatárs

FÖLDES GYÖRGYI
HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Irodalomtudományi Intézet,
tudományos főmunkatárs

KOVÁCS KRISZTINA
Szegedi Tudományegyetem, Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar,
Magyar Irodalmi Tanszék, egyetemi adjunktus

MÁRTON-SIMON ANNA

Szegedi Tudományegyetem, Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar,
Irodalomtudományi Doktori Iskola, doktori hallgató

MÉSZÁROS ZSOLT

Petőfi Irodalmi Múzeum, muzeológus

RADNAI DÁNIEL SZABOLCS

HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Irodalomtudományi Intézet,
tudományos segédmunkatárs

RÓZSAFALVI ZSUZSANNA

Petőfi Irodalmi Múzeum, főosztályvezető

SZÉNÁSI ZOLTÁN

HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Irodalomtudományi Intézet,
tudományos munkatárs

TÖRÖK ZSUZSA

HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Irodalomtudományi Intézet,
tudományos főmunkatárs